ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು

(ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಾದರಪಡಿಸಿದ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ).

ಸಂಶೋಧಕಿ
ಶ್ರೀಮತಿ ಅರ್ಚನಾ ಸಿದ್ಧರಾಮಪ್ಪ

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು
ಡಾ.ಕೆ.ಜಿ.ಭಟ್‌ಸೂರಿ
ಸಹ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ

ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ
ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ನಿಕಾಯ
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ
ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ, ೫೮೩ ೨೭೬
೨೦೦೮

"ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು."

(ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಾದರಪಡಿಸಿದ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ).

ಸಂಶೋಧಕಿ

ಶ್ರೀಮತಿ ಅರ್ಚನಾ ಸಿದ್ಧರಾಮಪ್ಪ

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು

ಡಾ॥ ಕೆ.ಜಿ.ಭಟ್‌ಸೂರಿ

ಸಹ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ

ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ

ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ನಿಕಾಯ

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ,

ಹಂಪಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ-೫೮೩೨೭೬

೨೦೧೫

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರ ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ

ಶ್ರೀಮತಿ ಅರ್ಚನಾ ಸಿದ್ಧರಾಮಪ್ಪ ಅವರು **"ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು"** ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿಯ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ನನ್ನ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧವು ಅವರ ಸ್ವಂತ ಪರಿಶ್ರಮದ ಫಲವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಮೊದಲು ಇದನ್ನು ಇನ್ನಾವುದೇ ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಡಾ.ಕೆ.ಜಿ.ಭಟ್‌ಸೂರಿ
ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು ಮತ್ತು ಸಹ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು
ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ,
ಹಂಪಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ-೫೮೩೨೭೬.

ದಿನಾಂಕ: 16.9.2015.

ಸಂಶೋಧಕರ ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ

"ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು" ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿಯ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಡಾ.ಕೆ.ಜಿ.ಭಟ್‌ಸೂರಿ ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧವು ನನ್ನ ಸ್ವಂತ ಪರಿಶ್ರಮದ ಫಲವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಮೊದಲು ಇದನ್ನು ಇನ್ನಾವುದೇ ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಮಾಣೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

Archana

ಶ್ರೀಮತಿ ಅರ್ಚನಾ ಸಿದ್ಧರಾಮಪ್ಪ
ಸಂಶೋಧಕಿ
ಶಾಸನ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ,
ಹಂಪಿ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ–೫೮೩೨೭೬.

ಪರಿವಿಡಿ.

	ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಟ್ಟಿ. ತಲ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು. ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳು.	

ಅಧ್ಯಾಯ – 1 . ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪ.

ಪೀಠಿಕೆ.

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಜಿಲ್ಲೆಯಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಮೌರ್ಯರು, ಶಾತವಾಹನರು, ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಕಲಚುರ್ಯರು, ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವರು, ವಾರಂಗಲ್ಲಿನ ಕಾಕತೀಯರು, ಸೇವುಣರು, ಖಿಲ್ಜಿ, ಮೊಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಟರು, ಬಹಮನಿಯರು, ನಿಜಾಮರು, ಸುರಪುರದ ನಾಯಕರು ಅರಸು ಮನೆತನಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುತೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಾವಧಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶಾಸನಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಸಾರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಬಸದಿಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು, ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪ್ರಮುಖ ಆಕರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಇದಾಗಿದೆ.

ಗುಲ್ಬರ್ಗವನ್ನು ಕಲಬುರ್ಗಿ, ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ, ಗುಲಬರ್ಗಾ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನದ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಹುಣಸಿ ಹಡಗಿಲ್, ಕುಳಗೇರಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು 'ಕಲಂಬರಗಿ' ಎಂದು ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 'ಹಡಂಗಿಲೆ ವಾಯುವ್ಯದ ಹೊದಲ್ಕಲುಂಬರಣೆಯಲ್ಲುಡಿದಂತೆ ಗಂಡನ ಗಡಿಂಬದಲು ಬಿಟ್ಟಕರಿಯ ನೆಲಂ ಮತ್ತರು ಹನ್ನೆರಡು' ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[1] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಕುಳಗೇರಿ ಶಾಸನ 'ನೆರದೇಕಸ್ತರಾಗಿ ಕಲುಂಬರಗೆಯ ಕತ್ತಿಸೆಟ್ಟಿ' ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[2] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಎಂಬುದು ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ 'ಕಲಬುರಗಿ' ಪದದ ಫಾರಸೀಕರಣವಾಗಿದ್ದು ಫಾರಸೀಯಲ್ಲಿ 'ಗುಲ್' ಎಂದರೆ ಹೂವು, 'ಬರ್ಗ' ಎಂದರೆ ಎಲೆ ಎಂದರ್ಥವಿದೆ. ಮಹಮದಿಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಕಲಬುರಗಿ' ಎಂಬುದು 'ಕಲಬುರ್ಗ' ಎಂದೆನಿಸಿ ಮುಂದೆ ಅದೇ ಗುಲ್ಬರ್ಗವಾಗಿದೆ.[3] ನಾಗಾವಿ, ಇಂಗಳಗಿ, ಸೇಡಂ, ಗೊಬ್ಬುರು, ನಿಂಬರ್ಗಿ, ಅಡಕಿ, ಹಂದರ್ಕಿ, ಪಡಸಾವಳಗಿ, ರುದ್ರವಾಡಿ, ತೆಂಗಳಿ, ಕಾಳಗಿ, ಶಿರೋಳಿ, ತಿಳಗುಳ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪರಿಚಯ ಇದೆ.

ಅಫಜಲ್ಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮೇಶ್ವರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಕಾಳೇಶ್ವರ. ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಅರವತ್ತು ಕಂಬದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಚೇಂಗಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳು ಆ

ಕಾಲದ ಕಲಾಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1123ರ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮರ್ತೂರು ಶಾಸನವು ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನ 'ಮಿತಾಕ್ಷರ'ದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[4] ಇತ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಇವರ ಶಾಸನಗಳು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಅಥವಾ ರಾಣಿಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಣಿ ಚಂದಲದೇವಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[5] ಇಂಗಳಗಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[6] ರಾಣಿ ಮಾಳಲದೇವಿಯು ಭತ್ತಗ್ರಾಮ ಕುಳಗೇರಿಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು.[7] ಪಟ್ಟ ಮಹಾದೇವಿ, ಮಲಯಮತಿದೇವಿ ದಿಗ್ಗಾಂವಿಯ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು.[8] ಈ ಎಲ್ಲ ರಾಣಿಯರು ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿಯರಾಗಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಈ ಭಾಗ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅತಿ ಮಹತ್ವವಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಿ.

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ, ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆದಿಲ್ಲ. ಈಗಾಗಲೇ ಬೀದರ್, ರಾಯಚೂರ್, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಕೊಪ್ಪಳ, ವಿಜಯಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕೋಶ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಆದರೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳ ಕುರಿತು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆದಿಲ್ಲ. ತೆರೆ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ ಈಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯಲಿ ಎನ್ನುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತ ಗೊಳಿಸಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಳು ತಾಲೂಕುಗಳಾದ ಅಫ್ಜಲಪುರ, ಆಳಂದ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಚಿಂಚೋಳಿ, ಚಿತ್ತಾಪುರ, ಜೇವರ್ಗಿ ಹಾಗೂ ಸೇಡಂ ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಏಳು ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿನ ಪ್ರಕಟಿತ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಕಟಿತ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

1.1. ಅಧ್ಯಯನದ ಸ್ವರೂಪ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಆರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಸ್ವರೂಪ, ಪೂರ್ವಾಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ವಿಧಾನವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಭೂ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳಾದ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ, ಭೀಮಾವರ್ಗ, ಭೂಕಂಪಗಳು, ಅಂತರ್ಜಲ, ಖನಿಜ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು, ವಾಯುಗುಣ ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರವರೆಗೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಆಳಿದ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ನೋಟವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದರ ಜೊತೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇದರ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರೆಹಿಡಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನಾಲ್ಕನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಶಾಸನಗಳ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿನ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು, ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, ನಿಷಿಧಿಗಲ್ಲುಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳ ಕುರಿತಿದೆ. ಒಟ್ಟಾರೆ ತುಲನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದಾನ ಶಾಸನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಲವೊಂದು ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದಾನ ಶಾಸನಗಳೆರಡನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾದ ಊರ್ಧ್ವಮುಖ ಮತ್ತು ತಿರ್ಯಙ್ಮುಖ, ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು, ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನ, ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆ, ದೇವಾಲಯ ಹಣಕಾಸಿನ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುವಿಕೆ, ದೇವಾಲಯ ವೃತ್ತಿಗಳು, ದೇವಾಲಯ–ಹಬ್ಬ, ಕಲಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ದೇವಾಲಯ, ದೇವಸ್ಥಾನ–ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿ, ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಸತ್ರ, ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜೆ–ಪುನಸ್ಕಾರ, ದೇವಾಲಯ–ನ್ಯಾಯಾಲಯವಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಕುರಿತು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಟಿತ ಆಕರಗಳೊಂದಿಗೆ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಕೈಗೊಂಡಂತಹ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾರೋಪ ಮತ್ತು ಅನುಬಂಧಗಳು ಇವೆ. ಸಮಾರೋಪದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಂಡ ಫಲಿತಾಂಶಗಳ ಕುರಿತಿದೆ. ಅನುಬಂಧದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಋಣ, ದೇವಾಲಯಗಳು, ಜಿನಾಲಯಗಳ ತಲವಿನ್ಯಾಸ, ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

1.2. ಪೂರ್ವಾಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ.

ಪ್ರಕಟಿತ ಕೃತಿಗಳು.

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಪೂರಕವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಬಿ.ಆರ್.ಕೊಂಡಾ ಅವರ 'ಆಲಂದೆ ಸಾಸಿರ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[9] ಡಿ.ಎನ್.ಅಕ್ಕಿ ಅವರ 'ಸಗರನಾಡು ಸಿರಿ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗಂವ್ಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಶಾಸನ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇದೆ.[10] ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ 'ಜಿನದನಿ'ಯಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಜೇವರ್ಗಿ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಜೈನ ಶಾಸನಗಳು, ಬಸದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.[11] ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೈನ ಪರಂಪರೆ'ಯಲ್ಲಿ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ, ನಿಪ್ಪಾಣಿ, ಹರಸೂರುಗಳಲ್ಲಿನ ಜೈನ ಬಸದಿಯ ಕುರಿತಿದೆ. ಇವುಗಳು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಬಸದಿಗಳಾಗಿವೆ.[12] ಹಾಗೂ 'ಹಕ್ಕಲುತೆನೆ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.[13] ಎಂ.ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಅವರ 'ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ತಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[14] ಮೂಡಬಿ ಗುಂಡೇರಾವ ಅವರ 'ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಾ ದರ್ಶನ' ದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಬರೆಸಿದಂತಹ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತಹ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪರಿಚಯವಿದೆ. ಮತ್ತು ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.[15] ಇವರ

ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ 'ಸೇಡಿಂಬ ದುರ್ಗದ ಶಾಸನಗಳು' ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳ ಕುರಿತಿದೆ.[16]

ಫಾಲಾಕ್ಷ ಅವರ 'ಕರ್ನಾಟಕ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದ ಪರಿಚಯವಿದೆ.[17] ಕೆ.ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಅವರ 'ಕರ್ನಾಟಕ ಟೆಂಪಲ್ಸ್' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ತಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[18] ಎಚ್.ತಿಪ್ಪೆರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಅವರ 'ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಮೀಕ್ಷೆ' ಗ್ರಂಥವು ಸಹ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ತಾನದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[19] ಶ್ರೀಶೈಲ ಬಿರಾದಾರ ಅವರ 'ಸೇಡಂ ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅವಲೋಕನ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕು ಕುರಿತಿದೆ.[20] ಎಂ.ಎಂ.ಪಾಟೀಲ ಅವರ 'ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇತಿಹಾಸ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲೂರಿನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದೆ.[21] ಜೆ.ಎಂ.ನಾಗಯ್ಯ ಅವರ 'ಆರನೇ ವಿಕ್ರಾಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು', ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ. (ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ) ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾಳಗಿ ಹಾಗೂ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದೆ.[22] ಬಿ.ಎಂ.ಚಂದ್ರಶೇಖರಯ್ಯ ಅವರ 'ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸ ಪರಂಪರೆ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಇಂಗಳಗಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ಜಾಕಳದೇವಿಯ ಕುರಿತಿದೆ.[23] 'ಚಿಣ್ಣರ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶನ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ, ಕಾಳಗಿ, ಸೇಡಂ, ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[24] ಎಂ.ಎಂ.ಕಲಬುರ್ಗಿ ಅವರ 'ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಶರಣರು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಂಡಗುಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕೇಶಿರಾಜನ ಶಾಸನದ ವಿವರಣೆಯಿದೆ.[25] ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ 'ಶಾಸನ ವ್ಯಾಸಾಂಗ' (ಸಂ.2)ರಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಕೇಶಿರಾಜನ ಶಾಸನಗಳ ಪರಿಚಯವಿದೆ.[26] ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿ 'ವಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನ ಸೂಚಿ'ಯಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಂಡಗುಳಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿವೆ.[27] ಹಾಗೂ ಅವರ 'ಮುತ್ತಿನಹಾರ' (ಶಾಸನ ಸೂಕ್ತಿ ಸುಧಾರ್ಣವ) ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[28]

ಸಿಂದಗಿ ರಾಜಶೇಖರ ಅವರ 'ಕರ್ನಾಟಕ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲೆ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[29] ಕೊ.ವ್ಯಾ.ರಮೇಶ ಅವರ 'ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನ ಸಮೀಕ್ಷೆ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[30] ಪಿ.ಬಿ.ದೇಸಾಯಿ ಅವರ 'ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇಡಂದ ಜೈನ ಬಸದಿ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[31] ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ 'ಜೈನಿಸಂ ಇನ್ ಸೌಥ್ ಇಂಡಿಯಾ ಆಂಡ ಸಮ್ ಜೈನ್ ಎಪಿಗ್ರಾಫ್ಸ್' ನಲ್ಲಿ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ, ಸೇಡಂದ ಬಸದಿಗಳು ಹಾಗೂ ಶಾಸನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[32] 'ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಶಾಸನಗಳು' ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿಯಾಗಿದ್ದು ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಸೇಡಂನಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[33] ಹಾಗೂ 'ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲಚುರಿಗಳು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ತೆಂಗಳಿ ಶಾಸನ, ಸೇಡಂ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದ್ದಾರೆ.[34] ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಅಳವಂಡಿ ಅವರ 'ಇತಿಹಾಸ ಕೋಶ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[35] ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ ಅವರ 'ಅನುಶಾಸನ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಡಗಿಯ ಶಾಸನಗಳು, ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಶಾಸನ, ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕೌಂಟಿಯ ಶಾಸನ, ಹೊನಗುಂಟಿ ಶಾಸನ, ಧುತ್ತರಗಾಂವ ಶಾಸನಗಳು ಕುರಿತಿದೆ.[36] ಚನ್ನಕ್ಕ ಎಲಿಗಾರ ಅವರ 'ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಜ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹಂದರ್ಕಿ ಶಾಸನದ ಮಾಡದ ಸೂಳೆಯರು, ನಾಗಾಯಿ ಶಾಸನದ ಕಂಬದ ಸೂಳೆಯರು ಹಾಗೂ ಇಂಗಳಗಿ

ಶಾಸನದ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.[37] ಎಸ್.ಎಮ್.ಗದಗಿನ ಹಿರೇಮಠ ಅವರ 'ಶಾಸನಾಧ್ಯಯನ,[38] ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವು 1961ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಎ.ಎಂ.ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಮತ್ತು ಮೇವುಂಡಿ ಮೈಲಾರಿ ಅವರ 'ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಚಯ' ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳ ಪರಿಚಯವಿದೆ.[39]

'ಎಂಟಿಕ್ವೇರಿಯನ್ ರಿಮೇನ್ಸ್ ಇನ್ ಹೈದರಾಬಾದ ಸ್ಟೇಟ್' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[40] 'ಇಂಪಿರಿಯಲ್ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಪ್ರೊವಿನ್ಸಿಯಲ್ ಸಿರೀಸ್ ಹೈದರಾಬಾದ ಸ್ಟೇಟ್' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗದ ಪ್ರಾಚೀನ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[41] ಎ.ಕೆ.ರಾಮೇಶ್ವರ ಅವರ 'ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಶಾಸನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[42] ಕೆ.ಬಿ.ಶಿವತಾರಕ್ ಅವರ 'ಕರ್ನಾಟಕದ ಪುರಾತತ್ವ ನೆಲೆಗಳು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗದ ನೆಲೆಗಳು, ಹಳೆಶಿಲಾಯುಗದ ನೆಲೆಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭಯುಗದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[43] ಡಿ.ಕೆ.ಚಿತ್ತಯ್ಯ ಪೂಜಾರ್ ಅವರ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಾಧ್ಯಯನದ ಬಹುಮುಖ ಆಯಾಮಗಳು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[44] ಎ.ವಿ.ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಅವರ 'ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನ ಸಂಪತ್ತು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಮಾಹಿತಿ ಇದೆ.[45] ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ 'ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಣ್ಯ ಪರಂಪರೆ'ಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಡಗುಳಿ ಹಾಗೂ ನಿಡಗುಂದಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿನ ನಾಣ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[46] ಬಿ.ಆರ್.ಹಿರೇಮಠ ಅವರ 'ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ತಕರು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅಡಕಿಯ ಕಾಳಿಸೆಟ್ಟಿ, ಚಂದಿಸೆಟ್ಟಿ, ನೇಮಿಸೆಟ್ಟಿ ಹಾಗೂ ನಾಗಾಯಿಯ ತಂಬುಲಿಗರು ವರ್ತಕರನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[47] ಹಂಪ ನಾಗರಾಜಯ್ಯ ಅವರ 'ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನ ತೀರ್ಥಗಳು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳಿಸೆಟ್ಟಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[48] ವಿ.ಶಿವಾನಂದ ಅವರ 'ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಣಸಿ ಹಡಗಿಲ, ದಿಗ್ಗಾಂವಿ, ನಾಗಾಯಿ, ಆಳಂದ, ಹಂದರ್ಕಿ, ಮರ್ತೂರು, ಸೇಡಂ, ಮಣ್ಣೂರು, ನಿಂಬರ್ಗಿ, ಗೊಬ್ಬುರು, ತೆಂಗಳಿಯ ಶಾಸನಗಳು, ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಯ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ.[49] ಆರ್.ಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿ ಅವರ 'ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[50]

ಎಸ್.ಎಂ.ಹಿರೇಮಠ ಅವರ 'ಶಾಸನ ಪರಿಭಾಷೆ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂಬರ್ಗಿ, ಹುಣಸಿ ಹಡಗಿಲ, ನಾಗಾಯಿ ಶಾಸನಗಳ ಮಾಹಿತಿ ಇದೆ.[51] ಹು.ಕಾ.ಜಯದೇವ್ ಅವರ 'ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಗದ್ಯ', (ಸಂಪುಟ–2), ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ ಕುರಿತಿದೆ.[52] ಸಂಗಮನಾಥ ರೇವತಗಾಂವ ಅವರ 'ಕಲಬುರ್ಗಿ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪಿ.ಬಿ.ದೇಸಾಯಿಯವರು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನ ಶಿಲಾಶಾಸನದ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.[53] ಚಂದ್ರಕಲಾ ಬಿದರಿ ಅವರ 'ಸೇಡಂ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[54] ನದಾಫ್.ಡಿ.ಎಂ. ಅವರ 'ಅಫಜಲಪುರ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅಫಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[55] ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ ಅವರ 'ಕರ್ನಾಟಕ ದೇವಾಲಯ ಕೋಶ : ವಿಜಾಪುರ

ಜಿಲ್ಲೆ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[56] ಕಾಶೀಬಾಯಿ.ಎಸ್.ಭೋಗಶೆಟ್ಟಿ ಅವರ 'ಕೆಂಭಾವಿ ಭೋಗಣ್ಣ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಳಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ರಾಜಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[57] ಲಿಂಗಣ್ಣ ಗುಂಡಳ್ಳಿ ಅವರ 'ಭೂಪಟಗಳ ಮೂಲಕ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[58] ಎಂ.ಎನ್.ಪ್ರಭಾಕರ್ ಅವರ 'ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ನಾಗಾಯಿ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿನ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯ ಕುರಿತಿದೆ.[59] ಬಿ.ಆರ್.ಹಿರೇಮಠ ಮತ್ತು ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ ಅವರ 'ಮುದನೂರು ಮತ್ತು ಯಡ್ರಾಮಿಯ ಶಾಸನಗಳು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯಡ್ರಾಮಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[60] ವಿ.ಎಸ್.ಕುಲಕರ್ಣಿ ಅವರ 'ಹಿಸ್ಟಾರಿಕಲ್ ಆಂಡ ಕಲ್ಚರಲ್ ಸ್ಟಡಿಸ್ ಆಫ್ ದ ರೆಜಿನ್ ಅರೌಂಡ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ, ಬೆಸ್ಡ್ ಆನ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಶ್ಯನ್'(ವಿಕೆಎಸ್) ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸೆರೆ ಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.[61] 'ಪ್ರೊಸೆಸ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಾಲಜಿ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಶಾಸನಗಳ ಮಾಹಿತಿ ಇದೆ.[62] ರವೀಂದ್ರ.ಪು.ಕರ್ಜಗಿ ಅವರ 'ಆಳಂದ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ತಾಲೂಕಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳ ಕುರಿತಿದೆ.[63] ಕೆ.ಎಸ್.ರಾಜ ಅವರ 'ಜೇವರಗಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಇದೆ.[64] ಬೇದ್ರೆ ಮಂಜುನಾಥ ಅವರ 'ಸುವರ್ಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶನ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ತಾನ ಕುರಿತಿದೆ.[65]

ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು :–

ಎ.ಎಂ.ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಮತ್ತು ಆರ್.ಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿ ಅವರ 'ಶಾಸನ ಸಂಗ್ರಹ' ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ನಾಗಾಯಿ ಶಾಸನ ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[66] ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು' ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.[67] ವಿ.ಶಿವಾನಂದ ಅವರ 'ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳು' ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[68] ಆರ್.ಗೋಪಾಲ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ' ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳು, ಬಸದಿಗಳು, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ಲೇಖನಗಳಿವೆ.[69] ಗೊ.ರು.ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ ಅವರ '12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶರಣರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು, ಒಂದು ಸಚಿತ್ರ ಪರಿಚಯ', ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಡಗುಳಿಯ ಕೇಶಿರಾಜರ ಸಮಾಧಿ ಗುಡಿ ಅಥವಾ ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಕುರಿತಿದೆ.[70] ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್ ಅವರ 'ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್'(ಭಾಗ–1) ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮವು ಬೃಹತ ಶಿಲಾಗೋರಿಯ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಇದೆ.[71] ಇದೇ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿ (ಭಾಗ–3)ರಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ, ಕಾಳಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[72] ಎಂ.ಬಿ.ಪಾಟೀಲ್ ಅವರ 'ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್' ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳು, ಜನಸಂಖ್ಯೆ

ಮತ್ತು ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಆಳಿದ ರಾಜವಂಶಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.[73] ಮಹಾದೇವ.ಎನ್.ಕಟ್ಟಿ ಅವರ 'ಆರ್ಕಾಲಜಿಕಲ್ ಸರ್ವೆ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಎನ್ಯುಅಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಎಪಿಗ್ರಫಿ, 1985–86' ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇಡಂದ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಾಸನ ಕುರಿತಿದೆ.[74] ಕೆ.ಆರ್.ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಎಚ್.ಎಮ್.ಸಿದ್ದನಗೌಡರ ಅವರ 'ಸಂರಕ್ಷಿತ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನಿರ್ದೇಶಿಕೆ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ, ಏಕಶಿಲಾ ಸ್ತಂಭದ ಬಗ್ಗೆ ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[75] ಎಸ್.ಎಸ್.ಭಗವತಿ ಮತ್ತು ಎಚ್.ಎಸ್.ಮೇಲಿನಮನಿ ಅವರ 'ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಅಧ್ಯಯನ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.[76]

ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರಬಂಧಗಳು ಮತ್ತು ಲೇಖನಗಳು :–

ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾ ಪ್ರಬಂಧಗಳು :

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೆಲವೊಂದು ಮಹಾಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಎಚ್.ಎಸ್.ಗೋಪಾಲರಾಯ ಅವರ ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ 'ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ' ಮಹಾ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿಯ ಘಟಿಕಾಸ್ತಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[77] ಸಿ.ಎಸ್.ಪಾಟೀಲ ಅವರ 'ಟೆಂಪಲ್ಸ್ ಆಫ್ ರಾಯಚುರ್ ಆಂಡ್ ಬಲ್ಲಾರಿ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್' ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ತಾನ ಹಾಗೂ ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[78] ಕರುಣಾ ಮಂಗಳವೇಡೆ ಅವರ 'ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗಭೋಗ' ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸೇಡಂ, ಹಂದರ್ಕಿ ಶಾಸನ, ಹಾಗೂ ಜೇವರ್ಗಿ ಶಾಸನಗಳ ಕುರಿತಿದೆ.[79] ಮಹಾನಂದ.ಎಮ್.ಗೊಂದಿ ಅವರ 'ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ' ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಫಜಲಪುರ, ಆಳಂದ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳ ದಾಖಲಾತಿ ಇದೆ. ಮತ್ತು ಹಂದರ್ಕಿ, ಕಮ್ಮರವಾಡಿ, ಇಂಗಳಗಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ನಾಗಾಯಿ ಸ್ಥಳದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[80] ಪ್ರಹ್ಲಾದ.ಬಿ.ರೆಡ್ಡಿ ಅವರ 'ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜೈನ ಕೇಂದ್ರಗಳು' ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸೇಡಂ, ಆಳಂದ, ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಬಸದಿಗಳ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.[81] ಮೊನಪ್ಪ ಸಾಯಬಣ್ಣಾ ಅವರ 'ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳ ಕುರಿತಿದೆ.[82] ಡಿ.ಕೆ.ಅಂಜನಪ್ಪ ಅವರ 'ಜೈನ ಪರಂಪರೆ : ಮಹಿಳೆ' ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಹುಣಸಿ ಹಡಗಿಲ್ ಶಾಸನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.[83] ಕೆ.ಸತೀಶ ಅವರ 'ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು' ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಹಂದರ್ಕಿ, ನಾಗಾಯಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ.[84] ಮಠ.ಎಂ.ಕಾಶಿಲಿಂಗಯ್ಯ ಅವರ 'ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಕೇಶಿರಾಜ–ವೀರಶೈವ ಸಂಸ್ಕೃತಿ' ಮಹಾ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಕೇಶಿರಾಜನ ಜೀವನದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.[85] ನಿವೇದಿತಾ.ಎಸ್.ಸ್ವಾಮಿ ಅವರ 'ಸಗರನಾಡಿನ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅಂದೋಲಾ, ಇಜೇರಿ, ಕುಳಗೇರಿ, ಯಡ್ರಾಮಿ, ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಮಹತ್ವದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[86]

ಎಂ.ಫಿಲ್. ಪ್ರಬಂಧಗಳು :-

ಶರಣಪ್ಪ ಸಿದ್ದರಾಮಪ್ಪ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅವರ 'ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.[87] ನಿವೇದಿತಾ.ಎಸ್.ಸ್ವಾಮಿ ಅವರ 'ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[88] ಶಾಮಲಾ ಅವರ 'ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳು' ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[89] ಸಿದ್ರಾಮ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳು' ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[90] ಬಲಭೀಮ.ಸಿ.ಅರಿಗೇರಿ ಅವರ 'ಅಫಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಾ : ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅಫಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದ್ದಾರೆ.[91]

ಸಂಶೋಧನಾ ಲೇಖನಗಳು :

ಡಿ.ಎಂ.ನಾಗರಾಜು ಅವರ 'ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಲೇಖನವು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಅಗ್ರಹಾರಗಳು, ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಗಳು, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳ ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದೆ.[92] ಸಂಗೀತಾ.ಎಸ್.ಹೊನ್ನಳ್ಳಿ ಅವರ 'ಸೇಡಂ ಪರಿಸರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು' ಲೇಖನವು ಹಂದರ್ಕಿ, ಅಡಕಿ, ಸೇಡಂದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದೆ.[93] ಲಕ್ಷ್ಮಣಸಿಂಗ.ಆರ್.ರಾಠೋಡ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮದನಿಕಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ಲೇಖನವು ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಮದನಿಕೆಯರು, ಕಾಳಗಿಯ ದೇವಾಲಯದ ಮದನಿಕೆಯರ ವಿವರಣೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.[94] ಪಿ.ವಿ.ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಾಚೀನ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.[95] ಎಸ್.ಸಂತೋಷ ಜಗನ್ನಾಥ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ ಹಾಗೂ ಕಾಳಗಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[96] ವಿನೋದ ಪಾಟೀಲ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಬಾವಿಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಮಾಶಾಳದ ಯಾಳಬಾವಿ ತೋಟದ ಬಾವಿ, ಯಡ್ರಾಮಿಯ ರಾಮತೀರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಬಾವಿ, ಚಿಂಚನ್ಸೂರ ದೇವಾಲಯದ ಬಾವಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[97] ಪಿ.ಎನ್.ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಅವರ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಜೈನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.[98] ಶರಣಪ್ಪ.ಎಸ್.ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅವರ 'ಆಲಂದೆ ಸಾಸಿರ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[99]

ಎಮ್.ಪಿ.ಮಹಾದೇವಯ್ಯ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಜೈನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.[100] ಬಿ.ಶ್ರೀಕಾಂತ ಅವರ 'ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಿತಾಕ್ಷರ'

ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಕಾನೂನುಶಾಸ್ತ್ರದ ಪಿತಾಮಹನಾದ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.[101] ಎಮ್.ಜಿ.ಮಂಜುನಾಥ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಚರಿತ್ರೆ'ಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಜೈನ ಮತ್ತು ಶೈವಧರ್ಮದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[102] ಕೆ.ವಸಂತಲಕ್ಷ್ಮಿ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ' ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಜೈನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾದ ಬಂಕೂರು, ಕಾಳಗಿ, ಅಡಕಿ, ಸೇಡಂ, ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲದ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[103] ಕೂ.ಸ.ಅಪರ್ಣಾ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯ ಸಂಬಂಧಿ ಶಾಸನಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[104] ಎಚ್.ಎಸ್.ಗೋಪಾಲರಾವ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶೈವ ದೇವಾಲಯ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.[105] ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ ಅವರ 'ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಯಡ್ರಾಮಿ, ಕುಳಗೇರಿ, ವಡಗೇರಿ, ಅಂದೋಲಾ, ಸುಂಬಡ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆ ಕುರಿತಿದೆ.[106] ರು.ಮ.ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ಮಾರಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, ನಿಶಿಧಿಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[107] ಅಶೋಕ.ಎಸ್.ಸಾಲಿ ಅವರ 'ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಿವರಣೆಯಿದೆ.[108] ಸಿ.ಮಹಾದೇವ ಅವರ 'ಚಿಂಚೋಳಿ ಪ್ರದೇಶದ ದೇವಾಲಯಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.[109]

ಎಮ್.ಬಿ.ಕೃಷ್ಣಪ್ಪಾ ಅವರ 'ಚಾಲುಕ್ಯ ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಕಲಾ ಸಂಬಂಧಗಳ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾಳಗಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಕಾಳಗಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[110] ಸುಭಾಶಚಂದ್ರ.ಡಿ.ದೊಡ್ಡಮನಿ ಅವರ 'ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಇಂದಿನ ಸ್ಥಿತಿ–ಗತಿಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಕಾಳಗಿ, ಇಂಗಳಗಿ, ಕೊಲ್ಲೂರ, ದಿಗ್ಗಾಂವ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.[111] ಮುಡಬಿ ಗುಂಡೇರಾವ ಅವರ 'ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಸೇಡಂ, ಅಡಕಿ, ಹಂದರ್ಕಿ, ಉಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪರಿಚಯಿಸ ಲಾಗಿದೆ.[112] ಚನ್ನಕ್ಕ ಪಾವಟೆ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಮಹಿಳೆಯರ ಕೊಡುಗೆ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ರಾಣಿಯರಾದ ಜಾಕಳದೇವಿ, ಚಂದಲದೇವಿ, ಚಂದ್ರಿಕಾದೇವಿ, ಮಲಯಮತಿದೇವಿ, ಸೋಮಲದೇವಿಯರು ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯ ಕುರಿತಿದೆ.[113] ಸಂಜೀವಕೂಮಾರ.ಬಿ.ನಿರ್ಮಲಕರ್ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ, ಹಂದರ್ಕಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿನ ಸೂಳೆ ಪದದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[114] ಜಗದೀಶ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಪನಶಾಸ್ತ್ರ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ರುದ್ರವಾಡಿ, ಕೊಂಡಗುಳಿ, ಇಂಗಳಗಿ, ಮರ್ತುರು, ಕುಳಗೇರಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿನ ಅಳತೆಕೋಲುಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.[115] ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನಗಳು' ಎಂಬ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ತಿಳಗುಳ ಮತ್ತು ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಚಿಂಚನ್ಸೂರು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳ ಪಾಠವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನಗಳು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ.[116] ಲ.ನ.ಸ್ವಾಮಿ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ : ಒಂದು ಹೊಸ ನೋಟ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ, ದಿಗ್ಗಾವಿ,

ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮಗಳ ಮಠಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[117] ಬಿ.ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ' ಎಂಬ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಶಾಸನದ ಕುರಿತಿದೆ.[118]

ಡಿ.ಎನ್.ಅಕ್ಕಿ ಗೋಗಿ ಅವರ 'ಸೇಡಂ ಜೈನ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನೆಲೆವೀಡು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಸೇಡಂದ ಶಾಂತಿನಾಥ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಹಾಗೂ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[119] ಮುಡಬಿ ಗುಂಡೇರಾವ ಅವರ 'ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಹಂದರ್ಕಿ, ಕಾಳಗಿ, ನಾಗಾಯಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.[120] ಡಿ.ಎಮ್.ನಾಗರಾಜ ಅವರ 'ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಜೈನ ಶಾಸನಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಸೇಡಂ, ಹರಸೂರು, ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿನ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳ ಪರಿಚಯವಿದೆ.[121] ರು.ಮ.ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ ಅವರ 'ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಜೈನ ಬಸದಿ, ಮಾನಸ್ಥಂಭ, ಹಂದರ್ಕಿಯ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ.[122] ಸೀತಾರಾಮ ಜಾಗೀರದಾರ ಅವರ 'ಹೈದರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜೈನ ಶಾಸನಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಹುಣಸಿ ಹಡಗಿಲದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಕುರಿತಿದೆ.[123] ಸಿ.ನಾಗಭೂಷಣ ಅವರ 'ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಯಡ್ರಾಮಿ ಶಾಸನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ.[124] ಚನ್ನಕ್ಕ ಪಾವಟೆ ಅವರ 'ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದ ಪರಿಚಯವಿದೆ.[125] ಕೆ.ಜಿ.ನಾಗರಾಜನ್ ಅವರ 'ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪ' ಲೇಖನ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದೆ.[126] ವಿ.ಎಸ್.ಕುಲಕರ್ಣಿ ಅವರ 'ಎಜುಕೇಶನಲ್ ಆಂಡ್ ಕಲ್ಚರಲ್ ಕಂಡಿಶನ್ಸ್ ಆಫ್ ಬೀದರ್ ಆಂಡ್ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ರೀಜನ್' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ, ನಾಗಾಯಿ, ದಿಗ್ಗಾವಿ, ಹಂದರ್ಕಿ, ಇಂಗಳಗಿ ಮಠಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[127] ಎಸ್.ಎಲ್.ಶಾಂತಕೂಮಾರಿ ಅವರ 'ವುಮೆನ್ ಇನ್ ದ ಡೇಸ್ ಆಫ್ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಸುಗ್ಗಲಾದೇವಿ ನಿಡಗುಂದಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[128]

ಎಂ.ಎಂ.ಕಲಬುರ್ಗಿ ಅವರ 'ಮಾರ್ಗ'(ಸಂ–2) ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಕೇಶಿರಾಜನ ಒಂದು ಮತ್ತು ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಕೇಶಿರಾಜನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.[129] ಅದೇ ಸಂಕಲನ (ಸಂ–4)ರಲ್ಲಿ 'ಎಳಮೇಲ ಮಲೆಯಾಳ ಪಂಡಿತ, ಇನ್ನಷ್ಟು ಸಂಗತಿಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಮಲೆಯಾಳ ಪಂಡಿತನ ಪರಿಚಯವಿದ್ದು ಇತನು ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯಡ್ರಾಮಿ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[130] (ಸಂ–5)ರಲ್ಲಿ 'ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ' ಲೇಖನವಿದ್ದು ನಾಗಾಯಿ ಶಾಸನ ಕುರಿತಿದೆ.[131] (ಸಂ–6)ರಲ್ಲಿ 'ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು' ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.[132] 'ನೇಗಿನಹಾಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳು' ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮ'ದ ಬಗ್ಗೆ ಲೇಖನವಿದ್ದು ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಕೇಶಿರಾಜನ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.[133]

1.3. ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಧಾನ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಕಟಿತ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಕಟಿತ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪಣಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿ ಈ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರತಿ ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿ ಅವುಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆ ಸೆರೆ ಹಿಡಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಇದಾಗಿದೆ. ಈ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ರಾಜಕೀಯ, ಆಡಳಿತ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಕಲೆಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸೂಚಿಕಾರ್ಡ ಸಿದ್ದಪಡಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಶಾಸನದ ಹೆಸರು, ಸ್ಥಳ, ಕಾಲ, ರಾಜವಂಶ, ಭಾಷೆ\ಲಿಪಿ, ಪ್ರಕಟಣೆ, ಶಾಸನದ ವಿಧ, ದೇವಾಲಯದ ಹೆಸರು, ಸ್ಥಳ, ಕಾಲ, ದಾನದತ್ತಿ ನೀಡಿದವರ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಒಂದೆಡೆ ದಾಖಲಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಇದಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಮುಜುರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಟ್ಟಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಟ್ಟಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಪ್ರಕಟಿತ ಮಾಹಿತಿಯೊಂದಿಗೆ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವು ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯಾವಲಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಾಸನ–, ದೇವಾಲಯದ ವೈವಿಧ್ಯತೆ–, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ, ಶಾಸನಗಳ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ 20 ದೇವಾಲಯಗಳ ತಲವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಗ್ರಂಥಋಣ ಪ್ರಬಂಧದ ಕೊನೆಗೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

1. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ, 1996, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–229.
2. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.37), ಪು–319.
3. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–102.
4. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., 1992, ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳು, (ಶಾ.ಸಂ.52), ಪು–127.
5. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ, ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–229.
6. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–49.
7. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ, ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–296.
8. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–182.

ಪ್ರಕಟಿತ ಕೃತಿಗಳು.

9. ಕೊಂಡಾ.ಬಿ.ಆರ್., 2006, ಆಲಂದೆ ಸಾಸಿರ.
10. ಅಕ್ಕಿ.ಡಿ.ಎನ್., 1996, ಸಗರನಾಡು ಸಿರಿ, ಪು–69.
11. ಅದೇ, 2010, ಜಿನದನಿ, ಪು–71,61,15.

12. ಅದೇ, 2010, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೈನ ಪರಂಪರೆ.

13. ಅದೇ, 2011, ಹಕ್ಕಲುತೆನೆ, ಪು–14–24.

14. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., 2008, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು–246,247.

15. ಮುಡಬಿ ಗುಂಡೇರಾವ, 2003, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಾ ದರ್ಶನ, ಪು–2,44.

16. ಅದೇ, 2002, ಸೇಡಿಂಬ ದುರ್ಗದ ಶಾಸನಗಳು.

17. ಫಾಲಾಕ್ಷ., 2008, ಕರ್ನಾಟಕ, ಪು–13.

18. ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್.ಕೆ., 1984, ಕರ್ನಾಟಕ ಟೆಂಪಲ್ಸ್, ದೇರ್ ರೋಲ್ ಇನ್ ಸೊಶಿಯೊ–ಎಕಾನಾಮಿಕ್ ಲೈಫ್, ಪು– 152.

19. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ.ಎಚ್., 2007, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಪು–226.

20. ಶ್ರೀಶೈಲ ಬಿರಾದಾರ., 2008, ಸೇಡಂ ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅವಲೋಕನ.

21. ಪಾಟೀಲ.ಎಂ.ಎಂ., 2002. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇತಿಹಾಸ.

22. ನಾಗಯ್ಯ.ಜೆ.ಎಮ್., 1992, ಆರನೇ ವಿಕ್ರಾಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು, ಪು–32,39,91,101.

23. ಚಂದ್ರಶೇಖರಯ್ಯ.ಬಿ.ಎಂ., 2005, ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸ ಪರಂಪರೆ, ಪು–234.

24. ಚಿಣ್ಣರ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶನ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ, 2012–13.

25. ಕಲಬುರ್ಗಿ.ಎಂ.ಎಂ., 1970, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಶರಣರು, ಪು–40.

26. ಅದೇ, 1975, ಶಾಸನ ವ್ಯಾಸಾಂಗ(ಸಂ–2), ಪು–54,62.

27. ಅದೇ, 1976, ವಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನ ಸೂಚಿ, ಪು–12.

28. ಅದೇ, 1997, ಮುತ್ತಿನಹಾರ, ಪು–74.

29. ಸಿಂದಗಿ ರಾಜಶೇಖರ, 1988, ಕರ್ನಾಟಕ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಪು–92.

30. ರಮೇಶ.ಕೊ.ವ್ಯಾ., 1971, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಪು–47.

31. ದೇಸಾಯಿ.ಪಿ.ಬಿ., 1957, ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ, ಪು–198.

32. ಅದೇ, 1957, ಜೈನಿಸಂ ಇನ್ ಸೌಥ್ ಇಂಡಿಯಾ ಆಂಡ ಸಮ್ ಜೈನ್ ಎಪಿಗ್ರಾಫ್ಸ್, ಪು–241.

33. ಅದೇ, 1971, ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಶಾಸನಗಳು, ಪು–32.

34. ಅದೇ, 1983, ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲಚುರಿಗಳು, ಪು–42,100.

35. ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಅಳವಂಡಿ, 1997, ಇತಿಹಾಸ ಕೋಶ, ಪು–37.

36. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ, 2002, ಅನುಶಾಸನ, ಪು–39,94,100,195,217.

37. ಚನ್ನಕ್ಕ ಎಲಿಗಾರ., 1990, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಜ, ಪು–52,84.

38. ಹಿರೇಮಠ.ಎಸ್.ಎಮ್., 1998, ಶಾಸನಾಧ್ಯಯನ, ಪು–18,23,40.

39. ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ.ಎ.ಎಂ, ಮೇವುಂಡಿ ಮೈಲಾರಿ., 1961, ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಚಯ.

40. ಎಂಟಿಕ್ವೇರಿಯನ್ ರಿಮೇನ್ಸ್ ಇನ್ ಹೈದರಾಬಾದ ಸ್ಟೇಟ್ :1953, ಪು–20.

41. ಇಂಪಿರಿಯಲ್ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಪ್ರೊವಿನ್ಸಿಯಲ್ ಸಿರೀಸ್ ಹೈದರಾಬಾದ ಸ್ಟೇಟ್ : 1909, ಪು–253.

42. ರಾಮೇಶ್ವರ.ಎ.ಕೆ., 1986, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ.

43. ಶಿವತಾರಕ್.ಕೆ.ಬಿ., 2001, ಕರ್ನಾಟಕದ ಪುರಾತತ್ವ ನೆಲೆಗಳು, ಪು–163.

44. ಚಿತ್ತಯ್ಯ ಪೂಜಾರ್.ಡಿ.ಕೆ., 2010, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಾಧ್ಯಯನದ ಬಹುಮುಖ ಆಯಾಮಗಳು, ಪು–10.

45. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ.ಎ.ವಿ., 1973., ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನ ಸಂಪತ್ತು, ಪು–44,45.

46. ಅದೇ, 2003, ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಣ್ಯ ಪರಂಪರೆ, ಪು–80.

47. ಹಿರೇಮಠ.ಬಿ.ಆರ್., 1986, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ತಕರು, ಪು–34.

48. ಹಂಪ ನಾಗರಾಜಯ್ಯ, 1998, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನ ತೀರ್ಥಗಳು, ಪು–9.

49. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., 1978, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು.

50. ಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿ.ಆರ್., 1982., ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ, ಪು–10,11.

51. ಹಿರೇಮಠ.ಎಸ್.ಎಮ್. 2005., ಶಾಸನ ಪರಿಭಾಷೆ, ಪು–147,171,193.

52. ಜಯದೇವ್.ಹು.ಕಾ., 2000, ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಗದ್ಯ(ಸಂ.2), ಪು–140,41.

53. ಸಂಗಮನಾಥ ರೇವತಗಾಂವ, 2008, 'ಕಲಬುರ್ಗಿ', ಪು–8,9.

54. ಚಂದ್ರಕಲಾ ಬಿದರಿ, 2008, 'ಸೇಡಂ'.

55. ನದಾಫ್.ಡಿ.ಎಂ., 2010, 'ಅಫಜಲಪುರ'.

56. ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ, 2006, ಕರ್ನಾಟಕ ದೇವಾಲಯ ಕೋಶ : ವಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪು–46.

57. ಕಾಶೀಬಾಯಿ.ಎಸ್.ಭೋಗಶೆಟ್ಟಿ., 2012, ಕೆಂಭಾವಿ ಭೋಗಣ್ಣ, ಪು–65.

58. ಲಿಂಗಣ್ಣ ಗುಂಡಳ್ಳಿ., 2004, ಭೂಪಟಗಳ ಮೂಲಕ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ, ಪು–23.

59. ಪ್ರಭಾಕರ್.ಎಂ.ಎನ್., 2011, ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು, ಪು–23.

60. ಹಿರೇಮಠ.ಬಿ.ಆರ್, ಹನುಮಾಕ್ಷಿ.ಗೋಗಿ., 1994, ಮುದನೂರು ಮತ್ತು ಯಡ್ರಾಮಿಯ ಶಾಸನಗಳು.

61. ಕುಲಕರ್ಣಿ.ವಿ.ಎಸ್., 1979, ಹಿಸ್ಟಾರಿಕಲ್ ಆಂಡ ಕಲ್ಚರಲ್ ಸ್ಟಡಿಸ್ ಆಫ್ ದ ರೆಜಿನ್ ಅರೌಂಡ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ, ಬೆಸ್ಡ್ ಆನ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಶನ್'(ವಿಕೆಎಸ್).

62. ಪ್ರೊಸೆಸ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಾಲಜಿ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, 1956–1972, ಪು–35.

63. ರವೀಂದ್ರ.ಪು.ಕರ್ಜಗಿ., 1987, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ.

64. ರಾಜ.ಕೆ.ಎಸ್., 1987, ಜೇವರಗಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ.

65. ಬೇದ್ರೆ ಮಂಜುನಾಥ., 2007, 'ಸುವರ್ಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶನ', ಪು–106.

ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು.

66. ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ.ಎ.ಎಮ್., ಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿ.ಆರ್(ಸಂ), 1999, ಶಾಸನ ಸಂಗ್ರಹ, ಪು–34.

67. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ.ಗೋಗಿ.(ಸಂ), 1996, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.

68. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ.(ಸಂ), 1992, ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು.

69. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್.(ಸಂ), 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ

70. ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ.ಗೊ.ರು.(ಸಂ), 2010, 12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶರಣರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು, ಒಂದು ಸಚಿತ್ರ ಪರಿಚಯ, ಪು–38,199.

71. ಕಾಮತ್ ಸೂರ್ಯನಾಥ.(ಸಂ), 1984, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್(ಭಾಗ–1), ಪು–145.

72. ಅದೇ, 1986, (ಭಾಗ–3), ಪು–510,512.

73. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), 1997, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ.

74. ಮಹಾದೇವ.ಎನ್.ಕಟ್ಟಿ.(ಸಂ), 1985, ಆರ್ಕ್ಯಾಲೋಜಿಕಲ್ ಸರ್ವೆ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಎನ್ಯುಅಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ ಆನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಎಪಿಗ್ರಫಿ ಫಾರ್ ಪು–86.

75. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಕೆ.ಆರ್., ಸಿದ್ದನಗೌಡರ.ಎಚ್.ಎಮ್, 2003, ಸಂರಕ್ಷಿತ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನಿರ್ದೇಶಿಕೆ, ಪು–111,114.

76. ಭಗವತಿ.ಎಸ್.ಎಸ್., ಮೇಲಿನಮನಿ.ಎಚ್.ಎಸ್., 2004, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು–202,11.

ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧಗಳು.

77. ಗೋಪಾಲರಾವ.ಎಚ್.ಎಸ್., 1993, ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು–ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು–163,165.

78. ಪಾಟೀಲ.ಸಿ.ಎಸ್., 1992, ಟೆಂಪಲ್ಸ್ ಆಫ್ ರಾಯಚುರ್ ಆಂಡ್ ಬೆಲ್ಲಾರಿ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ , ಪು–42,43.

79. ಕರುಣಾ ಮಂಗಳವೇಡೆ., 2001, ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗಭೋಗ, ಪು–96,119,128.

80. ಮಹಾನಂದಾ.ಎಮ್.ಗೊಂದಿ., 2008, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ, ಪು–22.

81. ಪ್ರಹ್ಲಾದ.ಬಿ.ರೆಡ್ಡಿ., 1999, ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜೈನ ಕೇಂದ್ರಗಳು.

82. ಮೊನಪ್ಪ ಸಾಯಬಣ್ಣ., 2008, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕ್ರತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ.

83. ಅಂಜನಪ್ಪ.ಡಿ.ಕೆ., 2006, ಜೈನ ಪರಂಪರೆ : ಮಹಿಳೆ, ಪು–148.

84. ಸತೀಶ.ಕೆ., 2004, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಪು–211.

85. ಮಠ.ಎಂ.ಕಾಶಿಲಿಂಗಯ್ಯ., 2004, ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಕೇಶಿರಾಜ–ವೀರಶೈವ ಸಂಸ್ಕ್ರತಿ.

86. ನಿವೇದಿತಾ.ಎಸ್.ಸ್ವಾಮಿ., 2012, ಸಗರನಾಡಿನ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕ್ರತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು–200.

ಎಂ.ಫಿಲ್. ಪ್ರಬಂಧಗಳು.

87. ಶರಣಪ್ಪ ಸಿದ್ರಾಮಪ್ಪ ಚಕ್ರವರ್ತಿ., *2009*, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕ್ರತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ.

88. ನಿವೇದಿತಾ.ಎಸ್.ಸ್ವಾಮಿ., ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕ್ರತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ.

89. ಶಾಮಲಾ, 2012, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು.

90. ಸಿದ್ರಾಮ, 2012, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು.

91. ಬಲಭೀಮ.ಸಿ.ಅರಿಗೇರಿ., 2004, ಅಫಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಾ : ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ.

ಸಂಶೋಧನಾ ಲೇಖನಗಳು.

92. ನಾಗರಾಜು.ಡಿ.ಎಮ್. 2007, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–29.

93. ಸಂಗೀತಾ.ಎಸ್. ಹೊನ್ನಳ್ಳಿ, 2007, ಸೇಡಂ ಪರಿಸರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–36.

94. ಲಕ್ಷ್ಮಣಸಿಂಗ.ಆರ್.ರಾಠೋಡ, 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮದನಿಕಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–78.

95. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ.ಪಿ.ವಿ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಾಚೀನ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–84.

96. ಸಂತೋಷ ಜಗನ್ನಾಥ.ಎಸ್., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–116.

97. ವಿನೋದ ಪಾಟೀಲ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಬಾವಿಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–126.

98. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ.ಪಿ.ಎನ್., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–152.

99. ಶರಣಪ್ಪ.ಎಸ್.ಚಕ್ರವರ್ತಿ., 2007, ಆಲಂದೆ ಸಾಸಿರ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–169.

100. ಮಹಾದೇವಯ್ಯ.ಎಮ್.ಪಿ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–175.

101. ಶ್ರೀಕಾಂತ.ಬಿ., 2007, ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಿತಾಕ್ಷರ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–188.

102. ಮಂಜುನಾಥ.ಎಮ್.ಜಿ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಚರಿತ್ರೆ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–298.

103. ವಸಂತಲಕ್ಷ್ಮಿ.ಕೆ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–304.

104. ಅಪರ್ಣಾ.ಕೂ.ಸ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯ ಸಂಬಂಧಿ ಶಾಸನಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–322.

105. ಗೋಪಾಲರಾವ.ಎಚ್.ಎಸ್., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶೈವ ದೇವಾಲಯ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–440.

106. ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ., 2007, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–446.

107. ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ.ರು.ಮ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ಮಾರಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–450.

108. ಅಶೋಕ.ಎಸ್.ಸಾಲಿ., 2007, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–46.

109. ಮಹಾದೇವ.ಸಿ., 2007, ಚಿಂಚೋಳಿ ಪ್ರದೇಶದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–49.

110. ಕೃಷ್ಣಪ್ಪಾ.ಎಮ್.ಬಿ., 2007, ಚಾಲುಕ್ಯ ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತು ಕಲಾ ಸಂಬಂಧಗಳ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾಳಗಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–74.

111. ಸುಭಾಶಚಂದ್ರ.ಡಿ.ದೊಡ್ಡಮನಿ, 2007, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಇಂದಿನ ಸ್ಥಿತಿ–ಗತಿಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–133.

112. ಮುಡಬಿ ಗುಂಡೇರಾವ, 2007, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–53.

113. ಚನ್ನಕ್ಕ ಪಾವಟೆ, 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಮಹಿಳೆಯರ ಕೊಡುಗೆ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–120.

114. ಸಂಜೀವಕುಮಾರ.ಬಿ.ನಿರ್ಮಲಕರ್, 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–203.

115. ಜಗದೀಶ, 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಪನಶಾಸ್ತ್ರ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–515.

116. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ, 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–17.

117. ಸ್ವಾಮಿ.ಲ.ನ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ : ಒಂದು ಹೊಸ ನೋಟ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–105.

118. ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ.ಬಿ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪು–296.

119. ಅಕ್ಕಿ.ಡಿ.ಎನ್., 2005, ಸೇಡಂ ಜೈನ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನೆಲೆವೀಡು, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶನ, ಪು–219–222.

120. ಮುಡಬಿ ಗುಂಡೇರಾವ, 2005, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶನ, ಪು–223–226.

121. ನಾಗರಾಜ.ಡಿ.ಎಂ., 2008, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಜೈನ ಶಾಸನಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, (ಸಂ)28, ಪು–37.

122. ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ.ರು.ಮ., 1996, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, (ಸಂ)11, ಪು–49–59.

123. ಸೀತಾರಾಮ ಜಾಗೀರದಾರ, 1996, ಹೈದರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜೈನ ಶಾಸನಗಳು, ಜೈನಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು, ಪು–158.

124. ನಾಗಭೂಷಣ.ಸಿ., 2009, ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನ ಸಂಶೋಧನೆ, ಪು–133.

125. ಚನ್ನಕ್ಕ ಪಾವಟೆ, 2002, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗಾತಿ, ಪು–202.

126. ನಾಗರಾಜನ್.ಕೆ.ಜಿ., 1994, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪ, ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪ್ರಪಂಚ, ಪು–170.

127. ವಿ.ಎಸ್.ಕುಲಕರ್ಣಿ, 1983, ಎಜುಕೇಶನಲ್ ಐಂಡ್ ಕಲ್ಚರಲ್ ಕಂಡಿಶನ್ಸ್ ಆಫ್ ಬೀದರ್ ಐಂಡ್ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ರೆಜಿನ್, ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ್, ಪು–156–157.

128. ಶಾಂತಕುಮಾರಿ.ಎಸ್.ಎಲ್., 1983, ವುಮೆನ್ ಇನ್ ದ ಡೇಸ್ ಆಫ್ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ, ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ್, ಪು–166.

129. ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಕೇಶಿರಾಜನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು, 2010, ಮಾರ್ಗ, (ಸಂ)2, ಪು–67–78.

130. ಎಳಮೇಲ ಮಲೆಯಾಳ ಪಂಡಿತ, ಇನ್ನಷ್ಟು ಸಂಗತಿಗಳು, 2006, ಮಾರ್ಗ, (ಸಂ)4, ಪು–151–154.

131. ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ, 2010, ಮಾರ್ಗ, (ಸಂ)5, ಪು–556.

132. ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, 2010, ಮಾರ್ಗ, (ಸಂ)6, ಪು–349–350.

133. ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮ, 1999, ನೇಗಿನಹಾಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳು, ಪು–358.

ಅಧ್ಯಾಯ – 2. ಭೂ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪ್ರಭಾವ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ.

ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಸರವು ಮಾನವನ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಗಾಢವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದೆ. ಮಾನವನ ಜೀವನವು ಪರಿಸರದೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಾನವನ ಮೂಲ ತಿಳಿಯಲು ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಸರದ ಅರಿವು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯು ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಅಫ್ಜಲಪುರ, ಆಳಂದ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಚಿಂಚೋಳಿ, ಚಿತ್ತಾಪುರ, ಜೇವರ್ಗಿ, ಸೇಡಂ ಒಟ್ಟು ಏಳು ತಾಲೂಕುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 56 ಗ್ರಾಮಗಳು, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 68, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 246, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 135, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 50, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 162, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 97 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವದ ರೇಖಾಂಶವು 76^0.04'–77^0.42' ಹಾಗೂ ಉತ್ತರದ ಅಕ್ಷಾಂಶವು 16^0.12'–17^0.46' ರವರೆಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತಾರವು 10,951 ಚ.ಕಿ.ಮೀ. ಇದೆ. ಇದೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಹಾಗೂ ಉಸ್ಮಾನಾಬಾದ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಆಂಧ್ರದ ಮೇಡಕ್ ಹಾಗೂ ಮೆಹಬೂಬನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಬೀದರ ಜಿಲ್ಲೆ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ರಾಯಚೂರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯಿದೆ.[1]

2.1. ಭೂ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳು.

ಭೂ ವಿಜ್ಞಾನ : ಡೆಕ್ಕನ್ ಟ್ರ್ಯಾಪ್ ಶಿಲಾ ಪ್ರದೇಶವು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಆವರಿಸಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಭೀಮಾ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸುಣ್ಣದಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಶೇಲ್ ಪದರಗಳಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದ ಅಂಚಿನ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಪೆನಿನ್ಸುಲರ್ ನೈಸ್ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಿಲೆಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾರತದ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದ ಗುಲ್ಬರ್ಗವು ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ 300 ರಿಂದ 600 ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನೆಲ ಏರುತಗ್ಗುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಆರ್ಕಿಯನ್ ಯುಗದ ಗ್ರಾನೈಟು ಮತ್ತು ಪದರ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಕ್ರಿಟೇಶಿಯನ್ ಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಡೆಕ್ಕನ್ ಟ್ರ್ಯಾಪ್ ಮತ್ತು ಅಂತರ ಟ್ರ್ಯಾಪ್ ಜಲಜ ಶಿಲೆಗಳವರೆಗೆ ಶಿಲಾವರ್ಗ ಹಬ್ಬುತ್ತವೆ. ಪೆನಿನ್ಸುಲಾರ್ ನೈಸ್ ಮತ್ತು ಕಣಶಿಲೆಗಳು ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ.

ಭೀಮಾ ವರ್ಗ : ಹೆಚ್ಚು ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳಗಾಗದ ಮತ್ತು ಮಟ್ಟಸವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಪದರ ಶಿಲೆಗಳ ಒಂದು ಗುಂಪು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೇವರ್ಗಿ, ಚಿತ್ತಾಪುರ, ಸೇಡಂ ಮತ್ತು ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ವಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲೂಕಿನವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿವೆ. ಈ ಜಲಜ ಶಿಲೆಯು ಭೀಮಾ ನದಿಯ ಇಕ್ಕೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಣಬರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಭೀಮಾ ವರ್ಗ'ವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಅಂತರ್ಜಲ : ಡೆಕ್ಕನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ ಸರಾಸರಿ 700 ಮೀ. ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದ್ದು ಗಡುಸಾದ ಸಾಂದ್ರವಾದ ಸ್ಪಟಿಕ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ವಾಯುಗುಣವು ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶುಷ್ಕವಾಗಿದ್ದು ಸರಾಸರಿ ಮಳೆಯು 600 ಮಿ ಮೀ. ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಜಲದ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹರಿವುಗಳು ಕೆಳಮಟ್ಟದಲ್ಲಿವೆ. ಗಟ್ಟಿ ಶಿಲೆಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ರಂಧ್ರಭರಿತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಶಿಲಾ ಪ್ರವಾಹವು ಘನವಾಗಿರದ ಪ್ರದೇಶಗಳಂತೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅವು ನೀರನ್ನು ಹಿಡಿದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ.

ಖನಿಜ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಖನಿಜ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಿಂದ ಶ್ರೀಮಂತವಾಗಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣದ ಕಲ್ಲು, ಎರಕದ ಮರಳು, ಕೆಂಪು ಕಾವಿ ಮಣ್ಣು, ಬಿಳುಚು ಜೇಡು, ಬೆಣಚು ಕಲ್ಲು, ಜಿಪ್ಸಮ್, ಶಹಬಾದ ಕಲ್ಲುಗಳು, ಸವಳು ಮಣ್ಣು, ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕಲ್ಲುಗಳು, ಅಲಂಕಾರಿಕ ಕಲ್ಲುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಖನಿಜಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ.[2]

ವಾಯುಗುಣ, ಮಳೆ, ಬೆಳೆಗಳು : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯುಗುಣ ಶುಷ್ಕ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯಕರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ವಾಯುಗುಣ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಡೆಕ್ಕನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಮಾದರಿಯಲ್ಲೇ ಇದೆ. ಫೆಬ್ರವರಿಯಿಂದ ಜೂನ್ ಆರಂಭದವರೆಗೆ ಬೇಸಿಗೆ ಕಾಲ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ ಮಳೆಗಾಲ, ಅನಂತರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಿಂದ ಫೆಬ್ರವರಿಯವರೆಗೆ ಚಳಿಗಾಲವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಗರಿಷ್ಠ ಉಷ್ಣತೆ 45 ಡಿಗ್ರಿ ಸೆಲ್ಸಿಯಸ್ ಕನಿಷ್ಠ ಉಷ್ಣತೆ 15–11 ಡಿಗ್ರಿ ಸೆಲ್ಸಿಯಸ್ ಇರುತ್ತದೆ. ನೈರುತ್ಯ ಮುಂಗಾರು ಮಾರುತದಿಂದ ಶೇ. 80 ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಬೆಳೆಗಳು ಎಂದರೆ – ಜೋಳ, ತೊಗರಿ, ಎಳ್ಳು, ಔಡಲ, ಸಜ್ಜೆ, ಹುರುಳಿ, ಶೇಂಗಾ, ಗೋಧಿ ಇತ್ಯಾದಿ.[3]

ಮಣ್ಣು : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೈವಿಧ್ಯ ಮಣ್ಣುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಅವುಗಳೆಂದರೆ – ಕರೆಕಲ್ಲು ಮಣ್ಣು, ಮಧ್ಯಮ ಮಣ್ಣು, ಆಳವಾದ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣು, ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಜೇಡಿ ಮಣ್ಣು ಹಾಗೂ ಜಂಬಟ್ಟಿಗೆ ಮಣ್ಣು ಸಹ ಕೆಲವೆಡೆ ಸಿಗುತ್ತದೆ.[4]

ನೀರಾವರಿ : ಬಾವಿಗಳು, ಕೆರೆಗಳು, ಹೊಳೆಗಳು ಪ್ರಮುಖ ನೀರಾವರಿಯ ಮೂಲಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳು ಇದ್ದರೂ ಮಳೆಗಾಲದ ನಂತರ ಅವುಗಳ ನೀರು ಬಹಳ ಬೇಗನೆ ಬರಿದಾಗಿ ಬತ್ತಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ನೀರಾವರಿಯಾದ ನಿವ್ವಳ ಪ್ರದೇಶ 25142 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಆಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ 651 ಹೆಕ್ಟೇರ, ಬಾವಿಗಳಿಂದ 22218 ಹೆಕ್ಟೇರ, ಕೆರೆಗಳಿಂದ 1280 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ನೀರಾವರಿಯ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ನದಿಗಳೆಂದರೆ–ಸರನಾಳಾ, ಬೆಣ್ಣೆತೊರೆ, ಭೀಮಾ, ಕೃಷ್ಣಾ, ಕಾಗಿಣಾ ನದಿಗಳಾಗಿವೆ. ಭೀಮಾನದಿಯ ಉಪನದಿಗಳು ಅಮರ್ಜಾನದಿ, ಮುಲ್ಲಾಮಾರಿನದಿಗಳಾಗಿವೆ. ಬೆಣ್ಣೆತೊರೆಯ ಉಪನದಿ ಗಂಡೋರಿನಾಲಾನದಿ ಆಗಿದೆ.[5] ಇಂತಹ ಭೂ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿವೆ.

2.2. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ : ಇತಿಹಾಸವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ರಾಜಮಹಾರಾಜರ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಬದುಕಿ ಬಾಳಿದ ಜನವು ಕೂಡ. ಇತಿಹಾಸದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಜೊತೆಗೆ ನಾಡಿನ ಕಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಧರ್ಮ, ಶಿಕ್ಷಣ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ನಾಡು ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಆಳಿದ ರಾಜ, ರಾಣಿ, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಬಾಳಿ ಬದುಕಿದ ಜನ, ಅನುಸರಿಸಿದ ಧರ್ಮ, ಕಟ್ಟಿದ ಕಲೆ, ಅವರ ಮೌಲ್ಯಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆಗಳೇ ಆ ದೇಶದ ವಿವರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲ :

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲ ಅಥವಾ ಚರಿತ್ರೆಯ ಪೂರ್ವ ಕಾಲದ ಪುರಾತತ್ವ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು 19ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲೇ ಶೋಧಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಅಂದಿನ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರಕಾರದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಮೆಡೋಸ್ ಟೈಲರ್‌ನಿಂದ ಆರಂಭಗೊಂಡು ಇಂದಿನವರೆಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಬಂದಿದೆ. ಅವರ ನಂತರ ಪುರಾತತ್ವ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಎಂ.ಶೇಷಾದ್ರಿ, ಎಸ್.ನಾಗರಾಜು, ಪಿ.ಬಿ.ದೇಸಾಯಿ, ಎಸ್.ಎಂ.ರೆಹಮಾನ್ ಮುಂತಾದವರು ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚರಿತ್ರೆಯ ಪೂರ್ವಕಾಲ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸದ ಹಲವು ಮಜಲುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತಾಗಿದೆ.

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಲ್ಲೂರು, ಸನ್ನತಿ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೂಡಲಗಿ ಗ್ರಾಮಗಳು ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಮುಖ ನೆಲೆಗಳಾಗಿವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸನ್ನತಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹಾಗರಗುಂಡಗಿ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಚನ್ನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅನೇಕ ನೆಲೆಗಳು ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ. ಅಂತ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಅವಶೇಷಗಳು ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಇಕ್ಕಳಕಿ, ಖಾನಾಪುರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸನ್ನತಿ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಚಿಗರಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಧವಾಗಿದೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಗ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅವಶೇಷಗಳು ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಇಕ್ಕಳಕಿ, ಶಾಖಾಪುರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸನ್ನತಿ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಚಿಗರಹಳ್ಳಿ, ಚೆನ್ನೂರು, ಜೇವರ್ಗಿಯಲ್ಲಿ ಶೋಧವಾಗಿವೆ. ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅವಶೇಷಗಳು ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಉಡಚಣ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶೋಧವಾಗಿದೆ. ಶಿಲಾತಾಮ್ರಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಅಫ್ಜಲಪೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಭೋಮಸಪುರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಇಜೇರಿ, ವಡಗೇರಾ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ.[6] ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಹಾಗಾಂವ, ಕಪ್ಪನೂರ, ಅಂದೋಲಾ,[7] ಆಳಂದ, ಮಲ್ಲಾಬಾದ, ರಾವುರ, ಪೇಠಶಿರುರು ಗ್ರಾಮಗಳು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಮುಖ ನೆಲೆಗಳಾಗಿವೆ.[8] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ, ಇಜೇರಿ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ.[9] ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಯುಗದ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಲೂರು, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗುಂಡಗುರ್ತಿ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಧವಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಲೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲದ ಬೂದಿದಿಬ್ಬ, ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಗುಂಡಗುರ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು, ಕೆಂಪು ಲೇಪನದಡಿ ಬಿಳಿವರ್ಣದ ಮಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ರಾಜಕೀಯ – ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದ ನಂತರ ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲದ ಪ್ರಾರಂಭ. ಇದನ್ನು ಅರಸು ಮನೆತನಗಳ ಕಾಲವೆಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮೌರ್ಯರು, ಶಾತವಾಹನರು, ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಕಲಚೂರ್ಯರು, ಬಹಮನಿ ಅರಸರು, ಬಿಜಾಪೂರದ ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿಗಳು, ಹೈದರಬಾದಿನ ನಿಜಾಮರು ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿವೆ.

ಮೌರ್ಯರು : ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸವು ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮೌರ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅಶೋಕನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನ ಪ್ರಮುಖ ಶಾಸನವು ದೊರಕಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಭಾಗವು ಅವನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಸನ್ನತಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಒಂದನೇ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ ಸಹಿಷ್ಣುತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎರಡನೇ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇರಬಹುದಾದ ಲಿಪಿಕಾರನ ಅಸಮರ್ಪಕತೆಗೆ ಕ್ಷಮೆಯಾಚನೆ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಿಲಿಪಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲದಕ್ಕಿಂತ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಇದೊಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬೌದ್ಧ ನಿವೇಶನವಾಗಿದೆ. ಈ ನಿವೇಶನವನ್ನು ಕಪಟರಾಳ ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಕಂಡು ಹಿಡಿದರು. ನಂತರ ಪಿ.ಬಿ.ದೇಸಾಯಿ, ಎಸ್.ನಾಗರಾಜ, ಅ.ಸುಂದರ ಮುಂತಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯಿಂದ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ, ಭೂ ಉತ್ಖನನ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಉತ್ಖನನದಿಂದ ಇಟ್ಟಿಗೆ, ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಶಂಖದ ಆಭರಣಗಳು, ಬುದ್ಧನ ಪಾದ, ಹಾವಿನ ಹೆಡೆಯಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸನ್ನತಿಯು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಬೌದ್ಧ ನಿವೇಶನವಾಗಿದೆ.[11]

ಮೌರ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿ.[12]

ಚಂದ್ರಗುಪ್ತಮೌರ್ಯ–ಕ್ರಿ.ಪೂ.320–300.	ದಶರಥ– „ 232–226.	ದೇವವರ್ಮ– „ 202–195.
ಬಿಂದುಸಾರ– „ 300–273.	ಸಂಪ್ರತಿ– „ 226–215.	ಸಧಾನ್ವ– „ 195–181.
ಅಶೋಕ– „ 273–232.	ಸಲಿಶೋಕ– „ 215–202.	ಬ್ರಿಹದ್ರಥ – „ 181–180.

ಶಾತವಾಹನರು : ಮೌರ್ಯರ ನಂತರ ಶಾತವಾಹನರು ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ನಾಲ್ಕು ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಗೌತಮಿಪುತ್ರ ಸಾತಕರ್ಣಿ ಮತ್ತು ವಸಿಷ್ಟ ಪುಳುಮಾಯಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ.1–2ನೇ ಶತಮಾನದ 71 ತ್ರುಟಿತ ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಅವಶೇಷಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಪತ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾಗರಗುಂಡಗಿ, ಕಲ್ಲಂಗರಗಾ, ಜೇವರ್ಗಿ, ಹಿಪ್ಪರಗಿಯಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಅವಶೇಷಗಳು ಶೋಧವಾಗಿದೆ.[13]

ಶಾತವಾಹನರ ವಂಶಾವಳಿ,[14]

ಸಿಪ್ರಕ–ಕ್ರಿ.ಪೂ.26.	ಇವಿಲಕ–ಕ್ರಿ.ಶ.88.	ಪ್ರವೀಲಸೇನ–ಕ್ರಿ.ಶ.202.	ಸಿವಸ್ಕಂದ–ಕ್ರಿ.ಶ.335.
ಕೃಷ್ಣ–ಕ್ರಿ.ಪೂ.7.	ಮೆಘಸ್ವತಿ–ಕ್ರಿ.ಶ.107.	ಸಾತಕರ್ಣಿ.3–ಕ್ರಿ.ಶ.221.	ಯಜ್ಞಶ್ರೀಗೌತಮಿಪುತ್ರ.2-ಕ್ರಿ.ಶ.354.
ಸಾತಕರ್ಣಿ.1–ಕ್ರಿ.ಶ.12.	ಪಟುಮತ–ಕ್ರಿ.ಶ.126.	ಸಾತಕರ್ಣಿ.4–ಕ್ರಿ.ಶ.240.	ವಿಜಯ–ಕ್ರಿ.ಶ.373.
ಪುರ್ಣೋತ್ಸಂಗ–ಕ್ರಿ.ಶ.31.	ಅರಿಸ್ತಕರ್ಮನ್-ಕ್ರಿ.ಶ.145.	ಸಿವಸ್ವತಿ–ಕ್ರಿ.ಶ.259.	ಚಂದ್ರಶ್ರೀ–ಕ್ರಿ.ಶ.392.
ಸಾತಕರ್ಣಿ.2-ಕ್ರಿ.ಶ.50.	ಹಲ–ಕ್ರಿ.ಶ.164.	ಪುಲಿಮತ–ಕ್ರಿ.ಶ.297.	ಪುಲೋಮರ್ಚಿಸ್–ಕ್ರಿ.ಶ.411–430.

ಲಂಬೋಧರ- ಕ್ರಿ.ಶ.69.	ಪುಟ್ಟಲಕ– ಕ್ರಿ.ಶ.183.	ಸಾತಕರ್ಣಿ.5–ಕ್ರಿ.ಶ.316.	

ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರು : ಶಾತವಾಹನರ ನಂತರ ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರ ನೇರವಾದ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಒಂದು ಶಾಸನ ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸ ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯ ಅರಸ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನಿಂದ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಉರೊಡೆಯ ಕಲಿದೇವನ ಪೂರ್ವಜನಾದ ನಾರಾಯಣಾ ಚಾರ್ಯನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದ ಅಂಶವನ್ನು ಸಾಂದರ್ಭಿಕವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[15] ಆದರೆ ಕೆಲವೊಂದು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಇದೊಂದು ಕೂಟ ಶಾಸನವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಚಲುಕ್ಯರ ಕಲೆಯು ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬಾದಾಮಿ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇತಿಹಾಸಕಾರ ಪರ್ಸಿಬ್ರೌನ್ ಚಲುಕ್ಯರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವನ್ನು 'ಭಾರತೀಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ತೊಟ್ಟಿಲು' ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿ.[16]

ಜಯಸಿಂಹ–1.

ರಣರಾಗ.

ಪುಲಕೇಸಿ–1/543/4–566.

ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ–1/566/7–597/8 ಮಂಗಲೇಶ.597/8–609./10.

ಪುಲಕೇಸಿ–2/609/10–642 ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಜಯಸಿಂಹ

ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯ ಆದಿತ್ಯವರ್ಮನ್ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ /654/5–681 ಜಯಸಿಂಹ/654/5–681 ಅಂಬರ

ವಿನಯಾದಿತ್ಯ/681–696

ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ/696–733

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ–2/733–744

ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ್/744/5–755.

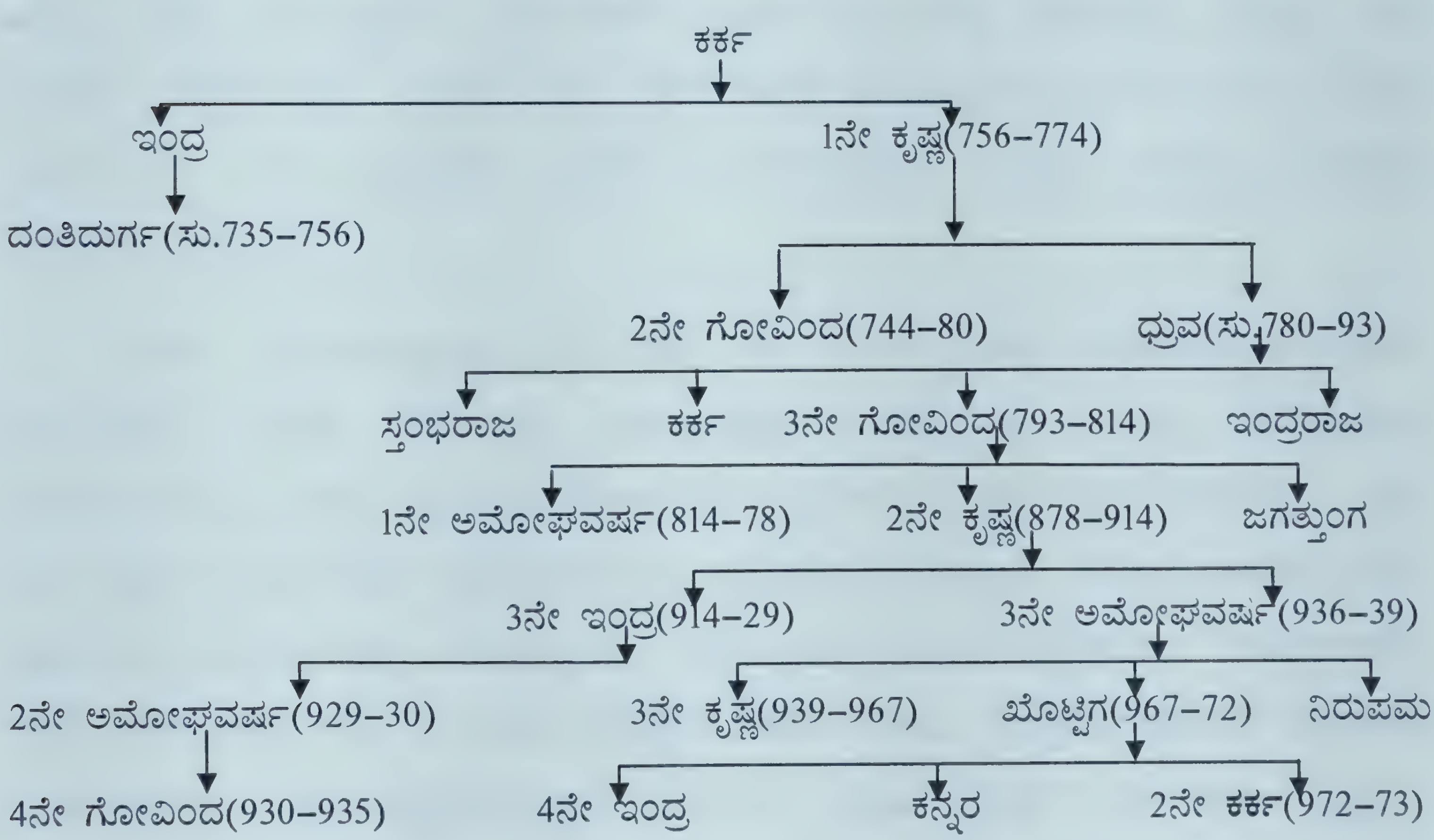
ಮಳಖೇಡದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು :

ಕ್ರಿ.ಶ.735ರಲ್ಲಿ ದಂತಿದುರ್ಗನು ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿದನು. ಇವರು ಸುಮಾರು 200 ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದರು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮಳಖೇಡ ಅಥವಾ ಮಾನ್ಯಖೇಟವನ್ನು ತಮ್ಮ

ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರನ್ನು 'ಮಳಖೇಡದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ರಾಜಧಾನಿ ಮಳಖೇಡ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳಿಲ್ಲ. ಸಾಹಿತ್ಯಾಧಾರಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಆದಿಪುರಾಣ ಮತ್ತು ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜನಪದದ ಗಡಿ ವಿವರಣೆ ಪ್ರಕಾರ 'ಖೇಟಾ' ರಾಜಧಾನಿಯು ಕಾಗಿಣಿ ತಟಾಕದಲ್ಲಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮೋಘವರ್ಷ ನೃಪತುಂಗ(ಕ್ರಿ.ಶ.814–878) ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರಸನಾಗಿದ್ದನು. ಅಮೋಘವರ್ಷನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಮಾಲಾ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿ ಶ್ರೀವಿಜಯನು 'ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ'ವೆಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.[17]

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸ ಮೂರನೇ ಕೃಷ್ಣನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.958ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನು ನವಖಂಡ ಪ್ರಥ್ವಿಯನ್ನು ಅಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[18] ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗುಂಡಿಗೆಯ್ಯನ ಮಗ ಕೇಶಿಮಯ್ಯನೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಗುಂಡೇಶ್ವರ ಲಿಂಗವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಇದೇ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮೂರನೇ ಕೃಷ್ಣನ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನವು ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಡುಗುಂದಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳು ತಿಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಡಗುಂದಿ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮಳಖೇಡ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವಂಶಾವಳಿ,[19]

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು :

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ನಂತರ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಾವಧಿಯು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವರ

ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರತಿ ತಾಲೂಕು, ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಕಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.973ರಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸ ಎರಡನೇ ಕರ್ಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ತೈಲಪನು ತಾನು ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರ ವಂಶಜನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಎರಡನೇ ತೈಲನು 'ಅಹವಮಲ್ಲ' ಮತ್ತು 'ಭುವನೇಕಮಲ್ಲ' ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದನು. ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯು ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದ ಕೊಂಕಣ ಗಡಿನಾಡು, ಗೋಧಾವರಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದವರೆಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿತ್ತು. ಒಂದನೇ ತೈಲಪನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜಕುಮಾರಿ ಜಾಕಬ್ಬೆಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಿದ್ದನು. ಇವರ ಮಗನೇ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ. ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನು(ಕ್ರಿ.ಶ.997–1008) ಪಾರಮಾರ, ಶಿಲಾಹಾರ, ಘೂರ್ಜರ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಚೋಳ ಅರಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕರ್ನೂಲು, ಗುಂಟುರು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಇವನ ನಂತರ ಐದನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು(ಕ್ರಿ.ಶ.1008–1014) ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ನಂತರ ಇಮ್ಮಡಿ ಜಯಸಿಂಹನು(ಕ್ರಿ.ಶ.1014–1043) ಸಿಂಹಾಸನ ರೂಢನಾದನು. ಜಯಸಿಂಹನು ಚೋಳ ಅರಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದನು. ದೋರಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ಮಲಬಾರಿನ ಬಳಿಯ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸೂರೆಮಾಡಿ ಯಾದವ ವಂಶದವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದನು. ಇವನ ರಾಜ್ಯವು ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ತುಮಕೂರು, ಅನಂತಪುರ, ಕಡಪಾ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಜಯಸಿಂಹನ ರಾಜಧಾನಿ ಬೀದರನ ಕಲ್ಯಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಸುಗ್ಗಲಾದೇವಿ ಈತನ ರಾಣಿಯಾಗಿದ್ದಳು.

ಇಮ್ಮಡಿ ಜಯಸಿಂಹನ ನಂತರ ಆತನ ಮಗ ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನು(ಕ್ರಿ.ಶ.1043–1062) ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಈತನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಕರ್ನೂಲ ಮತ್ತು ಅನಂತಪುರದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತ್ತು. ಇಮ್ಮಡಿ ಜಯಸಿಂಹನು ಚೋಳರೊಡನೆ ಅನೇಕ ಸಲ ಯುದ್ದ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇವನು ಪರಾಕ್ರಮಿ ಅರಸನಾಗಿದ್ದನು. ನಂತರ ಇವನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನು(ಕ್ರಿ.ಶ.1068–1076) ಅಧಿಕಾರ ರೂಢನಾದನು. ಈತ ಪಾರಮಾರ ವಂಶದ ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಮಾಳವ ದೇಶವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು.

ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು(ಕ್ರಿ.ಶ.1076–1126) ಈ ವಂಶದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅರಸನಾಗಿದ್ದನು. ಈತನು ಕ್ರಿ.ಶ.1076ರಲ್ಲಿ 'ವಿಕ್ರಮ ಶಕೆ'ಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದನು. ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸಿದ್ದನು. ಈತನು ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಈತನ ಕವಿ ಬಿಲ್ಹಣನು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ವೈಭವಯುತವಾದ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದು ಕಾನೂನಿಗೆ ಆಧಾರ ಸ್ತಂಭವಾದ 'ಮಿತಾಕ್ಷರ'ವನ್ನು ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನು ರಚಿಸಿದ್ದನು. ಈತನು ಅಟ್ಟಳೆನಾಡಿನ ಮೂಸೆಯಮಡು ಸ್ಥಳದವನೆಂದು ಮರ್ತೂರು ಶಾಸನವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈತನ ಪ್ರಕಾರ 'ಕಲ್ಯಾಣದಂಥಾನಗರ ಹಿಂದಿರಲಿಲ್ಲ ಮುಂದಿರಲಾರದು. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಂತಹ ಪ್ರಭು ಹಿಂದಿರಲಿಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಮುಂದೆ ಬರಲಾರನೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಂಡು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು'.[20] ಈತನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಹಾಸನ, ತುಮಕೂರು, ಕಡಪ ಹಾಗೂ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಖಮ್ಮಾಮೇಟ್ ಪ್ರಾಂತದವರೆಗೂ, ಉತ್ತರದ ನರ್ಮದಾವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳರು, ಕದಂಬರು, ಯಾದವರು, ಕಾಕತೀಯರು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಚೋಳರನ್ನು

ಸೋಲಿಸಿ, ಪರಮಾರರಿಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡಿದನು. ಬಂಗಾಳ, ಅಸ್ಸಾಂಗಳವರೆಗೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿದ್ದನು. ಕ್ರಿ.ಶ.1080ರ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಶಾಸನವು ಆತನು ನರ್ಮದಾ ನದಿಯ ಆಚೆಯ ದಡದ ರಾಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.[21]

ಇವನ ನಂತರ ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನು(ಕ್ರಿ.ಶ.1126–1138) ಅಧಿಕಾರ ರೂಢನಾದನು. ಈತ 'ಭೂಲೋಕ ಮಲ್ಲ' ಬಿರುದು ಪಡೆದು 'ಸರ್ವಜ್ಞ ಚಕ್ರವರ್ತಿ' ಎನಿಸಿಕೊಂಡನು. ನಂತರ ಇಮ್ಮಡಿ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ(ಕ್ರಿ.ಶ.1139–1150) ಚಾಲುಕ್ಯರ ಅರಸನಾದನು. ಈತನು ಹೊಯ್ಸಳರನ್ನು, ಪಾರಮಾರರನ್ನು, ಚೋಳ, ಘೂರ್ಜರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದನು. ನಂತರ ಮೂರನೇ ತೈಲಪನು(ಕ್ರಿ.ಶ.1151–1156) ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಇವನ ನಂತರ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕೊನೆಯ ಅರಸ ನಾಲ್ವಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಸಿಂಹಾಸನಾರೂಢನಾದನು. ಕ್ರಮೇಣವಾಗಿ ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ವಂಶವು ಅವನತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಇವನು ಹೊಯ್ಸಳರು ಹಾಗೂ ಯಾದವರಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು.[22]

ಈ ಮನೆತನದ ಆಡಳಿತದ ಪ್ರಭಾವವು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನವು ನಾಗಾವಿ,[23] ಕಾಳಗಿ,[24] ಮಾಶಾಳ,[25] ಹಂದರ್ಕಿ[26] ಇನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಿದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ರಾಣಿ ಸೋಮಲಾದೇವಿ ನಿಪ್ಪಾಣಿಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ದೇವಿಯ ಆರಾಧನೆಗೆ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ, ವಸತಿಗಳಿಗೆಂದು ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಶಾಸನವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[27] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರಲು–300 ಇಂದಿನ ಚಿತ್ತಾಪುರ ಹಾಗೂ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕುಗಳ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಅಲ್ಲೂರು ಎಂಬ ಈಗಿನ ಗ್ರಾಮವೇ ಅರಲು ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೇಲಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನವು ಅಹವಮಲ್ಲ ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನು ಚೆನ್ನಮಾಧವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಶಾಸನವು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[28] ಇದೇ ಅರಸನ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನವು ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಕಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾದ ಬಾಚರಸ ಹಾಗೂ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಯರಗರಸನು ಸ್ವಯಂಭು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ದಿಗ್ಗಾವಿಯನ್ನು 300 ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಂಡಿತರುಗಳಿದ್ದ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.[29] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಾಗಾವಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಮಧುವಪ್ಪರಸ ದಣ್ಣಾಯಕನು ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ವಿಚಾರವಿದೆ. ಇದೊಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವೆಂದು ವೇದಶಾಸ್ತ್ರ, ತರ್ಕ, ನ್ಯಾಯ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ವಿದ್ಯಾರ್ಜನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿತ್ತೆಂದು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[30]

ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1071ರ ಶಾಸನ ಎರಡನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ದಂಡನಾಯಕ ಬಾಚರಸನ ಪತ್ನಿ ಕಾಳಬ್ಬರಸಿಯು ಹಂದರ್ಕಿಯ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮಠದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ರುದ್ರಶಕ್ತಿ ಜೀಯರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿ, ಮಠದ ತಪೋಧನರಿಗೆ 360 ಮತ್ತರು

ಭೂಮಿ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[31] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದ್ಯೆತ್ಯರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1080ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ದಂಡನಾಯಕ ಮಹಾವಿಷ್ಣು ದೇವರಸನು ಕುಳಗೇರಿಯ ಹಿರಿಯ ಸ್ಥಾನದ ನಾಗೇಶ್ವರ, ಭೋಗೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರಾದ ನಾಗರಾಶಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ವಿವಿಧ ಸುಂಕಗಳನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದ ತಿಳಿವಳ್ಳಿ, ಕೋಣಗಿರಿ, ಸುವಣೂರು ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾದ ತಂಬುಲೀಗ ಸಾಸಿರ್ವರು ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.[32] ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1082ರ ಆಳಂದ ಶಾಸನವು ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಯುವರಾಜ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನು ಆಳಂದೆ ಸಾಸಿರನಾಡಿನ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಅವನ ದಂಡನಾಯಕ ನಾಚರಸ ಹಾಗೂ ಸಾಮಂತ ಕಾಳಿದಾಸರು ಸ್ವಯಂಭು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಅಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಾನಿಕರಾದ ಸುರೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಹಲವು ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[33]

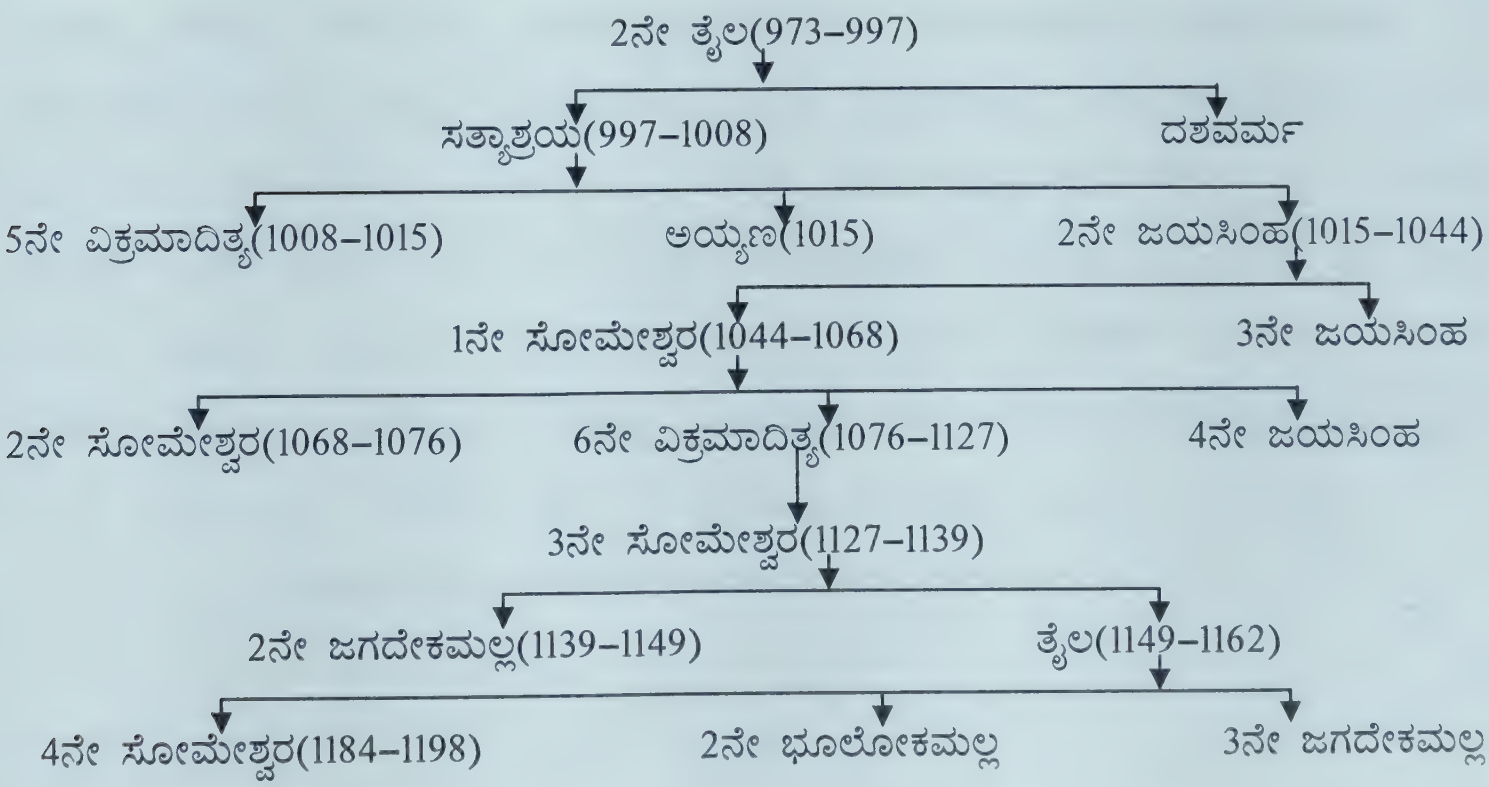
ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇದು ಪಂಚಲಿಂಗ ಕಲಿದೇವರಿಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[34] ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ.ಶ. ಶಾಸನವು ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಅಗ್ರಹಾರ ಮಾಶಾಳದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಣ್ಣನು ತಿಪ್ಪಣ್ಣೇಶ್ವರ ದೇಗುಲವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿನ ಪುಷ್ಕರಣಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಸೋಪಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದನು. ಜೊತೆಗೆ 10 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[35] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಶಾಸನವು ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಯು ಇಂಗಳಗಿಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಪಾರಿಯು ಜಿನನ ಮಾಣಿಕ್ಯ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದು ಅರಸನಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅರಸನು ಜಿನ ಬಿಂಬವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸೆಂದು ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಗೆ ಸೂಚಿಸಿದನು. ಅದರಂತೆ ರಾಣಿ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರಲ್ಲಿ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಇಂದ್ರಸೇನ ಭಟ್ಟಾರಕರಿಗೆ ಅರಲೂರಿನ ಪಾಂಡೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯನ ಪಿರಿಯ ಕೋಲಲ್ಲಿ ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿ 21 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[36] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿ ಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ಹಿರಿಯ ಅರಸಿ ಚಂದಲದೇವಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರಲ್ಲಿ ಆಳಂದದ 1000 ಭತ್ತ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಇವಳ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಿಬ್ಬರಸನು ಗೊಂಕ–120ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಚೌಧರಿ ರಕ್ಕಸಯ್ಯನು ಹಡಗಲಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಹಾಗೂ ಪಾಠಶಾಲೆಯ ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಬಸದಿಯ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಹೊಲ, ತೋಟ, ಗಾಣ ಹಾಗೂ 10 ಮನೆಗಳನ್ನು ಮೂಲಸಂಘ, ದೇಸಿಗಣ, ಪುಸ್ತಕಗಚ್ಚದ ಹಿರಿಯ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಮಹಾ ಪ್ರಧಾನ ಭೀವಣಯ್ಯಗಳ ಬೇಡಿಕೆಯಂತೆ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಶಾಸನ ದೃಡಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[37]

ಕ್ರಿ.ಶ.1111ರ ಯಡ್ರಾಮಿ ಶಾಸನವು ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ಅಧಿಕಾರಿ ಮಧುವಣಭಟ್ಟನ ಮಗ ಆದಿತ್ಯಭಟ್ಟನು ದಂಡನಾಯಕನಾಗಿದ್ದಾಗ, ಆದಿತ್ಯೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಹಲವು ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[38] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ

ಅಘೋರಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಲೋಕರಸನು 1000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[39] ಕ್ರಿ.ಶ.1123ರ ಶಾಸನವು ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವು 'ಮಿತಾಕ್ಷರ'ವನ್ನು ಬರೆದ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟಾರಕನ ಮಗ ಬೀಚರಾಜನು ಮರ್ತುರಿನ ಕೇಶವ ದೇವರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[40] ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಾರುತಿ ದೇಗುಲದ ಕ್ರಿ.ಶ.1125ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕೊಪ್ಪದೇವನು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಕೊಪ್ಪ ಜಿನಾಲಯ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದನು. ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಒಂದು ಮತ್ತರು ತೋಟ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದನು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಊರ ನಖರರು ಬಸದಿ ದೇವರ ನಂದಾದೀವಿಗೆಗೆ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[41] ಸೇಡಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.1137ರ ಶಾಸನವು ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕನ ಅಳಿಯ ಭೀಮಚಮೂಪ ಹಾಗೂ ಅಗ್ರಹಾರದ 300 ಮಹಾಜನರು ಬಸದಿಯ ಆದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ ದೇವರಿಗೆಂದು 45 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, ತೋಟಗಳನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಾನಾದೇಶಿ, ಮುಮ್ಮರಿ ದಂಡಗಳು ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲಿನ ಆಯವನ್ನು ದಾನಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[42]

ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1139ರ ಶಾಸನವು ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಕುರಿತಿದೆ.[43] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಬೋಧನ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ..ಶ.1142ರ ಶಾಸನ ಎರಡನೇ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ದಂಡನಾಯಕ ನಾರಣದೇವ ಬೋಧನದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ದೇವರ ಪೂಜಾ ವಿಧಿಗೆಂದು ಬಮ್ಮಣ್ಣಯ್ಯ ದಂಡನಾಯಕನು ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[44] ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ 12ನೇ ಶತಮಾನದ ಯಡ್ರಾಮಿ ಶಾಸನವು ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿಯ ಮುಂದಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವು 12ಜನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಭೋಜನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಎಳರಾವೆಯ 300 ಮಹಾಜನರು ಹೆಗ್ಗಡೆ ದಾಸಿ ರಾಜನಿಗೆ ನೀಡಿದ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಾಯದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[45]

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿ.[46]

ಕಲ್ಯಾಣದ ಕಲಚೂರಿಗಳು :

ಈ ಮನೆತನದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅರಸ ಎರಡನೇ ಬಿಜ್ಜಳ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಚೂರಿಗಳ ಕಾಲದ ಸುಮಾರು 50 ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ರಾಯಮುರಾರಿ ಸೋವಿದೇವನ ಶಾಸನವು ಬಹಳಷ್ಟು ಪ್ರಮುಖವಾದುದು ಆಗಿದೆ. ವಿಪ್ರಶೈವಧರ್ಮದ ಪ್ರವರ್ತಕ, ಸಮಾಜ ಸುಧಾರಕ, ಬಸವಣ್ಣನವರು ಬಿಜ್ಜಳನ ಭಂಡಾರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತಗೊಳಿಸಿದ್ದರು. ಕಾಳಗಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1173ರ ಶಾಸನವು ರಾಯಮುರಾರಿ ಸೋವಿದೇವನು ಮೊದಗನೂರು ನೆಲೆವಿಡಿನಲ್ಲಿರುವಾಗ ದಂಡನಾಯಕ ಮಾಧವಯ್ಯನ ಆಡಳಿತದ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ.[47] ಕಾಳಗಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿ ಕಾಳುಗೆ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅಫಜಲಪುರದ ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ) ಶಾಸನವು (1181) ಕಳಚೂರಿ ರಾಯಮುರಾರಿ ಸೋವಿದೇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಲಂದೆವೆಡಂಗ ಬಿರುದಾಂಕಿತ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಮಲ್ಲಿದೇವ ಹಾಗೂ ರಾಮದೇವರಸ ಮೂಲಿಗರು ಪಂಚಲಿಂಗಕಲೆ ದೇವಾಲಯದ ದಾನದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[48] ಚಿನಮಳ್ಳಿ,[49] ಕಾಳಗಿ,[50] ಹರಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ[51] ಕಲ್ಯಾಣದ ಕಲಚೂರಿಯರ ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇವರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವರು, ಹೊಯ್ಸಳರು ಸೇರಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಮತ್ತು ಕಲಚುರ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಪತನ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವಾರಂಗಲ್ಲಿನ ಕಾಕತೀಯರು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಗೆದ್ದು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಕ್ರಿ.ಶ.1294ರಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಾವುದ್ದೀನ ಖಿಲ್ಜಿ ಯಾದವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನು. ಕ್ರಿ.ಶ.1318ರಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾಫರ್ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದು ದಕ್ಷಿಣದ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡನು. ಹೀಗಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ.1294-1347ರವರೆಗೆ ದೆಹಲಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅಂಗವಾಗಿ ಈ ಭಾಗ ಉಳಿದು ಕೊಂಡಿತು. ಆದರೆ 16ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿ ಅರಸರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಅವನ ವಿರುದ್ದ ದೌಲತಾಬಾದನಲ್ಲಿ ದಂಗೆಯದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ.1347ರಲ್ಲಿ ಬಹಮನಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಗುಲ್ಬರ್ಗವನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ನಂತರ ಬಹಮನಿ ರಾಜ್ಯವು 5 ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಒಡೆದು ಹೋಯಿತು. ಆಗ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ, ಬೀದರದ ಬರೀದಶಾಹಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಹೋಯಿತು. 17ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬೀದರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ರಾಯಚೂರ್ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಔರಂಗಜೇಬನ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಗಾದವು. ಕ್ರಿ.ಶ.18ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಔರಂಗಜೇಬನ ಸೇನಾಪತಿಯು, ಡೆಕ್ಕನದ ಸುಬೇದಾರನೂ ಆದ ಅಸಫ್ ಜಹ ಎಂಬುವನು 'ನಿಜಾಮ್ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕ್' ಎಂಬ ಬಿರುದಿನೊಂದಿಗೆ ಹೈದರಾಬಾದ್ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಆಗ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಭಾಗ ನಿಜಾಮನ ವಶದಲ್ಲಿಯು ಸುರಪುರ, ಶಹಾಪುರ, ಜೇವರ್ಗಿ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಸುರಪುರ್ ನಾಯಕರ ವಶದಲ್ಲಿ ಉಳಿದವು. ಕ್ರಿ.ಶ.1857ರಲ್ಲಿ ಸುರಪುರದ ದೊರೆ ರಾಜಾ ಚಿಕ್ಕವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ದ ದಂಗೆಯದ್ದು, ಸೋತನು. ಆಗ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ನಿಜಾಮನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಗಾಯಿತು. ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸದ ದಾಖಲೆಗಳು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತವೆ.[52]

ಆಡಳಿತ –

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಆಡಳಿತ್ಮಕವಾಗಿ ಹಲವು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಆಡಳಿತದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳು 'ಕುಂತಳ' ದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದವು. 'ಕರ್ಣಾಟಧರಿತ್ರಿ' ಎಂಬ ಪ್ರಸ್ತಾಪವು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಕುಂತಳದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ವಿಂಧ್ಯ ಪರ್ವತದವರೆಗೂ ಅಂದರೆ ನರ್ಮದೆಯವರೆಗೂ ಇದ್ದಿತು. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಹಲವು ಭಾಗಗಳು ಕುಂತಳದ ಭಾಗಗಳಾಗಿದ್ದವು ಎಂಬುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ಉತ್ತರದ ಭಾಗಗಳು ಕುಂತಳದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗಗಳೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸಿವೆ.

ಕುಂತಳ ದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಭಾಗಗಳೆಂದರೆ ಆಲಂದೆ ಸಾಸಿರ್, ಗೊಂಕನಾಡು–120+60, ಮೊರಂಬ, ಅತ್ತಿನೂರು–80, ಅರಲು–300, ಮನ್ನೆದಡಿ ಸಾಸಿರದವರೆಗೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಹರಡಿತ್ತು.[53]

ಆಲಂದೆ ಸಾಸಿರ್[54] : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ 'ಆಳಂದ'ವು ಅಲಂದೆ ಸಾಸಿರ ವಿಭಾಗದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಫ್ಜಲಪುರ, ಆಳಂದ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೊಂಕನಾಡು–120+60, ಮೊರಂಬ–94, ಅತ್ತಿನೂರು–80, ಅಂಕುಲಿಗೆ–80 ಮುಂತಾದ ವಿಭಾಗ ಹಾಗೂ ಉಪಭಾಗಗಳು ಸಮಾವೇಶ ಗೊಂಡಿದ್ದವು.

ಗೊಂಕನಾಡು–120+60[55] : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಳಂದ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹಲವು ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದವು. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸರವಡಿಗೆ ಕಂಪಣವೆನ್ನುವ ಒಂದು ಉಪವಿಭಾಗವಿದ್ದಿತು. ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತ ಅರಸ ಬಾಣ ವಂಶೀಯ ಗೊಂಕನಾಡು ಪ್ರಭುಗಳು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕಲುಂಬರಗೆ, ನೀಲನೂರು, ಆಲೂರು, ನಿಂಬರ್ಗಿ, ಸಾಲೆಯಸೀಮಳು, ಹಡಂಗಿಲೆ, ಮೊಳಕುಂದೆ, ಹಿಪ್ಪರಗಿ, ಜವಳಗೆ, ಎಳಸಂಗಿ, ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಸರಡಿಗೆ, ಅಂಬುಲಗೆ, ಝುಳ್ಕಿ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಾಮಗಳು ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದವು.

ಮೊರಂಬ[56] : ಮೊರಂಬ–94 ಪ್ರದೇಶವು ಆಳಂದೆ ಸಾಸಿರದ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಆಳಂದದ ರುದ್ರವಾಡಿ, ಬಿಬ್ಬಲೇಶ್ವರ ಸ್ಥಳಗಳು ಮೊಗಂಬ–94ರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ಅತ್ತಿನೂರು–80 : ಆಲಂದೆ ಸಾಸಿರದ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು, ಅಫ್ಜಲಪುರದ ಹಸಿರುಗುಂಡಿಗೆ, ಬಿದ್ದನೂರು, ಗೊಬ್ಬೂರು, ಗಾಣಗಾಪುರ, ಅರಸಿನಗಿ, ಬಿರಜವಾಡ ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದವು. ಇದೇ ತಾಲೂಕಿನ ಅತ್ನೂರು ಗ್ರಾಮವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಉಪವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದಿತು.

ಕಂಪಣವತ್ತಿ ಗೌಣಪುರ : ಪ್ರಸ್ತುತ ಉಪವಿಭಾಗವು ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಬಂದರವಾಡ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಾಯಶಃ ಅತ್ತಿನೂರು–80ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಅರಲು–300 : ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ, ಕಮರಡಗಿ, ನಾಗಾಯಿ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಲವು ಗ್ರಾಮಗಳು ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದವು. ಅರಲು–300ಕ್ಕೆ ತಿಳಕಮಂತಿರ್ಥ ಮಹಾಗ್ರಹಾರ ನಾಗಾವಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ, ಹಂದರ್ಕಿ, ಇಂಗಳಗಿ, ಈ ನಾಡಿನ

ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿ ಹೈಹಯ ವಂಶದ ಸಾಮಂತರು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.[57]

ಮನ್ನೆದಡಿ ಸಾಸಿರ : ಚಿಂಚೋಳಿ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಹಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮನ್ನೆದಡಿ ಸಾಸಿರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ರಾಜಧಾನಿ ಕಾಳಗಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಬಾಣವಂಶದ ಅರಸ ವೀರಗೊಂಕರಸನು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈತ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಸನಾಗಿದ್ದನು. ಕ್ರಿ.ಶ.1108ರ ತೆಂಗಳಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನ ರಾಣಿ ಮೈಲಳದೇವಿ ಮನ್ನೆದಡಿ 300ನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದಿದೆ.[58]

ಬೆರಣಿ–600[59] : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಂಚೋಳಿ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕುಗಳ ಹಲವು ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದವು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಬುತವಾದ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿದ್ದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಒಟ್ಟಾರೆ ಭೂ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪ್ರಭಾವದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಖನಿಜ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು, ವಾಯುಗುಣ, ಮಣ್ಣು, ನೀರು, ಬೆಳೆಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ.19ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ಮೆಡೋಸ್ ಟೈಲರ್‌ನಿಂದ ಶೋಧವಾಗಿದ್ದು ದಾಖಲೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಮಹಾಗಾಂವ್, ಕಪನೂರು, ಹಾಗರಗುಂಡಗಿ, ಸನ್ನತಿ, ಕೊಲ್ಲೂರು, ಚಿಗರಹಳ್ಳಿ, ಅಂದೋಲಾ, ಇಜೇರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದ ತಾಣಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದು. ಮೌರ್ಯರು, ಶಾತವಾಹನರು, ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಕಲಚುರ್ಯರು, ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವರು, ವಾರಂಗಲ್ಲಿನ ಕಾಕತೀಯರು, ಸೇವುಣರು, ಖಿಲ್ಜಿ, ಮೊಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಟರು, ಬಹಮನಿಯರು, ನಿಜಾಮರು, ಸುರಪುರದ ನಾಯಕರು ಈ ಮೇಲಿನ ರಾಜರ ಅಧಿಪತ್ಯದ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪ್ರದೇಶವಿದು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಾದ್ದರಿಂದ, ಇದಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಅರಸರುಗಳಾದ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, ಎರಡನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಎರಡನೇ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ, ರಾಣಿಯರು, ಯುವರಾಜರು, ಮಾಂಡಲೀಕರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದು ಶಾಸನಗಳ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಳಂದೆ ಸಾಸಿರ, ಗೊಂಕನಾಡು–120, ಮೊರಂಬ, ಅತ್ತಿನೂರು–80, ಅರಲು–300, ಮನ್ನೆದಡಿ ಸಾಸಿರ, ಬೆರಣಿ–600 ಇವರ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದಿ ಇಂದಿಗೂ ಸ್ಥಳೀಯರು ಹಾಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಆಳಂದೆ ಎಂಬುದು ಆಳಂದ, ಅತ್ತಿನೂರು ಎಂಬುದು ಅತನೂರು, ಅರಲು ಎಂಬುದು ಅಲ್ಲೂರುಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆ ಹೊಂದಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರ ಕಾಲದ ಪುರುಷರು ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮಹಿಳೆಯರು ಸಹ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿಯರಾದ ಚಂದಲದೇವಿ, ಮಲಯಮತಿದೇವಿ, ಜಾಕಲದೇವಿ, ಸುಗ್ಗಲಾದೇವಿ, ಮೈಲಳದೇವಿಯರು ಮತ್ತು ಮಾಂಡಲೀಕರ ಪತ್ನಿಯರು

ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದರೆಂಬುದು ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಮಹಿಳೆಯರು ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ್ದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇವರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದ್ದರೋ, ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಏಕೆಂದರೆ ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಪುರಾವೆಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಹಲವು ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಹಿಳೆಯರೂ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

1. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), 1997, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ, ಪು–1,2,7.
2. ಅದೇ, ಪು–26,28.
3. ಅದೇ, ಪು–26,190.
4. ಅದೇ, ಪು–187.
5. ಅದೇ, ಪು–203,204.
6. ಅದೇ, ಪು–39.
7. ಇಂಪಿರಿಯಲ್ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಪ್ರೊವಿನ್ಸಿಯಲ್ ಸಿರೀಸ್ ಹೈದರಾಬಾದ ಸ್ಟೇಟ್ : 1909, ಪು–253.
8. ಶಿವತಾರಕ.ಕೆ.ಬಿ., 2001, ಕರ್ನಾಟಕದ ಪುರಾತತ್ವ ನೆಲೆಗಳು, ಪು–163.
9. ಕರ್ನಲ್ ಮಿಡೋಸ್ ಟೈಲರ್., 1941, ಮೆಗಲಿಥಿಕ್ ಟೊಂಬ್ಸ ಐಂಡ ಅದರ್ ಎನ್ಷಿಯಂಟ್ ರಿಮೇನ್ಸ್ ಇನ್ ದ ಡೆಕ್ಕನ್, ಪು–42–54.
10. ಶಿವತಾರಕ.ಕೆ.ಬಿ., ಅದೇ, ಪು–168.
11. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್.(ಸಂ), 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು–504.
12. ಫಾಲಾಕ್ಷಾ., 1994, ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ–ರನ್ನಿಂಗ್–1526, ಪು–97.
13. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–44.
14. ದತ್ತ್.ಆರ್.ಸಿ., 2000, ಅ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಸಿವಿಲೈಜೇಶನ್ ಇನ್ ಎನ್ಷಿಯಂಟ್ ಇಂಡಿಯಾ(ವೊಲ್ಯುಂ–2, ಕ್ರಿ.ಪೂ.320–ಕ್ರಿ.ಶ.1000), ಪು–39.
15. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., 1992, ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳು, (ಶಾ.ಸಂ.61), ಪು–146.
16. ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ.ಕೆ.ಎ., 1976, ಅ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಸೌತ ಇಂಡಿಯಾ–4ನೇ ಎಡಿಶನ್, ಪು–170.
17. ಸರಗಣಾಚಾರಿ.ಎಸ್.ಎಸ್., 1999, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ, ಪು–33,34.
18. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., 1996, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–278.
19. ಸರಗಣಾಚಾರಿ.ಎಸ್.ಎಸ್., ಅದೇ, ಪು–33,34.

20. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–93.

21. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–50,51.

22. ನಂಜುಂಡಸ್ವಾಮಿ.ಎ.ಎಸ್., 2009, ಚಾಲುಕ್ಯರ ಇತಿಹಾಸ, ಪು–28,57.

23. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.19), ಪು–42.

24. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–70.

25. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.49), ಪು–118.

26. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.50), ಪು–119.

27. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–212.

28. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–51.

29. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–7.

30. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–14.

31. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–109.

32. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–697.

33. ಶಿವಾನಂದ, ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.12), ಪು–26.

34. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–715.

35. ಅದೇ, ಪು–756.

36. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–116.

37. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–229.

38. ಶಿವಾನಂದ, ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.43), ಪು–103.

39. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ, ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–235.

40. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.52), ಪು–127.

41. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ, ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–468.

42. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.17), ಪು–499.

43. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.41), ಪು–247.

44. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.67), ಪು–165.

45. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–764.

46. ಷೇಕಅಲಿ.ಬಿ.(ಸಂ), 1997, ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ (ಸಂ–2), ಪು–55,56.

47. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.13), ಪು–137.

48. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–695.

49. ಶಿವಾನಂದ. ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.76), ಪು–186.

50. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.81), ಪು–196.

51. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.80), ಪು–190.

52. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, ಪು–19.

53. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–84.

54. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–39.

55. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–230.

56. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.24), ಪು–75.

57. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, ಪು–14.

58. ಅದೇ, ಪು–14.

59. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–84.

ಅಧ್ಯಾಯ – 3 . ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ –

ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂಬುದು ಲ್ಯಾಟಿನ್ ಭಾಷೆಯ ಕಲ್ಟ್ ಪದದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಗೌರವಿಸು, ಸೇವಿಸು, ನಿಷ್ಠೆಮಾಡು, ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊ ಎಂದರ್ಥವಿದೆ.[1] ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಜನಾಂಗದ ಜೀವನ ವಿಧಾನ, ಅವರ ಆಚಾರ–ವಿಚಾರಗಳು, ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು, ಭಾಷೆ, ಧರ್ಮ, ಕಲೆಗಳಾಗಿವೆ.[2] ಒಂದು ಜನಾಂಗದ ಇತಿಹಾಸವೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿನ ಜನ ಅನುಸರಿಸಿದ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು, ಜಾತಿಗಳು, ಭಾಷೆ, ಧರ್ಮ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಕಲೆ, ಮೌಲ್ಯಗಳ ವಿವರಣೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅಧ್ಯಯನದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಇದಾಗಿದೆ.

3.1. ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ.

ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲವು ಸಂಪತ್ಭರಿತವಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ಕಾಲದ ರಾಜ, ರಾಣಿ, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ವರ್ತಕರು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಗಳು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯನ್ನು ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ದತ್ತಿಗಳು ಜನರು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಬಲರಾಗಲು ಸಹಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ಜೀವನದ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶಗಳಾದ ವ್ಯವಸಾಯ, ಕೈಗಾರಿಕೆ, ವ್ಯಾಪಾರ, ತೂಕ ಮತ್ತು ಅಳತೆ, ನಾಣ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವ್ಯವಸಾಯ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ವ್ಯವಸಾಯವು ಇವರ ಪ್ರಮುಖ ಕೆಲಸವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮಣ್ಣಿನ ಫಲವತ್ತತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಕರಿಯ ನೆಲ,[3] ಸೌಳ,[4] ನೀರಾವರಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೆಳಗಣಕೆಯ್, ಕೆಯ್ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.[5] ಮಲಗಳ ಪಕ್ಕದ್ದು ಮಲೆಗಳ ಹೊಲ,[6] ಕೆಮ್ಮರಡಿ, ಮಸಂಬು ಬೆಂಚೆಯ ತೋಟ,[7] ಬಿಟ್ಟಿ ದುಡಿಯುವವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ಬಿಟ್ಟಿಯ ನೆಲ,[8] ಗೋವುಗಳು ಮೆಯಲು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದು ಗೋಪ್ರಚಾರದ ಮತ್ತರು,[9] ಮುಂತಾದವು. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಬೆಳೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ. ಮಾವು, ಜೋಳ, ಸಂಪಿಗೆ, ಖರ್ಜೂರ, ಜಿರಿಗೆ, ಕಬ್ಬು, ತೆಂಗು, ಮಲ್ಲಿಗೆ, ಬಾಳೆ,[10] ಅರಿಸಿನ, ಈಂಗು, ಜೀರಿಗೆ, ಕಬ್ಬು,[11] ಹುಣಸೆ, ಕಡಲೆ,[12] ನೀಲಿ,[13] ಅಗಸೆ, ಎಳ್ಳು,[14] ಹಾಗೂ ಸೆಣಬು,[15] ಕಬ್ಬು,[16] ಇತ್ಯಾದಿ.

ಕೈಗಾರಿಕೆ : ಕೃಷಿಕರು ಬೆಳೆದ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಮೂಲಕ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಮ್ಮರವಾಡಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1105ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,[17] ಕಾಳಗಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,[18] ನಾಗಾಯಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,[19] ಎಣ್ಣೆಗಾಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಳಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಡಿಗ, ಸಿಂಪಿಗ, ಕಮ್ಮಾರಿಕೆಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.[20] ಕಬ್ಬಿನಿಂದ ಬೆಲ್ಲ, ಸಕ್ಕರೆಯನ್ನು ಸಹ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂಕಲಗಿ,[21] ನಿಂಬರ್ಗಿ,[22] ಯಡ್ರಾಮಿ[23] ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಕುಳಗೇರಿ,[24] ಸರಡಗಿ[25]

ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪು ತಯಾರಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸಿವೆ. ಬಟ್ಟೆ ವ್ಯಾಪಾರದ ಬಗ್ಗೆ ನಾಗಾವಿ,[26] ಸೇಡಂ,[27] ಅಡಕಿ,[28] ಕುಳಗೇರಿ[29] ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರು : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಆಹಾರ ಧಾನ್ಯಗಳು. ಬಟ್ಟೆ, ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಚಿನ್ನ ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸೇಡಂದ ಜೈನ ಬಸದಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1137ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಾನಾದೇಶಿ ಮುಮ್ಮರಿದಂಡಗಳು ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವಿದೆ.[30] ಅಡಕಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1125ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಸದಿಯ ದೇವರುಗಳ ನಂದಾದೀಪಕ್ಕೆ ಎಣ್ಣೆ ದಾನಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. [31] ಇಲ್ಲಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಸೀರೆಯ ಕಾಳಿಶೆಟ್ಟಿ ಹಾಗೂ ಕೊಪ್ಪಜಿನಾಲಯ ಮಾಡಿಸಿದ ಜೈನ ಬಸದಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[32] ಶಿರೋಳಿಯ ನಾಗಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಶಾಸನ ಈಶ್ವರ ಸೆಟ್ಟಿಯ ತಮ್ಮ ನಾರಾಯಣಶೆಟ್ಟಿಯು ಭೂಧಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[33] ಅಯ್ಯಾವಳೆಯ ಐನೂರ್ವರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಶಾಳ,[34] ಕುಳಗೇರಿ,[35] ಅಡಕಿಯ[36] ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೃಡೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವರ್ತಕರನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಯ್ಯಾವಳೆಯಯ್ಯಾರ್ವ್ವರು ಸ್ವಾಮಿಗಳು,[37] ಅಯ್ಯೂರ್ರ್ವ ಸ್ವಾಮಿಗಳು,[38] ಅಯ್ಯಾವಳೆಯಯ್ನೊರ್ವ್ವರು,[39] ಅಯ್ಯಾವಳೆಯ ಪುರಪರಮೇಶ್ವರರು[40] ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಬಣಂಜಿರ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಶಾಸನ,[41] ತಳಬಣಜಿಗರು ಮಾಶಾಳ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ[42] ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೆಟ್ಟಿ ವರ್ತಕರನ್ನು ಕುರಿತು ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಸಂಭಾವಿತರಪ್ಪ ಸೆಟ್ಟಿಯರು,[43] ಸೆಟ್ಟಿಯರು ಸೆಟ್ಟಿಗುತ್ತರುಂ,[44] ಅಡಕಿಯ ನೇಮಿಸೆಟ್ಟಿ, ಪಾರಿಶ್ವಸೆಟ್ಟಿ, ವರ್ಧಮಾನಸೆಟ್ಟಿ,[45] ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿವೆ.

ವ್ಯಾಪಾರದ ವಸ್ತುಗಳು :

ಅಂದು ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವ ವಸ್ತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೀರೆ,[46] ಅರಶಿಣ, ಇಂಗು, ಜೀರಿಗೆ, ಸಕ್ಕರೆ, ಬೆಲ್ಲ,[47] ಮರಳು,[48] ಮಾವು, ಅಗಸೆ, ಎಳ್ಳು,[49] ಇತ್ಯಾದಿ. ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ತೂಕ ಮತ್ತು ಅಳತೆಗಳು :

ತೂಕ : ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತೂಕದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾ: ಕೊಳಗ,[50] ಸೊಲ್ಲಗೆ,[51] ಒಂಮನ, ಸೋಳಸ[52] ಇತ್ಯಾದಿ.

ಅಳತೆಗಳು : ಕೃಷಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಳತೆ ಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಿಧಾನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಳಗುಳದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 12 ಮತ್ತರು,[53] ವಡಗೇರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 200 ಮತ್ತರು,[54] ಯಾತನೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 80 ಮತ್ತರು,[55] ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 40 ಮತ್ತರು,[56] ತೆಂಗಳಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 6 ಮತ್ತರು,[57] ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಶಾಸನ 40 ಮತ್ತರು[58] ಭೂಮಿಯನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಮತ್ತರು' ಎನ್ನುವುದು ಅಳತೆಯ ಕೋಲು.

ನಾಣ್ಯಗಳು : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಲವು ನಾಣ್ಯಗಳು ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದದನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಬೆಳ್ಳಿಯ ಹಾಗ,[59] ದ್ರಮ್ಮ,[60] ಗದ್ಯಾಣ ಪೊನ್ನಪಣಂ,[61] ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

3.2. ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಉತ್ತಮವಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಅವರು ತಮ್ಮಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾವೇ ಬಾಳದೆ ಇತರಿಗಾಗಿಯೂ ಬಾಳಬೇಕೆಂಬ ಅರಿವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಶವು ಜಾತಿ ಪದ್ದತಿ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನ, ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವ, ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ದತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಜಾತಿ ಪದ್ಧತಿ : ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ,[62] ಕಲ್ಲುಕುಟಿಗ,[63] ಶೈವ,[64] ತಂಬುಲಿಗ,[65] ಗಾಣಿಗ,[66] ಮಾಲೆಗಾರರು,[67] ಕಬ್ಬಲಿಗ,[68] ಬಡಿಗ, ಸಿಂಪಿಗ,[69] ಇತ್ಯಾದಿ ಜಾತಿಗಳು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು.

ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಗೌರವಾನ್ವಿತ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಾಲದ ಮಹಿಳೆಯರು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಮಾರಂಭದಲ್ಲಿಯು ಸಹ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿಯು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ರಾಣಿಯರು ಆಡಳಿತದ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1071ರ ಶಾಸನ ಎರಡನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಾಚರಸನ ಸತಿ ಕಾಳಬ್ಬರಸಿಯು ಹಂದರ್ಕಿಯ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿರುವುದರ ಕುರಿತಿದೆ.[70] ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ಜಾಕಳದೇವಿ ಇಂಗಳಿಗೆ ಮಹಾ ಅಗ್ರಹಾರದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[71] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಹಿರಿಯರಸಿ ಚಂದಲದೇವಿಯು ಆಲಂದೆ-1000ದ ಭತ್ತಗ್ರಾಮವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[72] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನ ಶ್ರೀದೇವಿಯಕ್ಕ, ಸಾವಿತ್ರಿಯಕ್ಕ, ಮಲ್ಲಿಯಕ್ಕ, ಹಾಗೂ ಆಕೆಯ ಪತಿ ಇಬ್ಬರು ಸೇರಿ ಜಗನ್ನಾಥ ಹಾಗೂ ಕೇಶವ ದೇವರುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[73] ಕ್ರಿ.ಶ.1084ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ಮೈಲಳದೇವಿಯು ಮನ್ನೆ-30ರಲ್ಲಿದ್ದ ಸೊನ್ನಾಲ, ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟವಾಡಿ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿರುವುದರ ಕುರಿತಿದೆ.[74] ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನ ಈತನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಮಲೆಯಮತಿದೇವಿ ದಿಗ್ಗಾಂವಿಯ ಮಹಾ ಅಗ್ರಹಾರದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನ್ನು[75] ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವ : ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವ ಪದ್ದತಿಯು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಬೇರುರಿತ್ತು. ಅರಸರಲ್ಲಿ ಈ ಪದ್ದತಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿತ್ತು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು ಸಹ ಈ ಪದ್ದತಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು. ಅರಸನ ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯವಳೇ 'ಅಗ್ರಮಹಿಷಿ' ಅಥವಾ 'ಪರಿಯರಸಿ' ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದಳು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದನು ಎಂಬದುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ. ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಪಿರಿಯರಸಿ ಚಂದಲದೇವಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[76] ಇಂಗಳಗಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಯ ಹೆಸರಿದೆ.[77] ಧುತ್ತರಗಾಂವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅಚಲದೇವಿಯ ಕುರಿತಿದೆ.[78] ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಲಯಮತಿ ದೇವಿಯ ವಿಚಾರವಿದೆ.[79]

ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿಯು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ದೇವದಾಸಿಯರು ಎಂದರೆ ದೇವರ ದಾಸಿಯರು, ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಮೀಸಲಾದವರು ಎಂದರ್ಥ. ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ, ಸಂಗೀತ ಮಾಡುವ ಮೂಲಕ ದೇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬದುಕುವವರು. ದೇವರ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲುವ ಪೂಜೆ ಅಂಗಭೋಗವಾದರೆ, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಗಾಯನ, ನೃತ್ಯಗಳೇ ರಂಗಭೋಗಗಳು. ದೇವದಾಸಿಯರು ರಂಗಭೋಗದ ಉಪಕರಣಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸೂಳೆ ಪದದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ದೇವಾಲಯಗಳು ಬೆಳೆದಂತೆ ಸೂಳೆಯರ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಬೆಳೆಯಿತು. ಸೂಳೆಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಬೆಳೆದಿದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಕೆಲಸವು ಬೆಳೆಯಿತು. ಹಾಗಾಗಿ ಅವರ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ, ಸೂಳೆಯರಿಗೆ ಹೆಸರನ್ನು ಇಡಲಾಯಿತು. ಕಂಬದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ನಿಲ್ಲುವ ಸೂಳೆಯರನ್ನು ಕಂಬದ ಸೂಳೆಯರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ನೃತ್ಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಸೂಳೆಯನ್ನು ಪಾತ್ರ ಎಂದು ಶಾಸನಗಳು ಕರೆದಿವೆ. ದೇವರಿಗೆ ಉತ್ಸವ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಗರ್ಭಗೃಹದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೊರಟಾಗ ದೇವರಿಗೆ ಚಾಮರವನ್ನು ಬೀಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಚಾಮರ ಬೀಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ನೇಮಕ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಸೂಳೆಯರನ್ನು 'ಚಾಮರದ ಸೂಳೆಯರು' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸೂಳೆಯರಿಗೆ ಅವರ ಸೇವೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[80] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನವು ಕಂಬದ ಸೂಳೆಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[81] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 'ಕಂಬದ ಸೂಳೆಯರನ್ನು' ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[82]

ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಸೂಳೆಯರಿಗಾಗಿ ಬೇರೆ ಓಣಿಗಳಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾ: ಕಾಳಗಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಸೂತ್ರ ಬಾಗಿಲ್ವಾಡ ಸೂಳೆಗೇರಿಯಿತ್ತು.[83] ಮಡಿಹಾಳದಲ್ಲಿನ ಸೂಳೆಯರಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬಿಡಲಾಗಿತ್ತು.[84]

ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ : ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪದ್ಧತಿಯು ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವನದ ಗುರಿ ಮೋಕ್ಷ. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವೆನ್ನುವುದು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ದಾರಿ ಇದ್ದಂತೆ. ವಿದ್ಯೆಯೇ ನಿಜವಾದ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ, ಇದನ್ನು ಯಾರು ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳಲಾರರು, ಅದು ಅನರ್ಘ್ಯವಾದುದು. ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಬರುವ ಸುಖವೇ ನಿಜವಾದ ಸುಖ ಎಂಬುದು ಅಂದಿನ ಜನರ ನಂಬಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು.[85] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿತ್ತು. ಶೈವ ಮಠಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳು, ಜೈನ ಬಸದಿಗಳು ಅಂದಿನ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ರಾಜ, ರಾಣಿಯರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಅಗ್ರಹಾರಗಳು : ಅಗ್ರ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಆಹಾರ ಎಂದರೆ ಸ್ಥಳ ಅಥವಾ ಊರು ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಸ್ಥಳ ಅಥವಾ ಊರು ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದರೆ ರಾಜನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಅಗ್ರಹಾರದ ಪ್ರಭುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಇವರನ್ನು 'ಮಹಾಜನಗಳು' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಜಾತಿಯ ಜನರು ಇರಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಆದಾಯದವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯ ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.[86] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಸೇಡಂ,[87] ಅವರಾದ,[88] ನಾಗಾವಿ,[89] ಗೊಬ್ಬುರು,[90] ಇಂಗಳಗಿ,[91] ಅರಳಗುಂಡಗಿ,[92] ಶಿರೋಳಿ,[93] ವಡಗೇರಿ,[94] ರುದ್ರವಾಡಿ,[95] ಕುಳಗೇರಿ[96] ಮುಂತಾದವು.

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನ ಸರಸ್ವತಿ ದೇವಾಲಯದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ ವಸತಿಗಳಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[97] ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಮಲೇಯಮತಿದೇವಿ ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಇದರ ಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ದಿಗಾಗಿ ಬಮ್ಮಯ್ಯರಸ ಹಾಗೂ ಇತರರು ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಮೂನ್ನುರು ಮತ್ತರು ಹೊಲ, 6 ಮತ್ತರು ತೋಟ, 6 ನೀವೆಶನ, ಹಾಗೂ 2 ಗಾಣಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.[98] ನಾಗಾಯಿ(ಕೆ) ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[99] ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ನಾಗಾಯಿಯು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[100] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂಕಲಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ಶಂಕರ ಹಾಗೂ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ ದೇವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಅಗ್ರಹಾರದ ಅಭಿವೃದ್ದಿಗಾಗಿ ಹೊಲ, ತೋಟ, ಗಾಣ, ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ ಸುಂಕ ಹಾಗೂ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿರುವುದರ ವಿಚಾರವಿದೆ.[101] ಇಜೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1088ರ ಶಾಸನ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವರ ಮಠದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ, ವಸತಿಗಳಿಗೆಂದು ಹೊಲ, ತೋಟ, ನಿವೇಶನ, ಗಾಣವನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[102] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ 40 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, ಹೂದೋಟ ಹಾಗೂ ನಿವೇಶನವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿರುವುದರ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[103] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1113ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ 12 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮಹಾಜನರು, ಹಾಗೂ ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಸುಂಕಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[104] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ ರಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆಂದು ಗದ್ದೆ, ತೋಟ, ಗಾಣ, ಎಲೆ, ಅಡಿಕೆ, ಭತ್ತಗಳನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[105] ಕ್ರಿ.ಶ.1137ರ ಸೇಡಂ ಶಾಸನವು ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕನ ಅಳಿಯ ಭೀಮಚಮೂಪ ಹಾಗೂ ಮೂನ್ನುರು ಮಹಾರಾಜರು ಅಗ್ರಹಾರದ ಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ 45 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, 2 ಮತ್ತರು ಕೇದಗಿಯ ತೋಟಗಳನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ದೇಶಿ ಮುಮ್ಮರಿ ದಂಡಗಳು ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲಿನ ಆಯವನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.[106] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ ಶಾಸನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[107] ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸುಲೇಪೇಟೆ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಸಲೇಪೇಟೆಯು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತವೆ.[108] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗಂವ್ಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಾಸನ ಗಂವ್ಹಾರವು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[109]

ಮಠಗಳು : ಮಠಗಳು ಯತಿಗಳ ಅಥವಾ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯಾದಾನದ ಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ಮಠಗಳು ಬಡವರು, ಅನಾಥರು, ರೋಗಿಗಳು, ಭಿಕ್ಷುಕರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರವಾಸಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ನದಾನ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳಗಳಾಗಿವೆ. 12ನೇ ಶತಮಾನದ ನಂತರ ಮಠಗಳು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದು ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆ. ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ 3 ವಿಧಗಳಿವೆ, ಅವುಗಳೆಂದರೆ :

1) ವಿರಕ್ತ ಮಠಗಳು, ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ವಾಸಿಸುವ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಬೋಧನೆ ಮಾಡುವ ಮಠಗಳಾಗಿವೆ.

2) ಓದಿಸುವ ಮಠಗಳು : ವೇದಾಧ್ಯಾಯನ, ಜ್ಞಾನದ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮಠಗಳಾಗಿವೆ.

3) ಶಾಲೀ/ಸಾಲಿ ಮಠಗಳು : ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಜೊತೆಗೆ ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಹೇಳುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ ನೂಲುವುದು, ನೇಯುವುದು, ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ.[110] ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ಮಠಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅಸ್ಥಿತ್ವವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಮಠದ ಮಾಹಿತಿ ಕುರಿತು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶಾಸನಗಳು ದೃಡೀಕರಿಸುತ್ತವೆ.

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನ ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ಮಠಕ್ಕೆ 300 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು, ಎರಡು ತೋಟಗಳನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[111] ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1071ರ ಶಾಸನ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮಠದಾಚಾರ್ಯರಾದ ರುದ್ರಶಕ್ತಿಜೀಯರ ಕುರಿತಿದೆ.[112] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನ ಮಧುಸುಧನಾಲಯ ದೇವಾಲಯದ ಮಠದಲ್ಲಿ ವೇದ, ವೇದಾಂಗಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[113] ಆಳಂದದ ಕ್ರಿ.ಶ.1088ರ ಶಾಸನ ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಪಂಚಮಠದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[114] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಶಾಸನ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಮಠ ದೇವರಗಣದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[115] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ಜೈನಮಠದ ಪಂಡಿತರು ಪಯೋರಾಸಿ ರಕ್ಕಸರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[116] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1148ರ ಶಾಸನ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪಂಚಮಠದ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[117] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಚೆನ್ನಮಾಧವದೇವರ ಪಂಚಮಠವಿತ್ತು.[118] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಕೋಟಿ ಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮಠವಿತ್ತೆಂದು ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[119]

ಘಟಿಕಾ ಸ್ಥಾನ : 'ಘಟಿಕಾ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆ, ಕಾಲಗಣನೆಗೆ ಬಳಸುವ ಮಣ್ಣಿನ ಅಥವಾ ತಾಮ್ರದ ಪಾತ್ರೆ, 24 ಘಂಟೆಗಳ ಕಾಲದ ಅವಧಿಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಿದೆ.[120]

ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಗಳೆಂದರೆ ನಾಗಾವಿ, ಹೆಂಜೇರು, ಹೂವಿನ ಬಾಗೆ ಮುಂತಾದವು, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾವಿ ಗ್ರಾಮವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಗ್ರಹಾರ ನಾಗಾವಿ', 'ಮಹಾ ಅಗ್ರಹಾರ ನಾಗವಾವಿ,' 'ಸರ್ವನಮಸ್ಯದ ಅಗ್ರಹಾರ ನಾಗವಾವಿ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಇದೊಂದು ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಹಾಗೂ ಸ್ನಾತಕ ಪದವಿ ನೀಡಿರುವುದರ ಮಾಹಿತಿ ಇದೆ. ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕನು ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದ ಮಹಾ ಅಗ್ರಹಾರ ನಾಗಾವಿಯಾಗಿದೆ. ಅರಳು-300ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನಾಗಾವಿ ಧಾರ್ಮಿಕ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ತ್ರೈಪುರುಷ ಶಾಲೆ, ಮಧುಸೂಧನಾಲಯ, ರಾಮೇಶ್ವರಾಲಯ ಹಾಗೂ ರಾಮತೀರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 200 ವೇದಾಧ್ಯಾಯಿಗಳು, 50 ಜನ ಶಾಸ್ತ್ರ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, 6 ಜನ ಶಿಕ್ಷಕರು, ಒಬ್ಬ ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಿ ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು 257 ಜನರಿದ್ದರು. ಹಾಗೂ

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಉಚಿತ ಊಟ, ವಸತಿ ಸೌಲಭ್ಯವಿತ್ತು. ಇದು ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನದ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ ಹಾಗೂ 400 ಮಹಾಜನರನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮಹಾ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[121]

ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯ : ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರನ ವಿಗ್ರಹಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಸಲ ಬ್ರಹ್ಮನ ಬದಲಾಗಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಹಾಗೂ ಶಾಲೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ[ಕೆ] ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಶಾಸನವು ಇಲ್ಲಿ ತ್ರೈಪುರಷ ಶಾಲೆ ಇತ್ತೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[122] ಆದರೆ ಈಗ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರನ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಲ್ಲ.

ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಶಾಸನ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯವಿತ್ತೆಂದು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಅಗ್ರಹಾರ ಮಾಶಾಳದಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಮನೆವರ್ಗಡೆಯ ದಂಡನಾಯಕ ಗೋವಿಂದಯ್ಯನು ಮಹಾದೇವರ, ಶ್ರೀಕೇಶವ ದೇವರ, ಆದಿತ್ಯದೇವರ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಹಲವಾರು ವರ್ಗದ ಪರಿಚಾರಕರನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಶಾಸನವು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[123]

ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ : ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ ಅಥವಾ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾದಾನ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳ ಇಲ್ಲವೆ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಮಠವಾಗಿರಬಹುದು. ಇಂತಹ ಒಂದು ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದೆ. ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ರಾಣಿ ಸೋಮಲಾದೇವಿ ನಿಪ್ಪಾಣಿಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ್ದಳು. ದೇವಿಯ ಆರಾಧನೆಗೆ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ, ವಸತಿಗಳಿಗೆಂದು ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಿರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂಟಪವು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿತ್ತು.[124]

ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಷಯಗಳು : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ನ್ಯಾಯ, ವೈಶೇಷಿಕ,[125] ಗೀತ, ವಾದ್ಯ, ನೃತ್ಯ,[126] ವಿಷವಿದ್ಯೆ,[127] ಋಗ್ವೇದ, ಯಜು, ಸಾಮವೇದ, ಸ್ತೋತ್ರ, ಪುರಾಣ[128] ಇತ್ಯಾದಿ.

ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು : ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಂಡಿತರು ಬೋಧನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ತದನಂತರ ಕಾಳಾಮುಖ ಸ್ಥಾನಿಕರು, ಜಿನಮುಖಿಗಳು ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಶಾಸನಗಳು ಇವರನ್ನು ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರು, ಆಚಾರ್ಯರು, ಪಂಡಿತರು ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿವೆ. ಅಂತಹ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಪಂಡಿತರ ಹೆಸರು ಹೀಗಿವೆ. ಸದ್ಯೋಜಾತ ಪಂಡಿತರು,[129] ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪಂಡಿತರು,[130] ರುದ್ರಶಕ್ತಿಜೀಯರು,[131] ಜಿನಚಂದ್ರದೇವ,[132] ಸಿದ್ಧಾಂತದೇವರು,[133] ಶಂಕರಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರು,[134] ಸುರೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರು,[135] ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸ್ತ್ರೀಯರ ಶಿಕ್ಷಣ : ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವದಾದರೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸ್ತ್ರೀಯರು ವಿದ್ಯಾವಂತರಾಗಿದ್ದರೊ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇವರ ಕಾಲದ

ಸ್ತ್ರೀಯರು ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರಾಗಿ ಆಡಳಿತ ಮಾಡುತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಶಾಸನಗಳು ದೃಡಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇದು ಇವರ ಕಾಲದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ವಿದ್ಯಾವಂತರಾಗಿರಬಹುದು ಎಂದು ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಆಡಳಿತದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುವ ಶಾಸನಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿ ಇಂಗಳಿಗೆಯ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಳು.[136] ಇತನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಚಂದಲದೇವಿಯು ಆಲಂದೆ-1000 ಭತ್ತ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು.[137] ಮತ್ತೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಮೈಲಳದೇವಿ ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು.[138]

3.3. ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುವಾಗ ಜೈನ, ಶೈವ, ವೈದಿಕ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳು ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಸೇಡಂ, ಮಾಶಾಳ, ಕುಳಗೇರಿ, ದಿಗ್ಗಾಂವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಅನೇಕ ಶಿವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದರು. ಜೈನ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೂ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಗಳಗಿ, ಹುಣಸಿ ಹಡಗಿಲ್, ನೆಲೋಗಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಂದ ದಾನ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವದನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ದೃಡಪಡಿಸಿವೆ.

ಜೈನಧರ್ಮ :

ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮವು ಪ್ರಬಲವಾದ ಧರ್ಮವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನಾಳಿದ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹ ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಂತಹ ಅನೇಕ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳು, ತೀರ್ಥಂಕರರ, ಯಕ್ಷ-ಯಕ್ಷಿಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಶಾಸನಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ. ಇವರ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ಜೈನ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ. ಸೇಡಂ,[139] ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲಿ,[140] ಇಂಗಳ,[141] ಸರಡಗಿ,[142] ತೆಂಗಳಿ,[143] ಅಡಕಿ,[144] ಹರಸೂರ,[145] ಆತನೂರು,[146] ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಜೈನರಲ್ಲಿ 24 ತೀರ್ಥಂಕರರಿದ್ದರೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಋಷಭ ಇವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದರೆ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ 23ನೇ ತೀರ್ಥಂಕರ. ವರ್ಧಮಾನ ಮಹಾವೀರ 24ನೇ ತೀರ್ಥಂಕರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಹಾವೀರನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಸಮ್ಯಗ್ ಜ್ಞಾನ, ಸಮ್ಯಗ್ ದರ್ಶನ, ಸಮ್ಯಗ್ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಾಗ ನಿರ್ವಾಣ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮೂರನ್ನು ತ್ರಿರತ್ನಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಜೈನ ಧರ್ಮವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದೇವರ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅದು ನಾಸ್ತಿಕವಾದವನ್ನು ಒಪ್ಪುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಆಗು-ಹೋಗುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಿನನಿಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೇವರನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮ(ಜೀವ)ವಿದೆ ಎಂಬುವುದು ಇವರ ನಂಬಿಕೆ. ಆತ್ಮದ ಶುದ್ಧೀಕರಣವು ಮಾತ್ರ ಪುನರ್‌ಜನ್ಮದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ನಿರ್ವಾಣ ಸಾಧ್ಯ. ಶುದ್ಧೀಕರಣವು ತಪಸ್ಸು, ಉಪವಾಸ, ದೇಹದಂಡನೆ ಹಾಗೂ ಅದರ ಮೂಲಕದಿಂದಾಗುವ ದೇಹ ನಾಶದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದು ಇವರ ನಂಬಿಕೆ. ಇದನ್ನು ಸಲ್ಲೇಖನವೆನ್ನುವರು.

ಜೈನ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಕಾರ ಉತ್ತಮ ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯಗಳ ಮೂಲಕ ಮಾತ್ರ ವಿಮೋಚನೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಜೈನರಲ್ಲಿ ದಿಗಂಬರ ಹಾಗೂ ಶ್ವೇತಾಂಬರರೆಂಬ ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ಪಂಗಡಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ಪಂಥವಿತ್ತು. ಅದುವೇ ಯಾಪನೀಯ ಪಂಥ. ಯಾವ ಉಡುಪನ್ನೂ ಧರಿಸದವರು ದಿಗಂಬರರು. ಬಿಳಿಯ ಉಡುಪು ಧರಿಸಿದವರನ್ನು ಶ್ವೇತಾಂಬರರು.[147] ದಿಗಂಬರದೊಂದಿಗೆ ಶ್ವೇತಾಂಬರದ ತತ್ವಗಳು ಸೇರಿ ಆಗಿರುವುದು ಯಾಪನೀಯ ಪಂಥ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲವು ಯಾಪನೀಯರ ಪರಮೋನ್ನತ ಕಾಲವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಂತಹ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾಪನೀಯ ಪಂಥದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[148]

ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶಾಸನಗಳು ಜೈನ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಯು ಇಂಗಳಗಿಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಪಾರಿಯು ಜಿನನ ಮಾಣಿಕ್ಯ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದು ಅರಸನಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅರಸನು ಜಿನ ಬಿಂಬವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸೆಂದು ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಗೆ ಸೂಚಿಸಿದನು. ಅದರಂತೆ ರಾಣಿ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರಲ್ಲಿ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಇಂದ್ರಸೇನ ಭಟ್ಟಾರಕರಿಗೆ ಅರಲೂರಿನ ಪಾಂಡೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯನ ಪಿರಿಯ ಕೋಲಲ್ಲಿ ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿ 21 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[149] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1124ರ ಶಾಸನವು ಅಗ್ರಹಾರ ಸೇಡಂಬಾದ 300 ಮಹಾರಾಜರು ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಬ್ರಹ್ಮಜಿನಾಲಯವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು, ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ 45 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, ತೋಟ ಹಾಗೂ ಗಾಣಗಳನ್ನು ದಾನಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು, ಜೊತೆಗೆ ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ಬಮ್ಮದೇವ ವಿಭುಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿವರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[150]

ಸೇಡಂದ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬದ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನವು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ದೇವರಿಗೆ 12 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[151] ಕ್ರಿ.ಶ.1137ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕನ ಅಳಿಯ ಭೀಮ ಚಮೂಪ ಹಾಗೂ ಅಗ್ರಹಾರದ 300 ಮಹಾಜನರು ಬಸದಿಯ ಆದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ ದೇವರಿಗೆ 45 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, ಎರಡು ಮತ್ತರು ಕೇದಗೆಯ ತೋಟಗಳನ್ನು ದಾನಕೊಟ್ಟರು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಾನಾದೇಶಿ ಮುಮ್ಮರಿದಂಡಗಳು ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲಿನ ಆಯಗಳನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದರ ಕುರಿತಿದೆ.[152] ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಮೂಲಸಂಘದ ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಪಂಡಿತರ ಸಮಾಧಿ ಮರಣವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[153] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1125ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕೊಪ್ಪದೇವ ಹಾಗೂ ಜೈನಯತಿ ಗುಣವೀಕ ಸಿದ್ಧಾಂತದೇವರ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಕೊಪ್ಪದೇವನು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ, ಕೊಪ್ಪ ಜಿನಾಲಯವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನು, ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಒಂದು ಮತ್ತರು ತೋಟ, ಇತರ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದನು. ಜೊತೆಗೆ ಊರ ನಖರರು ಎರಡು ಬಸದಿಯ ದೇವರುಗಳ ನಂದಾವೀಗೆಗೆ ಎಣ್ಣೆ ದಾನಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[154] ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನವು ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ

ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಸೀರೆಯ ಕಾಳಿ ಸೆಟ್ಟಿ ಹಾಗೂ ಕೊಪ್ಪದೇವ ಮಾಡಿಸಿದ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ.[155] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಜೇವಣಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ.ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ಬಿಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವರ ಆಚಾರ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಸಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರು, ಪ್ರಭು ಮತ್ತು ನಖರರು ಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ತೋಟಗಳನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟರು ಎಂದಿದೆ.[156]

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಲಿ ಗ್ರಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಅಧಿಕಾರಿ ಚೌಧರಿ ರಕ್ಕಸಯ್ಯ ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ದೇವರ ಪೂಜೆ, ಉತ್ಸವಗಳು ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರ ಪೂಜಾ ವಿನಿಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಗುರುಗಳಾದ ಬಾಲಚಂದ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ದೇವರ ಕೈಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ವಿಷಯ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[157] ತೆಂಗಳಿಯ ಶಾಸನದಿಂದ ಜೈನ ಯಾಪನೀಯ ಸಂಘದ ವಂದಿಯಾರು ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನಾಗವೀರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ದೇವರ ಶಿಷ್ಯ ಬಮ್ಮದೇವನು ಈ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ ಅಂಶ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿದೆ.[158]

ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ :

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವೂ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಧರ್ಮವಾಗಿತ್ತು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಅನುಯಾಯಿಯಾಗಿದ್ದರು. ತೇಂಗಳಿ, ಮಣ್ಣೂರು, ನಾಗಾಯಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಬಹುತೇಕ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಹಲವು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಸೇಡಂನ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1079ರ ಸೇಡಂ ಶಾಸನವು ವಿಷ್ಣುಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.[159] ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಆಧಾರಕರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಹಾಗೂ ಇವರು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಿವೆ.

ಅಗ್ರಹಾರಗಳು : ಅಗ್ರ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಆಹಾರ ಎಂದರೆ ಸ್ಥಳ ಅಥವಾ ಊರು ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಸ್ಥಳ ಅಥವಾ ಊರು ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಜಾತಿಯ ಜನರು ಇರಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅಗ್ರಹಾರದ ಆದಾಯವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯ ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.[160] ದಿಗ್ಗಾಂವಿ,[161] ನಾಗಾವಿ,[162] ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಆರಾಧಕರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು.

ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು : ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಗ್ರಾಮಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಈ ಗ್ರಾಮಗಳ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು ಪಟ್ಟಣದ ಅಥವಾ ನಗರದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು ಅಷ್ಟೆ. ಇಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಸಮಾಜದ ಇತರ ಪಂಗಡಗಳ ಜನರಿದ್ದಂತೆ ಇದ್ದರು.[163] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಶಾಸನೋಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ. ರುದ್ರವಾಡಿಯ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ,[164] ಪೇಠಶಿರೂರದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ,[165] ನಿಂಬರಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ,[166] ನಾಗಾಯಿ,[167] ಮುಂತಾದವುಗಳು.

ಮಹಾಜನರು : ಗ್ರಾಮ ಇಲ್ಲವೆ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನೆ ಮಹಾಜನರೆಂದು ಭಾವಿಸಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮಹಾಜನರೆಲ್ಲರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೇ ಆಗಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿರಲಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಊರಿನ ಪ್ರಮುಖ ಜನಗಳ ಒಂದು ಮಂಡಲವನ್ನು ಮಹಾಜನರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಜನರ ವಿದ್ಯೆ, ತಪೋಬಲ, ಪೌರುಷ, ತ್ಯಾಗಶೀಲ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.[168] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಮಹಾಜನರ ಉಲ್ಲೇಖ ನೀಡುವ ಶಾಸನಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು 300 ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು.[169] ಸೇಡಿಂಬದ ಮುನ್ನೂರ್ವರು ಮಹಾಜನರು,[170] ಮಣಿಯುರು ಮೂವತ್ತಿರ್ವರು ಮಹಾಜನರು,[171] ನಾಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೂರ್ವರು,[172] ರುದ್ರವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಅಯ್ವತ್ತು ಜನ.[173] ಮಹಾಜನರಿದ್ದರು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಕುಲ ಗೋತ್ರಗಳು : ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿದ್ದ ಕುಲಗೋತ್ರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವು ಹೀಗಿವೆ. ವಶಿಷ್ಠ ಗೋತ್ರ,[174] ಗೌತಮ ಗೋತ್ರ,[175] ಕಾಶ್ಯಪ ಗೋತ್ರ,[176] ಭಾರದ್ವಾಜ ಗೋತ್ರ,[177] ಮಾನವ್ಯ ಗೋತ್ರ,[178] ಕೌಶಿಕ ಗೋತ್ರ,[179] ಅಗಸ್ತ್ಯ ಗೋತ್ರ,[180] ಚಿನ್ತಾಮಣಿ ಗೋತ್ರ,[181] ಇತ್ಯಾದಿ. ಒಟ್ಟಾರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವೈಷ್ಣವ ಶಾಸನ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಈ ಧರ್ಮವು ಇಲ್ಲಿನ ಜನಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶೈವ ಧರ್ಮ :

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಶೈವ ಧರ್ಮವು ಅತೀ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಧರ್ಮವಾಗಿದೆ. ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಇತಿಹಾಸ ವೇದಗಳ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಿಂದೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಪೂ.ಮೂರು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಂತಹ ಹರಪ್ಪಾ ಮೊಹೆಂಜೊದಾರೋಗಳ ಭೂಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಪಶುಪತಿಮೂರ್ತಿ, ಲಿಂಗಗಳು ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಕುರುಹನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪಶುಪತಿಯು ರುದ್ರನೆಂದು ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ವೇದದ ಈಚಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರನಿಗೆ 'ಶಿವ' ಎಂಬುದು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ. ಶಿವನನ್ನು ಈಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಕರ ಶೈವಾಗಮಗಳಾಗಿವೆ. ಶೈವಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಆಗಮಗಳಿವೆ. ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಶಿವನನ್ನು ಲಿಂಗ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶೈವ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪಂಗಡಗಳಿವೆ. ಅವು ಪಾಶುಪತ ಹಾಗೂ ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಗಡಗಳಾಗಿವೆ.

ಪಾಶುಪತ–ಕಾಳಾಮುಖ–ಲಕುಲೀಶ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಶೈವ ಪಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಶುಪತವೂ ಒಂದು. ಪಾಶುಪತದ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾರತದ ಐದು ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಶುಪತವು ಒಂದು. ಇದಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ ಪಶುಪತಿಯ ಪೂಜೆ ಹರಪ್ಪಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಲಾಕುಲೀಶ ಎಂಬುದು ಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಲಕುಲೀಶ ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿವನು ಲಕುಲೀಶನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಾವರೋಹಣವು ಗುಜರಾತಿನ ಕಾರ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಲಕುಲೀಶ ಪಾಶುಪತ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಗುಜರಾತಿನಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿದೆ.[182]

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಕುಲೀಶ, ಪಾಶುಪತ– ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು. ಅರಸರು, ಮಾಂಡಲಿಕರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಧರ್ಮದ ಆಚಾರ್ಯರು ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಮಠಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿ, ಇವುಗಳ ಮೂಲಕ ವಿದ್ಯಾದಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚಾರ್ಯರ ಹೆಸರಿನ ಮುಂದೆ ಪಂಡಿತ, ಜೀಯ, ರಾಶಿ, ಶಕ್ತಿಯೆಂಬ ಉತ್ತರಪದಗಳಿವೆ. ಕಲ್ಯಾಣಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರು ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿಯ ಗೊಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.[183] ವಾಸುದೇವ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರು ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿಯ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.[184] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಎಳಮೆಲ ಸಿಂಹ ಪರಿಷಮಂಡಳಿಯ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಮಹೇಶ್ವರರಾಶಿ ಪಂಡಿತರಿದ್ದರು.[185] ಕಾಳಾಮುಖ ಶೈವ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪಂಡಿತರು ಇಜೇರಿಯ ಶಂಕರ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.[186] ಹಂದರ್ಕಿಯ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾಳಾಮುಖ ನೈಷ್ಠಿಕರಾದ ಅಘೋರಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರಿದ್ದರು.[187] ಲಾಕಿಳೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರು ಜೇವಣಗಿಯ ನಖರೇಶ್ವರ (ಮಾರುತಿ) ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.[188] ಪೇಠಶಿರೂರಿನ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ (ರೆಬ್ಬೇಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯದ ಮಠದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯ ಸದ್ಯೋಜಾತ ಪಂಡಿತರಿದ್ದರು.[189]

ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಉಡುಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳೇಶ್ವರ, ಗೊಂಕೇಶ್ವರ, ಕಾಶಿವಿಶ್ವನಾಥ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮೇಶ್ವರಾಲಯ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ತೇಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಭೋಗೇಶ್ವರ, ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ರಾಜಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ, ಗಂವ್ಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಅಮೃತೇಶ್ವರ, ನರಬೋಳ ಗ್ರಾಮದ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಯನಗುಂಟಿ ಗ್ರಾಮದ ಭೋಗೇಶ್ವರ, ಯಡ್ರಾಮಿಯ ರಾಮೇಶ್ವರ, ಸ್ವಯಂಭು ಈಶ್ವರ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ, ಚೆಂಗಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ರಟ್ಕಲ್ಲು ಗ್ರಾಮದ ಬಂಕೇಶ್ವರ, ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಕೋಡ್ಲಿಯ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ರುಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಭಾವಿ ತೋಟದ ದೇಗುಲ, ಈಶ್ವರ ದೇಗುಲ, ಮಣ್ಣೂರ ಗ್ರಾಮದ ಗವಿಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಬೋಧನ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಪಡಸಾವಳಗಿಯ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇಗುಲ, ಲಾಡ ಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಚಿಂಚನ್ಸೂರ್ ಗ್ರಾಮದ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಾಳಾಮುಖ ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಗಳೂ ಆಗಿದ್ದು ಉನ್ನತ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು.[190]

'ಸ್ಥಾನಿಕರು' ದೇವಾಲಯದ ಸಮಸ್ತ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ದೇವರಿಗೆ, ಮಠಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಸದ್ಯೋಜಾತ ಪಂಡಿತರು,[191] ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪಂಡಿತರು,[192] ರುದ್ರಶಕ್ತಿ ಜೀಯರು,[193] ಶಂಕರಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರು,[194] ಸುರೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರು[195] ಇತ್ಯಾದಿ.

ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕಾಳಾಮುಖ ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಸ್ಥಾನಿಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬಂದ ಅಂಶಗಳೆಂದರೆ 'ಗದ್ಯಾಣ' ಇದೊಂದು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ. ಪ್ರಸ್ತುತ ನಾಣ್ಯದ ಉಲ್ಲೇಖ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್, ಯಡ್ರಾಮಿ, ರುದ್ರವಾಡಿ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಮತ್ತು ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮಗಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ವ್ಯವಸಾಯ ಇವರ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ಕಸುಬಾಗಿತ್ತು. ಇವರು ಸಾಗುವಳಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮಣ್ಣಿನ ಫಲವತ್ತತೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಭಾಗಿಸಿದ್ದು ಶಾಸನಗಳ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣು, ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಸೌಳ ಮಣ್ಣು ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲ ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಕೃಷಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳೀಯರು ಸಹ ಜೋಳ, ಎಳ್ಳು, ಅಗಸಿ, ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ನೇರವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಎಣ್ಣೆಗಾಣ, ಬೆಲ್ಲ, ಬಟ್ಟೆ, ಕಮ್ಮಾರಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಪರೋಕ್ಷವಾದ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರ ಕಾಲವು ಕೈಗಾರಿಕೆಯ ಆರಂಭದ ಹಂತವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕೊಳಗ, ಸೊಲ್ಲಗೆ, ಒಂಮನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಅಳತೆ ಮಾಪನಗಳಾಗಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಳತೆ ಮಾಪನಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ರಾಣಿಯರು, ಮಾಂಡಲೀಕರ ಪತ್ನಿಯರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇವರು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ಸಮಾಜೋಪಯೋಗಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ದಾನ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ್ದರು. ಇದು ಇವರು ರಾಜಕೀಯ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪಡೆದಿರಬಹುದೆಂದು ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ರಾಜಮನೆತದ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸಭೆ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಪುರಾವೆಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವ ಮತ್ತು ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ದತಿ ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವವು ರಾಜ ಮನೆತನ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಮೀಸಲಾದವರು ದೇವದಾಸಿಯರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಹಲವು ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ದತಿ' ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತಾ ಎನ್ನುವದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಆಕರಗಳಿಲ್ಲ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಪದ್ದತಿ ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ರಹಾರಗಳು, ಮಠಗಳು, ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ, ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯ, ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ ಇವರ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರವಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ ಅತಿ ಮಹತ್ವದ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನ ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುವ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಕೈಕ ಶಾಸನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉಚಿತ ಊಟ ಮತ್ತು ವಸತಿ ಸೌಲಭ್ಯವಿತ್ತು. ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ರಾಜರು, ರಾಣಿಯರು, ಯುವರಾಜರು, ಮಾಂಡಲೀಕರು ದಾನದತ್ತಿ ನೀಡಿದ್ದು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇವರ ಕಾಲದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ರಾಜಮನೆತನ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ

ವರ್ಗದ ಜನತೆಗೆ ಸೀಮಿತವಾದಂತೆ ತೋರುವುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಪುರುಷ ಉಪನ್ಯಾಸಕರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ, ಶೈವ ಧರ್ಮಗಳು ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿರುವದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ. ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ತುಲನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ನೋಡಿದಾಗ ಶೈವಧರ್ಮದ ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದ್ಯತೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥದ ಸ್ಥಾನಿಕರ ಹೆಸರನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದ್ದು ಕಾಣಬಹುದು.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

1. ಗೋಪಾಲರಾವ.ಎಚ್.ಎಸ್., 1993, ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು– ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು–11.
2. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., 2008, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು–6.
3. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., 1996, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–268.
4. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., 1992, ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು, (ಶಾ.ಸಂ.19), ಪು–42.
5. ಅದೇ, ಪು–34.
6. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–207.
7. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.24), ಪು–235.
8. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–21.
9. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–263.
10. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.13), ಪು–58.
11. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–274.
12. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–298.
13. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–471.
14. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–68.
15. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.37), ಪು–321.
16. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–522.
17. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.34), ಪು–77.
18. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–70.
19. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–46.
20. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–35.

21. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–274.

22. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–522.

23. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.53), ಪು–353.

24. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–299.

25. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–101.

26. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.29), ಪು–201.

27. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.17), ಪು–499.

28. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–466.

29. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.37), ಪು–321.

30. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.17), ಪು–499.

31. ಅದೇ, ಪು–468.

32. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–467.

33. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–264.

34. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–30.

35. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–298.

36. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–470.

37. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–470.

38. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–30.

39. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.4) ಪು–472.

40. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–298.

41. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.12), ಪು–55.

42. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–30.

43. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.29), ಪು–201.

44. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–298.

45. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–468.

46. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.29), ಪು–201.

47. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–274.

48. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.53), ಪು–353.

49. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–68.

50. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–273.

51. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–101.

52. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–527.

53. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು–18.

54. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

55. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.66), ಪು–372.

56. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.45), ಪು–335.

57. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–164.

58. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.25), ಪು–179.

59. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.17), ಪು–501.

60. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–30.

61. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–213.

62. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–30.

63. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–198.

64. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–239.

65. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–96.

66. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–30.

67. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–7.

68. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–30.

69. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.15), ಪು–62.

70. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–113.

71. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–49.

72. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–229.

73. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–89.

74. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), 1997, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ, ಪು–726.

75. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–182.

76. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–229.

77. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–49.

78. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–733.

79. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–182.

80. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., ಅದೇ, ಪು–204.

81. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–199.

82. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–239.

83. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.14), ಪು–146.

84. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.15), ಪು–62.

85. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., ಅದೇ, ಪು–226.

86. ಅದೇ, ಪು–230.

87. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.17), ಪು–499.

88. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–109.

89. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–184.

90. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–715.

91. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–113.

92. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–111.

93. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–273.

94. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

95. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

96. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–7.

97. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–212.

98. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.25), ಪು–180.

99. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–735.

100. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–184.

101. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–273.

102. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–288.

103. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–183.

104. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–743.

105. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

106. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.17), ಪು–499.

107. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–163.

108. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–7.

109. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.46), ಪು–339.

110. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–105.

111. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–212.

112. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–109.

113. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–195.

114. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–35.

115. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–211.

116. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–229.

117. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–120.

118. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–3.

119. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–68.

120. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–107.

121. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–184.

122. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–184.

123. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–29,30.

124. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–212.

125. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

126. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–46.

127. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.62), ಪು–366.

128. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–29,30.

129. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

130. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–288.

131. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–113.

132. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–229.

133. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–465.

134. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–273.

135. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–35.

136. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–49.

137. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–229.

138. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.25), ಪು–180.

139. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–496.

140. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–229.

141. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–116.

142. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–169.

143. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–174.

144. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–468.

145. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.9), ಪು–107.

146. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–788.

147. ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನ, 2012, 8ನೇ ತರಗತಿ, ಪು–42.

148. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–163.

149. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–49.

150. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–496.

151. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–788.

152. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.17), ಪು–499.

153. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–788.

154. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–468.

155. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–676.

156. ಅದೇ, ಪು–723.

157. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–229.

158. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.22), ಪು–173.

159. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.15), ಪು–490.

160. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., ಅದೇ, ಪು–230.

161. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.25), ಪು–180.

162. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–184.

163. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., ಅದೇ, ಪು–238.

164. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.24), ಪು–74.

165. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–217.

166. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–527.

167. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–35.

168. ಅದೇ, ಪು-XVIII.

169. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.25), ಪು–180.

170. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.63), ಪು–128.

171. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.49), ಪು–118.

172. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–197.

173. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

174. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

175. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–214.

176. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.4), ಪು–10.

177. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–260.

178. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–27.

179. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–93.

180. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–28.

181. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–273.

182. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., ಅದೇ, ಪು– 140,142.

183. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.75), ಪು–182.

184. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

185. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

186. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–288.

187. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–237.

188. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು.723.

189. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

190. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ.

191. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

192. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–288.

193. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–113.

194. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–273.

195. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–35.

ಅಧ್ಯಾಯ – 4. ಶಾಸನ–ಶಾಸನಶಿಲ್ಪಗಳ ವೈವಿಧ್ಯತೆ.

'ಶಾಸನ' ಪದ ರಾಜಾಜ್ಞೆಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿರದೇ ಕ್ರಮೇಣ ಇದರ ಅರ್ಥವು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ರಾಜರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳು, ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, ಮಹಾಸತಿಗಲ್ಲುಗಳು, ನಿಷಿಧಿಗಲ್ಲುಗಳಿಗೂ ಶಾಸನ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವಯವಾಯಿತು. ಶಾಸನಗಳು ವಿವಿಧ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ವಂಶಾವಳಿಗಳ ಮಾಹಿತಿ, ಅರಸರ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳು, ಅವರು ಅನುಸರಿಸಿದ ಧರ್ಮ, ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳು, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ, ಆಡಳಿತದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಲಿಖಿತ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾದದ್ದು ಕ್ರಿ.ಪೂ.3ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ. ಇದನ್ನು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸನ್ನತಿ ಗ್ರಾಮದ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಲವು ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಕಂಡಿದೆ. ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಈಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಸಂಪತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

4.1. ದಾನ ಶಾಸನಗಳು–ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪಗಳು.

4.2. ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು.

4.3. ನಿಷಿಧಿ ಗಲ್ಲುಗಳು.

4.4. ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಇತರೆ.

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 130 ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. 117 ದಾನ ಶಾಸನಗಳು, 8 ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, 5 ನಿಷಿಧಿ ಗಲ್ಲುಗಳು. 18 ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳಾಗಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ಶಾಸನಗಳು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿವೆ ಎಂಬುದರ ಅಧ್ಯಯನ ಇಲ್ಲಿದೆ.

4.1. ದಾನ ಶಾಸನಗಳು :

ದಾನ ಶಾಸನಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಾಸನಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ಸೇವಾ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂಮಿ, ತೋಟ, ಗ್ರಾಮ, ಧಾನ್ಯ, ತೆರಿಗೆ, ಎಣ್ಣೆಗಾಣ, ಸುಂಕಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಅಗ್ರಹಾರ, ಕೆರೆ, ಬಾವಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಯ ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಈ ದಾನದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧವಿದೆ.

1. ದೇವಾಲಯ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.
2. ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.
3. ವಿದ್ಯಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರದ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೇವಾಲಯ ಸೇವಾ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ, ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ, ವಿದ್ಯಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ಶಾಸನಗಳಾಗಿವೆ. ದಾನದ ಮಾಹಿತಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಿದೆ.

ಜೈನ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು :

ಜೈನ ಬಸದಿ ಮತ್ತು ತೀರ್ಥಂಕರರ ಸೇವಾ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದಂತಹ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ಜೈನ ದಾನ ಶಾಸನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವದಾದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಬಸದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವಾರು ದಾನ ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ.

ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಜೈನ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1121ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕ ಅಲಂದೆ-ಸಾಸಿರದ ಹೆಗ್ಗಡೆಯಾಗಿದ್ದನು. ಮಣಿಯೂರು-12ರ ಕಂಪಣವೆರ್ಗಡೆ ಆದಿತ್ಯನಾಯಕನಾಗಿದ್ದನು. ಈತನ ಅಧಿಕಾರಿ ಚಿಕ್ಕಗೋದಣರಸನು ಶಿವಾಲಯವನ್ನು ಹಾಳು ಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕೆ ಗಂಗರಾಸಿ ಜೀಯನು ಅವನನ್ನು ಕೊಂದು ತಾನು ಸಾಯಲು ಮುಂದಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಅಲ್ಲಹುಲಿಯರಸ ಮತ್ತು ಮಣಿಯೂರ 32 ಮಹಾಜನರು ನೆರೆದು ಗಂಗರಾಸಿಯ ಮಗ ಸಿಂಗರಾಸಿಗೆ 32 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[1] ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1243ರ ಶಾಸನ ಚೌವ್ವೀಸ ತೀರ್ಥಂಕರ ಪ್ರತಿಮೆಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನ ಚೌವ್ವೀಸ ತೀರ್ಥಂಕರ ಮೂರ್ತಿಯ ಪೀಠದ ಮೇಲಿದೆ.[2] ಕ್ರಿ.ಶ.1285ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇಳ್ವಾಪುರದ ಲಿಂಗಪ್ಪನ ಮಗ ಜರಗಪ್ಪನು ಬಸದಿಯನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದ ವಿಷಯವಿದೆ. ಈ ಶಾಸನ ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ ಮೂರ್ತಿಯ ಬಲಭಾಗದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಮೇಲಿದೆ.[3] ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಬಾಚರಸನು ಪಲ್ಲಿವಿಗೆ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದಾಯದಲ್ಲಿ ಸೊಡರೆಣ್ಣೆಗೆಂದು ಐದು ಪಣ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[4]

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಜೈನ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಹರಸುರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1097ರ ಶಾಸನ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ದೇವರ ಪೂಜೆ, ನಂದಾದೀಪ, ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ ಕಾಳಿಸೆಟ್ಟಿ, ಮಲ್ಲಿಸೆಟ್ಟಿ, ಬಮ್ಮಿಸೆಟ್ಟಿಯರು ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[5] ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ಹಿರಿಯ ಅರಸಿ ಚಂದಲದೇವಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರಲ್ಲಿ ಆಲಂದೆ-1000 ಭತ್ತ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಇವಳ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಿಬ್ಬರಸನು ಗೊಂಕ-120ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಚೌಧರಿ ರಕ್ಕಸಯ್ಯನು ಹಡಗಲಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಹಾಗೂ ಪಾಠಶಾಲೆಯ ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಬಸದಿಯ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಹೊಲ, ತೋಟ, ಗಾಣ ಹಾಗೂ 10 ಮನೆಗಳನ್ನು ಮೂಲಸಂಘ, ದೇಸಿಗಣ, ಪುಸ್ತಕಗಚ್ಛದ ಹಿರಿಯ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಮಹಾ ಪ್ರಧಾನ ಭೀವಣಯ್ಯಗಳ ಬೇಡಿಕೆಯಂತೆ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[6] ಹರಸುರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ

ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಬಸದಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[7] ಜೇವಣಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಜಂಬನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಎರಡನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಆಳಂದದ ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ಪ್ರತಿಬದ್ಧವಾದ ಜೇವಣಗಿಯ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ದೇವರಿಗೆಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಬಿಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವರ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರು, ಪ್ರಭುಗಳು ಮತ್ತು ನಖರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[8]

ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೇಶ್ವಾರ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರವ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಮಸಣಯ್ಯನು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[9]

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಜೈನ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಯು ಇಂಗಳಗಿಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಪಾರಿಯು ಜಿನನ ಮಾಣಿಕ್ಯ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದು ಅರಸನಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅರಸನು ಜಿನ ಬಿಂಬವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸೆಂದು ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಗೆ ಸೂಚಿಸಿದನು. ಅದರಂತೆ ರಾಣಿ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರಲ್ಲಿ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಇಂದ್ರಸೇನ ಭಟ್ಟಾರಕರಿಗೆ ಅರಲೂರಿನ ಪಾಂಡೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯನ ಪಿರಿಯ ಕೋಲಲ್ಲಿ ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿ 21 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.[10] ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಜೈನ ಯಾಪನೀಯ ಸಂಘದ ವಂದಿಯೂರು ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನಾಗವೀರ ಸಿದ್ದಾಂತ ದೇವರ ಶಿಷ್ಯ ಬಮ್ಮದೇವನು ಮಾಡಿಸಿದ ಪ್ರತಿಮೆಯ ಕುರಿತಿದೆ.[11]

ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಜೈನ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1100ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ಮೈಲಳದೇವಿ ಕುಳಗೇರಿಯ ಭತ್ತ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[12] ಕ್ರಿ.ಶ.1158ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಜೈನಯತಿ ನರೇಂದ್ರ ಕೀರ್ತಿಮುನಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[13]

ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಜೈನ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಸೇಡಂ ಬಸದಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1124ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ 300 ಮಹಾಜನರು ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ 24 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, ಒಂದು ತೋಟ ಹಾಗೂ ಗಾಣವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸಮ್ಯಕತ್ವ ರತ್ನಾಕರರಾದ ಬಮ್ಮದೇವ ವಿಭುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.[14] ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1125ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕೊಪ್ಪದೇವನು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಕೊಪ್ಪ ಜಿನಾಲಯ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಒಂದು ಮತ್ತರು ತೋಟ, ಇನ್ನಿತರ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದನು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಊರ ನಖರರು ಬಸದಿ ದೇವರ ನಂದಾದೀವಿಗೆಗೆ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[15] ಸೇಡಂ ಬಸದಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1137ರ ಶಾಸನ ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕನ ಅಳಿಯ ಹಾಗೂ ಅಗ್ರಹಾರದ 300 ಮಹಾಜನರು ಬಸದಿಯ ಆದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ ದೇವರಿಗೆ 45 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, ತೋಟ ದಾನಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[16] ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬದ ಮೇಲಿದ್ದು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ದೇವರಿಗೆ 12 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[17] ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಕೊಪ್ಪದೇವ ಮಾಡಿಸಿದ ಜೈನ ಬಸದಿಗೆ ಸೀರೆಯ ಕಾಳಿಸೆಟ್ಟಿ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[18]

ವೈಷ್ಣವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು :

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪೂಜಾ ಕೈಂಕರ್ಯಕ್ಕೆ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ನೀಡಿದಂತಹ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿವ ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ವೈಷ್ಣವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಹಲವು ದಾನ ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ.

ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ವೈಷ್ಣವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಚಂದಲದೇವಿಯ ದಂಡನಾಯಕ ಮಲ್ಲಿದಂಡನಾಥನು ರುದ್ರವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೂಟ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಈತನ ಮಕ್ಕಳು ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿನ ಚತುರ್ವಿಶಂತಿ ಪೂಜೆಗೆಂದು ಅಗ್ರಹಾರದ ಪ್ರಭು ವಾಸುದೇವ ಭಟ್ಟೋಪಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರದ ಕೋಲಲ್ಲಿ 300 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು 500 ಗದ್ಯಾಣಗಳಿಗೆ ಖರೀದಿಸಿ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆದ ವಿಷ್ಣುಭಟ್ಟನನ್ನು ಕವಿರತ್ನ ಭೂಷಣ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಆಂಧ್ರ ಕವಿಯೆಂದು ಹೊಗಳುತ್ತದೆ.[19] ಧುತ್ತರಗಾಂವ ಗ್ರಾಮದ ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1109ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಅಚಲದೇವಿಯು ಸರ್ವನಮಸ್ಯದಗ್ರಹಾರ ಧುತ್ತರಗಾಂವದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಳು. ಈ ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆಂದು ಊರ ಪ್ರಭುಗಳು 50 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[20] ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಶಾಸನ ಸೋಮಯಾಜಿ ಪಂಡಿತರ ವಿನಂತಿಯ ಮೇರೆಗೆ, ರುದ್ರವಾಡಿಯ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವರು ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಚತುರ್ವಿಶಂತಿ ಪೂಜೆಗೆ ದೇವರಂಗಭೋಗ, ನೈವೇದ್ಯ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ 50 ಮಹಾಜನರ ಕೈಯಲ್ಲಿ 900 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, ಹಾಗೂ ಬಬ್ಬಲೇಶ್ವರ ಗ್ರಾಮ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಪುಷ್ಠೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. [21]

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ವೈಷ್ಣವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಹರಸುರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1137ರ ಶಾಸನ ಮಾದವಮಾತ್ರೆಯು ಲಕ್ಷ್ಮಿಪತಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಗೊಂಕ–120ರಲ್ಲಿದ್ದ ಅಂಕಲಗೆಯನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.[22]

ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ವೈಷ್ಣವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ದೇಗಲಮಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1100ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ದಂಡನಾಯಕ ಬಮ್ಮನಾಯಕನು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯ ಮತ್ತು ತಪೋಧನರ ಊಟಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[23] ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1154ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ದಂಡನಾಯಕ ವಿಮಲಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಸೋದರ ಚಂದ್ರ ಸಿರಿವೊಳಲಲ್ಲಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಒಂದು ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದೇವರ ಪೂಜೆ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[24] ಸುಲೇಪೇಟೆ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಅಗ್ರಹಾರ ಸುಲ್ಯಗ್ರಾಮದ ಮಹಾಜನ ಮತ್ತು ಮಹಾಪ್ರಧಾನ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸಾರಂಗ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[25]

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ವೈಷ್ಣವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ದಂಡನಾಯಕ ರನ್ನಪ್ಪಯ್ಯನು ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನಿಂದ ಅಗ್ರಹಾರ ದಿಗ್ಗಾಂವಿಯನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದನು. ನಂತರ ಅದನ್ನು ಇವನು ಅಗ್ರಹಾರದ ಮೂನ್ನುರು ಮಹಾಜನರಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಜೊತೆಗೆ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಚಂದಿಬ್ಬರಸ ಹಾಗೂ ಲೋಕರಸರು ಇದೇ ದೇವರಿಗೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[26] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಅರವತ್ತು ಕಂಬ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಶಾಸನ ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕನು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸನಿಂದ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದನು. ಈತನ ಮಗ ಮಧುವಪ್ಪರಸನು ಅಗ್ರಹಾರ ನಾಗಾಯಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರೈಪುರುಷಶಾಲೆ, ಮಧುಸೂಧನಾಲಯ, ರಾಮೇಶ್ವರಾಲಯ ಮತ್ತು ರಾಮತೀರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವೆನಿಸಿದ ಈ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 257 ಜನರು ಇದ್ದರು. ಅದರಲ್ಲಿ 200 ಜನ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಿಗಳು, 50 ಜನ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಾಯಿಗಳು, 6 ಜನ ಶಿಕ್ಷಕರು, ಒಬ್ಬ ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಿಯಿದ್ದನು. ಇವರ ಊಟ, ವಸತಿ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜೆಗೆಂದು 1000 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೈಹಯ ವಂಶದ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಅಯ್ಯರಸನಿಂದ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.[27] ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1084ರ ಶಾಸನ ರಾಣಿ ಮೈಲಳದೇವಿಯು ಮನ್ನೆ–30ರಲ್ಲಿದ್ದ ಸೊನ್ನಾಲ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟವಾಡೆ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[28] ಕ್ರಿ.ಶ.1087ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಐದು ಶೂನ್ಯ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[29] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಲಕ್ಷ್ಮಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1092ರ ಶಾಸನ ಮಹಾಪ್ರಧಾನ ಕಾಳಿಮ್ಮರಸನು ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಲಕ್ಷ್ಮಣೇಶ್ವರ ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯ, ಅಂಗಭೋಗಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[30] ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1106ರ ಶಾಸನ ಆದಿತ್ಯ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಹಾಗೂ ಅವನ ಮದು ಮಗಳು ಶ್ರೀದೇವಿಯಕ್ಕ ಸೇರಿ ತೆಂಗಳಿಯಲ್ಲಿ ಜಗನ್ನಾಥ ಹಾಗೂ ಕೇಶವ

ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರು. ಈ ದೇವರ ಪೂಜಾ ವಿಧಿಗೆಂದು ಬೀರ ಬೆಡಂಗನ ಕೋಲಲ್ಲಿ 2[1\2] ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[31]

ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ ಶಾಸನ ಬಾಣವಂಶದ ವೀರಗೊಂಕರಸನು ತೆಂಗಳಿಯ ಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದನು. ಈತನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಚಂದಿಮರಸನು ಚಂದೇಶ್ವರ, ಭೋಗೇಶ್ವರ, ಸಂಕೇಶ್ವರ, ಕೇಶವ ಮತ್ತು ಜಲಶಯನ ದೇವರುಗಳ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರುಗಳಿಗೆ ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[32] ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ಮಲಯಮತಿದೇವಿ ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕಳಾಗಿದ್ದಳು. ಈಕೆಯ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಲೋಕರಸನು ಸ್ವಯಂಭು ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಗಂಗಿತೀರ್ಥದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ದಾವಣಭಟ್ಟರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಚಿಕ್ಕ ಸಂಜೆಮಠದ ಜನಾರ್ಧನ ದೇವರ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನೆರೆಯ ಅಗ್ರಹಾರ ನಾಗಾವಿಯ 400 ಮಹಾಜನರು ದೇವರ ಸೇವೆಗೆಂದು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[33]

ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವೈಷ್ಣವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1050ರ ಶಾಸನ ದಂಡನಾಯಕ ಮಾದಿರಾಜನು ಚೆನ್ನಿಗ ಮಾಧವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ 6 ಮತ್ತರು, ಧೂಪಕ್ಕೆ 3 ಮತ್ತರು, ಮಾಲೆಗಾರಿಗೆ 3 ಮತ್ತರು, ದೀಪಕ್ಕೆ ಎಣ್ಣೆ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ 9 ಮತ್ತರು, ದೇವರಂಗ ಭೋಗಕ್ಕೆ 20 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ನಾಗೋಜ, ಲೆಂಕ ಬಾಚಣನ ಬಿನ್ನಹದಿಂದ ಅಹವಮಲ್ಲನು ಈ ದತ್ತಿ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[34] ಯಾತನುರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1080ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಮುದ್ಗಲ್ಲ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಅಂಕುಲಗೆ-50ರ ಬಳಿಯ ಏವೂರನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು. ನಂತರ ಈತನ ತಂದೆ ಕೊಮ್ಮಣ್ಣ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯನು ಯಾತನೂರಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇಲ್ಲಿನ ಮಹಾಜನಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ದತ್ತಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[35] ಇಲ್ಲಿನ ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1121ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಮುದ್ಗಲ್ಲ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯನು ಏವೂರಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[36]

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ :

ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಗ್ರಾಮಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಗ್ರಾಮಗಳ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು ಪಟ್ಟಣದ ಅಥವಾ ನಗರದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು ಅಷ್ಟೆ. ಇಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಸಮಾಜದ ಇತರ ಪಂಗಡಗಳ ಜನರಿದ್ದಂತೆ ಇದ್ದರು.[37] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ

ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯಾತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1080ರ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದ ಸುಬ್ರಮಣ್ಯ ಭಟ್ಟೋಪಾದ್ಯಾಯ ಸೋಮಯಾಜಿ, ನಾರಾಯಣ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ, ಅನಂತು ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ 1 ಮತ್ತರು, ಆದಿತ್ಯ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಮೂರು ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[38] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ದೋಣಯಭಟ್ಟರಿಗೆ 30 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[39] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ದೇವಣಭಟ್ಟರ್ಗೆ 25 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[40] ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[41] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[42] ಇಲ್ಲಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಮೂರು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[43]

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಮಹಾಜನಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನಗಳು :

ಗ್ರಾಮ ಇಲ್ಲವೆ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನೆ ಮಹಾಜನರೆಂದು ಭಾವಿಸಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಊರಿನ ಪ್ರಮುಖ ಜನಗಳ ಒಂದು ಮಂಡಲವನ್ನು ಮಹಾಜನರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಜನರ ವಿದ್ಯೆ, ತಪೋಬಲ, ಪೌರುಷ, ತ್ಯಾಗಶೀಲ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.[44] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಮಹಾಜನಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ಸೇನಾಪತಿ ರನ್ನಪ್ಪಯ್ಯಂಗಳು ಮುನ್ನೂರು ದ್ವಿಜೋತ್ತಮರಿಗೆ ಅಗ್ರಹಾರ ದಿಗ್ಗಾವಿಯನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[45] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1093ರ ಶಾಸನ ಹೈಹಯ ವಂಶದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಆನೆಮರಸರು ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ನಾಲ್ಕೂನೂರು ಮಹಾಜನಂಗಳ ಸಮಕ್ಷಮ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಯನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[46] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನ ರಾಣಿ ಚಂದಲದೇವಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾಜನಯ್ವತ್ತರ್ಕ್ಕಂನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿರುವ ಪ್ರಭು ವಾಸುದೇವ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[47] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ ಮಹಾಜನಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[48] ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1121ರ ಶಾಸನ ಅರಸ ಅಹವಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮಣಿಯೂರ ಮೂವತ್ತು ಮಹಾಜನಗಳು ಸೇರಿ ಸಿಂಗರಾಸಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ.[49]

ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು :

ಶೈವ ಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವಂತಹ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಹಲವು ದಾನ ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲಾಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ[50] ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ.1105ರ[51] ಶಾಸನಗಳು ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇವೆರಡು ಶಾಸನಗಳು ಪಂಚಲಿಂಗ ಕಲಿದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಬಗ್ಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1113ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿದೆ. ಯುವರಾಜ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಂತೆ ಕಮ್ಮೆ ಕುಲದ ನೀಲಕಂಠ ದಂಡನಾಯಕನು ಬಂದರವಾಡದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದನು. ನಂತರ ಯುವರಾಜನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದಂಡನಾಯಕ ಲಕ್ಷ್ಮರಸನ ಬೇಡಿಕೆಯಂತೆ 50 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಜನರು ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದರು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ವಿವಿಧ ಸುಂಕಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[52] ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಬಾವಿ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕ್ರಿ.ಶ.1115ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಯುವರಾಜ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನು ಆಳಂದೆ-1000ವನ್ನು ಆಳುತಿದ್ದಾಗ ಮನೆವೆರ್ಗಡೆ ದಂಡನಾಯಕ ಗೋವಿಂದಮಯ್ಯನು ಮಾಶಾಳದಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವ, ಕೇಶವ ಹಾಗೂ ಆದಿತ್ಯ ದೇವರುಗಳ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಪ್ರಸ್ತುತ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ ಯುವರಾಜನು ಕರ್ಜಗಿಯ ಬೆಂಕೊಳ್ವನ ಕೋಲಲ್ಲಿ 100 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, 1 ಮತ್ತರು ತೋಟ ದಾನ ಮಾಡಿರುವದರ ವಿಚಾರವಿದೆ.[53] ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಶಂಕರ, ಶ್ರೀಕೇಶವ ದೇವರ ಪೂಜಾರಿಗೆ 10 ಮತ್ತರು, ಪುರಾಣಕ್ಕೆ 18 ಮತ್ತರು, ಋಗ್ವೇದದ ಖಂಡಿಕೆಗೆ 10 ಮತ್ತರು, ಜಗಳೆ ಜಾಗಟಗೆ 5 ಮತ್ತರು, ಯಜುರ್ವೇದದ ಖಂಡಿಕೆಗೆ 10 ಮತ್ತರು, ಸಾಮವೇದದ ಖಂಡಿಕೆಗೆ 10 ಮತ್ತರು, ಸತ್ರಕ್ಕೆ 25 ಮತ್ತರು, ತೊಳಗನೂರಿನಲ್ಲಿ 200 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[54] ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲಾಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1140ರ ಶಾಸನ ಕಲಿದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[55] ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಬಾವಿ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಅಗ್ರಹಾರ ಮಾಶಾಳದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಣ್ಣನು ತಿಪ್ಪಣ್ಣೇಶ್ವರ ದೇಗುಲವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಇಲ್ಲಿನ ಪುಷ್ಕರಣಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಸೋಪಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಜೊತೆಗೆ 10 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ ದಾನ ಮಾಡಿರುವದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.[56] ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಗೋವಿಂದೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[57] ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಗವಿಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[58]

ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1098ರ ಶಾಸನ ದೇವನಾಗರಸನ ಮಗ ಅಹವಮಲ್ಲನ ಬೇಡಿಕೆಯಂತೆ ದೇವಾಲಯದ ಮಠದ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ 200 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[59] ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1110ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ವಿವಿಧ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಕಲಿದೇವೇಶ್ವರ, ಸಂಗೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ

ದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[60] ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಊರೊಡೆಯ ಕಲಿದೇವನ ಪೂರ್ವಜನಾದ ನಾರಾಯಣಚಾರ್ಯನು ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಂದ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದನು. ಕಲಿದೇವನ ತಂದೆಯಾದ ಚೀಮಾಳನಿಗೆ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ನಿಂಬರ್ಗಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುವೆಂದು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಕಲಿದೇವನು ನಿಂಬರ್ಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಿದೇವೇಶ್ವರ, ಚನ್ನಕೇಶವ ಹಾಗೂ ಉದಯಾದಿತ್ಯ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವರುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗ, ನೈವೇದ್ಯ, ತಪೋಧನರ ಸತ್ರಕ್ಕೆ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ, ಪುರಾಣ ವಾಚನಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.[61] ಬೋಧನ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1142ರ ಶಾಸನ ಎರಡನೇ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1142ರಲ್ಲಿ ಬೋಧನದ ಪ್ರಭು ನಾರಣದೇವ ದಂಡನಾಯಕನು ಇಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಕೇಶವ ಹಾಗೂ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರುಗಳಿಗೆಂದು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಬಮ್ಮಣ್ಣಯ್ಯ ದಂಡನಾಯಕನು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[62] ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1184ರ ಶಾಸನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[63] ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ನಂದಿ ಮಂಟಪದ ಕ್ರಿ.ಶ.1185ರ ಶಾಸನ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಂಟಪವನ್ನು ಚಾವನ ದಂಡನಾಯಕನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗ, ರಂಗಭೋಗ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ತ್ರಿಭೋಗ ನೈವೇದ್ಯ, ತಪೋಧನರಿಗೆ ಗದ್ದೆ, ತೋಟವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿರುವ ವಿಚಾರವಿದೆ.[64] ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ನಂದಿ ಮಂಟಪದ ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆಚಾರ್ಯ ದ್ರುವೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದ ಮಠವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[65] ಕ್ರಿ.ಶ.11-12ನೇ ಶತಮಾನದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[66] ಚಿಂಚನಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಕೊಲ್ಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಗಯಿಕ ಗಂಗಪ್ಪನ ಮಗ ಮಾಯಣ್ಣನು ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[67] ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನವನ್ನು ಗಂಗಪ್ಪನ ಮಗ ಮಾಯಣ್ಣನು ಬರೆಸಿದನೆಂದು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತದೆ.[68]

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ತಿಳಗೂಳ ಗ್ರಾಮದ ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1021ರ ಶಾಸನ ಮೂರನೇ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ನಾಮಗಾಮುಂಡ 36 ಮತ್ತರು, ಊರೊಡೆಯ ನಾಗವರ್ಮನು 12 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[69] ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ನಾಮಗಾಮುಂಡನು ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇಗುಲದ ಪ್ರಸಾದಕ್ಕೆ ಕಾಸಿಗರ ದಂಡಜನಿಗೆ 30 ಮತ್ತರು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[70] ತಿಳಗೂಳ ಗ್ರಾಮದ ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭದ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1039ರ ಶಾಸನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಹೆಸರು, ಶಕವರ್ಷ 959ನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯದೇವ ಜಯಸಿಂಹನ ಬಿರುದಾಗಿರಬಹುದು. ಅರಸ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಉರೊಡೆಯ ನಿಂಬದೇವಯ್ಯಗಳು ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[71] ಹರಸುರು

ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1097ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇದು ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[72] ಜೇವಣಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1126ರ ಶಾಸನ ನಖರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಲಾಕುಳೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[73]

ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1154ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ದಂಡನಾಯಕ ವಿಮಲಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಸೋದರ ಚಂದ್ರ ಸಿರಿವೊಳಲಲ್ಲಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಒಂದು ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದೇವರ ಪೂಜೆ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[74] ಮಿರಿಯಾಣ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಜ್ಯೋತಿರ್ದೇವ, ಭೀಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಚೌಡೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[75] ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈಶ್ವರ ಶೆಟ್ಟಿಯ ತಮ್ಮ ನಾರಾಯಣಶೆಟ್ಟಿಯು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ 40 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[76]

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ರಾಣಿ ಸೋಮಲಾದೇವಿ ನಿಪ್ಪಾಣಿಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ದೇವಿಯ ಆರಾಧನೆಗೆ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ, ವಸತಿಗಳಿಗೆಂದು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[77] ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಬಾಚರಸ ಹಾಗೂ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಯರಗರಸರು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರ, ನೈವೇದ್ಯ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆ 300 ಮತ್ತರು, ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ 6 ಮತ್ತರು, ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[78] ಇದೇ ಕಾಲದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಬಾಚರಸರ ಸಾಮಂತ ಸಿರಿಯಮರಸರು ದಿಗ್ಗಾಂವಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ 300 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[79] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿನ ಮಠದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.[80] ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1071ರ ಶಾಸನ ಎರಡನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಹೈಹಯ ವಂಶದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಾಚರಸನ ಪತ್ನಿ ಕಾಳಬ್ಬರಸಿ ಇಂಗಳಗಿಯ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮಠದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ರುದ್ರಶಕ್ತಿಜೀಯರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ 360 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[81] ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಶಾಸನ ಚಾವುಂಡಯ್ಯನು ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ 200 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[82] ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಶಾಸನ ಬಿಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[83] ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಭು ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗ, ರಂಗಭೋಗ,

ಧೂಪ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಕರ್ಣಭೂಪನು ನೀಡಿದ ದಾನ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[84] ಕಮ್ಮರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1104ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಮಹಾಂಡಳೇಶ್ವರ ಆನೆಯಮ್ಮರಸ ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಭು ಮೂಲಿಗರು ಸೋಮನಾಥ ದೇವರ ನಂದಾದೀಪ, ಧೂಪ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಲ, ತೋಟ, ಮತ್ತು ಧಾನ್ಯದ ಆಯಗಳೊಂದಿಗೆ ನಿವೇಶನ ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[85] ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ ಶ್ರೀಪುರದ ರೆಬ್ಬಣ್ಣಯ್ಯ ದಂಡನಾಯಕನು ರೇಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಮತ್ತು ಮಠದಲ್ಲಿ ಓದುವ ಮಾಣಿಗಳಿಗೆಂದು ಭಂಕೂರ ನಾರೇಶ್ವರ ಮಠದ ಆಚಾರ್ಯ ಸದ್ಯೋಜಾತ ಪಂಡಿತರಿಗೆ 45 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, 2 ಮತ್ತರು ಗದ್ದೆ, ಹೂದೋಟ, ಎರಡು ಗಾಣ, ಎಲೆಅಡಿಕೆ ಹಾಗೂ ಭತ್ತಗಳ ಆಯವನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[86]

ಮರ್ತೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1124ರ ಶಾಸನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಬಿಬ್ಬರಸ ಮತ್ತು ಗೊಂಕರಸರು ಬೀಚೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಜೊತೆಗೆ ಕಾನೂನು ಸಂಹಿತೆಯ ಪಿತಾಮಹನಾದ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನ ಹೆಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[87] ನಾಲವಾರ ಗ್ರಾಮದ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕ್ರಿ.ಶ.1126ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಗಾಣದ ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರ ದೇಗುಲವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸತ್ರ, ನಿವೇಶನ, ಅನ್ನದಾನಕ್ಕೆಂದು ಎರಡು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದನು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಊರ ಪ್ರಜೆಗಳು, ನಖರರು, ತೆಲ್ಲಿಗಳು, ಮಣಿಕಾರರು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[88] ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ ಶಾಸನವು ಬಾಣವಂಶದ ವೀರಗೊಂಕರಸನು ತೆಂಗಳಿಯ ಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದನು. ಈತನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಚಂದಿಮರಸನು ಚಂದೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ 105 ಮತ್ತರು, ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ 5 ಮತ್ತರು, ಸಂಕೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ 5 ಮತ್ತರು, ಕೇಶವ ದೇವರಿಗೆ 3 ಮತ್ತರು ಮತ್ತು ಜಲಶಯನ ದೇವರಿಗೆ 3 ಮತ್ತರು, ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರುಗಳಿಗೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.[89] ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1163 ಶಾಸನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ವೀರ ಗೊಂಕರಸನು ಗೊಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅದರ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಕಲ್ಯಾಣ ಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ತೆಂಗಳಿ–70ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮಲ್ಲಗಾಣವನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟದ್ದು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[90] ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1171ರ[91] ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ.1173ರ[92] ಶಾಸನಗಳು ಸ್ವಯಂಭು ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಪಾಂಡುರಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ತೈಲನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ತೆಂಗಳಿಯ ಪ್ರಭು ನಾಚರಸನು ಭೋಗೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ನಾಚೇಶ್ವರ ದೇವರುಗಳ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಆರು ಮತ್ತರು ತೋಟ, ಎರಡು ನಿವೇಶನ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಗಾಣಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿರುವದರ ಕುರಿತಿದೆ.[93] ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ಮಲಯಮತಿದೇವಿ ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕಳಾಗಿದ್ದಳು. ಈಕೆಯ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಲೋಕರಸನು ಸ್ವಯಂಭು ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಗಂಗಿತೀರ್ಥದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ದಾವಣಭಟ್ಟರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಚಿಕ್ಕ ಸಂಜೆಮಠದ ಜನಾರ್ಧನ ದೇವರ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನೆರೆಯ ಅಗ್ರಹಾರ ನಾಗಾವಿಯ 400 ಮಹಾಜನರು ಕೂಡ ಈ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.[94] ಹಲಕರಟಿ

ಗ್ರಾಮದ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಅರಸ ತೈಲಪನ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಆನೆಮರಸ ಹಾಗೂ ಇತರರು ಹಲಕರಟಿಯ ಬಿಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ ಹೊಲ, ತೋಟದ ದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ. ಇದೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎಲೆಯ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ದೇವರಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಹಾಗ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[95]

ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಕೋಣಸಿರಸಗಿ ಗ್ರಾಮದ ರೇವಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1055ರ ಶಾಸನ ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ಸಾಮಂತ ನಿಂಬರಸನು ಸಿದ್ದೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ಎಳಮೇಲ ಸಿಂಹಪರ್ಷೆಗೆ ಸೇರಿದ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಎಳರಾವೆಯ ತೀರ್ಥದ ಗಡಿಂಬದಲ್ಲಿ ಅಳೆದು ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ 200 ಮತ್ತರು ಹೊಲ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಮತ್ತರು ತೋಟದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.[96] ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಪಟ್ಟಬಂಧೋತ್ಸವವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ನಿಮಿತ್ಯವಾಗಿ ಧಾಯಿಮಯ್ಯನು ಧಾಯಿಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವಡಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ, ಮಠದಲ್ಲಿರುವ ತಪೋಧನರಿಗೆ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ ವಸತಿಗೆ, ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಎಳಮೇಲ ಸಿಂಹಪರ್ಷೆ ಮಂಡಳಿಯ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಮಹೇಶ್ವರರಾಶಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ಕೋಲಲ್ಲಿ 200 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, 1 ಮತ್ತರು ತೋಟ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾಪಕರಿಗೆ 16 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದನು.[97] ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1080ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ದಂಡನಾಯಕ ಮಹಾವಿಷ್ಣು ದೇವರಸನು ಕುಳಗೇರಿಯ ಹಿರಿಯ ಸ್ಥಾನದ ನಾಗೇಶ್ವರ, ಭೋಗೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರಾದ ನಾಗರಾಶಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ವಿವಿಧ ಸುಂಕಗಳನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು, ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದ ತಿಳಿವಳ್ಳಿ, ಕೋಣಗಿರಿ, ಸುವಣೂರು ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳು ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾದ ತಂಬುಲೀಗ ಸಾಸಿರ್ವರು ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[98] ಕೊಂಡಗುಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1116ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಕೊಂಡಗುಳಿಯು ಹಗರಟಗಿ–300ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಸಾಮಂತ ಬೈಸರಸ, ಹಂದಿಯರಸರು ಆಗಿದ್ದರು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಕೊಂಡಗುಳಿಯ ಪ್ರಭು ಬಿಲ್ಲರಸನು ಆಗಿದ್ದನು. ಈತ ಕೊಂಡಗುಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ, ಮಠಕ್ಕೆ 40 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, ಒಂದು ಕೆರಿಯ ಆದಾಯ, ತಿಪ್ಪೆಸುಂಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ, ಮಾರಾಟ ಸುಂಕ, ಎರಡು ಮತ್ತರು ಗದ್ದೆ, ಪೂಜಾರಿಗೆ ಒಂದು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಕೇಶವ ದೇವರಿಗೆ ಐದು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[99] ಯನಗುಂಟಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1122ರ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿನ ಮಹಾಜನರು, ಅರಸ, ಪ್ರಜೆಗಳು ಊರ ನಡುವಿನ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ, ಅಂಗಡಿಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಮಾರಾಟದ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲಿನ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[100] ಕೆಲ್ಲೂರು ಗ್ರಾಮದ ಜಟಾಧರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿಯ ತಿಕೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆ, ಪುರಸ್ಕಾರಕ್ಕೆಂದು ಕೆಲವೂರು ಪ್ರಭು ಆಯಿತರಸರ ಮುತಗಾವುಂಡರನು ಬೆಂಕೊಳ್ವನ ಕೋಲಲ್ಲಿ 12 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಒಂದು ನಿವೇಶನ ದಾನ ಕೊಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[101]

ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು.

ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವರ ದೇವರಂಗಭೋಗ, ಪೂಜೆ, ತಪೋಧನರ ಆಹಾರ, ಕನ್ನಡ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, ಓದಿಸುವ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ಕಂಬದ ಸೂಳೆಯರಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಅಘೋರಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಲೋಕರಸನು 1000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನು.[102] ಕ್ರಿ.ಶ.1122ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[103] ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1139ರ[104] ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ[105] ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳು ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿವೆ. ಇವುಗಳು ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಾಮಾಜಿಕ ಸೇವಾ ಕಾರ್ಯ

ಅಗ್ರಹಾರಗಳು : ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಸ್ಥಳ ಅಥವಾ ಊರು ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದರೆ ರಾಜನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಆದಾಯದವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯ ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.[106] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನ ಸರಸ್ವತಿ ದೇವಾಲಯದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ ವಸತಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.[107] ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಮಲೇಯಮತಿದೇವಿ ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಇದರ ಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬಮ್ಮಯ್ಯರಸ ಹಾಗೂ ಇತರರು ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಮೂನ್ನುರು ಮತ್ತರು ಹೊಲ, 6 ಮತ್ತರು ತೋಟ, 6 ನೀವೇಶನ, ಹಾಗೂ 2 ಗಾಣಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[108] ನಾಗಾಯಿ(ಕೆ) ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.[109] ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರ ಕುರಿತಿದೆ.[110] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂಕಲಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ಶಂಕರ ಹಾಗೂ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ ದೇವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಅಗ್ರಹಾರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹೊಲ, ತೋಟ, ಗಾಣ, ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ ಸುಂಕ ಮತ್ತು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[111] ಕ್ರಿ.ಶ.1088ರಲ್ಲಿ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಇಜೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವರ ಮಠದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ, ವಸತಿಗಳಿಗೆಂದು ಹೊಲ, ತೋಟ, ನಿವೇಶನ, ಗಾಣವನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿರುವುದು ಈ ಶಾಸನದ ವಿಶೇಷತೆ.[112] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1093ರ ಶಾಸನ ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[113] ಇದೇ ಕಾಲದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[114] ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಶಾಸನ ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.[115] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[116] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ 40 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, ಹೂದೋಟ ಹಾಗೂ ನಿವೇಶನ ದಾನ

ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[117] ಕ್ರಿ.ಶ.1113ರ ಶಾಸನ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ 12 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮಹಾಜನರು, ಹಾಗೂ ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ವಿವಿಧ ಸುಂಕಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[118] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ ರಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆಂದು ಗದ್ದೆ, ತೋಟ, ಗಾಣ, ಎಲೆ, ಅಡಿಕೆ, ಭತ್ತ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರ ವಿಚಾರವಿದೆ.[119] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬೊಂದರವಾಡ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ವಿಷಯವಿದೆ.[120] ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಶಾಸನ ಮಹಾದೇವ, ಕೇಶವ, ಆದಿತ್ಯ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಗ್ರಾಹಾರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.[121] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಶಾಸನ ಕನ್ನಡ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಮಾಣಿಗಳಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ[122] ಕ್ರಿ.ಶ.1122ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[123]

ಕ್ರಿ.ಶ.1137ರ ಸೇಡಂ ಶಾಸನ ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕನ ಅಳಿಯ ಭೀಮಚಮೂಪ ಹಾಗೂ ಮೂನ್ನುರು ಮಹಾರಾಜರು ಅಗ್ರಹಾರದ ಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ 45 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, 2 ಮತ್ತರು ಕೇದಗಿಯ ತೋಟಗಳನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ದೇಶಿ ಮುಮ್ಮರಿ ದಂಡಗಳು ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲಿನ ಆಯವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[124] ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1154ರ ಶಾಸನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ತರ್ಕ, ವೇದಾಧ್ಯಯನ, ಪುರಾಣಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[125] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ ಶಾಸನ ತೆಂಗಳಿ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[126] ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1170ರ ಶಾಸನ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[127] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲ್ಲೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1182ರ ಶಾಸನ ಅವರಾದಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.[128] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1183ರ ಶಾಸನ ಹಿಂದೆ ಹರಸೂರನ್ನು ಶಾಲೆಯ ಸೀಮಳವೆಂದು ಹೆಸರಿದ್ದು ಅಂದಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ.[129] ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಗಂವ್ಹಾರದ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಾಸನವು ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.[130] ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸುಲೇಪೇಟೆ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಸಲೇಪೇಟೆಯು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[131] ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸತ್ರಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[132] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಸೇಡಂ ಅಗ್ರಹಾರವಾತ್ತೆಂದು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ.[133]

ಗ್ರಾಮ ದಾನ : ದೇವಾಲಯಗಳ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ, ತಪೋಧನರು, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಭೋಜನದ ಸಲುವಾಗಿ ಗ್ರಾಮದಾನ ನೀಡಲಾಗುತಿತ್ತು. ದಾನದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1084ರ ಶಾಸನ ರಾಣಿ ಮೈಲಳದೇವಿ ಮನ್ನೆ–30ರಲ್ಲಿದ್ದ ಸೊನ್ನಾಲ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟವಾಡೆ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[134] ಕ್ರಿ.ಶ.1087ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಐದು ಶೂನ್ಯ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[135] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ

ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ಶಾಂತಿನಾಥ ಮತ್ತು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ಸೇವೆಗೆ ಮೇಳಕುಂದೆ, ನೀಲನೂರು, ಹತ್ತಿಕುಂದೆ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ.[136]

ತೋಟದಾನ : ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿತ್ಯದ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರಗಳಿಗಾಗಿ, ಇತರ ಸೇವೆಗಳಿಗಾಗಿ ನೀಡಿದಂತ ತೋಟದಾನಗಳ ಕುರಿತು ಇಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನ ಸರಸ್ವತಿದೇವಿಗೆ ನೀಡಿದ ತೋಟ ದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[137] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ಧಾಯಿಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ 1 ಮತ್ತರು ತೋಟ ದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[138] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂಕಲಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ನೀಡಿದ ತೋಟ ದಾನವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.[139] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಶಾಸನ,[140] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ,[141] ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ತೋಟ ದಾನವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸುತ್ತವೆ.[142] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ[143] ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ.1122ರ[144] ಶಾಸನಗಳು ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ತೋಟ ದಾನವನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1125ರ ಶಾಸನ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[145] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಹಲಕರಟಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1158ರ ಶಾಸನ ಬಿಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ನೀಡಿದ ತೋಟ ದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[146] ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ ಶಾಸನ ತೆಂಗಳಿ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ 6 ಮತ್ತರು ತೋಟ ದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[147]

ಶಾಸನೋಕ್ತ ಹೂದೋಟಗಳು : ದೇವಾಲಯದ ಕೇಂದ್ರಬಿಂದು ಅಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲವಿಗ್ರಹ. ಈ ವಿಗ್ರಹದ ಪುಷ್ಪಸೇವೆಗೆ, ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಹೂದೋಟವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಬಿಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಹೂದೋಟಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ 6 ಮತ್ತರು,[148] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನ ಮಧುಸೂದನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ 3 ಮತ್ತರು,[149] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1097ರ ಶಾಸನ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ 2 ಮತ್ತರು,[150] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1098ರ ಶಾಸನ ಕೋಟಿ ಶಂಕರ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ 2 ಮತ್ತರು ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸುತ್ತವೆ.[151] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಮರಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1104ರ,[152] ಮತ್ತು ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1106ರ,[153] ಶಾಸನಗಳು ದೇವರ ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ವಿಷಯವಿದೆ. ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನ ಸ್ವಯಂಭು ಸೋಮೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ 40 ಮತ್ತರು ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[154] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಂಡಗುಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1116ರ ಶಾಸನ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರ ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ 2 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ದಾನ ನೀಡಿದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[155] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರ ಹೂದೋಟವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.[156] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ 2 ಮತ್ತರು,[157] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ 2 ಮತ್ತರು,[158] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1122ರ ಶಾಸನ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ 3 ಮತ್ತರು,[159] ಸೇಡಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.1124ರ ಶಾಸನ

ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿಯ ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ 24 ಮತ್ತರು,[160] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ದೇವರ ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ 2 ಮತ್ತರು,[161] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಹಲಕರಟಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1158ರ ಶಾಸನ,[162] ಬಿಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ನೀಡಿದ ಬಿಟ್ಟ ಹೂದೋಟಗಳ ದಾನದ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1241ರ ಶಾಸನ ಕೋಟಿ ಶಂಕರ ದೇವರ ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[163]

ಶಾಸನೋಕ್ತ ಸತ್ರಗಳು : ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯ, ತಪೋಧನರು, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು, ಪುರಾಣಿಕರು, ಭಕ್ತರ ಭೋಜನಕ್ಕೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅನ್ನದಾನ ಅಥವಾ ಆಹಾರದಾನ ಅಥವಾ ಸತ್ರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದವು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಲವಾರ ಗ್ರಾಮದ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರ ದೇಗುಲದ ಕ್ರಿ.ಶ.1026ರ ಶಾಸನ ಅನ್ನದಾನಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[164] ನಾಗಾಯಿ[ಕೆ] ಗ್ರಾಮದ ಅರವತ್ತು ಕಂಬದ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಶಾಸನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ, ತಪೋಧನರಿಗೆ ಊಟದ ಮತ್ತು ವಸತಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದೆ ಎಂದು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[165] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅರಳಗುಂಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1069ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಾನಾದೇಸಿಗಳ ಸತ್ರಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[166] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1071ರ ಶಾಸನ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ರುದ್ರಶಕ್ತಿ ತಪೋಧನರಿಗೆ ಸತ್ರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿತ್ತು.[167] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಧಾಯಿಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ತಪೋಧನರು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, ಅಧ್ಯಾಪಕರ ಸತ್ರಕ್ಕೆಂದು ಹೊಲ, ತೋಟ, ಹಾಗೂ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.[168]

ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂಕಲಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಭೋಜನಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[169] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1082ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸತ್ರಕ್ಕೆಂದು ಸ್ಥಾನಿಕ ಸುರೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ವಿವಿಧ ಸುಂಕಗಳನ್ನು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಮಾವಿನ ಮರಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[170] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಇಜೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1088ರ ಶಾಸನ ಶಂಕರ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸತ್ರಕ್ಕೆಂದು ಹೊಲ, ತೋಟ, ನಿವೇಶನ, ಗಾಣವನ್ನು ಮಠದ ಸ್ಥಾನಿಕನಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[171] ಯಡ್ರಾಮಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಸ.1095ರ ಶಾಸನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಸತ್ರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.[172] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಜೈನಯತಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[173] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕರ್ಜಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ರಾಣಿ ಭಾಗಲದೇವಿಯು ಜಿನಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅದರ ಸತ್ರಕ್ಕೆಂದು ಭೂಮಿ, ತೋಟ, ಗಾಣಗಳನ್ನು ವಿಮಲಚಂದ್ರ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ನೀಡಿದ್ದಾಳೆ.[174] ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ದೇಗಲಮಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1100ರ ಶಾಸನ ತಪೋಧನರ ಸತ್ರವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[175] ಅಫ್ಜಲಪುರದ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನ ರೇವಣೇಶ್ವರ ದೇವರ ಸತ್ರಕ್ಕೆ 20 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದರ ಮಾಹಿತಿಯಿದೆ.[176] ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ ರಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸತ್ರಕ್ಕೆಂದು ಗದ್ದೆ, ತೋಟ, ಗಾಣ, ಎಲೆ, ಅಡಿಕೆ, ಭತ್ತದ ದಾನಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[177] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ ತಪೋಧನರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸತ್ರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.[178] ಕ್ರಿ.ಶ.1122ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸತ್ರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[179] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ

ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಚನ್ನಮಾಧವ ದೇವರ ಸತ್ರಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[180] ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಅಗ್ರಹಾರದ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಿದ್ದ ಸತ್ರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದೆ.[181] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.13ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಕೋಟಿ ಶಂಕರ ದೇವರ ಸತ್ರಕ್ಕೆ 32 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[182]

ಪೂಜಾರಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನಗಳು : ದೇವಾಲಯದ ದೇವರ ತ್ರಿಕಾಲ ಅಥವಾ ನೈಮೆತ್ತಿಕ ಪೂಜೆ ಮಾಡುವ ಪೂಜಾರಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ಸ್ವಯಂಭು ದೇವರ ಪೂಜಾರಿಗೆ 20 ಮತ್ತರು,[183] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನ ಮಧುಸೂದನ ದೇವಾಲಯ ಪೂಜಿಸುವ ಪೂಜಾರಿಗೆ 48 ಮತ್ತರು,[184] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಂಡಗುಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1116ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜಾರಿಗೆ 6 ಮತ್ತರು,[185] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಶಾಸನ ಕೇಶವ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ದೇವರ ಪೂಜಾರಿಗೆ 10 ಮತ್ತರು,[186] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೋಟೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1122ರ ಶಾಸನ ಪೂಜಾರಿ ರಾಮೇಶ್ವರಜೀಗೆ 20 ಮತ್ತರು,[187] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಚನ್ನಮಾಧವ ದೇವರ ಪೂಜಾರಿಗೆ 6 ಮತ್ತರು, ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿವೆ.[188]

ಕೆರೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ : ಗ್ರಾಮದ ಜನ, ಪ್ರಾಣಿ, ವ್ಯವಸಾಯ, ನಿತ್ಯದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಾಗಿ ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿತು. ಇಂತಹ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ಕೆರೆ ಹೀಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ ಶಾಸನ ಕೇಶವದೇವರ ಕೆರೆ ಇತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[189]

ಅರವಟ್ಟಿಗೆಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ : ಊರಿಂದ ಊರಿಗೆ ದೇಶದಿಂದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಯಾಣಿಕರಿಗೆ ಅಥವಾ ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೆ ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಇಂಗಿಸಲು ದಾರಿಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಅರವಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿ ನೀರೆರೆಯಲು ಬಾಕಲರನ್ನು ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ಹೇಳಿವೆ.[190] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ಅರವಂಟಿಗೆಯ ನೀರನೆರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ 4 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[191]

ಅಗ್ಗಿಷ್ಟಗೆಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ : ಪ್ರತಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲೂ ಮಠ, ದೇವಸ್ಥಾನ, ಶ್ರದ್ಧಾವಂತ ವೈದಿಕರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ ಆರದೆ ಸದಾ ಜೀವಂತವಾಗಿರುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಗ್ರಾಮದ ಜನರು ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿದಿನವು ಬೆಂಕಿಯು ಮನೆಯಿಂದ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆರದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿವೆ.[192] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಶಾಸನ ಮಹಾದೇವ ಮತ್ತು ಕೇಶವದೇವರ ಅಗ್ಗಿಷ್ಟಗೆಗೆ 6 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿವೆ.[193]

ತಟಾಕ : ಸತ್ತವನ ಪ್ರೇತವು ಬಹಳ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಬಳಲುವುದೆಂದು, ತಟಾಕ ನಿರ್ಮಾಣ ಮುಂತಾದ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಅದರ ಬಾಯಾರಿಕೆ ಹಿಂಗುವುದೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಜನರು ನಂಬಿದ್ದರು. ಮಹಾಭಾರತದ ಪ್ರಕಾರ ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಹಸು, ಪ್ರಾಣಿ, ಪಕ್ಷಿ, ಮನುಷ್ಯರು ನೀರನ್ನು ಕುಡಿದು ತೃಪ್ತರಾಗುವರೋ ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಅವನು ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗದ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.[194] ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ತಟಾಕದ ಉಲ್ಲೇಖ ನೀಡುವ ಶಾಸನಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಕೋಟಿಶಂಕರ ದೇವರ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ತಟಾಕವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[195] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮರ್ತೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1123ರ ಶಾಸನ,[196] ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ ಶಾಸನ,[197] ಇಲ್ಲಿನ ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತಟಾಕ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[198]

ದಾನದ ಹಲವು ವಿಧಗಳು :

ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಿನ್ನ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿವೆ. ಅವುಗಳು ಇಂತಿವೆ.

ಗದ್ಯಾಣ : 'ಗದ್ಯಾಣ' ಎಂದರೆ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ 50 ಗದ್ಯಾಣ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[199] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯಡ್ರಾಮಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಶಾಸನ ಸ್ವಯಂಭು ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ 10 ಗದ್ಯಾಣ,[200] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ಶಾಂತಿನಾಥ ಮತ್ತು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ಸೇವೆಗೆ 2 ಗದ್ಯಾಣ,[201] ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನ ಕೇಶವ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ 20 ಗದ್ಯಾಣ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿವೆ.[202] ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ಕಲಿದೇವರಿಗೆ ಒಂದು ಗದ್ಯಾಣ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[203]

ವೀಸ : 'ವೀಸ' ಎಂದರೆ ಒಂದು ನಾಣ್ಯದ ಬೆಲೆ ಇರಬೇಕು. ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1125ರ ಶಾಸನ ಓಲೆಯ ಬಂಡಿಗೆ ವೀಸ 5 ಎಂದು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[204]

ತೆರಿಗೆ ದಾನ :

ಸಿದ್ಧಾಯ : 'ಸಿದ್ಧಾಯ' ಎಂದರೆ ನಿಯಮಿತವಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕಾದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಹಣ ಅಥವಾ ಧಾನ್ಯ ರೂಪದ ಕರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾಯ ಎನ್ನುವರು.[205] ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ಸಿದ್ಧಾಯದ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[206] ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಾಚರಸನು ಪಲ್ಲಿವಿಗೆ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ಧಾಯದಲ್ಲಿ ಸೊಡರೆಣ್ಣೆಗೆಂದು ಐದು ಪಣ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[207]

ಇತರೆ : ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಂಡಗುಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1116ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಸರ್ವನಮಸ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ಕೇರಿ, ಆ ಕೇರಿಯೊಳಗೆ **ಕೂಸು, ಕುದುರೆ, ಎತ್ತು, ತೊತ್ತು, ಭತ್ತ** ಏನು ಮಾರಿದಡಂ ದೇವರಿಗೆ ಆಯಮಂ ತಿರುವರು ಎಂದು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[208]

ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನಗಳು :

ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿ ಅಥವಾ ರೂವಾರಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು.[209] ರೂವಾರಿಗಳ ದಾಖಲೆ ನೀಡುವ ಶಾಸನಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕಾಳೋಜನಿಗೆ 20 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[210] ಸೇಡಂ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1079ರ ಶಾಸನ ಮಡಿಹಾಳ ಮಲ್ಲೋಜನ ಪುತ್ರಂ ಸೌಜನ್ಯಪಾತ್ರಂ ರೂವಾರಿಜನ ಮಿತ್ರಂ ರಾಮೋಜ ಕಡೆದ ಶಿಳಾಶಾಸನಂವೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[211] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನ ಮಧುಸೂದನ ದೇವಾಲಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ 4 ಜನ ಕಲ್ಲುಕುಟಿಗ ವೋಜುಗಳಿಗೆ 40 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದರ ವಿಚಾರವಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಕುಟಿಗ ನಾಗೋಜಂ ಕಂಡರಣವೆಂದು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[212] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ನಾಗೋಜ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[213]

ವಿಶೇಷ ಸಂವತ್ಸರ ಮತ್ತು ದಿನಗಳಂದು ನೀಡಿದ ದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖ :

ಹಲವು ಶಾಸನಗಳು ವಿಶೇಷ ದಿನಗಳಂದು ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ವ್ಯತೀಪಾತಯೋಗ, ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣ, ಚಂದ್ರಗ್ರಹಣ, ಸಂಕ್ರಮಣದಂದು ನೀಡಿದ ದಾನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಹುಣ್ಣಿಮೆ, ಅಮವಾಸ್ಯಯ ದಿನಗಳಂದು ನೀಡಿದ ದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಸಮಸ್ತ ಪಾಪ ಪರಿಹಾರದ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ದಾನದ ವಿವರಣೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನ ಶಕವರ್ಷ 959ನೇ ಬಹುಧಾನ್ಯ ಸಂವತ್ಸರ ವೈಶಾಖ ಪಂಚಮಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿವಾರದಂದು ಸರಸ್ವತಿದೇವಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[214] ಕೊಲ್ಲೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1038ರ ಶಾಸನ ಶಕವರ್ಷ 960ನೇ ಬಹುಧಾನ್ಯ ಸಂವತ್ಸರದ ಚೈತ್ರ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿವಾರ ವಿಷು ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಸೋಮಗ್ರಹಣದಂದು ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[215] ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ಶಕವರ್ಷ 976ನೇ ವಿಜಯ ಸಂವತ್ಸರದ ವೈಶಾಖದಮವಾಸೆ ಬ್ರಹಸ್ಪತಿವಾರ ಕತ್ತಲೆಗ್ರಹಣದಂದು ಸ್ವಯಂಭುದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[216] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಶಾಸನ ಶಕವರ್ಷ 980ನೇ ವಿಳಂಬಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಪುಷ್ಯ ಶುದ್ಧ ಚವುತಿಯ ಬೃಹಸ್ಪತಿವಾರದಂದು ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಪರ್ವ ನಿಮಿತ್ಯ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[217] ಅರಳಗುಂಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1069ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶಕವರ್ಷ 991ನೇ ಭವ ಸಂವತ್ಸರದ ಪುಷ್ಯ ಬ1 ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯಂದು ನೀಡಿದ ದಾನ ಎಂದಿದೆ.[218] ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1072ರ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಶಕವರ್ಷದ 99ನೇ ಪರಿಧಾವಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಚೈತ್ರ ಶುದ್ಧ ಬುಧವಾರದಂದು ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ವಿಷಯವಿದೆ.[219] ಅಂಕಲಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷದ ಪ್ರಥಮ ಪಿಂಗಳ ಸಂವತ್ಸರದ ಭಾದ್ರಪದ ಬ 13 ಆದಿತ್ಯವಾರದಂದು ಯುಗಾದಿಪರ್ವದಂದು ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[220] ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ ಪ್ರಥಮದ ನಳಸಂವತ್ಸರದ ಫಾಲ್ಗುಣ ಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿವಾರದಂದು ಪಟ್ಟಬಂಧೋತ್ಸವ ನಿಮಿತ್ತ ಧಾಯಿಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ವಿವರವಿದೆ.[221] ಯಾತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1070ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮ ವರ್ಷದ

5ನೇ ರೌದ್ರ ಸಂವತ್ಸರದ ಮಾರ್ಗಶಿರದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಆದಿತ್ಯವಾರ ಸೋಮಗ್ರಹಣದಂದು ಶ್ರೀರಂಗದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[222] ಇದೇ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ 45ನೇ ಸಾರ್ಬ್ವರಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಜೇಷ್ಠದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಸೋಮವಾರದಂದು ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[223] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನ ಶಕವರ್ಷದ 981ನೇ ಶೋಭಕೃತ ಸಂವತ್ಸರದ ಪುಷ್ಯ ಬಹುಳ 6 ಮಂಗಳವಾರ ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಪರ್ವದ ನಿಮಿತ್ಯ ಮಧುಸೂದನ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[224] ಕೌಂಟಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1087ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷದ 12ನೇ ಪ್ರಭವ ಸಂವತ್ಸರದ ವೈಶಾಖದಮವಾಸ್ಯೆ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣ ನಿಮಿತ್ಯಂ ಆಜ್ಜೇಶ್ವರ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[225] ಇಜೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1088ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ 12ನೇ ಪ್ರಭವ ಸಂವತ್ಸರದ ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧ 1 ಬೃಹಸ್ಪತಿವಾರಂ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯಂದು ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[226] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1092ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ 17ನೇ ಅಂಗೀರ ಸಂವತ್ಸರದ ವೈಶಾಖದ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯೆ ಆದಿತ್ಯವಾರದಂದು ಸೋಮಗ್ರಹಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[227] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ 18ನೇ ಶ್ರೀಮುಖ ಸಂವತ್ಸರದ ಚೈತ್ರದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿವಾರದಂದು ವೃಷ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[228] ಇದೇ ಶಾಸನ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲವರ್ಷದ 11ನೇ ನಿವ ಸಂವತ್ಸರದ ಪುಷ್ಯ ಶುದ್ಧ 13ನೇ ಶುಕ್ರವಾರ ಮಹಾತಿಥಿ ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಮಣದಂದು ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದೆ.[229] ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷದ 18ನೇ ಶ್ರೀಮುಖ ಸಂವತ್ಸರದ ಪುಷ್ಯ ಶುದ್ಧ ಬಿದಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತ ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[230] ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಕ್ರಮ ಕಾಲದ 18ನೇ ಶ್ರೀಮುಖ ಸಂವತ್ಸರದ ಫಾಲ್ಗುಣ ಶುದ್ಧ 10 ಸೋಮವಾರದಂದು ಬಸದಿಯ ಪೂಜೆಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ವಿಷಯವಿದೆ.[231]

ಯಡ್ರಾಮಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಸ.1095ರ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ ಭಾವ ಸಂವತ್ಸರ ಫಾಲ್ಗುಣದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಆದಿತ್ಯವಾರದಂದು ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[232] ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1097ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮಶಕೆಯ 21ನೇ ಈಶ್ವರ ಸಂವತ್ಸರದ ಪುಷ್ಯ ಬ 3 ಬೃಹವಾರದ ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯಂದು ಬಾಳೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[233] ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ 23ನೇ ಬಹುಧಾನ್ಯ ಸಂವತ್ಸರದ ಜೇಷ್ಠದಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದಂದು ಬಸದಿಯ ಸೇವೇಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.[234] ದೇಗಲಮಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1100ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ 26ನೇ ವಿಕ್ರಮ ಸಂವತ್ಸರದ ಪುಷ್ಯ ಶುದ್ಧ 11 ಆದಿತ್ಯವಾರ ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯ ದಿವಸ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[235] ಕೆಲ್ಲೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1101ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷದ 25ನೇ ವಿಷು ಸಂವತ್ಸರದ ಆಷಾಡ ಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿ ಸೋಮವಾರ ವ್ಯತಿಪಾತ ಸಂಕ್ರಮಣ ನಿಮಿತ್ಯವಾಗಿ ತಿಕೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[236] ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ 29ನೇ ಸುಭಾನು ಸಂವತ್ಸರದ ಪುಷ್ಯ ಶು 10 ಬೃಹವಾರದಂದು ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಮಣದಂದು ಕೇಶವ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[237] ಕಮರಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1104ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷದ 39ನೇ

ತಾರಣ ಸಂವತ್ಸರದ ಭಾದ್ರಪದ ಶುದ್ಧ ಪುರ್ಣಿಮೆ ಸೋಮವಾರ ಸೋಮಗ್ರಹಣದಂದು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.[238] ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1105ರ ಶಾಸನ ಶಕವರ್ಷ 1027ನೇ ಪಾರ್ಥಿವ ಸಂವತ್ಸರದ ಫಾಲ್ಗುಣ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಆದಿತ್ಯವಾರ ಪರ್ವನಿಮಿತ್ತ ನಾಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[239] ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1106ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷದ 30ನೇ ವ್ಯಯ ಸಂವತ್ಸರದ ಚೈತ್ರ ಸುದ್ಧ 12ನೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿವಾರದಂದು ಜಗನ್ನಾಥ ಕೇಶವದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[240] ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷದ 32ನೇ ಸರ್ವಜಿತ ಸಂವತ್ಸರದ ಮಾರ್ಗ್ಗಶಿರದಮಾವಸ್ಯೆ ಸೋಮವಾರ ವ್ಯತಿಪಾತಚೂಡಾಮಣಿ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದಂದು ಸ್ವಯಂಭು ಸೋಮೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ್ದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[241] ಸರಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಿ.ಶ.1110ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮ ವರ್ಷದ 31ನೇ ವಿಕ್ರಿತ ಸಂವತ್ಸರದ ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ಬ್ರಹಸ್ಪತಿವಾರ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದಂದು ಆದಿತ್ಯ, ನಾರಾಯಣ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[242] ಕೊಂಡಗುಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1116ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮಶಕ ವರ್ಷದ 1038ನೇ ಮನುಮತ ಸಂವತ್ಸರದ ಪುಷ್ಯ ಶುದ್ಧ ದಶಮಿ ಸೋಮವಾರ ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ನಿಮಿತ್ಯ ಮಲ್ಲಕಾರ್ಜುನ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ವಿಷಯವಿದೆ.[243] ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷದ 41ನೇ ಮನುಮಥ ಸಂವತ್ಸರದ ವೈಶಾಖದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಆದಿತ್ಯವಾರದಂದು ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣ ನಿಮಿತ್ಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ.[244] ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮ ವರ್ಷದ 42ನೇ ಹೇಮಳಂಬಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಶ್ರಾವಣ ಬ 9 ಮನ್ವಾದಿ ಸೋಮವಾರದಂದು ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[245] ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷದ 43ನೇ ವಿಳಂಬಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಜೇಷ್ಠದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಬುಧವಾರ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದಂದು ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[246] ಯಡ್ರಾಮಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1121ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ 45ನೇ ಪ್ಲವ ಸಂವತ್ಸರದ ಪುಷ್ಯ ಶುದ್ಧ 10 ಆದಿತ್ಯವಾರ ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ವ್ಯತಿಪಾತದಂದು ಸ್ವಯಂಭು ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.[247] ಮರ್ತೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1123ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮ ವರ್ಷದ 48ನೇ ಶೋಭಕೃತು ಸಂವತ್ಸರದ ಮಾಘ ಸುದ್ಧ 7 ವಡ್ಡವಾರ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಬಿಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[248]

ಸೇಡಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.1124ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ 48ನೇ ಶೋಭಕೃತ ಸಂವತ್ಸರದ ಮಾಘ ಶುದ್ಧ 10 ಸೋಮವಾರದಂದು ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[249] ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1125 ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷ 50ನೇ ವಿಶ್ವಾವಸು ಸಂವತ್ಸರದ ಫಾಲ್ಗುಣ ಶುದ್ಧ ಬೃಹಸ್ಪತಿವಾರದಂದು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[250] ನಿಂಬರಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ 9ನೇ ಆನಂದ ಸಂವತ್ಸರದ ಆಷಾಡ ಅಮವಾಸ್ಯಯ ಸೋಮವಾರ ಪುಷ್ಯನಕ್ಷತ್ರದ ವ್ಯತಿಪಾತ ಚೂಡಾಮಣಿ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದಂದು ಮಾಡಿಹಾಳದ ಕೋಟಿಶಂಕರದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[251] ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1154ರ ಶಾಸನ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವ ವರ್ಷದ ನಾಲ್ಕನೇ ಶ್ರೀಮುಖ ಸಂವತ್ಸರದ ಶುದ್ಧ8 ಸೋಮವಾರ ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಮಣ ವ್ಯತಿಪಾತ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[252] ಹಲಕರಟಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1158ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷದ 9ನೇ ಬಹುಧಾನ್ಯ

ಸಂವತ್ಸರದ ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಸೋಮವಾರ ಸೋಮಗ್ರಹಣದಂದು ಬಿಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[253] ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ ಶಾಸನ ಶಕವರ್ಷದ 1084ನೇ ಚಿತ್ರಭಾನು ಸಂವತ್ಸರದ ವೈಶಾಖ ಬಹುಳ 5 ಮಿ ಸೋಮವಾರ ವೃಷಭ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ನಿಮಿತ್ತಂ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ವಿಷಯವಿದೆ.[254] ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1170ರ ಶಾಸನ ವಿಕ್ರಮ ವರ್ಷದ ತಾರಣ ಸಂವತ್ಸರದ ಕಾರ್ತಿಕ ಬಹುಳದಮವಾಸ್ಯೆ ಸೋಮವಾರ ವ್ಯತಿಪಾತಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ರಾಮನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[255] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1184ರ ಶಾಸನ ಕೋಟಿ ಶಂಕರ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.[256] ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1185ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರದೇವ ವರ್ಷದ 4ನೇ ವಿಸ್ವಾವಸು ಸಂವತ್ಸರದ ಆಸ್ವಯುಜದಮಾಸ್ಯೆ ಸೋಮವಾರ ವ್ಯತಿಪಾತದಂದು ರಾಮನಾಥ ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[257] ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1241ರ ಶಾಸನ ಕ್ರೋಧಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಜೇಷ್ಠ ಶುದ್ಧ ಸೋಮವಾರ ಅಮವಾಸ್ಯೆಯಂದು ಕೋಟಿ ಶಂಕರ ದೇವರ ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ.[258]

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ 60 ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 31 ಸಂವತ್ಸರಗಳು ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮುಖ ಸಂವತ್ಸರ 4 ಸಲ, ಬಹುಧಾನ್ಯ ಸಂವತ್ಸರ 3 ಸಲ, ಶೋಭಕೃತ ಸಂವತ್ಸರ 3 ಸಲ, ಪ್ರಭವ, ವಿಳಂಬಿ, ವಿಶ್ವಾವಸು, ತಾರಣ, ಮನುಮತ ಸಂವತ್ಸರಗಳು 2 ಸಲ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ವಿಜಯ, ಭವ, ಪರಿಧಾವಿ, ಪಿಂಗಳ, ನಳ, ರೌದ್ರ, ಸಾರ್ಬ್ಬರಿ, ಅಂಗೀರ, ನಿವ, ಭಾವ, ಈಶ್ವರ, ವಿಕ್ರಮ, ವಿಷು, ಸುಭಾನು, ಪಾರ್ಥಿವ, ವ್ಯಯ, ಸರ್ವಜಿತ, ವಿಕ್ರಿತ, ಹೇವಳಂಬಿ, ಪ್ಲವ, ಆನಂದ, ಚಿತ್ರಭಾನು, ಕ್ರೋಧಿ ಸಂವತ್ಸರಗಳು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 12 ಮಾಸಗಳ ಪೈಕಿ 11 ಮಾಸಗಳು ದಾಖಲಾಗಿರುವುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಶನಿವಾರ ಒಂದನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ದಿನಗಳಂದು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಈ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ದಾನ ಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪಗಳು :

'ಶಾಸನಶಿಲ್ಪ' ಎಂದರೆ ಶಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶಿಲ್ಪ ಎಂದರ್ಥ. ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದ ಅಧ್ಯಯನ ಎಂದರೆ ಶಾಸನಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಧ್ಯಯನವೇ ಆಗಿದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಇರುವಂತೆ ಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲೂ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದಾನಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವೀರಗಲ್ಲು ಶಿಲ್ಪಗಳು, ತುರುಗೋಳ್ ದಾನಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ದಾನಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಜೈನಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪ, ವೈಷ್ಣವಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪ, ಶೈವಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪಗಳೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಜೈನದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪ :

ಜೈನದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಶಾಸನದ ಮೇಲೆ ತೀರ್ಥಂಕರನು ಖಡ್ಗಾಸನ ಇಲ್ಲವೆ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಸ್ಥನಾದ ಚಿತ್ರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಎಡ ಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ತೀರ್ಥಂಕರನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಮುಕ್ಕೊಡೆ,

ಎರಡು ಬದಿಗೆ ಚಾಮರಗಳು, ಯಕ್ಷ-ಯಕ್ಷಿಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್ ಗ್ರಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ದಾನಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರನು ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಸ್ಥನಾದಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ.[259] ಸೇಡಂದ ಬಸದಿಯ ದಾನಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹಸು ಮತ್ತು ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಮುಕ್ಕೊಡೆಯಿದೆ. ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೃಷಭದ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಶಾಸನದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಎಡ ಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.[260] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯ ದಾನಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಜಿನಬಿಂಬವಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಹಸು ತನ್ನ ಕರುವಿಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಶಾಸನದ ಲಲಾಟದ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರನನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.[261]

ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪಗಳು :

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಶಾಸನಗಳ ಮೇಲೆ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ನಾಮ ಮತ್ತು ಪದ್ಮದ ಚಿತ್ರಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಎರಡು ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪದ ಜೊತೆಗೆ ಶೈವ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಸಹ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳು ಹೀಗಿವೆ.

ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಶಿವಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಹಾರ, ಉದರಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಉರುದಾಮ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವೈಜಯಂತಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ ಜೊತೆಗೆ ಹಸು ತನ್ನ ಕರುವಿಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರನ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಶಾಸನದ ಮೇಲ್ತುದಿಗೆ ಕಳಸದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.[262] ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಕರು, ಹಸುವಿನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮತ್ತು ಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಇದೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಹಾರ, ಉದರಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಉರುದಾಮ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವೈಜಯಂತಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಶಾಸನದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಎಡ-ಬಲದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರ-ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಖಡ್ಗದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.[263]

ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪ :

ಶೈವ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಯತಿ, ಶಿವಲಿಂಗ, ಹಸು, ಕರು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರ, ನಂದಿ, ಯತಿ, ಶಿವಲಿಂಗ, ಖಡ್ಗ, ಹಸು, ಕರು, ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರ, ಶಿವಲಿಂಗ, ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಬಾವಿತೋಟದ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಇದರ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಂತ ನರಿ ಮತ್ತು ಕುಳಿತ ಮಂಗನ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಇವೆರಡು ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸನದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರನ ಬಿಂಬವಿದೆ.[264] ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲಾಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಯತಿಯು ಶಿವಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಶಿವಲಿಂಗದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮಡಚಿ ಕುಳಿತಿರುವ ನಂದಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಗೆಜ್ಜೆಯ ಸರವನ್ನು ಹಾಕಲಾಗಿದೆ.[265] ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಯತಿ ಶಿವಲಿಂಗದ ಮುಂದೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಹಸು ತನ್ನ ಕರುವಿಗೆ ಹಾಲು ಕೊಡುವ ದೃಶ್ಯವಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರನ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ.[266] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಾಸನವು ಸೂರ್ಯ- ಚಂದ್ರರಿರುವವರೆಗೂ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರಲೆಂದು ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.[267] ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹಸು ತನ್ನ ಕರುವಿಗೆ ಹಾಲು ಕುಡಿಸುವ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಶಿವಲಿಂಗ, ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವಿದೆ. ಶಾಸನದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.[268] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹಸು ಮತ್ತು ಕರುವಿನ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರ-ಸೂರ್ಯನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.[269]

ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ 3 ಜನ ಯತಿಗಳಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಯತಿಗಳು ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಮಗ್ನರಾಗಿದ್ದಾರೆ. 3ನೇ ಯತಿ ಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಶಿವಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಮಸ್ಕರಿಸುವ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಶಿವಲಿಂಗದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹಸು ತನ್ನ ಕರುವಿಗೆ ಹಾಲು ಕೊಡುವ ದೃಶ್ಯವಿದೆ.[270] ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ದಾನ ಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮಡಚಿ ಕುಳಿತಿರುವ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಗೆಜ್ಜೆ ಸರವನ್ನು ಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಶಿವಲಿಂಗ ಅದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕರು-ಹಸುವಿನ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಹಾಗೂ ಶಾಸನದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಎಡಬಲಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರ-ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[271] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಯತಿ ಧ್ಯಾನ ಮಗ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದೆ ಕಮಂಡಲವಿದೆ. ಶಾಸನದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಅಕ್ಕ-ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರ-ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.[272] ಯಾತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಸು ತನ್ನ ಕರುವಿಗೆ ಹಾಲು ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಖಡ್ಗವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಶಾಸನದ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.[273] ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎಡಭಾಗದ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ದಾನ

ಶಾಸನಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಯತಿಯು ಶಿವಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಯತಿಯು ಉದ್ದನೆಯ ಜಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು. ಶಿವಲಿಂಗದಲ್ಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರನ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ.[274] ಕೋಣಸಿರಸಗಿ ಗ್ರಾಮದ ರೇವಣಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹಸು ತನ್ನ ಕರುವಿಗೆ ಹಾಲು ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಮತ್ತು ಶಿವಲಿಂಗದ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರ-ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗದೆ.[275] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮಡಚಿ ಕುಳಿತಿರುವ ನಂದಿಯ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಗೆಜ್ಜೆ ಸರವಿದೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಶಾಸನದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರನನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.[276] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮರ್ತೂರು ಗ್ರಾಮದ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನ ದಾನ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುಗಳನ್ನು ಮಡಚಿ ಕುಳಿತಿರುವ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಗೆಜ್ಜೆ ಸರವಿದೆ. ಇದರ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಯತಿ ಧ್ಯಾನ ಮಗ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದೆ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವಿದೆ. ಹಸು ತನ್ನ ಕರುವಿಗೆ ಹಾಲು ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರ-ಸೂರ್ಯನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.[277]

ತುರುಗೋಳ್ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪಗಳು :

ಶತ್ರುಗಳ, ಊರುಗಳ, ಪ್ರಾಣಿಗಳ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಮಾನ ರಕ್ಷಿಸುವುದು ವೀರನ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವೀರನು ತನ್ನ ಪ್ರಾಣದ ಹಂಗಿಲ್ಲದೇ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಇಂತಹ ವೀರರ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಗೋವುಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ತುರುಗೋಳ್ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾಗಿದೆ. ವೀರನು ಹೋರಾಟ ನಿರತನಾಗಿರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕಡೆ ದನಗಳು ನಿಂತಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.[278] ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ತುರುಗೋಳ್ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಕೆಳಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಶತ್ರುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಖಡ್ಗ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಶತ್ರು ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲು ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗವಿದೆ. ಎರಡನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಎರಡು ತುರುಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೂರನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಸರೆಯರು ವೀರನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ನಾಲ್ಕನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಶಿವಲಿಂಗದ ಮುಂದೆ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆಯೂ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ.[279] ಪ್ರಸ್ತುತ ತುರುಗೋಳ್ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪವು ಅಪ್ರಕಟಿತವಾಗಿದೆ.

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ತುರುಗೋಳ್ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪವು ನಾಲ್ಕು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಕೆಳಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಶವಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗುರಾಣಿಯಿದೆ. ವೈರಿಯು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದವಾದ ಈಟಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೈ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಹೊಡೆಯಲು ನಿರತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವೀರನ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಪಕ್ಷದ ಒಬ್ಬ ಸೈನಿಕ ಶರಣಾಗತನಾದ ದೃಶ್ಯವಿದೆ. ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸೈನಿಕ

ವೀರನ ಕಾಲಿಗೆ ಬಿದ್ದು ಶರಣಾಗನಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವಂತೆ ಗೋಗರೆಯುತ್ತಿರುವಂತಿದೆ. ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಸೈನಿಕನ ರುಂಡ ಭಾಗ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದಿದೆ. ಎರಡನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಐದು ತುರುಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೂರನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ವೀರನನ್ನು ಅಪ್ಸರೆಯರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ದೃಶ್ಯವಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಶಿವಲಿಂಗದ ಮುಂದೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತನಾಗಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಿದೆ.[280]

4.2. ವೀರಗಲ್ಲು ಶಾಸನಗಳು :

'ವೀರ' ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದ. ಇದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಪರಾಕ್ರಮ, ಶಕ್ತಿ, ಗಟ್ಟಿತನ ಮುಂತಾದ ದೈಹಿಕ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡಿ ಮಡಿದ ನಂತರ ವೀರನ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ನೆಟ್ಟ ಕಲ್ಲುಗಳೇ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು.[281]

"ಜಿತೇನ ಲಭ್ಯತೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಮೃತೇನಾಪಿ ಸುರಾಂಗನಾ

ಕ್ಷಣ ವಿಧ್ವಂಸಿನಿ ಕಾಯೇಕಾ ಚಿಂತಾ ಮರಣೇ ರಣೆ"

ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡುವದರಿಂದ ಆಗುವ ಫಲ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿದೆ.[282] ವೀರಗಲ್ಲುಗಳ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಮೂರು ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮೊದಲ ಘಟ್ಟ ವೀರನ ಹೋರಾಟವನ್ನು, ಎರಡನೇ ಘಟ್ಟ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ವೀರನನ್ನು ಅಪ್ಸರೆಯರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೂರನೇ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೋ, ದೇವರ ಸಾನಿಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೋ ಇರುವಂತೆ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಘಟ್ಟವನ್ನು ಫಲಕದ ಮೇಲೆ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.[283]

ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ 8 ವೀರಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಅಪ್ರಕಟಿತವಾಗಿವೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನುರು ಗ್ರಾಮದ ವೀರಗಲ್ಲು ತ್ರಿಕೂಟ ಬಸದಿಗೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ವೀರಗಲ್ಲು ಮೂರು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಕೆಳಹಂತದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಒಬ್ಬ ವೀರನು ನಾಲ್ಕು ಜನ ಶತ್ರುಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶತ್ರುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಕುದುರೆ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಬಿಲ್ಲು ಹಾಗೂ ಬಾಣವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ವೀರನು ಬಿಲ್ಲುಬಾಣವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಹೊಡಿಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಎರಡನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಸರೆಯರು ವೀರನನ್ನು ಒಯ್ಯುವಂತೆ, ಮೂರನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಶಿವಲಿಂಗದ ಮುಂದೆ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆಯೂ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವೀರಗಲ್ಲಿನ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ.[284] ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದ ವೀರಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ವೀರನು ಆಳೆತ್ತರದ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ವೀರನು ಮುಡಿ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕೆಳಉಡುಪು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವೀರನ ದೇಹವು ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ವಾಲಿದಂತೆ ಕೆತ್ತಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆ.[285] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಬೋಧನ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ವೀರಗಲ್ಲು ಮೂರು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಕೆಳಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಶತ್ರು ಜೊತೆಗೆ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗುರಾಣಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಶತ್ರು ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲು ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಇವನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗವಿದ್ದು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಯ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಎರಡನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಸರೆಯರು ವೀರನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಮೂರನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಶಿವಲಿಂಗ, ನಂದಿ ಮುಂದೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತನಾಗಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ.[286]

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬೋರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿನ ವೀರಗಲ್ಲು ಎರಡು ಹಂತದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೀರನು ಶವಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗುರಾಣಿಯಿದೆ. ಶತ್ರು ಆನೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಹಿಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಯೊಬ್ಬಳು ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಶತ್ರು ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ವೀರನು ಶತ್ರುವಿನ ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲಿಗೆ ಕತ್ತಿಯಿಂದ ಇರಿಯುತ್ತಿರುವ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಲಿಂಗದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಇವು ಈ ವೀರಗಲ್ಲಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.[287] ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬೋರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿನ ವೀರಗಲ್ಲು ಎರಡು ಹಂತದಲ್ಲಿದೆ. ವೀರನು ಶವಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗುರಾಣಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ವೈರಿಯ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಧನಸ್ಸು ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೀರನು ಕತ್ತಿಯಿಂದ ವೈರಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಇರಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಪ್ಸರೆಯರಿಬ್ಬರು ವೀರನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ದೃಶ್ಯವಿದೆ.[288] ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬೋರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿನ ವೀರಗಲ್ಲು ಮೂರು ಹಂತದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ವೀರಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ವೀರನು ಯುದ್ಧ ನಿರತನಾಗಿದ್ದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗುರಾಣಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ವೈರಿಯು ಸಹ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗುರಾಣಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ವೀರನು ಕತ್ತಿಯಿಂದ ವೈರಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಇರಿದಿದ್ದಾನೆ. ಇರಿತದ ನೋವು ತಾಳಲಾರದೆ ವೈರಿಯು ತನ್ನ ದೇಹದ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಹಾಗೂ ಕೈಗಳನ್ನು ಸಮೇತವಾಗಿ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ವಾಲಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಮೊಳಕಾಲನ್ನು ನೆಲಕ್ಕೆ ಊರಿದ್ದಾನೆ. ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಪ್ಸರೆಯರಿಬ್ಬರು ವೀರನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ದೃಶ್ಯವಿದೆ. ಹಾಗೂ ವೀರನು ಲಿಂಗದ ಮುಂದೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಧ್ಯಾನಮಗ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವು ಈ ವೀರಗಲ್ಲಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಾಗಿವೆ.[289]

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ವೀರಗಲ್ಲು ನಾಲ್ಕು ಹಂತದಲ್ಲಿದೆ. ಮೊದಲನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಶತ್ರುಗಳ ಜೊತೆ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ವೀರನು ಗುರಾಣಿ–ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಕಡೆಯ ನಾಲ್ಕು ಜನರು ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಗುರಾಣಿ ಕತ್ತಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದರೆ, ಇನ್ನಿಬ್ಬರು ಬಿಲ್ಲುಬಾಣಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ವೀರನತ್ತ ನುಗ್ಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ವೀರನು ಗುರಾಣಿ ಹಿಡಿದು ಕತ್ತಿಯಿಂದ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ತಿವಿಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ವೀರನ ಕತ್ತಿಯ ತಿವಿತ ತಾಳಲಾರದೆ ಶತ್ರುಪಕ್ಷದ ಒಬ್ಬನು ವೀರನ ಕಾಲಿಗೆ ಬಿದ್ದು ಶರಣಾಗತನಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವಂತೆ ಗೋಗರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಎರಡನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ದೊಡ್ಡ ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ವೀರನ ಕುದುರೆಯ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದೆ. ವೀರನು ಉದ್ದವಾದ ಈಟಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ತಿವಿಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಶತ್ರುಪಕ್ಷದವರು ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲು ಕುದುರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲರ ಕೈಯಲ್ಲು ಬಿಲ್ಲುಬಾಣಗಳಿವೆ. ಮೂರನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವಾದ್ಯಗಾರರು, ಅಪ್ಸರೆಯರೊಡನೆ ವೀರನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿದ್ದಾನೆ. ನಾಲ್ಕನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರ ಶಿವಲಿಂಗದ ಮುಂದೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ.[290]

ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ನೆಲೋಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಊರಿನ ನಡುವೆ ಇರುವ ವೀರಗಲ್ಲು ನಾಲ್ಕು ಹಂತದಲ್ಲಿದೆ. ಮೊದಲನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಹೆಣಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ವೀರನು ಗುರಾಣಿ–ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಶತ್ರು ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ವೀರನ ಕತ್ತಿ ಶತ್ರು ಹಾಗೂ ಅವನ ಕುದುರೆಗೆ ತಾಗಿದೆ. ನೋವು ತಾಳಲಾರದೆ ಕುದುರೆಯು ವೀರನ ವಿರುದ್ದ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ, ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದಂತಿದೆ. ಎರಡನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಅಪ್ಸರೆಯರೊಡನೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೊರಟಂತಿದೆ. ಮೂರನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವೀರನು ಶಿವ ಸಾನಿದ್ಯ ಪಡೆದಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಿದೆ.[291]

4.3. ನಿಶಿದಿಗಲ್ಲುಗಳು :

ಜೈನ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಮತ್ತು ಗೃಹಸ್ಥರು ಸನ್ಯಾಸನ ವಿಧಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಸಲ್ಲೇಖನ ವ್ರತದಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಸಿದಿಗಲ್ಲುಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ನಿಸಿದಿ ಎಂದರೆ ಕುಳಿತಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಮತಾಚರಣೆಯಂತೆ ಆಹಾರವನ್ನು ಸೇವಿಸದೆ ದೇಹ ತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ನಿಶಿದಿಗಳೆನ್ನುವರು.[292] ಜೈನಧರ್ಮದ ಸಲ್ಲೇಖನ ವ್ರತವನ್ನು ಸ್ವಿಕರಿಸಿ ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದ ಸ್ಮಾರಕಗಳನ್ನು ನಿಶಿದಿಗಲ್ಲುಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಎರಡು ಮೂರು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಹಂತದಲ್ಲಿ– ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ರತವನ್ನು ಸ್ವಿಕರಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಗುರುವಿನ ಬಳಿ ಕುಳಿತು ಉಪದೇಶ ಸ್ವಿಕರಿಸುವಂತೆಯು ವ್ಯಾಸ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪಠಣ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಗುರುವನ್ನು ಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪತಿ ಪತ್ನಿಯರಿಬ್ಬರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ವ್ರತವನ್ನು ಸ್ವಿಕರಿಸಿದ್ದರೆ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಸ್ವಿಕರಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಗಂಡನಾದವನು ವ್ರತದ ಮೂಲಕ ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದಾಗ ಆತನ ಪತ್ನಿಯು ಸಹಗಮನದ ಮೂಲಕ ತನ್ನ ಗಂಡನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದರೆ ಆಗ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿರುವ ತನ್ನ ಗಂಡನ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣು ಬಲಗೈಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡನೇ– ಹಂತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಗುರುವಿನಿಂದ ಕಲಿತ ವ್ರತವನ್ನು ಸಾಧನೆ ಮಾಡುತ್ತ ಸಿದ್ಧಿಯ ಹಂತವನ್ನು ತಲುಪುತ್ತಿರುವಂತೆ, ಅಂದರೆ ಅವನು ಜಿತೇಂದ್ರಿಯನಂತೆ ಧ್ಯಾನಸ್ಥನಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೂರನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಅವನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿರುವುದುಂಟು.[293]

ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ತ್ರಿಕೂಟ ಬಸದಿಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ನಿಷಿಧಿಗಲ್ಲನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[294] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಯಲಲ್ಲಿ ಚದುರಿದ ಕ್ರಿ.ಶ.1138ರ ನಿಷಿಧಿಗಲ್ಲು ನರೇಂದ್ರ ಕೀರ್ತಿಮುನಿಗಳು ಸಲ್ಲೇಖನ ಹೊಂದಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[295] ಕ್ರಿ.ಶ.1157ರ ಇನ್ನೊಂದು ನಿಷಿಧಿಗಲ್ಲು ಕನಕನಂದಿ ಮುನೀಂದ್ರರು ಸಲ್ಲೇಖನ ಹೊಂದಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[296] ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ನಿಷಿಧಿಗಲ್ಲು ಸಮಸ್ತ ಗುಣಸಂಪನ್ನೆ ಕನಕಸಿರಿಯವ್ವೆಯು ಸಮಾಧಿ ಮರಣವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದಾಗ ಗುಡ್ಡ ಮಾಧವ ನಿಶಿಧಿ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[297] ಸೇಡಂನ ಬಸದಿಯ ಬಳಿ ಇರುವ ನಿಶಿಧಿ ಶಾಸನ ಮೂಲಸಂಘದ ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಪಂಡಿತರ ಸಮಾಧಿ ಮರಣವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[298]

ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕಗಳು :

ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಶಾಸನ,[299] ಸೇಡಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.1124ರ ಶಾಸನ,[300] ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ,[301] ಇದೇ ಕಾಲದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ,[302] ಜಿನ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಲೋಕವು ಹೀಗಿದೆ.

"ಶ್ರೀಮತ್ಪರಮಗಂಭೀರ ಸ್ಯಾದ್ವಾದಾಮೋಘಲಾಂಛನಂ

ಜೀಯಾತ್ರೈಲೋಕ್ಯನಾಥಸ್ಯ ಶಾಸನಂ ಜಿನಶಾಸನಂ"॥

ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೂ, ಪರಮ ಗಂಭೀರನೂ ಅಮೋಘವಾದ ಸ್ಯಾದ್ವಾದವನ್ನೆ ಲಾಂಛನವಾಗಿವುಳ್ಳ ಜಿನನಿಗೆ ಜಿನಶಾಸನಕ್ಕೆ ಜಯವಾಗಲಿ.[303] ಪ್ರಸ್ತುತ ಜೈನ ಶ್ಲೋಕವು ನಾಲ್ಕು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಸೇಡಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.1079ರ ಶಾಸನ,[304] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನ,[305] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1106ರ ಶಾಸನ,[306] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ,[307] ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1154ರ ಶಾಸನ,[308] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳು[309] ವಿಷ್ಣು ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

"ಜಯತ್ಯಾವಿಷ್ಕೃತಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಾರಾಹಂ ಕ್ಷೋಭಿತಾರ್ಣವಂ।

ದಕ್ಷಿಣೋನ್ನತ ದಂಷ್ಟ್ರಾಗ್ರ, ವಿಶ್ರಾಂತ ಭುವನಂ ವಪುಃ"

ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ಕ್ಷೋಭಿಗೊಳಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಪ್ರಶಾಂತವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಬಲ ದಾಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತು ತಂದ ವರಾಹ ರೂಪದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ.[310] ಪ್ರಸ್ತುತ ಶ್ಲೋಕವು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಅರಳಗುಂಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1069ರ ಶಾಸನ,[311] ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ,[312] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಶಾಸನ,[313] ಕೆಲ್ಲೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1101ರ ಶಾಸನ,[314] ಕೊಂಡಗುಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1116ರ ಶಾಸನ,[315] ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ,[316] ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ,[317] ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ,[318] ಕಡಗಂಚಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ,[319] ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಶಾಸನ,[320] ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1122ರ ಶಾಸನ,[321] ಗೋಟೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1122ರ ಶಾಸನ,[322] ನಿಂಬರ್ಗಿಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ,[323] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1140ರ ಶಾಸನ,[324] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1148ರ ಶಾಸನ,[325] ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ

ಶಾಸನ,[326] ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1170ರ ಶಾಸನ,[327] ಕೊಲ್ಲುರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1189ರ ಶಾಸನ,[328] ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ 19 ಶಾಸನಗಳು ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ. ಶ್ಲೋಕವು ಹೀಗಿದೆ.

"ನಮಸ್ತುಂಗ ಶಿರಶ್ಚುಂಬಿ ಚಂದ್ರಚಾಮರಚಾರವೇ

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ ನಗರಾರಂಭ ಮೂಲಸ್ತಂಭಾಯ ಶಂಭುವೇ॥"

ಯಾರ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ಮನೋಹರವಾದ ಚಾಮರದಂತಿದ್ದಾನೊ, ಯಾರು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಧಾರ ಸ್ತಂಭದಂತಿದ್ದಾನೊ ಆ ಶಂಭುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.[329] ಪ್ರಸ್ತುತ ಶೈವ ಶ್ಲೋಕ 19 ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಪೇಠಶಿರೂರು, ಹಂದರ್ಕಿ. ನಿಂಬರ್ಗಿಯ ಶಾಸನಗಳ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ 'ಓಂ ಶಿವಾಯ ನಮಃ' ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ವಡಗೇರಿ ಶಾಸನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ 'ಸಿದ್ಧಂ', ಮಾಶಾಳ ಶಾಸನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಸ್ತಿ । ಜಯಶ್ಚಾಭ್ಯುದಯಶ್ಚ' ॥, ಗೋಟೂರು ಶಾಸನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ 'ಓಂ ಶಿವಾಯ ನಮಃ ॥ ಓಂ ನಮಃ ಶಿವಾಯಃ ॥ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1105ರ ಶಾಸನ,[330] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1110ರ ಶಾಸನಗಳ[331] ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಶೈವ–ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ–ಶೈವ ಧರ್ಮಗಳ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

"ಜಯತ್ಯಾವಿಷ್ಕೃತಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಾರಾಹಂ ಕ್ಷೋಭಿತಾರ್ಣ್ಣವಂ।

ದಕ್ಷಿಣೋನ್ನತ ದಂಷ್ಟ್ರಾಗ್ರ, ವಿಶ್ರಾಂತ ಭುವನಂ ವಪುಃ"

"ನಮಸ್ತುಂಗ ಶಿರಶ್ಚುಂಬಿ ಚಂದ್ರಚಾಮರಚಾರವೇ

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ ನಗರಾರಂಭ ಮೂಲಸ್ತಂಭಾಯ ಶಂಭುವೇ॥"

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಬಳಕೆಯಾಗಿದ್ದರು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಶೈವ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದು.

4.4. ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳು.

ಅರಸನ ಬಿರುದಾವಳಿಗಳು ಮತ್ತು ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನಗಳೇ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಹಲವು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳ ಮಾಹಿತಿ ಕೆಳಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1046ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಆತನ ರಾಣಿ ಚಂದಲದೇವಿಯ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[332] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಈತನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾದ ಬಾಚರಸನ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.

ಬಾಚರಸನ ಸಾಮಂತನಾದ ಹೈಹಯ ವಂಶದ ಸಿರಿಯಮರಸನ ಬಿರುದುಗಳು ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ವಯಂಭು ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ ಇದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[333] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಅರವತ್ತು ಕಂಬ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಶಾಸನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸಹಿತ ದಾನ ಶಾಸನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರ ಪರಾಕ್ರಮದ ವಿವರಣೆ ಮತ್ತು ಮಹಾದಂಡನಾಯಕನಾದ ಮಧುವಪರಸನ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.[334] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅರಳಗುಂಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1069ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಬಿರುದುಗಳು ಮತ್ತು ದಂಡನಾಯಕರಾದ ವಿಭುವರದ ಹಾಗೂ ನಾಗರುದ್ರ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[335] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1085ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾದ ಹೈಹಯ ವಂಶದ ಲೋಕರಸನ ಬಿರುದುಗಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[336] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯಾತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1080ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಗುಣಗಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[337] ಇಜೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1088ರ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ.[338] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ನಂದಿಬಾವಿ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1093ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ದಂಡನಾಯಕ ಕಾಳಿಮರಸರ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಯ ವಿಚಾರವಿದೆ.[339] ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಜೈನ ಬಸದಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಶಾಸನ ದಾನದ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನವೂ ಆಗಿದೆ. ಇದು ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಯ ಬಿರುದುಗಳು ಮತ್ತು ಹೊಗಳಿಕೆಯನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿನ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ.[340] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಬಿರುದುಗಳು ಮತ್ತು ಈತನ ಹಿರಿಯ ಅರಸಿ ಚಂದಲದೇವಿಯ ಹೊಗಳಿಕೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬಸದಿಗೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಯನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[341] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲ್ಲೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1101ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಮಹಾಮಂಡಲಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಸೋವರಸರ ಗುಣಗಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[342] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಈತನ ಹಿರಿಯ ಅರಸಿ ಪಟ್ಟಮಹಾದೇವಿಯಾದ ಮಲಯಮತಿದೇವಿಯ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[343] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಶಿಲಹಾರ ಡಂಕಾರಸನು ತ್ರೈಕೂಟದ ರೇವಣೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಯ ಕುರಿತಿದೆ.[344] ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಯುವರಾಜ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[345] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮರ್ತೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1124ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನ ಮಗ ಬೀಚಿರಾಜ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರಾದ ಬಿಬ್ಬರಸ ಮತ್ತು ಗೊಂಕರಸರು ನೀಡಿದ ದಾನದ ವಿಷಯವಿದೆ.[346] ನಾಲ್ವಾರ ಗ್ರಾಮದ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1126ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಆತನ ಸಾಮಂತನಾದ ಕಾಚರಸನ ಬಿರುದುಗಳು, ಹೊಗಳಿಕೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[347]

ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಬಿರುದಾವಳಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿನ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವರುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ, ಸತ್ರಕ್ಕೆ, ಪುರಾಣ ವಾಚನಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[348] ಬೋಧನ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1142ರ ಶಾಸನ ಎರಡನೇ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮೂಲ ವಂಶಸ್ಥಾಪಕರ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ನಾರಣದೇವ ದಂಡನಾಯಕ ಮತ್ತು ಬಮ್ಮಣಯ್ಯನು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ ಇದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[349] ಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1170ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[350] ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1154ರಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಮೂಲ ವಂಶಸ್ಥಾಪಕರನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ.[351] ಒಟ್ಟಾರೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಇವು ಕೂಡ ದಾನ ಶಾಸನಗಳಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ರಾಜಮನೆತನಗಳು ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಮಾಡಿವೆ. ತುಲನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ನೋಡಿದಾಗ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 130 ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 117 ದಾನ ಶಾಸನಗಳು, 8 ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, 5 ನಿಷಿಧಿ ಗಲ್ಲುಗಳು, 18 ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳಾಗಿವೆ. ದೊರೆತ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ದಾನ ಶಾಸನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ಪ್ರಭಾವ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂತಿಷ್ಟು ಭಾಗ ದಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಪುಣ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಮನೋಭಾವನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿದ್ದರು. ದೇವರ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರ, ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳು, ಸತ್ರಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದ್ದು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಅರಸರು, ರಾಣಿಯರು, ಮಾಂಡಲೀಕರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಶ್ರೀಮಂತ ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಬಸದಿಗಳ ಅಂಗಭೋಗ ಮತ್ತು ರಂಗಭೋಗದ ಪೂಜೆಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದತ್ತಿಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಇದರ ಅಡಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಂದು ಬಿತ್ತಿದ ದಾನದ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯ ಬೀಜ ಇಂದು ಬೆಳೆದು ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಂತೆ ತೋರುವುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಂದು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿರುವುದು ಶಾಸನಗಳು ದೃಡಪಡಿಸಿವೆ. ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಇದೆ. ಉದಾ: ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದ್ದುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈಶ್ವರ, ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಶಂಭುಲಿಂಗ, ರಾಮಲಿಂಗ, ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ರಾಮೇಶ್ವರ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಲೋಕೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ (ಬಸದಿ) ಹೆಸರಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರುವುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಹೆಸರುಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ಮೇಲೆ ಆಗಿರುವುದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಈಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳಿಕರ ಹೆಸರು ಈಶ್ವರ, ಶಂಕರ, ಕಲ್ಲಪ್ಪ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ನಾರಾಯಣ, ನರಸಿಂಹ, ಕೃಷ್ಣ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ಜಿನೇಂದ್ರ ಎಂದಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಜ್ಯದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಹೋರಾಡಿ ಮಡಿದ ವೀರರ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ನೆಟ್ಟ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ಮೇಲೆ ಗಾಢವಾಗಿ ಬೀರಿವೆ. ಇಂತಹ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತಮ್ಮ ನಾಡಿನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ವೀರರು ಹೋರಾಡುತ್ತಿರು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ದಾನ ಶಾಸನ ಎರಡನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

1. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), 1997, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ, ಪು–748.
2. ಅದೇ, ಪು–679.
3. ಅದೇ, ಪು–679.
4. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., 1996, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–3.
5. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.9), ಪು–107.
6. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., 1992, ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳು, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–58.
7. ಅಕ್ಕಿ.ಡಿ.ಎನ್., 2010, ಜಿನದನಿ, ಪು–124.
8. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–723.
9. ಅದೇ, ಪು–702.
10. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–49.
11. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.22), ಪು–173.
12. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.19), ಪು–295.
13. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–303.
14. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–496.
15. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–468.
16. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.17), ಪು–499.
17. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–788.
18. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–465.
19. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.
20. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–733.
21. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.45), ಪು–106.
22. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.8), ಪು–10.
23. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–251.
24. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–259.

25. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–787.

26. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–7.

27. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–14.

28. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–726.

29. ಅದೇ, ಪು–726.

30. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.29), ಪು–201.

31. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–89.

32. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–166.

33. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–183.

34. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–3.

35. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.66), ಪು–372.

36. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–766.

37. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ.2008, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು–238.

38. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.66), ಪು–374.

39. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–198.

40. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–5.

41. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–217.

42. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.24), ಪು–74.

43. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–527.

44. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, ಪು– XVIII.

45. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–7.

46. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–43.

47. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

48. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–22.

49. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.10), ಪು–26.

50. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–715.

51. ಅದೇ, ಪು–715.

52. ಅದೇ, ಪು–743.

53. ಅದೇ, ಪು–755.

54. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–27.

55. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.4), ಪು–10.

56. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–756.

57. ಅದೇ, ಪು–756.

58. ಅದೇ, ಪು–754.

59. ಅದೇ, ಪು–753.

60. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.14), ಪು–60.

61. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.61), ಪು–146.

62. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.67), ಪು–165.

63. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.15), ಪು–62.

64. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–83.

65. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–754.

66. ಅದೇ, ಪು–754.

67. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು–19.

68. ಅದೇ, ಪು–19.

69. ಅದೇ, ಪು–18.

70. ಅದೇ, ಪು–18.

71. ಅದೇ, ಪು–17.

72. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.9), ಪು–107.

73. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–723.

74. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–259.

75. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–757.

76. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–264.

77. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–212.

78. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.36), ಪು–10.

79. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.37), ಪು–13.

80. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–734.

81. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–109.

82. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–202.

83. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.9), ಪು–130.

84. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–70.

85. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.34), ಪು–77.

86. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

87. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.52), ಪು–121.

88. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.55), ಪು–133.

89. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–166.

90. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.75), ಪು–182.

91. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.12), ಪು–136.

92. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.13), ಪು–137.

93. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–726.

94. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–183.

95. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.35), ಪು–226.

96. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–707.

97. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

98. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–698.

99. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.45), ಪು–335.

100. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–120.

101. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–700.

102. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–232.

103. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–241.

104. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.41), ಪು–247.

105. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–796.

106. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., ಅದೇ, ಪು–230.

107. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–212.

108. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.25), ಪು–180.

109. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–735.

110. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–184.

111. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–173.

112. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–288.

113. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–43.

114. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.19), ಪು–42.

115. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–208.

116. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

117. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–183.

118. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–743.

119. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

120. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–20.

121. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–29.

122. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.46), ಪು–110.

123. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–243.

124. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.17), ಪು–499.

125. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–260.

126. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–163.

127. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.4), ಪು–256.

128. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.88), ಪು–216.

129. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.90), ಪು–219.

130. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.46), ಪು–339.

131. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–9.

132. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–264.

133. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.19), ಪು–505.

134. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–726.

135. ಅದೇ, ಪು–726.

136. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–63.

137. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–213.

138. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

139. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–273.

140. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–208.

141. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–232.

142. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–182.

143. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–238.

144. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–244.

145. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–469.

146. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.36), ಪು–227.

147. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–172.

148. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–10.

149. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–198.

150. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.9), ಪು–110.

151. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.13), ಪು–55.

152. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–125.

153. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.19), ಪು–161.

154. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–182.

155. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.45), ಪು–338.

156. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–216.

157. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–238.

158. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–21.

159. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–244.

160. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–497.

161. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–526.

162. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.36), ಪು–227.

163. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–63.

164. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.55), ಪು–133.

165. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–14.

166. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–270.

167. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–109.

168. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

169. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–274.

170. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–35.

171. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–287.

172. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.51), ಪು–347.

173. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–233.

174. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–691.

175. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–251.

176. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–5.

177. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

178. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–239.

179. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–245.

180. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.8), ಪು–282.

181. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–264.

182. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–68.

183. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–13.

184. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–198.

185. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.45), ಪು–335.

186. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–27.

187. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.18), ಪು–157.

188. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.8), ಪು–282.

189. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–164.

190. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., ಅದೇ, ಪು–498.

191. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–527.

192. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., ಅದೇ, ಪು–497.

193. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–29.

194. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., ಅದೇ, ಪು–502.

195. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.18), ಪು–65.

196. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–95.

197. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–163.

198. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–163.

199. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–213.

200. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.51), ಪು–347.

201. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–63.

202. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

203. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–527.

204. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–299.

205. ಗಿರಿಜಾ., 2007, ಸಂಡೂರು ತಾಲೂಕಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು–97.

206. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–527.

207. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–3.

208. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.45), ಪು–337.

209. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., ಅದೇ, ಪು–512.

210. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.24), ಪು–175.

211. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.15), ಪು–495.

212. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–198.

213. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.8), ಪು–283.

214. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–212.

215. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.15), ಪು–147.

216. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.24), ಪು–175.

217. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–192.

218. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–270.

219. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.8), ಪು–129.

220. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–273.

221. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

222. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.66), ಪು–372.

223. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.66), ಪು–373.

224. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–195.

225. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–89.

226. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.12), ಪು–287.

227. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.29), ಪು–201.

228. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–206.

229. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–210.

230. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.9), ಪು–130.

231. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–117.

232. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.51), ಪು–347.

233. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.9), ಪು–109.

234. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–232.

235. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–251.

236. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–327.

237. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

238. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–125.

239. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–296.

240. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.19), ಪು–160.

241. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–182.

242. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–101.

243. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.45), ಪು–337.

244. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–216.

245. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.24), ಪು–75.

246. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–238.

247. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.53), ಪು–352.

248. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–96.

249. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–497.

250. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–469.

251. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–526.

252. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–262.

253. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.36), ಪು–226.

254. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–172.

255. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.4), ಪು–258.

256. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.15), ಪು–62.

257. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–84.

258. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–63.

259. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–58.

260. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–496.

261. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–49.

262. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–11.

263. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–259.

264. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–755.

265. ಅದೇ, ಪು–715.

266. ಅದೇ, ಪು–743.

267. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

268. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.14), ಪು–60.

269. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.9), ಪು–130.

270. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–734.

271. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

272. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

273. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.66), ಪು–372.

274. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–698.

275. ಅದೇ, ಪು–707.

276. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–241.

277. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–92.

278. ಪರಮಶಿವಮೂರ್ತಿ.ಡಿ.ವಿ., 1999, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪ, ಪು–77.

279. ಪಡಸಾವಳಗಿಯ ಅಪ್ರಕಟಿತ ತುರುಗೋಳ್ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪ.

280. ಕಾಳಗಿಯ ಅಪ್ರಕಟಿತ ತುರುಗೋಳ್ ಶಾಸನಶಿಲ್ಪ.

281. ಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿ.ಆರ್., 1982., ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ, ಪು–19.

282. ಅದೇ, 1982, ಕರ್ನಾಟಕದ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, ಪು–27.

283. ಅದೇ, 1982., ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ, ಪು–58.

284. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–679.

285. ಅದೇ, ಪು–741.

286. ಅದೇ, ಪು–746.

287. ಹರಸೂರಿನ ಅಪ್ರಕಟಿತ ವೀರಗಲ್ಲು.

288. ಹರಸೂರಿನ ಅಪ್ರಕಟಿತ ವೀರಗಲ್ಲು.

289. ಹರಸೂರಿನ ಅಪ್ರಕಟಿತ ವೀರಗಲ್ಲು.

290. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–695.

291. ಅದೇ, ಪು–740.

292. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ.ಎ.ವಿ., 1973., ಅದೇ, ಪು–51.

293. ಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿ.ಆರ್., 1982., ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ, ಪು–62.

294. ಅಕ್ಕಿ.ಡಿ.ಎನ್. ಗೋಗಿ, 2010, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೈನ ಪರಂಪರೆ, ಪು–24.

295. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., 2007, ಅದೇ, ಪು–310.

296. ಅದೇ, ಪು–310.

297. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–307.

298. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–788.

299. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–115.

300. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–496.

301. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–465.

302. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–506.

303. ಅಕ್ಕಿ.ಡಿ.ಎನ್., 2010, ಜಿನದನಿ, ಪು–62.

304. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.15), ಪು–490.

305. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–70.

306. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.19), ಪು–160.

307. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.24), ಪು–74.

308. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–259.

309. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.8), ಪು–279.

310. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ.ಎಚ್., ಅದೇ, ಪು–253.

311. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–268.

312. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

313. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–202.

314. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–326.

315. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.45), ಪು–335.

316. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

317. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–235.

318. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–19.

319. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–40.

320. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–27.

321. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–241.

322. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.18), ಪು–157.

323. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–520.

324. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.4), ಪು–9.

325. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–119.

326. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–166.

327. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.4), ಪು–255.

328. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.17), ಪು–153.

329. ಅಕ್ಕಿ.ಡಿ.ಎನ್., 2010, ಜಿನದನಿ, ಪು–62.

330. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.20), ಪು–296.

331. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–132.

332. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–51.

333. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.6), ಪು–13.

334. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–184.

335. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–268.

336. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–35.

337. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.66), ಪು–372.

338. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.12), ಪು–287.

339. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.19), ಪು–42.

340. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–113.

341. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–58.

342. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–326.

343. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–182.

344. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–4.

345. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–19.

346. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.52), ಪು–121.

347. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.55), ಪು–133.

348. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.61), ಪು–146.

349. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.67), ಪು–165.

350. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.4), ಪು–255.

351. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–259.

ಅಧ್ಯಾಯ-5. ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ.

5-1. ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ.

ವಾಸ್ತು ಎಂದರೆ ಕಟ್ಟಡ. ಮನುಷ್ಯನ ಇರುವಿಕೆಗಾಗಿ ಇರುವ ಕಟ್ಟಡ. ದೇವರನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇರುವ ಕಟ್ಟಡ ದೇವಾಲಯ. ಇವೆರಡೂ ವಾಸ್ತು ಕಟ್ಟಡವೇ ಆಗಿದೆ. ವಾಸ್ತು ಎಂದರೆ ಕಟ್ಟಡ ಹೀಗೇ ಇರಬೇಕೆಂದಿದೆ.[1] ನಿಯಮಬದ್ಧವಾಗಿ, ಎಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹೇಗೆ ಕಟ್ಟಬೇಕು ? ಯಾವ ವಿಧಗಳಿರಬೇಕು ? ಎಂಬುದರ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಾಸ್ತು. ವಾಸ್ತು ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತದ 'ವಸತಿ ಇತಿ ವಾಸ್ತುಃ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಮಯಮತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ 'ವಾಸ್ತು' ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಿದ್ದು ಭೂಮಿ, ಪ್ರಾಸಾದ, ಯಾನ, ಶಯನಗಳಾಗಿವೆ. 'ಭೂಮಿ' ಎಂದರೆ ವಾಸಿಸುವ ಗೃಹ, ಸೌಧಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಳಸುವ ಪ್ರಾಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಪರಿಮಿತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವ ಸ್ಥಳ. 'ಪ್ರಾಸಾದ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಕಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ನಿವಾಸ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅರ್ಹತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಗೃಹ, ಸೌಧ, ಅಟ್ಟಾಲಿಕೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಾಗಿವೆ. ಗೃಹಸ್ಥನು ತನ್ನ ಪ್ರಯಾಣ ಸಾಧನವಾಗಿ ಬಳಸುವ ರಥ, ಗಾಡಿ, ವಿಮಾನ, ಹಡಗುಗಳನ್ನು 'ಯಾನ'ಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಗೃಹಸ್ಥನು ತನ್ನ ಸುಖ ಜೀವನ ನಡೆಸಲು ಬಳಸುವ ಮಂಚಗಳು, ಆಸನಗಳು, ಮೇಜು, ಕಪಾಟುಗಳನ್ನು 'ಶಯನ'ಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನ ಆಸರೆಯಾಗಿರುವುದು ಭೂಮಿಯೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನೆ 'ವಸ್ತು' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಸೌಧ, ಗೃಹ, ಧಾಮ, ಆಲಯ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ 'ವಾಸ್ತು' ಎಂದು ಹೆಸರು. ವಾಸ್ತುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವ ವಿಧಗಳನ್ನು 'ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.[2] 'ಅಮರ್ತ್ಯಾಶ್ಚೈವ ಮರ್ತ್ಯಾಶ್ಚಯತ್ರಯತ್ರ, ವಸಂತಿ ಹಿ ತದ್ವಸ್ತು ಇತಿಮತಂ'- ಮರ್ತ್ಯರು ಮತ್ತು ಅಮರ್ತ್ಯರು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ವಾಸ್ತು ಎಂದರ್ಥ. ವಾಸ್ತುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದೇ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ.[3]

ನಮ್ಮದು ಶ್ರೀಮಂತ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ನಾಡು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಹಲವು ಕಲೆಗಳು ಬೆಳೆದು ಬಂದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪ, ಚಿತ್ರ, ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯದಂತಹ ಕಲೆಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪ ಎನ್ನುವ ಮಾತು ಮೊದಲು ಬಹಳ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತ್ತು. ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಅರವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಕಲೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಶಿಲ್ಪ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರೇ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[4] ಶಿಲ್ಪರತ್ನ, ವಾಸ್ತುಚಂದ್ರಿಕ, ಸುಪ್ರಭೇದಕಾಮಿಕ ಮೊದಲಾದ ಆಗಮಗಳು, ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ದೈವಿಕವಾದ ಮೂಲವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸಿವೆ. ಮಾನಸಾರ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವು ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ಮಯ, ತ್ವಷ್ಟ ಮತ್ತು ಮನುವಿನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಸ್ಥಪತಿ, ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿ, ವರ್ಧಕಿ ಮತ್ತು ತಕ್ಷಕರಿಂದ ಬೆಳೆಯಿತೆಂದು ಅರ್ಥೈಸುತ್ತದೆ.[5] 'ವಾಸ್ತು' ಎಂದರೆ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದು ಅಥವಾ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ. 'ಶಿಲ್ಪ' ಎಂದರೆ ಮೂರ್ತಿಗಳ ರಚನೆ ಎಂಬರ್ಥವಿದೆ.[6] ಶುಕ್ರನ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ, ಅರಮನೆಗಳ, ಕಾಲುವೆಗಳ, ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳ ರಚನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಲ್ಲದೆ ಕೆರೆ, ಬಾವಿ, ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವೆಂದು ಗುರುತಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯ ಎಂದರೆ ದೇವರು ಇರುವ ಸ್ಥಳ, ದೇವರ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ಮಂದಿರ ಅಥವಾ ಕಟ್ಟಡ ಎಂದರ್ಥ. ದೇವಾಲಯ ಎಂಬುದು ಸಾಮೂಹಿಕ ಪೂಜೆ, ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಿರುವ ಒಂದು ತಾಣ.[7] ದೇವಾಲಯ ಎಂದರೆ ಕಟ್ಟಡ ಅಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲ, ಅದೊಂದು ಸಂಕೇತ, ದೈವತ್ವದ ಕಲ್ಪನೆಯಾಗಿದೆ.[8]

5–1.2. ಉಗಮ ಮತ್ತು ಬೆಳವಣಿಗೆ :

ಅಲೆಮಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಆದಿಮಾನವ ಒಂದು ಕಡೆ ನೆಲೆ ನಿಂತಾಗ, ಸುರಕ್ಷಿತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಲು ಯಾವಾಗ ಬಯಸಿದನೋ, ಅಂದಿನಿಂದ ತನಗಾಗಿ ಮನೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಸುತ್ತ ಗೋಡೆ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಛಾವಣಿ, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲು, ಗಾಳಿ–ಬೆಳಕು ಬರಲು ಕಿಟಕಿ ಹೀಗೆ ಮನೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡನು. ಇದು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಥಮ ಹೆಜ್ಜೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶಗಳಾದ ಗಾಳಿ, ಬೆಳಕು, ಸಿಡಿಲು, ಬೆಂಕಿ, ಮಳೆ, ಮಣ್ಣು, ಬೀಜ–ಸಸಿ–ಮರಗಳಲ್ಲಿನ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ತನ್ನ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರಿತನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಭಯ, ಭಕ್ತಿಗಳುಂಟಾಗುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಗೌರವವೂ ಬೆಳೆಯಿತು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳು ಅವನಿಗೆ ಪೂಜಾರ್ಹವಾದವು. ಗಿಡ, ಮರ, ಕಲ್ಲು, ನದಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತವಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಪೂಜಾಸ್ಥಾನಗಳಾದವು. ಕಾಲಗತಿಸಿದಂತೆ ಮನುಷ್ಯನ ಜ್ಞಾನ ಬೆಳೆದಂತೆಲ್ಲ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮಿಗಿಲಾದ ಅದ್ಭುತ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ ಎಂದು ನಂಬಿದನು. ಆ ಶಕ್ತಿಗೆ ರೂಪ ಕೊಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು.[9] ಕೊಟ್ಟ ರೂಪದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸುತ್ತಲೂ ಗೋಡೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ದೇವಾಲಯದ ಉಗಮವಾಯಿತು.

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪೂಜಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಬೌದ್ಧರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಇವರು ಗುಹಾಲಯಗಳನ್ನೇ ಪೂಜಾಗೃಹಗಳಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ ಮೌರ್ಯರ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದು ಹಲವು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಅಶೋಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಯಾವಾಗ ರಾಜ್ಯಧರ್ಮವಾಯಿತೋ, ಅದು ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲೆ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗಲೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಇವರು ಗುಹಾಲಯ ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಬುದ್ಧನ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಪೂಜಿಸುವ ಪೂಜಾಲಯಗಳೇ ಸ್ತೂಪಗಳು. ಇಲ್ಲವೆ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಹೂಳಿದ ಶವದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟುವ ಗೋಳಾಕಾರದ ಗುಡ್ಡ ಎಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಮಾನವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮನೆಗಳು, ಗುಡಿಸಲುಗಳು ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸಮಾಧಿ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಪ್ರೇರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳು ಬೌದ್ಧವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ.[10] ಕ್ರಿ.ಪೂ.3ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸ್ತೂಪಗಳು ಸಾಂಚಿ, ಸಾರನಾಥ್, ಬುದ್ಧಗಯಾಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಕ್ರಿ.ಪೂ.2ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೆಲಿಯೋಡೊರಸ್‌ನು ವಾಸುದೇವನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಗರುಡ ಸ್ತಂಭವು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಆಕರವಾಗಿದೆ.[11]

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ದಾರಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಸ್ತೂಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವು ಕ್ರಿ.ಪೂ.3ನೇ ಶತಮಾನದ ನಿರ್ಮಿತಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಬನವಾಸಿ, ಸನ್ನತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ. ಕ್ರಿಸ್ತಶಕದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕ್ರಿ.ಶ.150ರ ಕದಂಬರ ಪ್ರಾಕೃತ ಶಾಸನ

ಶಾತವಾಹನ ಅರಸ 'ಮಟ್ಟಪಟ್ಟಿದೇವ'ರಿಗೆ ದತ್ತಿ ಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.450ರ ತಾಳಗುಂದ ಶಾಸನ ತಾಳಗುಂದದ ಮಹಾದೇವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗರು.[12] ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿವೇ ಹೊರತು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮೂಲ ರಚನಾತ್ಮಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ಐಹೊಳೆ, ಬಾದಾಮಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಹಾಕೂಟ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅವರ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ಕಲಾಚಟುವಟಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಜೊತೆಗೆ ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಚಲುಕ್ಯರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೊಡುಗೆ ಆಗಿದೆ. ಇವರು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾದರಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ನಂತರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಗುಹಾಲಯ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಭಿತ್ತಿಗಳು, ಹೊಯ್ಸಳರ ವೇಸರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರಗಳು, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರಾಯ ಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಉಳಿದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕ್ರಿ.ಪೂ.ಸುಮಾರು 2ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸ್ತೂಪ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ಪತ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಡಗುಂದಿ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮಳಖೇಡದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳು ಅವರ ವಾಸ್ತುಕಲೆಯ ಔನತ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಇವರ ಕಾಲದಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳು ಹಸಿರು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಅಥವಾ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಶಿಖರ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುವುದು ಕಾಣಬುಹುದು. ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸ್ಥಳೀಯ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡವು. ಇದರಿಂದ ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉಗಮಗೊಂಡ ಹಲವು ಶೈಲಿಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿ : ಅಜಿತಾಗಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಂಠದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟಾಶ್ರವಾಗಿರುವುದೇ ಡ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರ, ಗ್ರೀವ, ಶಿಖರ, ಸ್ತೂಪಿಯು ಡ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಭಾಗಗಳಾಗಿದ್ದು 'ಷಡ್ವರ್ಗ ದೇವಾಲಯ'ಗಳೆನಿಸಿವೆ. ಮೂಲದಿಂದ ಸ್ತೂಪಿಯವರೆಗೆ ಆರು ಅಥವಾ ಎಂಟು ಕೋನವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರಗಳು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ಕ್ರಮೇಣ ಸಣ್ಣದಾಗುವ ಅಂತಸ್ತುಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂತಸ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರತಿರೂಪದಂತಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದು ಅಂತಸ್ತನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸುವ ದುಂಡು ಕಪೋತ ಮತ್ತು ಮೇಲಂತಸ್ತುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಪುಟ್ಟ ತೆರೆದ ಅಂಕಣಗಳು ಈ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.[13]

ನಾಗರ ಶೈಲಿ : ವಿಮಾನಾರ್ಚನಕಲ್ಪ, ದೀಪ್ತಾಗಮ, ರೌರವಾಗಮ, ಮಯಮತ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲದಿಂದ ತುದಿಯವರೆಗೂ ಚೌಕೋನವಾಗಿರುದೇ ನಾಗರ ಶೈಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬಾಗಿದ ರೇಖೆಯಂತಹ ರಚನೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು 'ರೇಖಾನಾಗರ' ಶೈಲಿ.[14] ಪೀಠ, ಜಂಘಾ, ಶೃಂಗ, ಅಮಲಕ, ಕಲಶ ಇವುಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಗಗಳಾಗಿವೆ. ಶಿಖರದ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಂತ ಹಂತಗಳ ಕೂಟದಂತಹ ರಚನೆಯಿದ್ದು ಅಮಲಕವಿರುವುದು. ಮೇಲೆ ಹೋದಂತೆ ಶಿಖರವು ಕಿರಿದಾಗುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಅಮಲಕ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಕಲಶವೂ ಇರುವುದು ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ವೇಸರ ಶೈಲಿ : ಇದೊಂದು ಮಿಶ್ರ ಶೈಲಿಯಾಗಿದೆ. ನಾಗರ ಮತ್ತು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಗಳ ಮಿಶ್ರಣದ ಫಲವೇ ವೇಸರ ಶೈಲಿ. ಇದು ವಿಂದ್ಯಾ ಪರ್ವತದಿಂದ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯವರೆಗೆ ಹರಡಿದೆ. ಅಜಿತಾಗಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಂಠದಿಂದ ಕಂಠದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಾಕಾರವಿರುವುದು ವೇಸರ ಶೈಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕಾಶ್ಯಪಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪರತ್ನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಠ ಹಾಗೂ ಶಿರೋಭಾಗವು ವೃತ್ತಾಕಾರವಿದ್ದಲ್ಲಿ ವೇಸರ ಶೈಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿದೆ. ಸುಪ್ರಭೇದಾಗಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಂಠದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿರುವುದೇ ವೇಸರಶೈಲಿ.[15] ಈ ಮೂರು ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲದೇ ಇನ್ನು ಅನೇಕ ಶೈಲಿಗಳಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ದೇವಾಲಯಗಳು **ಕದಂಬನಾಗರ** ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಫಾಂಸನಾ ಶಿಖರ ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಶಿಖರಗಳು ಕದಂಬರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದವು. ತದನಂತರ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರ ಮತ್ತು ಶಿಖರವು ಕಂಠ, ಕಪೋತದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗುತ್ತಾ ಮೇಲೆರುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗ್ರೀವ, ಶಿಖರ ಮತ್ತು ಸ್ತೂಪಿ ಇರುತ್ತದೆ.[16] ಇವು ಈ ಶೈಲಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಕಳಿಂಗ ಶೈಲಿ ಒರಿಸ್ಸಾದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಅಧ್ಯಯನ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಗೆ ಒಳಪಡುವ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುವನ್ನು ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಇಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಪರಂಪರೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವುಗಳಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳ ವಾಸ್ತು ವಿಶೇಷತೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು.

ಅತನೂರ.

ಹೆಸರು: ಜೈನ ಬಸದಿ.

ಸ್ಥಳ: ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಅಫ್ಜಲಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.679).

ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ ಬಸದಿಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ 41ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರದಿಂದ 14.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಒಳಭಾಗ 2 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ನವರಂಗವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 4 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ ಮತ್ತು ಚೌಕಾಕಾರ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ 9 ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ನಡುವಿನ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ನಾಗ, ಸಿಂಹ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಹೊಸದಾಗಿ ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ ಹಾಗೂ 24 ತೀರ್ಥಂಕರರ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಎರಡು ಮಹಾವೀರನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಸೀಮೆಂಟಿನ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಬಸದಿಯ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಈ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1243ರ ಶಾಸನ ಚೌವ್ವೀಸ ತೀರ್ಥಂಕರ ಪ್ರತಿಮೆಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನ ಚೌವ್ವೀಸ ತೀರ್ಥಂಕರ ಮೂರ್ತಿಯ ಪೀಠದ ಮೇಲಿದೆ.[17] ಕ್ರಿ.ಶ.1285ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಇಳ್ಗಾಪುರದ ಲಿಂಗಪ್ಪನ ಮಗ ಜರಗಪ್ಪನು ಬಸದಿಯನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ದಾರ ಮಾಡಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನ ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ ಮೂರ್ತಿಯ ಬಲಭಾಗದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಮೇಲಿದೆ.[18] ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಬಾಚರಸನು ಪಲ್ಲಿವಿಗೆ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದಾಯದಲ್ಲಿ ಸೊಡರೆಣ್ಣೆಗೆಂದು ಐದು ಪಣ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿಷಯವಿದೆ.[19]

ಅತನೂರ.

ಹೆಸರು: ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇಗುಲ.

ಸ್ಥಳ: ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಅಫ್ಜಲಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.679).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 41ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರದಿಂದ 18.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಕಮಲಾಕೃತ ತೋರಣದ ಎರಡು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕದಾದ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ 5 ಗೋಪುರಗಳ ತೋರಣವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಸರಳರೇಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದ್ವಾರದ ಹೊಸ್ತಿಲು ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಎಡಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಿಂಹ ಮುಖದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮುಂದೆ ಸುಂದರವಾದ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಪಾಳುಬಿದ್ದಿವೆ. ಆದರೆ ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದ್ದು, ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲ. ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತ ತೋರಣದ ಎರಡು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದಿನ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ 4 ಉಬ್ಬು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಭಿತ್ತಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ತೊಲೆ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಚತುರ್ದಳದ ಪದ್ಮವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತ ತೋರಣ ಹಾಗೂ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮೇಲೆ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪಾಳೂ ಬಿದ್ದಿದೆ. ಇದರ ಅವಶೇಷಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಚದುರಿವೆ. ನವರಂಗದ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಭಿತ್ತಿಯು 2 ದೇವಕೊಷ್ಟಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ 3 ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಎರಡು ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. 1ನೇ ಮಾದರಿಯ 2 ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕಾಕಾರ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅನೇಕ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. 2ನೇ ಮಾದರಿಯ ಸ್ತಂಭವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, (ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.) ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಈ ಸ್ತಂಭವು ಬೀಳುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯು ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ.

ಬಂದರವಾಡ.

ಹೆಸರು: ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಅಫ್ಜಲಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.743).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ 40ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರದಿಂದ 30.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪೀಠರಹಿತ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ಲಿಂಗದ ಕೆಳಭಾಗ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮೇಲ್ಭಾಗವು ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳರೇಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಾಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ.

ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕಾಕಾರ, ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯು 9 ಅಂಕಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ದಳದ ಪದ್ಮವಿದೆ. ಈ ಪದ್ಮದ ಸುತ್ತಲೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಹಾಗೂ 4 ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 3 ದೇವ ಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ಇವು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಶಿಲ್ಪ ಹಾಗೂ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಸೂರ್ಯ ಪೀಠವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ.

ಕ್ರಿ.ಶ.1113ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿದೆ. ಯುವರಾಜ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಂತೆ ಕಮ್ಮೆ ಕುಲದ ನೀಲಕಂಠ ದಂಡನಾಯಕನು ಬಂದರವಾಡದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದನು. ನಂತರ ಯುವರಾಜನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದಂಡನಾಯಕ ಲಕ್ಷ್ಮರಸನ ಬೇಡಿಕೆಯಂತೆ 50 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಜನರು ದೇವರ

ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದರು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ವಿವಿಧ ಸುಂಕಗಳನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ.[20]

ಬಂದರವಾಡ.

ಹೆಸರು: ಹಾಳುಬಿದ್ದ ದೇಗುಲ.

ಸ್ಥಳ: ಗೌಡರ ಮನೆಯ ಹತ್ತಿರ, ಬಂದರವಾಡ, ತಾ॥ ಅಫ್ಜಲಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.743).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ 40.ಕಿ.ಮೀ.ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರದಿಂದ 30.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಷ್ಟಕೋನ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳದ ಅರಳಿದ ಕಮಲವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 4 ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಷ್ಟಕೋನ, ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 4 ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿದ್ದು, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಉಬ್ಬುಸ್ತಂಭಗಳು ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ತೊಲೆಗಳು ತ್ರಿದಳದ 4 ಪದ್ಮಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಚತುರ್ದಳದ ಪದ್ಮವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಪದ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿದ್ದು, ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಸಿಂಹ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕಾಕಾರ, ಅಷ್ಟಕೋನ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಇದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಚತುರ್ದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ

ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ, ನಾಲ್ಕು ಪದ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವು ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮುಖಮಂಟಪದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಕೆಳಭಾಗದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತ ಆನೆಗಳ ಸಾಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆ ಇದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ನಾಟ್ಯ ಗಣೇಶನ ಒಂದು ವಿಗ್ರಹವಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಶಿಖರದ ಬದಲಾಗಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ (ಮುಂಡಮಾಲಾ) ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಇರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕಾರವಾಗಿ ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಅದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲಂಕೃತವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲ. ಇವು ಈ ದೇವಾಲಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯಾಗಿದೆ.

ಚಿಣಮಗೇರಿ.

ಹೆಸರು: ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದ ಬಳಿಯಿರುವ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇಗುಲ.

ಸ್ಥಳ: ಚಿಣಮಗೇರಿ, ತಾ॥ ಅಫ್ಜಲಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಉತ್ತರಾಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.720).

ಇದೊಂದು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ 39ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಫಜಲಪುರದಿಂದ 12.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಮೂರು ಅಂತರಾಳಗಳು, ಒಂದು ನವರಂಗ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಉತ್ತರ, ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ

ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಹೊಸ್ತಿಲು (ಉದುಂಬರ) ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮೂರು ಅಂತರಾಳಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ, ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಮಕರ ತೋರಣಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿದ್ದು, ಈ ಜಾಲಂದ್ರಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ದ್ವಾರದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯು ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 4 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಇದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ನಕ್ಷಾತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿದ್ದು, ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದ್ದು, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ.

ಮಣ್ಣೂರು.

ಹೆಸರು: ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಅಫ್ಜಲಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.748).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 86.ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರದಿಂದ 31.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ತೆರೆದ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಚಾಮರ ಧಾರಿಣಿಯರು,

ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು, ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಸಪ್ತಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳರೇಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳರೇಖೆ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಕಮಲಂಕೃತ ತೋರಣವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯೆ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯೆ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಕರ ತೋರಣವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಕೆತ್ತನೆಯುಳ್ಳ ಅಷ್ಟಕೋನ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ವಾಹನ ಸಮೇತ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಸುತ್ತಲು ತಾಂಡವ ನೃತ್ಯ ಶಿವನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಹಾಗೂ ಆರು ಕಮಲಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ವೈವಿದ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಇವುಗಳು ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲಗಳಾಗಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿದ್ದು, ಈ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 12 ಉಬ್ಬು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠ, ಚೌರಸ, ಬೋದಿಗೆ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಎತ್ತರವಾದ ಜಗಲಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಹುಕೋನಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು 'ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನ'ದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿದ್ದು, ದುರ್ಗಾ, ನರಸಿಂಹ, ವರಾಹ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಎಡಭಾಗದ ಭಿತ್ತಿಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಕರ ಪ್ರಣಾಳಿಕೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕುವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾದ ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಚಾಮುಂಡಿ, ಪದ್ಮಾಸೀನವಿಷ್ಣು, ಭೈರವಿ, ಮನ್ಮಥ, ಗಣಪ, ಬ್ರಹ್ಮ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳ, ದರ್ಪಣ ಸುಂದರಿಯರ, ವಿವಿಧ ವಾದ್ಯ ನುಡಿಸುತ್ತಿರುವ ವಾದ್ಯಗಾರ್ತಿಯರ ಹಾಗೂ ನರ್ತಕಿಯರ ಸುಂದರ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಉತ್ತರಭಾಗದ ಹೊರ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ನಾಗರಿ ಭಾಷೆಯ ಶಾಸನವಿದ್ದು, ಅರಸನೊಬ್ಬನ ಬಿರುದಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.[21] ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಇವು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ).

ಹೆಸರು: ಶಿವಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇಗುಲ.

ಸ್ಥಳ: ಕುಂಬಾರ ಓಣಿ, ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ), ತಾ॥ ಅಫ್ಜಲಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು:	ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ:	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು.10).

ಇದೊಂದು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ 40ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರದಿಂದ 34.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 3 ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, 1 ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪೀಠಸಹಿತ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಸುಮಾರು 2 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಲಿಂಗದ ಕೆಳಭಾಗ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮೇಲ್ಭಾಗವು ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಡಮರು, ತ್ರಿಶೂಲ, ಖಟ್ವಾಂಗ, ಸರ್ಪವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಪಟ್ಟಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸಿಂಹದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಕಮಲಾಕೃತ ತೋರಣವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೂವು, ಸಿಂಹದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳದ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಛಾವಣಿಯ ಮದ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಪಾಳು ಬಿದ್ದಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ. ಈ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯು ಬಿದ್ದಿದೆ.

ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಮೂರ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದ್ದು, ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ).

ಹೆಸರು:	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇಗುಲ.

ಸ್ಥಳ:	ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಅಫಜಲ್ಪುರ.

ಕಾಲ:	ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು:	ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು:	ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ:	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.715).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟವಾಗಿದ್ದು, ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ 21.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರದಿಂದ 34.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 3 ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, 1 ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪವಿದ್ದು, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ, ಪೂರ್ವ, ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರು, ಖಟ್ವಾಂಗವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಚಾಮರ ಧಾರಿಣಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳರೇಖಾ ಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸಿಂಹಶಾಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಶಿಖರಗಳ ತೋರಣಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 4 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ(ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ), ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳು ಬರಿದಾಗಿದ್ದು, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ಅಷ್ಟಕೋನದ ನಕ್ಷತ್ರವಿದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ಸುತ್ತಲು ಶಿವನ ತಾಂಡವ ನೃತ್ಯದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಚೌಕ, ಅಷ್ಟದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತ, ಚೌಕ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಭಿತ್ತಿಯ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಕಮಲಂಕೃತ ತೋರಣ ಹಾಗೂ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ 5 ಶಿಖರಗಳು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹದ ಕೆತ್ತನೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು, ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಪಟ್ಟಿಕೆ, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸಿಂಹದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಬಹುಕೋನಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರಂತೆ 3 ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 4 ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯ ಸುತ್ತಲು ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮುಂಟಪದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರವು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದಂತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ನಾಗನಾಗಿಣಿ, ಕಾಳಿ, ಬೆಣ್ಣೆತಿನ್ನುತ್ತಿರುವ ಮಂಗನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು

ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನವು ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇದು ಪಂಚಲಿಂಗ ಕಲಿದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[22] ಕ್ರಿ.ಶ.1105,[23] 1140,[24]ರ ಶಾಸನಗಳು ಕಲಿದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಾಶಾಳ.

ಹೆಸರು: ನರಸಿಂಹ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಅಫ್ಜಲಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.756).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 82.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರದಿಂದ 27.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು 2 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 2 ಅಂತರಾಳಗಳು, 1 ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಕಮಲ, ಸಿಂಹ, ಆನೆ, ಹಾಗೂ ಮಕರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಹೂವು, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಹೂವು, ಸಿಂಹ ಹಾಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಮನಾವತಾರದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಹನ ಸಮೇತ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ, ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇವು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಮಾಶಾಳ

ಹೆಸರು: ರಾಮಲಿಂಗ ದೇಗುಲ.

ಸ್ಥಳ: ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಅಫ್ಜಲಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.756).

ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 82.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರದಿಂದ 27.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಕಮಲಂಕೃತ ತೋರಣವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮುಂದಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಹೊಸ್ತಿಲು (ಉದುಂಬರದ) ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಳಿದ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. (ಅಷ್ಟಕೋನದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.) ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 12 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋದಿಗೆಯು ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಉಳಿದ 8 ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು, ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿನ ಅಷ್ಟಕೋನದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮದ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಈ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮೇಲೆ ಸುತ್ತಲೂ 14 ಅರ್ಧ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಚೌಕದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ದ್ವಾರವನ್ನು ಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ.

ಮಾಶಾಳ

ಹೆಸರು: ಯಾಳಬಾವಿ ತೋಟದ ದೇಗುಲ.

ಸ್ಥಳ: ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಅಫ್ಜಲಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.756).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲವಾಗಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 82.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಗೂ ಅಫ್ಜಲಪುರದಿಂದ 27.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 3 ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, 1 ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಾಗನಾಗಿಣಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಈ ಶಿವಲಿಂಗವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಇದರ ಪೀಠವು ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಕೊಂಡಿರುವುದೇ ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಈ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರ ಧಾರಿಣಿಯರು, ಜೊತೆಗೆ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಾಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ಒಂದೊಂದು ಅಂತರಾಳಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ನಡುವಿನ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊಗ್ಗಿನ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ 4 ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದ್ದು, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಅರ್ಧಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಚೌಕದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವು ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು 'ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನ'ದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಭಿತ್ತಿ ಒಂದು ದೇವಕೋಷ್ಟಕವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಮೂರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ

ಕೂಡಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆ ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆ, ಮಧ್ಯದ ಪಟ್ಟಿಕೆ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆ, ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆ ನರ್ತಕಿಯರ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ದೊಡ್ಡದಾದ ಬಾವಿಯಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕ್ರಿ.ಶ.1115ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಯುವರಾಜ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನು ಆಳಂದೆ-1000ವನ್ನು ಆಳುತಿದ್ದಾಗ ಮನೆವೆರ್ಗಡೆ ದಂಡನಾಯಕ ಗೋವಿಂದಮಯ್ಯನು ಮಾಶಾಳದಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವ, ಕೇಶವ ಹಾಗೂ ಆದಿತ್ಯ ದೇವರುಗಳ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಪ್ರಸ್ತುತ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ ಯುವರಾಜನು ಕರ್ಜಗಿಯ ಬೆಂಕೊಳ್ವನ ಕೋಲಲ್ಲಿ 100 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, 1 ಮತ್ತರು ತೋಟ ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[25] ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಶಂಕರ, ಶ್ರೀಕೇಶವ ದೇವರ ಪೂಜಾರಿಗೆ 10 ಮತ್ತರು, ಪುರಾಣಕ್ಕೆ 18 ಮತ್ತರು, ಋಗ್ವೇದದ ಖಂಡಿಕೆಗೆ 10 ಮತ್ತರು, ಜಗಳೆ ಜಾಗಟಗೆ 5 ಮತ್ತರು, ಯಜುರ್ವೇದದ ಖಂಡಿಕೆಗೆ 10 ಮತ್ತರು, ಸಾಮವೇದದ ಖಂಡಿಕೆಗೆ 10 ಮತ್ತರು, ಸತ್ರಕ್ಕೆ 25 ಮತ್ತರು, ತೊಳಗನೂರಿನಲ್ಲಿ 200 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[26] ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಅಗ್ರಹಾರ ಮಾಶಾಳದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಣ್ಣನು ತಿಪ್ಪಣ್ಣೇಶ್ವರ ದೇಗುಲವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಇಲ್ಲಿನ ಪುಷ್ಕರಣಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಸೋಪಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಜೊತೆಗೆ 10 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದರ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[27] ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಗೋವಿಂದೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[28] ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಮಣ್ಣೂರು

ಹೆಸರು: ಗವಿಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಅಫ್ಜಲಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10-12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.754).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 86.ಕಿಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರದಿಂದ 21.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ತೋರಣವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಸರಳರೇಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು, ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿನ ನಂದಿ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲ ಅಲಂಕಾರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿದ್ದು, ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಾಗನಾಗಿಣಿ, ಗಣಪತಿ ಹಾಗೂ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ನಾಗಾಲಂಕೃತ ತೋರಣದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಸರಳರೇಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[29]

ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು.

ರುದ್ರವಾಡಿ.

ಹೆಸರು	:	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ.
ಸ್ಥಳ	:	ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಆಳಂದ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.
ರಾಜವಂಶ	:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.
ದಿಕ್ಕು	:	ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.
ವಸ್ತು	:	ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.
ಪ್ರಕಟಣೆ	:	ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು.(ಪುಟ–106).

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟವಾಗಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಗುಲ್ಬರ್ಗಾದಿಂದ 64.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದ ಅಗಲ 18'x16' ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 3 ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, 1 ತೆರೆದ ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಕಮಲಾಕೃತ ತೋರಣವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿಯ ತೋರಣಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಬಿಂಬವಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ

ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿಯ ತೋರಣಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಹಾಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಾಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ಒಂದೊಂದು ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳಿವೆ. ಮೂರು ಅಂತರಾಳಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಆರು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ಲತಾಸುರುಳಿ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ(ಮೂರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಚೌಕ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳನ್ನಿಡಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎರಡು ಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಈ ಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದ್ದು, ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಇವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ವೃತ್ತವು ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮುಂಭಾಗವು ಎರಡು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಳವಿನ್ಯಾಸ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಪುಷ್ಕರಣಿಯಿದೆ. ಪುಷ್ಕರಣಿಯು ಆಯತಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು, ಇಳಿಯಲು ಎರಡು ಕಡೆಯಿಂದ ಸೋಪಾನಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಚಂದಲದೇವಿಯ ದಂಡನಾಯಕ ಮಲ್ಲಿದಂಡನಾಥನು ರುದ್ರವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೂಟ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಇತನ ಮಕ್ಕಳು ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿನ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಪೂಜೆಗೆಂದು ಅಗ್ರಹಾರದ ಪ್ರಭು ವಾಸುದೇವ ಭಟ್ಟೋಪಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರದ ಕೋಲಲ್ಲಿ 300 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು 500 ಗದ್ಯಾಣಗಳಿಗೆ ಖರೀದಿಸಿ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆದ ವಿಷ್ಣುಭಟ್ಟನನ್ನು ಕವಿರತ್ನ ಭೂಷಣ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಆಂಧ್ರ ಕವಿಯೆಂದು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[30] ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಶಾಸನ ಸೋಮಯಾಜಿ ಪಂಡಿತರ ವಿನಂತಿಯ ಮೇರೆಗೆ, ರುದ್ರವಾಡಿಯ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವರು ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ದೇವರಂಗಭೋಗ, ನೈವೇದ್ಯ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ 50 ಮಹಾಜನರ ಕೈಯಲ್ಲಿ 900 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, ಹಾಗೂ ಬಬ್ಬಲೇಶ್ವರ ಗ್ರಾಮ ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[31]

ಪಡಸಾವಳಗಿ.

ಹೆಸರು	:	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.
ಸ್ಥಳ	:	ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಆಳಂದ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ. 10–12 ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು : ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು : ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪುಟ-60).

ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾದಿಂದ 60.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 12.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದ ಅಗಲ 20x12 ಮೀಟರ್‌ಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 3 ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, 1 ತೆರೆದ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಮತ್ತು ಚೌರಿಹಿಡಿದ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದ್ವಾರಪಾಲಕನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿವೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಶೂಲ, ಅಭಯಹಸ್ತವಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪಾಶ, ಗದೆಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ನರ್ತಕಿಯರು, ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಇದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚೌರಿ ಹಿಡಿದ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿ ಹಾಗೂ ಅಂಜಲಿಹಸ್ತ ದ್ವಾರಪಾಲಕನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ಒಂದೊಂದು ಅಂತರಾಳಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಅಂತರಾಳಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡೆರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಂತೆ ಒಟ್ಟು ಆರು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ. ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿವೆ. ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗೂ ನಾಗಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟ, ಚೌಕ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ನಾಗ, ಕಾಳಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಮಹಾಸತಿಕಲ್ಲು ಇಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದು ಎಡಗೈಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದ ಒಕ್ಕೈ

ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ದಂಪತಿಗಳು ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂದೆ ಕಳಸವನ್ನಿಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸತಿಗಲ್ಲಿನ ಕೆಳಭಾಗ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಶಾಸನದ ಮೇಲೆ ಚಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ, ನಂದಿ, ಲಿಂಗ, ಲಿಂಗದ ಮೇಲೆ ಛತ್ರಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1110ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ವಿವಿಧ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಕಲಿದೇವೇಶ್ವರ, ಸಂಗೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ವಿಷಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.[32](ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ–1).

ಮೊಘಾ(ಬಿ).

ಹೆಸರು	:	ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.
ಸ್ಥಳ	:	ಮೊಘಾ(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಆಳಂದ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ. 10–12 ನೇ ಶತಮಾನ.
ರಾಜವಂಶ	:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.
ದಿಕ್ಕು	:	ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.
ವಸ್ತು	:	ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ.
ಪ್ರಕಟಣೆ :		ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪುಟ–764).

ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾದಿಂದ 60.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದದಿಂದ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ 12.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದ ಅಗಲ $15^{1\backslash 2}$x12 ಮೀಟರ್ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 3 ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, ಒಂದು ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನ, ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಪಟ್ಟಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ 13 ಅಲಂಕೃತ ಪದ್ಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಪದ್ಮಗಳು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ

ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಅರ್ಧ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಅಷ್ಟಕೋನದ ಪೀಠ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೆ ಶಿಖರವಿಲ್ಲ. ಸಮತಟ್ಟಾದ(ಮುಂಡಮಾಲಾ) ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಶಿಖರವಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆ. (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ–2).

ಮಡಿಹಾಳ.

ಹೆಸರು : ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ : ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಆಳಂದ.

ಕಾಲ : ಕ್ರಿ.ಶ. 10–12 ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು : ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು : ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪುಟ–62).

ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾದಿಂದ, 79.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದದಿಂದ 31.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದ ಅಗಲ 31x12 ಮೀಟರ್ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗೃರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ. ನವರಂಗ, ತೆರೆದ ಸಭಾಮಂಟಪ, ನಂದಿ ಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರು, ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರು, ಖಟ್ವಾಂಗವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಸುರುಳಿ, ಸಿಂಹ, ಸ್ತಂಭಶಾಖಾಲಂಕೃತ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ತ್ರಿದಳದ ಪದ್ಮವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಮೊಗ್ಗಿನಾಕಾರದ ಚತುರ್ದಳದ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ಕೆಳಗೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ(ಮೂರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ವಿತಾನದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚತುರ್ದಳದ ಕಮಲವನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು

ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೈವದ್ವಾರ ಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸಿಂಹದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿಯರು, ಸರ್ಪ, ಖಟ್ವಾಂಗ, ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉದುಂಬರವು ಪದ್ಮಾಲಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲಿನ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾದರಿಯ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮತ್ತು ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳು, ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಅಧೋಮುಖಿಯಾದ ಏಕದಳದ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ, ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ, ನಾಲ್ಕು ಪದ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಿದ್ಯತೆ ಇದೆ.

ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ನಂದಿ ಮಂಟಪವಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಒಳಭಾಗವು ನವರಂಗ, ಎರಡು ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನಂದಿ ಮಂಟಪವು ಒಂಭತ್ತು ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ಕೆಳಗೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ, (ಬೋಧಿಗೆಯ ಕೆಳಗೆ ಡಮರು ಆಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.), ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನಂದಿಯು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ನಂದಿಯ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಘಂಟೆಯ ಸರ, ಕಾಲಲ್ಲಿ ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಡುಬ್ಬದ ಮೇಲೆ ಬಟ್ಟೆ ಇದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಒಂಭತ್ತು ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಪಶ್ಚಿಮದ ದ್ವಾರವು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು, ಯಾವುದೇ ಅಲಂಕಾರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಪೂರ್ವದ ದ್ವಾರವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಹೂವು, ನವಿಲು, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ನವಿಲು ಹೂವಿನ ಕತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ನಾಗ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಮುಂದಿನ ಪೂರ್ವದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಪಶ್ಚಿಮದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲೆ ಶಾಸನವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಎಡಬಲಕ್ಕೆ ಆನೆಯ ಕಟಾಂಜನವಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಸ್ತಂಭ ಶಾಸನಗಳು, ನಂದಿಮಂಟಪದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಶಾಸನವು ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನ ಶಾಸನಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಕದಂಬನಾಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1098ರ ಶಾಸನ ದೇವನಾಗರಸನ ಮಗ ಅಹವಮಲ್ಲನ ಬೇಡಿಕೆಯಂತೆ

ದೇವಾಲಯದ ಮಠದ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ 200 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[33] ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1184ರ ಶಾಸನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[34] ನಂದಿ ಮಂಟಪದ ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆಚಾರ್ಯ ದ್ರುವೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದ ಮಠವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[35] ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[36] (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ–3).

ಮಡಿಹಾಳ.

ಹೆಸರು : ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ : ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಆಳಂದ.

ಕಾಲ : ಕ್ರಿ.ಶ. 10–12 ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು : ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು : ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪುಟ–754).

ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾದಿಂದ 79.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದದಿಂದ 31.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗವು ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು, ಒಂಭತ್ತು ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ 8 ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, 2 ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವದ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಪಟ್ಟಿ ಹಾಗೂ ನಾಗಾಲಂಕೃತ ತೋರಣವಿದೆ. ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಹೂವು, ನವಿಲು, ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ನವಿಲು, ಹೂವಿನ ಅಲಂಕಾರವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ನಾಗ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖಾ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ.

ನಿಂಬರ್ಗಿ.

ಹೆಸರು : ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ : ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಆಳಂದ.

ಕಾಲ : ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು : ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು : ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು.(ಪುಟ-146).

ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟವಾಗಿದ್ದು, ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಗುಲ್ಬರ್ಗಾದಿಂದ 68.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದದಿಂದ 20.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದ ಅಗಲ 12x15 ಮೀಟರ್ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಮೂರು ಮುಚ್ಚಿದ ಅಂತರಾಳಗಳು, ಒಂದು ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನದ ಜೊತೆಗೆ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಪಟ್ಟಿಕೆ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖಾ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ದ್ವಿದಳದ ಕಮಲಾಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಎಡಬಲ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ನಾಗಾಲಂಕೃತ ತೋರಣ ಸ್ತಂಭಶಾಖಾ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿದ್ದು, ಜಾಲಂದ್ರಗಳ ಕೆಳಗೆ ಅಮೃತ ಕಳಸದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ (ಉದುಂಬರ) ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಾಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಎರಡು ಆನೆಗಳ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ತ್ರಿದಳ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಹೂವು, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸಿಂಹಶಾಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಸುಂದರವಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು (ಉದುಂಬರ) ಕಮಲಾಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಐದು ಕಮಲದ ಹೂವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮುಂದೆ ಸುಂದರವಾದ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬವು ಅಲಂಕೃತವಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮೇಲೆ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನನಿರತ ಯತಿಗಳು, ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗಿನ ಅಲಂಕಾರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಎಡಬಲ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉದುಂಬರ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಎರಡು ಆನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ

ಲಲಾಟಬಿಂಬವು ಅಲಂಕೃತವಿಲ್ಲದೆ. ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳರೇಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಣಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉದುಂಬರ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಎರಡು ಸಿಂಹದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ಮಕರ ತೋರಣದಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಎಡಬಲ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿದ್ದು, ಇವುಗಳ ಕೆಳಗೆ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ನಾಲ್ಕು ಕಮಲದ ಹೂವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗವು ಒಂಭತ್ತು ಅಂಕಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಘನವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ತೊಲೆಗಳ ಒಳಭಾಗದ ನಾಲ್ಕೂ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಟಗರಿನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಅಗ್ನಿ, ಕೋಣನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಯಮ, ಐರಾವತದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಇಂದ್ರ, ಎತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಈಶಾನ್ಯ, ಮನುಷ್ಯನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಕುಬೇರ, ಏಳು ಮುಂದಿ ಅಪ್ಸರೆಯರಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ನೈರುತ್ಯ ಹಾಗೂ ವರುಣನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಈ ತೊಲೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗವು ಮಣಿಸರ, ಹೂವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಣಿಸರ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಂಕಣವು ಎಂಟು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿನ ಕಮಲವು ಪಂಚದಳದಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ತೊಲೆಯು ನಾಲ್ಕು ಕಮಲಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಕಮಲಗಳು ತ್ರಿದಳದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಉಳಿದ ಎಂಟು ಅಂಕಣದಲ್ಲಿನ ಪದ್ಮವು ಮೊಗ್ಗಿನಾಕಾರದ, ದ್ವಿದಳದ ಕಮಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಮಲವು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅಲಂಕಾರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದೇ ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿ ತ್ರಿದಳದ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಧಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, (ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ) ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಇನ್ನೆರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ (ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ), ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಒಳಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಆನೆಯ ಕಟಾಂಜನ (ಹಸ್ತಿಹಸ್ತ) ವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪವು ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿ ಹಾಗೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿ ಮಣಿಸರ ಹಾಗೂ ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರದ ಬಲಭಾಗದ ಹೊರಭಿತ್ತಿ ಕಾಳಿ, ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರದ ಎಡಭಾಗದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ

ಮೂರು ಸುಂದರಿಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಒಬ್ಬಳು ಚಿಕ್ಕಮಗುವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ನಿಂತಿರುವಳು. ಮಗುವಿನ ಒಂದು ಕೈ ಅವಳ ತಲೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬಳ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಲೋಟಗಳಿವೆ. ಲೋಟದ ನೀರು ಇನ್ನೊಂದು ಲೋಟಕ್ಕೆ ಸುರಿಯುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಮೂರನೇಯ ಸುಂದರಿಯ ಮೂರ್ತಿಯು ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಅಡಿಭಾಗದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಹೂವು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಆನೆಯ ಸಾಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು ಹೂವು, ಆನೆ, ಎರಡು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಬಿಡಿ ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದರ ನಂತರ ಮತ್ತೊಂದರಂತೆ ಸಾಲಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗವು ಸಮತಲವಾದ (ಮುಂಡಮಾಲಾ) ಛಾವಣಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇವು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ–4).

ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಊರೊಡೆಯ ಕಲಿದೇವನ ಪೂರ್ವಜನಾದ ನಾರಾಯಣಚಾರ್ಯನು ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯ ಅರಸ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಂದ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದನು. ಕಲಿದೇವನ ತಂದೆಯಾದ ಚೀಮಾಳನಿಗೆ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ನಿಂಬರ್ಗಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುವೆಂದು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಕಲಿದೇವನು ನಿಂಬರ್ಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಿದೇವೇಶ್ವರ, ಚನ್ನಕೇಶವ ಹಾಗೂ ಉದಯಾದಿತ್ಯ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವರುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗ, ನೈವೇದ್ಯ, ತಪೋಧನರ ಸತ್ರಕ್ಕೆ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ, ಪುರಾಣ ವಾಚನಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.[37]

ನಿಂಬರ್ಗಿ.

ಹೆಸರು	:	ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.2.
ಸ್ಥಳ	:	ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಮುಂದೆ, ತಾ॥ ಆಳಂದ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.
ರಾಜವಂಶ	:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.
ದಿಕ್ಕು	:	ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.
ವಸ್ತು	:	ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.
ಪ್ರಕಟಣೆ	:	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್. (ಪುಟ–738).

ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 68.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದದಿಂದ 20 ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು, ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉದುಂಬರ (ಹೊಸ್ತಿಲು) ಸುಂದರವಾದ ಕಮಲಂಕೃತ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಚತುರ್ದಳ ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ.

ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ನಂದಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಪಟ್ಟಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳ ರೇಖಾಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿದ್ದು, ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗವು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು 'ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನ'ವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದು ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಎಡಭಾಗದ ಹೊರಭಿತ್ತಿ ಮಕರ ಪ್ರನಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ನಿಂಬರ್ಗಿ.

ಹೆಸರು	:	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ.
ಸ್ಥಳ	:	ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಆಳಂದ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.
ರಾಜವಂಶ	:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.
ದಿಕ್ಕು	:	ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖ.
ವಸ್ತು	:	ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.
ಪ್ರಕಟಣೆ	:	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್. (ಪುಟ–738).

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 68.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದದಿಂದ 20.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ತೆರೆದನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ನಾಗಶಾಖೆ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭ ಶಾಖೆ(ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದಕೂಡಿದೆ), ಬಳ್ಳಿಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತ ತೋರಣ ಹಾಗೂ ಅದರ ಮೇಲೆ ಹೂವು, ಎರಡು ಸಿಂಹಗಳು, ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ತೋರಣವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬವು ನಂದಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಾಂಕೃತ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ,

ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಐದು ಕಮಲಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ಕಮಲ ಏಕದಳದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಅದರ ಸುತ್ತಲು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಈ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಎಂಟು ಹೂಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಕಮಲಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ದಳಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ನಂದಿ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ತೆರೆದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಆರು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಹಾಗೂ ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದ್ದು, ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಪಂಚದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ.

ಬೋಧನ.

ಹೆಸರು : ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ : ಬೋಧನ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ಆಳಂದ.

ಕಾಲ : ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು : ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು : ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲು.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು.(ಪು–165).

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾದಿಂದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 33ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದದಿಂದ 35.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೊಂದು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಹೂವು, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳವು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 4 ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕಾಕಾರ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಎರಡುವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಬ್ರಹ್ಮ, ಭೈರವ, ಗಣಪತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಳಿದ ಕಮಲವಿದೆ. ನವರಂಗದ

ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹವಿದ್ದು, ಅವುಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯು ವಜ್ರಪಟ್ಟಿಕೆ, ಬಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದಾನ ಶಾಸನ ಹಾಗೂ ವೀರಗಲ್ಲು ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಇದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಟಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಯಾವುದೇ ಅಲಂಕರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು 3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಬಳ್ಳಿ ಆಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಚತುರ್ಕೋನಾಕೃತಿ, ಹಾಗೂ ಅದರ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡಗೆರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಭಾಗದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಹೂವಿನ ಆಕೃತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತರವು ಉತ್ತರ, ವಾಜನ, ವಲ್ಲಭಿ ಹಾಗೂ ಕಪೋತವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಕಪೋತವು ರೋಮನ್ ಲಿಪಿಯ ಎಸ್ ಅಕ್ಷರದಂತೆ ಇದೆ. ಇದು ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದ ನೀರು ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳದಂತೆ ತಡೆಯಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಸದಾದ ಶಿಖರವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1142ರ ಶಾಸನ ಎರಡನೇ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1142ರಲ್ಲಿ ಬೋಧನದ ಪ್ರಭು ನಾರಣದೇವ ದಂಡನಾಯಕನು ಇಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಕೇಶವ ಹಾಗೂ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರುಗಳಿಗೆಂದು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಬಮ್ಮಣ್ಣಯ್ಯ ದಂಡನಾಯಕನು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ.[38]

ಹೊಡಲ.

ಹೆಸರು: ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಆಳಂದ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಕಲ್ಲು.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೆಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–803).

ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟವಾಗಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 37.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದದಿಂದ 40.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಮೂರು ಅಂತರಾಳಗಳು, ನವರಂಗ ನಂದಿಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಬರಿದಾಗಿವೆ.

ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯ ಅರಳಿದ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ

ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗವು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳ ಆಗರವಾಗಿದೆ. ಇದು ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಹದಿನಾರು ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದು, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇದರ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿದ್ದು, ಸಪ್ತಮಾತೃಕಾ, ಪಾರ್ವತಿ ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಿಷ ಮರ್ದಿನಿ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ ಹಾಗೂ ಗಣಪತಿಯ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಳಿದ ಕಮಲವಿದೆ. ಹಾಗೂ ಇದು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ, ಮಕರ, ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಶಿಖರಗಳ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಮುಖಮಂಟಪವು ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಎಡಬಲಕ್ಕೆ ಕಟಾಂಜನ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಿರು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯಗಳು ಎದುರು–ಬದಿರಾಗಿವೆ. ಕಲಾತ್ಮಕತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಭಗ್ನಗೊಂಡ ಶಿವಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಘನವಾದ ಆಕೃತಿಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಭವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಅನೇಕ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ, ಚೌರಿದಾರಿ ಪರಿಚಾರಿಕೆಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ವಿಶಾಲವಾದ ನಂದಿಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದರ ನಡುವಿನ ನಂದಿಯು ಮೂಲ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ನಂದಿಯ ಮುಂದೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ನಂದಿ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ 22 ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಅರಳಿದ ಕಮಲವಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1185ರ ಶಾಸನ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಂಟಪವನ್ನು ಚಾವನ ದಂಡನಾಯಕನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗ, ರಂಗಭೋಗ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ತ್ರಿಭೋಗ ನೈವೇದ್ಯ, ತಪೋಧನರಿಗೆ ಗದ್ದೆ, ತೋಟವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[39]

ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಕಪೋತವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಜಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಜಗತಿಯು ಖುರ, ಕುಂಭ, ಹಾಗೂ ಕಪೋತನಾಸಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ.

ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ

ಹೆಸರು: ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಮುಂದೆ, ತಾ॥ ಆಳಂದ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.796).

ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 63.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದದಿಂದ 15.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 18x13.ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಮೂರು ಮುಖಮಂಟಪಗಳು, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಮಿಥನ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಚೌಕ (ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವವರಂಗದ ಭೂವನೇಶ್ವರಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಟರಾಜ, ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಏಕದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಸುತ್ತಲೂ ವಾಹನ ರೂಢರಾದ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಸುಂದರವಾದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉಳಿದ ಎಂಟು ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಮೂರು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪಗಳು ಪೂರ್ವ, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿವೆ.

ಮುಖಮಂಟಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 14 ಅರ್ಧಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಚೌಕದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ, ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪಗಳ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿ ಚತುರ್ದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಪಾದಬಂಧ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಹೊರ ಗೋಡೆಯು ಒಂದು ದೇವಕೋಷ್ಠಕವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಎಡ ಬಲದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಹಾಗೂ ನಂದಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಹೊರಭಿತ್ತಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ದೇವಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಕ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ, ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ದೇವಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಕ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಸುತ್ತಲೂ 20 ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ 17 ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರದಾಗಿದ್ದು, ಒಂದು ಗಣೇಶನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇನ್ನೆರಡು ವೀಣಾಧಾರಿ ಪುರುಷರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ

ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಮೇಲೆ ದೇವಾಲಯದ ಭಿತ್ತಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ತೋರಣವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಸ್ತರವು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಹೊರಗೋಡೆಯು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಲವು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಡಿಯಲ್ಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಹೂಗಳ ಸಾಲಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅದರ ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಕೆತ್ತನೆ ಹಾಗೂ ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಮೂರನೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಸಿಂಹಗಳ ಸಾಲು, ಅದರ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಬಿಡಿ ಬಿಡಿಯಾದ ಕಿರು ಸ್ತಂಭಗಳು, ಇದರ ಮೇಲೆ ಸುಂದರವಾದ ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ. (ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಚಿತ್ರ–5).

ಚಿಂಚನ್ಸೂರು.

ಹೆಸರು: ಮಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಚಿಂಚನ್ಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಆಳಂದ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ(ಪು–19).

ಮಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 20.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಳಂದದಿಂದ 30.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಸಿಂಹ, ಆನೆ, ಹಂಸದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿದ್ದು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ಎರಡು ಉಬ್ಬುಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಸ್ತಂಭಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ 2 ಶಾಸನಗಳಿವೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಕೊಲ್ಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಗಯಿಕ ಗಂಗಪ್ಪನ ಮಗ ಮಾಯಣ್ಣನು ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[40] ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನವನ್ನು ಗಂಗಪ್ಪನ ಮಗ ಮಾಯಣ್ಣನು ಬರೆಸಿದನೆಂದು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[41] ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದಿನ ನವರಂಗವು ಮುರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ,

ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಹೂವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು, ಅಂತರಾಳದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿದ್ದು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ಭೈರವ, ಕಾಳಿ, ಗಣಪತಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಡೋಲುಬಾರಿಸುವ, ಕೊಳಲು ಉದುವ, ನೃತ್ಯನಿರತ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿಯು ನಾಗಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಎಡಬಲ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಂತೆ ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಇವು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು.

ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ.

ಹೆಸರು: ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ.

ಸ್ಥಳ: ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು (ಪು.229).

ಈ ಬಸದಿಯು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 27.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಸಭಾಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕುವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಸ್ಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಯ ಎಡ ಹಾಗೂ ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು, ಸರಳವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಪದ್ಮಾಸೀನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ಥಂಭಶಾಖಾ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರರಾಳವಿಲ್ಲದೆ, ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಿ, ಧರಣೇಂದ್ರ ಯಕ್ಷ ಹಾಗೂ ಶಾಂತಿನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಯ 8 ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಏಕದಳದ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲದಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಮಲಗಳು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣವು 4 ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಈ 4 ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಪದ್ಮಾಸೀನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಜೈನ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂಬಳ್ಳಿ, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಸ್ಥಂಭಶಾಖಾ

ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಿಲಾಶಾಸನವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಗೆ ಹೋಗಬೇಕಾದರೆ ಎಲ್ಲರು ಈ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕಾಲನ್ನಿಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸವೆದು ಹೋಗಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ಬಾವಿ ಇದೆ. ಈ ಬಸದಿಯ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಶಿಲಾಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಆಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ಹಿರಿಯ ಅರಸಿ ಚಂದಲದೇವಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರಲ್ಲಿ ಆಲಂದೆ-1000 ಭತ್ತ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಇವಳ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಿಬ್ಬರಸನು ಗೊಂಕ-120ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಚೌಧರಿ ರಕ್ಕಸಯ್ಯನು ಹಡಗಲಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಹಾಗೂ ಪಾಠಶಾಲೆಯ ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಬಸದಿಯ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಹೊಲ, ತೋಟ, ಗಾಣ ಹಾಗೂ 10 ಮನೆಗಳನ್ನು ಮೂಲಸಂಘ, ದೇಸಿಗಣ, ಪುಸ್ತಕಗಚ್ಛದ ಹಿರಿಯ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಮಹಾ ಪ್ರಧಾನ ಭೀವಣಯ್ಯಗಳ ಬೇಡಿಕೆಯಂತೆ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[42]

ಹರಸೂರು-ಜೈನ ಬಸದಿ.

ಹೆಸರು: ಜೈನ ಬಸದಿ.

ಸ್ಥಳ: ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11-12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು (ಪು.107).

ಈ ಬಸದಿಯು ತ್ರಿಕೂಟವಾಗಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ಬಸದಿಯು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 15.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಒಳಭಾಗವು 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 3 ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, 1 ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಜೈನ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯು ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದ್ದು, 24 ತೀರ್ಥಂಕರರ 2 ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಉತ್ತರಭಾಗದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದಿನ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಧರಣೇಂದ್ರ ಯಕ್ಷ, ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ

ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಆಧಿನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸೀನ ಜಿನನಬಿಂಬವಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದ್ದು, ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ 24 ತೀರ್ಥಂಕರರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ಎರಡೆರಡು ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟು 6 ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚೌಕ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪದ್ಮಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸೀನ ಜಿನನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ನಾಗಾಲಂಕೃತಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಜೈನ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಬಸದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ದಕಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಎರಡು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ಕೊಠಡಿ, ಅದರ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ಕೊಠಡಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಕೊಠಡಿಯ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಕೊಠಡಿಯ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಜಿನನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ತೋರಣವಿದೆ. ಕೊಠಡಿಯ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದ್ದು, ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರೆಡೆರಡು ಒಟ್ಟು 4 ಅರ್ಧ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತ, ನಡುವೆ ಅಷ್ಟಕೋನದ 2 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಹೊರ ಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಬಸದಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಮಾನಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಮಾನಸ್ತಂಭದ ಪೀಠದ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಂದರವಾದ ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಈ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1097ರ ಶಾಸನ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ದೇವರ ಪೂಜೆ, ನಂದಾದೀಪ, ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ ಕಾಳಿಸೆಟ್ಟಿ, ಮಲ್ಲಿಸೆಟ್ಟಿ, ಬಮ್ಮಿಸೆಟ್ಟಿಯರು ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.[43] ಕ್ರಿ.ಶ.1137ರ ಶಾಸನವು ಮಾದವಮಾತ್ರೆಯು ಲಕ್ಷ್ಮಿಪತಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಗೊಂಕ–120ರಲ್ಲಿದ್ದ ಅಂಕಲಗೆಯನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯದ ಕುರಿತಿದೆ.[44]

ತಿಳಗೂಳ

ಹೆಸರು: ಹನುಮಾನ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಮುಸ್ಲಿಂರ ಓಣಿ, ತಿಳಗೂಳ, ತಾ॥ ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಪುರಾತತ್ವ.(ಪು.18).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 18.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಹನುಮಾನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಜಿನನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಮೂಲತ:ವಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಬಸದಿಯಾಗಿದ್ದು, ತದನಂತರ ಹನುಮಾನ ದೇವಾಲಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದಿನ ಅರ್ಧಭಾಗ ಪಾಳು ಬಿದ್ದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲೆ ಚತುರ್ಮುಖ (ನಾಲ್ಕು ಮುಖ) ಶಾಸನವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ರಾಶಿಫಲಕವಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ 12 ರಾಶಿಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ.

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1021ರ ಶಾಸನ ಮೂರನೇ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ನಾಮಗಾಮುಂಡ 36 ಮತ್ತರು, ಊರೊಡೆಯ ನಾಗವರ್ಮನು 12 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ದಾನ ಬಿಟ್ಟುದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[45] ಕ್ರಿ.ಶ.1039 ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಶಕವರ್ಷ 959 ನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಉರೊಡೆಯ ನಿಂಬದೇವಯ್ಯ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[46]

ಹರಸೂರು.

ಹೆಸರು: ಬೋರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.796).

ಬೋರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 15.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಪ್ರಾಣಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ತೋರಣಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಛಾವಣಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ, ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ಈ ತೋರಣದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಕೈಗಳ ನೃತ್ಯ ನಟರಾಜನ, ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉಬ್ಬಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕಾಕಾರ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯು ತ್ರಿದಳದ ಐದು ಕಮಲಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ಬ್ರಹ್ಮ, ಉಮಾಗಣಪತಿ, ನಾಗನಾಗಿಣಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 12 ಉಬ್ಬು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ಚೌಕಗಳಿದ್ದು, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ತಿಳಗೂಳ.

ಹೆಸರು: ಶಾಂತೇಶ್ವರ ದೇಗುಲ.

ಸ್ಥಳ: ಮುಸ್ಲಿಂರ ಓಣಿ, ತಿಳಗೂಳ, ತಾ॥ ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಅಪ್ರಕಟಿತ.

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 18.ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕವು ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಹಾಗೂ ಋಷಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಸರಳವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ.

ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು.

ಕೇಶ್ವಾರ.

ಹೆಸರು: ಬಸದಿ.

ಸ್ಥಳ: ಕೇಶ್ವಾರ ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯ, ತಾ॥ ಚಿಂಚೋಳಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–702).

ಪ್ರಸ್ತುತ ಬಸದಿಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 95.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿಂಚೋಳಿದಿಂದ 25.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಬಸದಿಯ ಉದ್ದಗಲ 21x8.ಮೀ. ಇದೆ. ಬಸದಿಯ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಾಲಟಬಿಂಬವು ಅಲಂಕೃತವಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಎರಡು ಸರಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಹಾಗೂ ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಎಡಬಲ ಭಿತ್ತಿ, ಹಿಂದಿನ ಭಿತ್ತಿ, ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಮುರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗಾಸನದಲ್ಲಿ ನಿಂತ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಈ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ 2 ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ

ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಬಸದಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.[47] ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿರವ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಮಸಣಯ್ಯನು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[48]

ಶಿರೋಳಿ.

ಹೆಸರು : ನಾಗಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ : ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿಂಚೋಳಿ.

ಕಾಲ : ಕ್ರಿ.ಶ. 10–12 ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು : ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು : ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–259).

ನಾಗಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಗುಲ್ಬರ್ಗಾದಿಂದ 50.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಸೇಡಂದಿಂದ 10.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದ ಅಗಲ 27x15 ಮೀಟರ್‌ಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಎರಡು ಅಂತರಾಳಗಳು, ಒಂದು ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ತೋರಣಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ವೃತ್ತವು ಬೋಧಿಗೆ ಹಾಗೂ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪೀಠರಹಿತ 2 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂತರಾಳ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅದರ ಮುಂದಿನ ಅಂತರಾಳಗಳೆರಡು ಮುರಿದು ಹೋಗಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಐದು ಕಮಲಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಕಮಲಗಳು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಬಿಂಬವಿದೆ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1154ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ದಂಡನಾಯಕ ವಿಮಲಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಸೋದರ ಚಂದ್ರ ಸಿರಿವೊಳಲಲ್ಲಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಒಂದು ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದೇವರ ಪೂಜೆ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ ವಿಷಯವಿದೆ.[49] 12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವು ಈಶ್ವರ ಶೆಟ್ಟಿಯ ತಮ್ಮ ನಾರಾಯಣಶೆಟ್ಟಿಯು ಸತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ 40 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[50] ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಕೋಡ್ಲಿ.

ಹೆಸರು: ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಕೋಡ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿಂಚೋಳಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–706).

ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 101.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿಂಚೋಳಿಯಿಂದ 31.ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 29x17.ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸರಳಶಾಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಜಾಲಂದ್ರಗಳ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (5 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ.), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕದಳ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಎಡ ಬಲ ಹಾಗೂ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎಂಟು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ (ಕಬ್ಬಿನ ಗಿಡದ ಹಾಗೆ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.), ಲತಾಸುರುಳಿ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಬಾವಿಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ

ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ.

ಕೋಡ್ಲಿ.

ಹೆಸರು: ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಕೋಡ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿಂಚೋಳಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–706).

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 101.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿಂಚೋಳಿಯಿಂದ 31.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಸರಳವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಪಾಳು ಬಿದ್ದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯು ಪಾಳು ಬಿದ್ದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ.

ಕೇಶ್ವಾರ.

ಹೆಸರು: ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಕೇಶ್ವಾರ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿಂಚೋಳಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–702).

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 95.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಕೇಶ್ವಾರದಿಂದ 25.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ

ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಣಿಯರು, ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ಪ್ರಭಾವಳಿಯು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಶಾಖೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗ್ರಹದ ಉತ್ತರಾಂಗ ಹಾಗೂ ಉದುಂಬರವು(ಹೊಸ್ತಿಲು) ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಂಚದಳದ ಕಮಲವಿದ್ದು, ಅದರ ಸುತ್ತಲು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕತ್ತನ್ಣೆಯಿದ್ದು, ಹಾಗೂ ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ನಕ್ಷತ್ರಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅನೇಕ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯು ಹಲವು ಕೂಡ್ಯ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಸುಲೇಪೇಟ.

ಹೆಸರು: ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಸುಲೇಪೇಟ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿಂಚೋಳಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–787).

ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಸುಲೇಪೇಟ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 62.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿಂಚೋಳಿಯಿಂದ 12.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಹಾಗೂ ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ಧಿನಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಅಷ್ಟಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಸುರುಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಮಿಥುನ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಮಕರ ತೋರಣಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ತೋರಣದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಟರಾಜನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಅಪ್ಸರೆಯರ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಹಂಸಾವಳಿಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ

ಮುಂದೆ ಅಂತಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಹಲವು ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯು ಅನೇಕ ಕೂಡ್ಯ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಅಗ್ರಹಾರ ಸುಲ್ಯಗ್ರಾಮದ ಮಹಾಜನ ಮತ್ತು ಮಹಾಪ್ರಧಾನ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸಾರಂಗ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[51]

ಪಸ್ತಾಪುರ.

ಹೆಸರು: ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಪಸ್ತಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿಂಚೋಳಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–741).

ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 103.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿಂಚೋಳಿಯಿಂದ 33.ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸರಳ ಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಸುಂದರವಾದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮೇಲೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 6 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲ.

ರುಮ್ಮನಗೂಡು.

ಹೆಸರು: ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ರುಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿಂಚೋಳಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–771).

ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 101.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿಂಚೋಳಿಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 31.ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 18x22ಮೀ. ಇದೆ. ಇದೊಂದು ದ್ವಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಷಟ್‌ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳ ರೇಖೆ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಹಂಸ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರಿತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.

ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದ ಪಟ್ಟಿಕೆ ಮುರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದಿನ ಅಂತರಾಳ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟಕೋನದ 3 ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಟರಾಜನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಸುತ್ತಲೂ ಬಳ್ಳಿ, ಚೌಕದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ವಿಷ್ಣು, ಕಾಳಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಸುಂದರವಾದ ಪುಷ್ಕರಣಿ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ.

ರುಮ್ಮನಗೂಡು.

ಹೆಸರು: ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ರುಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ನಡುವೆ, ತಾ॥ ಚಿಂಚೋಳಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–771).

ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 101.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿಂಚೋಳಿಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 31.ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 17x11ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಮುಚ್ಚಿದ ಅಂತರಾಳ, ತೆರೆದ ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಯಲ್ಲಿ ಗರುಡದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ನೃತ್ಯ ನಿರತ ಮನುಷ್ಯ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಮುಚ್ಚಿದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರನರಸಿಂಹನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಮಕರ ತೋರಣದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ 'ವಲ್ಲಿಬಂಧ' ಕೆತ್ತನೆಯ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳವು ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿ (ಹಂಸದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ (ಈ ಚೌಕದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ದುರ್ಗೆ, ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆ, ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ) ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿವೆ. ಎರಡನೇ ಮಾದರಿಯ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮೂರನೇ ಮಾದರಿಯ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿಗಳು, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೇ ಮಾದರಿಯ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಧಸ್ತಂಭಗಳು ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ. ಉಳಿದಂತಹ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ತ್ರಿದಳದ ಹಲವು ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಮಲವು ವೈವಿಧ್ಯತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ನವರಂಗದ ಮೂರು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ದ್ವಾರಗಳಿದ್ದು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪಗಳ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ, ಕಪೋತವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿದ್ದು

ವಾಮನ, ಉಗ್ರನರಸಿಂಹರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಬೇಲೂರು, ಹಳೆಬೀಡಿನ ಮಾದರಿಯ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಮುರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಮೊಘಾ.

ಹೆಸರು: ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿಂಚೋಳಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–763).

ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 97.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿಂಚೋಳಿಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 27.ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 42x29ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಹೂವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 2 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ (ತುದಿಯು ಡಮರು ಆಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದಾಗಿವೆ), ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ, ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಗಣೇಶನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ.

ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ (ತುದಿಯು ಡಮರು ಆಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿವೆ), ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ, ಹೊತ್ತಿದೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ನಟರಾಜ, ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಸರಸ್ವತಿ, ಭೈರವಿ, ಗಣಪತಿ, ಉಗ್ರನರಸಿಂಹ, ಸೂರ್ಯ, ಭಿಕ್ಷಾಟನಾ ಮೂರ್ತಿ, ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ದಪ್ಪವಾಗಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆ, ಮಹಿಷಮರ್ಧಿನಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಉಳಿದೆರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಹಲವು ಕಮಲಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಮಲವು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೂರು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ದ್ವಾರಗಳ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಧ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಸುಖನಾಸಿ, ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಮೂರು ದಿಕ್ಕಲ್ಲೂ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮ, ಮಹೇಶ್ವರ, ಸ್ಥಾನಕವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಪ್ರಭಾವಳಿ ಮಾದರಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಕೂಡ್ಯ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ರೇಖಾನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರ ಮತ್ತು ಸುಖನಾಸಿ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಾವಿಗಳಿವೆ. ಬಾವಿಯ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಅನಂತಪದ್ಮನಾಭ, ಸ್ಥಾನಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎರಡು ಹಾಗೂ ಆಸೀನ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂದು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ರಟ್ಕಲ್ಲು.

ಹೆಸರು: ಬಂಕನಾಥ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ರಟ್ಕಲ್ಲು ಗ್ರಾಮದ ನಡುವೆ, ತಾ॥ ಚಿಂಚೋಳಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–769).

ಬಂಕನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 44.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿಂಚೋಳಿಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 41.ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 12x16.ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಮುಚ್ಚಿದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಹಂಸ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಬಳ್ಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಹೂವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಮುಚ್ಚಿದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಜಾಲಂದ್ರದ (ಜಾಲಂದ್ರದ ನಡುವೆ ಹೂವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆ) ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ

ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಮಕರ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ. ಅಷ್ಟ (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಎಡಬಲ ಭಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರಂತೆ ಎರಡು ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ಜಾಲಂದ್ರಗಳು ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ವಜ್ರ ಪಟ್ಟಿಕೆ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಸುತ್ತಲೂ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೂರು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಕಟಾಂಜನದ(ಹಸ್ತಿಹಸ್ತ) ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಕಟಾಂಜನದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳಿವೆ. ಆನೆಯು ಗೆಜ್ಜೆಸರದ ಹಣೆಪಟ್ಟಿಕೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಹೊರಭಿತ್ತಿ ನಾಲ್ಕು ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಹಂಸ, ಹೂವು, ಹಂಸ, ಹೂವುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಶಿಖರವಿದೆ. ಇವು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು.

ದಂಡೋತಿ.

ಹೆಸರು: ಬಸದಿ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ದಂಡೋತಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ್ಲ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–727).

ಪ್ರಸ್ತುತ ಬಸದಿಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 42.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 8.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಒಳಭಾಗವು 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 3 ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, 1 ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಜಿನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಕುಂಭದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ

ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಸರಳ, ಸ್ತಂಭ, ಸರಳಶಾಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲೆ 3 ಕಿರು ಶಿಖರಗಳ ತೋರಣಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ, ಭಿತ್ತಿಯು ಮುರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂತರಾಳಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಗಳು, ಸ್ತಂಭಗಳು ಮುರಿದು ಹೋಗಿವೆ. ಉತ್ತರದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 2 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. (ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಅಗಲದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಸಣ್ಣದಾಗಿದೆ). ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಅಂತರಾಳದ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು, ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗಲವಾಗಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವು ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 2 ಅರ್ಧ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಅಷ್ಟಕೋನದ ಪೀಠ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಬಸದಿಯು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಇಂಗಳಗಿ.

ಹೆಸರು: ಜೈನ ಬಸದಿ.

ಸ್ಥಳ: ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು.(ಪು.49)

ಈ ಬಸದಿಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 60ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 18.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ತೆರೆದ ನವರಂಗನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪೀಠವಿದ್ದು, ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನಿಡಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಜಿನನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ದ್ವಿದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳವು ಯಾವುದೇ

ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 12 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾದ ಕಮಲದಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದ್ದು, ವಜ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಅಲಂಕಾರ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಶಾಸನವು ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಯು ಇಂಗಳಗಿಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಪಾರಿಯು ಜಿನನ ಮಾಣಿಕ್ಯ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದು ಅರಸನಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅರಸನು ಜಿನ ಬಿಂಬವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸೆಂದು ರಾಣಿ ಜಾಕಲದೇವಿಗೆ ಸೂಚಿಸಿದನು. ಅದರಂತೆ ರಾಣಿ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರಲ್ಲಿ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಇಂದ್ರಸೇನ ಭಟ್ಟಾರಕರಿಗೆ ಅರಲೂರಿನ ಪಾಂಡೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯನ ಪಿರಿಯ ಕೋಲಲ್ಲಿ ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿ 21 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಶಾಸನವು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[52]

ತೆಂಗಳಿ.

ಹೆಸರು: ಪಾಂಡುರಂಗ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಡುವೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಬಳಪ ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲೆಯ್ಲ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–726).

ಪಾಂಡುರಂಗ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 38.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 15.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡುರಂಗ ರುಕ್ಮಿಣಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬವು ಅಲಂಕೃತವಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಸರಳ, ಸ್ತಂಭ, ಸರಳಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಎರಡು ಹೂವುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಒಂದು ದೇವಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನವರಂಗದ

ಭುವನೇಶ್ವರಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲ, ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ನಕ್ಷತ್ರ ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಈ ದೇವಾಲಯವು 'ಮುಂಡಮಾಲಾ' ಶೈಲಿಯ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ತೈಲನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ತೆಂಗಳಿಯ ಪ್ರಭು ನಾಚರಸನು ಭೋಗೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ನಾಚೇಶ್ವರ ದೇವರುಗಳ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಆರು ಮತ್ತರು ತೋಟ, ಎರಡು ನಿವೇಶನ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಗಾಣಗಳನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ.[53]

ಇಂಗಳಗಿ.

ಹೆಸರು: ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ನಡುವೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–109).

ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 61ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 18.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಂದು ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ತನ್ನ ಪುರಾತನ ವೈಭವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದು, ಬೆರಳೆಣಿಕೆಯಷ್ಟು ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೊಡ್ಡದಾದ ಶಿವಲಿಂಗ, ಗಣಪತಿ, ನಾಗ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ. ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಇತ್ತಿಚಿಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶಾಸನವನ್ನು ಎಸೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1071ರ ಶಾಸನ ಎರಡನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಹೈಹಯ ವಂಶದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಾಚರಸನ ಪತ್ನಿ ಕಾಳಬ್ಬರಸಿಯು ಇಂಗಳಗಿಯ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮಠದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ರುದ್ರಶಕ್ತಿಜೀಯರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ 360 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.[54]

ಕಮ್ಮರವಾಡಿ.

ಹೆಸರು: ಸೋಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಕಮ್ಮರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ನಡುವೆ, ತಾ॥ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–11ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು.(ಪು.77).

ಸೋಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 53.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 12.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬವು ಅಲಂಕೃತವಿಲ್ಲದೆ, ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು, ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಸರಳವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1104ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಮಹಾಂಡಳೇಶ್ವರ ಆನೆಯಮ್ಮರಸ ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಭು ಮೂಲಿಗರು ಸೋಮನಾಥ ದೇವರ ನಂದಾದೀಪ, ಧೂಪ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಲ, ತೋಟ, ಮತ್ತು ಧಾನ್ಯದ ಆಯಗಳೊಂದಿಗೆ ನಿವೇಶನ ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[55] ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು, ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಇಂದು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ನಿಪ್ಪಾಣಿ

ಹೆಸರು: ಮಲಖಾನ ದೇವಾಲಯ. (ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ).

ಸ್ಥಳ: ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು.212).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 22.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ 9 ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ನಡುವಿನ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಮೊಗ್ಗಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ 12 ಉಬ್ಬು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಎರಡು ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಒಂದನೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತನೆಯ ಚೌಕವಿದೆ. ಎರಡನೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಷಟ್‌ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳರೇಖೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಆದರೆ ಜೀರ್ಣಾವಸ್ತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿನ

ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ರಾಣಿ ಸೋಮಲಾದೇವಿ ನಿಪ್ಪಾಣಿಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ದೇವಿಯ ಆರಾಧನೆಗೆ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ, ವಸತಿಗಳಿಗೆಂದು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದರ ವಿಚಾರವಿದೆ.[56]

ತೆಂಗಳಿ

ಹೆಸರು: ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಬಳಪ ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು.89).

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 38.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 15.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಸ್ತಂಭ, ಸರಳಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಒಂದು ತೊಲೆಯ ಮೇಲೆ ಗರುಡ ಪಕ್ಷಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲ, ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ನಾಲ್ಕೂ ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಅಥವಾ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರದ ಬದಲಾಗಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಇದೆ (ಮುಂಡಮಾಲಾ). ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1084ರ ಶಾಸನ ರಾಣಿ ಮೈಲಳದೇವಿಯು ಮನ್ನೆ-30ರಲ್ಲಿದ್ದ ಸೊನ್ನಾಲ ಹಾಗೂ

ಪಟ್ಟವಾಡೆ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[57] ಕ್ರಿ.ಶ.1087ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಐದು ಶೂನ್ಯ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[58]

ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ ಶಾಸನವು ಬಾಣವಂಶದ ವೀರಗೊಂಕರಸನು ತೆಂಗಳಿಯ ಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದನು. ಈತನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಚಂದಿಮರಸನು ಚಂದೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ 105 ಮತ್ತರು, ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ 5 ಮತ್ತರು, ಸಂಕೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ 5 ಮತ್ತರು, ಕೇಶವ ದೇವರಿಗೆ 3 ಮತ್ತರು ಮತ್ತು ಜಲಶಯನ ದೇವರಿಗೆ 3 ಮತ್ತರು, ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರುಗಳಿಗೆ ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[59]

ತೆಂಗಳಿ.

ಹೆಸರು: ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಬಳಪ ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–726).

ಇದೊಂದು ಪಂಚಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 38.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 15.ಕಿ.ಮೀ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 10 x19.ಮೀ. ಇದೆ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು 5 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 5 ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, 1 ತೆರೆದ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಚಾಮರಧಾರಿಣಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು, ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಸರಳ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಶಿಖರಗಳ ತೋರಣವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಅಂತರಾಳಗಳು ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾದರಿಯ 24 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೇ ಮಾದರಿಯ 16 ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (ಮಣಿಸರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ (ಹೂವಿನ ಹಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಉಳಿದ 8 ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (ಮಣಿಸರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ (ಇವುಗಳ

ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಡಮರು ಆಕಾರದ ಮಣಿಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ 15 ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ 12 ಕಮಲಗಳು ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಉಳಿದ 3 ಕಮಲಗಳು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಮೊದಲನೇ ಕಮಲವು ತ್ರಿದಳ, ಅದರ ಸುತ್ತಲು ನಕ್ಷತ್ರ ಹಾಗೂ ಹಲವು ಹೂವುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಎರಡನೇ ಕಮಲವು ತ್ರಿದಳದಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ನಕ್ಷತ್ರ, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೂ ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೂರನೇ ಕಮಲವು ತ್ರಿದಳ, ನಕ್ಷತ್ರ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರದ ಬದಲಾಗಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಇದೆ. (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ-6).

ರಾಜಾಪೂರ.

ಹೆಸರು: ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ರಾಜಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11-12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-697).

ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 65.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 55.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 1 ಅಂತರಾಳ, 1 ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಸರಳ ರೇಖೆಯ 2 ಶಾಖೆಗಳು, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, 3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಅಷ್ಟಕೋನ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚೌಕಾಕಾರವಿದ್ದು, ಅದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಈ ಚೌಕಾಕಾರದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಅಥವಾ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ನವರಂಗದ

ಬಾಗಿಲುವಾಡದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಸರಳ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಎಡ ಬಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಎಡಭಾಗದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಲಭಾಗದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಔತ್ತರೇಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇವು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ದಿಗ್ಗಾವಿ.

ಹೆಸರು: ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಬಳಪಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–728).

ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 62.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 10.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ, ಅನಂತಶಯನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಸ್ತಂಭ, ಮಿಥುನ, ಸರಳಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಕುಂಭದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಮುಖಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕೂ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎದುರುಬದಿರಾಗಿ ಎರಡು ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ

ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ನವರಂಗದ ಅಥವಾ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಸ್ತಂಭ, ಮಿಥುನ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹಶಾಖೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರದ ಬದಲಾಗಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ (ಮುಂಡಮಾಲಾ) ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ದಿಗ್ಗಾವಿ.

ಹೆಸರು: ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಬಳಪ ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು.183).

ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 62.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 10.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಕೀರ್ಣ. ಈ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿ 10 ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಈ ಸಂಕೀರ್ಣದ ಉದ್ದಗಲ 48x51ಮೀ. ಆಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಕೀರ್ಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 20x11ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಸಭಾಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಸ್ತಂಭ, ಮಿಥುನ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ (ಸರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ, ಪೂರ್ವ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ಥಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ

ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಹಂಸಾವಳಿ ತೋರಣದಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪೂರ್ವದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಎಡಬಲ ಭಾಗ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಮನುಷ್ಯ, ಸ್ತಂಭ, ಮಗುವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಮಕರ ತೋರಣಾಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ತೋರಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯ, ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪವು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನಂದಿಯು ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ನಂದಿಯು ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ, ಕಪೊತದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು ಅನೇಕ ಕೂಡ್ಯ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವು ಕದಂಬನಾಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಎರಡು ಕಿರು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಒಂದನೇ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ. ಸರಳರೇಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ನಕ್ಷತ್ರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕಿರು ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸರಳಶಾಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಎಡಬಲ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ.

ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ 5 ಕಿರು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 3 ದೇವಾಲಯಗಳು ಕೇವಲ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. 3 ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸರಳ ರೇಖೆಯ ಶಾಖೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.

ನಾಲ್ಕನೇ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೂಡ್ಯ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ 'ಕದಂಬ ನಾಗರ' ಶಿಖರವಿದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು (ಐದನೇ) ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಆನೆ, ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಒಂದು ದೇವಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯ ಭಿನ್ನವಾದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು 'ಪಾದಬಂಧ' ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು ಕೂಡ್ಯ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವು 'ಕದಂಬ ನಾಗರ' ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖನಾಸಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಸುಖನಾಸಿಯ ಮುಂದೆ ಪ್ರಸ್ತರವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತರದ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಮಕರ ಪ್ರನಾಳ'ವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಂತ ನೀರು ಈ ಪ್ರನಾಳದ ಮೂಲಕ ಹಾಯ್ದು ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಈ 5 ದೇವಾಲಯಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕಿರು ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು 'ಪಾದಬಂಧ' ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು ಅನೇಕ ಕೂಡ್ಯ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ 'ಕದಂಬ ನಾಗರ' ಶಿಖರವಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ 2 ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವು ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದೊಂದು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 3 ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ 5 ಮುಖಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ಥಾನಕ ವಿಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯು ಮುರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸರಳಶಾಖೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಉತ್ತರ, ಪೂರ್ವ, ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳಿವೆ. ಈ ಅಂತರಾಳಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರವಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ(3 ಪಟ್ಟಿಕೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಉಳಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪವು ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಸರಳವಾದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ

ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ(3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ 2 ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 6 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಇವು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಬಾಚರಸ ಹಾಗೂ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಯರಗರಸರು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರ, ನೈವೇದ್ಯ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆ 300 ಮತ್ತರು, ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ 6 ಮತ್ತರು, ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದರ ವಿಚಾರವಿದೆ.[60] ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನ ದಂಡನಾಯಕ ರನ್ನಪ್ಪಯ್ಯನು ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನಿಂದ ಅಗ್ರಹಾರ ದಿಗ್ಗಾಂವಿಯನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದನು. ನಂತರ ಅದನ್ನು ಇವನು ಅಗ್ರಹಾರದ ಮೂನ್ನುರು ಮಹಾಜನರಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಜೊತೆಗೆ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಚಂದಿಬ್ಬರಸ ಹಾಗೂ ಲೋಕರಸರು ಇದೇ ದೇವರಿಗೆ ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.[61] ಇದೇ ಕಾಲದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಬಾಚರಸರ ಸಾಮಂತ ಸಿರಿಯಮರಸರು ದಿಗ್ಗಾಂವಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ 300 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[62] ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ಮಲಯಮತಿದೇವಿ ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕಳಾಗಿದ್ದಳು. ಈಕೆಯ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಲೋಕರಸನು ಸ್ವಯಂಭು ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಗಂಗಿತೀರ್ಥದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ದಾವಣಭಟ್ಟರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಚಿಕ್ಕ ಸಂಜೆಮಠದ ಜನಾರ್ಧನ ದೇವರ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನೆರೆಯ ಅಗ್ರಹಾರ ನಾಗಾವಿಯ 400 ಮಹಾಜನರು ಕೂಡ ಈ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆಂದು ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[63] (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ–7).

ನಾಗಾಯಿ.

ಹೆಸರು: 60 ಕಂಬದ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು.184).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 55.ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 3.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 20x13.ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ಸಭಾಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ರಿಕ್ತವಾದ 3 ಪೀಠಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಷಟ್‌ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಸುರುಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನಂದಿಯು ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದಲ್ಲಿ 4 ಮಾದರಿಯ 88 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಚೌಕಾಕಾರದ ತೊಟ್ಟಿಯಿದೆ. ತೊಟ್ಟಿಯ ಮೇಲೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಚಿಕ್ಕದಾದ 4 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮೂರನೇ ಮಾದರಿಯ ಸ್ತಂಭವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೇ ಮಾದರಿಯ ಸ್ತಂಭವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಷಟ್‌ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಸುರುಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಬಹುಕೋನಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು ಬಹುಕೋನಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರದ ಬದಲಾಗಿ ಸಮತಲವಾದ (ಮುಂಡವಾಲಾ) ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಶಾಸನ ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕನು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸನಿಂದ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದನು. ಈತನ ಮಗ ಮಧುವಪ್ಪರಸನು ಅಗ್ರಹಾರ ನಾಗಾಯಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರೈಪುರುಷಶಾಲೆ, ಮಧುಸೂಧನಾಲಯ, ರಾಮೇಶ್ವರಾಲಯ ಮತ್ತು ರಾಮತೀರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವೆನಿಸಿದ ಈ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 257 ಜನರು ಇದ್ದರು. ಅದರಲ್ಲಿ 200 ಜನ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಿಗಳು, 50 ಜನ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಾಯಿಗಳು, 6 ಜನ ಶಿಕ್ಷಕರು, ಒಬ್ಬ ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಿಯಿದ್ದನು. ಇವರ ಊಟ, ವಸತಿ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜೆಗೆಂದು 1000 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೈಹಯ ವಂಶದ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಅಯ್ಯರಸನಿಂದ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[64] (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ8).

ನಾಗಾಯಿ.

ಹೆಸರು: ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ನಾಗಾಯಿ, (ನಂದಿ ಬಾವಿ ಹತ್ತಿರ), ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–734).

ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಯಲವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 55.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 3.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ತೆರೆದ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಾಲಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ಸರ್ಪ, ಡಮರು, ಖಟ್ವಾಂಗವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಅಮೃತ ಕಳಶವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಗಂಗೆ, ಯಮುನೆಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬವು ಅಲಂಕೃತವಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರು, ಚಾಮರಧಾರಿಣಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಸರಳ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಹೊಸ್ತಿಲು 5 ಕಮಲದ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಇನ್ನೂ 10 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಾಗಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರವಿಲ್ಲದೆ, ಸಮತಟ್ಟಾದ (ಮುಂಡಮಾಲಾ) ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಇದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ನಾಗಾಯಿ.

ಹೆಸರು: ಲಕ್ಷ್ಮಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–734).

ಲಕ್ಷ್ಮಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ದೇವಾಲಯವು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 53.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 3.ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಎಡಬಲ ಭಾಗ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಹೂವು, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದಿನ ಅಂತರಾಳವು ಪಾಳು ಬಿದ್ದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ.

ನಾಗಾಯಿ.

ಹೆಸರು: ಕಡಲೆ ಬಸವಣ್ಣನ (ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, (ಗದ್ದೆಗಳ ನಡುವೆ), ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–202).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 55.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 3.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದ ಅಗಲ 18x8.ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ತೆರೆದ ನವರಂಗ, ನಂದಿ ಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಾಲಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಎಡಬಲ ಭಾಗ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಸರಳವಾದ 3 ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ

ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ 2 ಮಾದರಿಯ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (ಅಷ್ಟಕೋನದ 3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿಗಳು, ಬೋಧಿಗೆ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಉಮಾಗಣೇಶನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನವರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಾರವನ್ನು ಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಸುತ್ತಲೂ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 10 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಸುಂದರವಾದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ನಂದಿಮಂಟಪವಿದೆ. ನಂದಿ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಚಿಕ್ಕ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ನವರಂಗದ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಸ್ತಂಭಗಳಂತೆ ಇವೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು $3^{1/2}$ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ನಂದಿಯು ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಅದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರವಿಲ್ಲದೆ, ಸಮತಟ್ಟಾದ (ಮುಂಡಮಾಲಾ) ಮೇಲ್ಚಾವಣಿ ಇದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೊಠಡಿಯಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಶಾಸನ ಚಾವುಂಡಯ್ಯನು ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ 200 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[65] (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ–9).

ನಾಗಾಯಿ.

ಹೆಸರು: ಗುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–734).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 55.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 3.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಸುಂದರವಾದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಹಾಗೂ ಬಳ್ಳಿಯ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತ ತೋರಣದ 2 ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಷಟ್‌ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ನೃತ್ಯ, ಸ್ತಂಭ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ ಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಉಬ್ಬು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ಹೂವುಗಳು, ಹಾಗೂ ನೃತ್ಯಾಂಗನಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅಂತರಾಳದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಅಮೃತ ಕಳಸವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಗಂಗೆ, ಯಮುನೆಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಮಕರತೋರಣಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ಪಾಳು ಬಿದ್ದ ನವರಂಗವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರವಿಲ್ಲದೆ, ಸಮತಟ್ಟಾದ (ಮುಂಡಮಾಲಾ) ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಇದೆ.

ನಾಗಾಯಿ

ಹೆಸರು: ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, (ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದೆ), ತಾ|| ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–734).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 55.ಕಿ,ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 3.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ತೆರೆದ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಸ್ತಂಭ, ಸರಳಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಎರಡು ಸಿಂಹಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ 2 ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು

ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ, ಪೂರ್ವ ಭಾಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 10 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ತ್ರಿದಳ ಪದ್ಮವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯು ಅನೇಕ ಕೂಡ್ಯ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರವಿಲ್ಲದೆ, ಸಮತಟ್ಟಾದ (ಮುಂಡಮಾಲಾ) ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಇದೆ.

ಪೇಠಶಿರೂರು.

ಹೆಸರು: ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–215).

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 21.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 19.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 14x12$^{1\backslash 2}$.ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, 3 ಮುಖಮಂಟಪಗಳು, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ಷಟ್‌ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ ಮಿಥುನ, ಸರಳ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಹೂವು, ಸಿಂಹದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಮುಂದೆ ಸುಂದರವಾದ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ 2 ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಜಾಲಂದ್ರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (ಅಷ್ಟಕೋನವು ಮಣಿಸರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ), ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ (ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ), ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ 9 ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣ ತ್ರಿದಳ

ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ನಾಲ್ಕು ತೊಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ಒಂದೊಂದರಂತೆ ನಾಲ್ಕು ಕಮಲಗಳಿವೆ. ಉಳಿದ ಎಂಟು ಅಂಕಣಗಳಲ್ಲಿ ಏಕದಳದ ಕಮಲಗಳಿವೆ. ನವರಂಗ ಕಕ್ಷಾಸನ ಹಾಗೂ 3 ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಮುಖಮಂಟಪವು ತಲಾ ನಾಲ್ಕರಂತೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 12 ಅರ್ಧ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪಗಳ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಮುಖಮಂಟಪಗಳ ಬಲ ಎಡಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನಗಳಿವೆ. ಈ ಕಕ್ಷಾಸನಗಳ ಅಡಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆರು ಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಈ ಕೋಷ್ಟಕಗಳು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಕಕ್ಷಾಸನಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪಗಳಲ್ಲಿನ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಪಾದಬಂಧ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಹೊರಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯದೇವ, ಉತ್ತರದ ಹೊರ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಳಿ, ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಭೈರವ ಹಾಗೂ ಗಣೇಶನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಕಕ್ಷಾಸನ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪದ ಹೊರ ಗೋಡೆಯು ಆರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಡಿಭಾಗದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಆನೆಯ ಸಾಲು, ಐದನೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಹೂವು, ನಾಲ್ಕನೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ನೃತ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಗಳು, ಮೂರನೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಶಿಖರಗಳ ಸಾಲು, ಎರಡನೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ನೃತ್ಯದ ಸಾಲು, ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಮೊದಲನೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು 2 ಕಿರು ಸ್ತಂಭಗಳು, ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಬಾವಿಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ ಶ್ರೀಪುರದ ರೆಬ್ಬಣ್ಣಯ್ಯ ದಂಡನಾಯಕನು ರೇಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಮತ್ತು ಮಠದಲ್ಲಿ ಓದುವ ಮಾಣಿಗಳಿಗೆಂದು ಭಂಕೂರ ನಾರೇಶ್ವರ ಮಠದ ಆಚಾರ್ಯ ಸದ್ಯೋಜಾತ ಪಂಡಿತರಿಗೆ 45 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, 2 ಮತ್ತರು ಗದ್ದೆ, ಹೂದೋಟ, ಎರಡು ಗಾಣ, ಎಲೆಅಡಿಕೆ ಹಾಗೂ ಭತ್ತಗಳ ಆಯವನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[66] (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ–10).

ಕಾಳಗಿ.

ಹೆಸರು: ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು–182).

ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 60.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 46.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 29x17ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ

ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, 3 ಮುಖಮಂಟಪ ಅಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಐದು ಶಿಖರಗಳ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಮಕರ ತೋರಣಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ(ಇದು ಮಣಿಸರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ(ಮೇಲೆ ಸರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ಲತಾಸುರುಳಿ(ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಡಮರು ಆಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಂಚದಳದ ಕಮಲವಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದ ಮೊಗ್ಗಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ನೃತ್ಯ ನಟರಾಜನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಮಲದ ಸುತ್ತಲೂ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಎಂಟು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ತೊಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ದ್ವಿದಳದ ಏಳು ಕಮಲಗಳಿದ್ದು, ಅಂಕಣದ ಸುತ್ತಲೂ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪೂರ್ವ, ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಮೂರು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಮುಖಮಂಟಪಗಳಲ್ಲಿ ತಲಾ ನಾಲ್ಕರಂತೆ 14 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ(ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿನ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಮೂರು ಮುಖಮಂಟಪಗಳು ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮುಂದೆ ಆರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿದ್ದು, ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಡಿಭಾಗದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಹೂವು(2 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಅದರ ಮೇಲೆ ನೃತ್ಯದ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಗೋಪುರಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ನೃತ್ಯ ಮತ್ತು ವಜ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರವಿಲ್ಲದೆ, ಸಮತಟ್ಟಾದ (ಮುಂಡಮಾಲಾ) ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಇದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿದ್ದು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ, ವಾಜನದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪಶ್ಚಿಮ, ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು ಒಂದೊಂದರಂತೆ ಮೂರು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಕರ ಪ್ರಣಾಳಿಕೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಸ್ತರವು ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಇವು ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1163 ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ವೀರ ಗೊಂಕರಸನು ಗೊಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅದರ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಕಲ್ಯಾಣ ಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ತೆಂಗಳಿ–70ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮಲ್ಲಗಾಣವನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವಿದೆ.[67] (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ–11).

ಕಾಳಗಿ.

ಹೆಸರು: ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–695).

ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 60.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 46.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 23x15ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, 3 ಮುಖಮಂಟಪ ಅಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಐದು ಶಿಖರಗಳ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಮಕರ ತೋರಣಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ(ಇದು ಮಣಿಸರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ(ಮೇಲೆ ಸರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ಲತಾಸುರುಳಿ(ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಡಮರು ಆಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಂಚದಳದ ಕಮಲವಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದ ಮೊಗ್ಗಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ನೃತ್ಯ ನಟರಾಜನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಮಲದ ಸುತ್ತಲೂ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಎಂಟು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ತೊಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ದ್ವಿದಳದ

ಏಳು ಕಮಲಗಳಿದ್ದು, ಅಂಕಣದ ಸುತ್ತಲೂ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪೂರ್ವ, ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಮೂರು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಮುಖಮಂಟಪಗಳಲ್ಲಿ ತಲಾ ನಾಲ್ಕರಂತೆ 14 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ(ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿನ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಮೂರು ಮುಖಮಂಟಪಗಳು ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮುಂದೆ ಆರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿದ್ದು, ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಡಿಭಾಗದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಹೂವು(2 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಅದರ ಮೇಲೆ ನೃತ್ಯದ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಗೋಪುರಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ನೃತ್ಯ ಮತ್ತು ವಜ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರವಿಲ್ಲದೆ, ಸಮತಟ್ಟಾದ (ಮುಂಡಮಾಲಾ) ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಇದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿದ್ದು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ, ವಾಜನದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪಶ್ಚಿಮ, ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು ಒಂದೊಂದರಂತೆ ಮೂರು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪಶ್ಚಿಮದ ದೇವಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ, ಉತ್ತರದ ದೇವಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ದೇವಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ಭೈರವನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಕರ ಪ್ರಣಾಳಿಕೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಂದರವಾದ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಸ್ತರವು ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇವು ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ–12).

ಕಾಳಗಿ.

ಹೆಸರು: ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–132).

ಇದೊಂದು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 60.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 46.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 20x25ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 3 ಅಂತರಾಳಗಳು, 1 ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ.

ಶಿವಲಿಂಗದ ಪೀಠವು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಸಪ್ತಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಹೂವು, ನೃತ್ಯ, ಸ್ತಂಭ, ಮಿಥುನ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಬಳ್ಳಿ, ಹೂವು, ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತ ತೋರಣ, ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಗೋಪುರಗಳ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಪಂಚದಳದ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ತೊಲೆಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಬಳ್ಳಿ, ಮಣಿಸರಗಳು, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. 12 ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿವೆ. ಉಳಿದ 8 ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳು ದೊಡ್ಡದಾಗಿವೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಸಪ್ತಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಮುರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪೀಠರಹಿತ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಶಿವಲಿಂಗವು ಸುಮಾರು 2 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರವು ಸಪ್ತಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತ ತೋರಣ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಶಿಖರಗಳ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರವಿದ್ದು, ದ್ವಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಇವುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ 12 ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳು, ಬಳ್ಳಿ, ಮಣಿಸರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 2 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ(ಸರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿವೆ.(ಈ ಸ್ತಂಭಗಳ ಗಾತ್ರ ಅಗಲದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದಾಗಿವೆ). ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭಗಳು ಮುರಿದಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ತಂಭವಿದ್ದು ಉಳಿದ ಮೂರು ಸ್ತಂಭಗಳು ಮುರಿದಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ(ಸುರುಳಿಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಮಣಿಸರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ), ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿನ ನಂದಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದಿನ ಮುಖಮಂಟಪವು ಮುರಿದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜಗತಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿದೆ. ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಆರು ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಡಿಭಾಗದ ಎರಡು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಬಳ್ಳಿ, ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದದ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ

ಬಳ್ಳಿ, ಆನೆಯ ಸಾಲು, ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯನಿರತ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರು, ದೇವದೇವಿಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ವಜ್ರ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಿಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ದೇವಕೋಷ್ಠಕವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಭೈರವ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ನೃತ್ಯ ನಿರತ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರು, ಶಿವಪಾರ್ವತಿ, ರತಿಮನ್ಮಥ, ಉಗ್ರನರಸಿಂಹ, ಶಕ್ತಿದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಬಹಳ ಶ್ರೀಮಂತವಾಗಿದೆ. ಇವು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನವೊಂದು ಜಯಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪಾದಾರಾಧಕನಾದ ಆದಿತ್ಯ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯನ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ–14).

ಕಾಳಗಿ.

ಹೆಸರು: ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಚಿತ್ತಾಪುರ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–136).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 60.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ 46.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 30x30ಮೀ. ಇದೆ. ಇದೊಂದು ದೇವಾಲಯದ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಏಳು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ಮಂಟಪ, ಸಭಾಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ನೃತ್ಯ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ.

ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ಚಿಕ್ಕ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಈ ಸ್ತಂಭವು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಮೊದಲನೇ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಸುತ್ತಲೂ ಟೈಲ್ಸ ಹಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಎರಡನೇ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಂಚದಳ ಕಮಲವಿದ್ದು ಎಂಟು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಏಳು ಮಾದರಿಯ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ.

–ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಚಿಕ್ಕ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ.

–ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನದ ಮೂರು ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ.(ಈ ಸ್ತಂಭವು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದೆ.)

–ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ.(ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿವೆ.)

–ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ.

–ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟ(ಉದ್ದವಾದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ.), ಚೌಕ, ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ.

–ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ.

–ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಕಬ್ಬಿನ ಗಿಡದಂತೆ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ.

ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಂಚದಳದ ನಾಲ್ಕು ಮುಖ್ಯ ಕಮಲಗಳಿವೆ. ಈ ಕಮಲಗಳು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಎಂಟು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಣದ ತೊಲೆಗಳು ತಲಾ 12 ರಂತೆ ಒಟ್ಟು 48 ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಮಲಗಳು ದ್ವಿದಳದ್ದಾಗಿವೆ.

ಪ್ರಧಾನ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಒಂದನೇ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡಾವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ,

ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗ್ರಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಎರಡನೇ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಎರಡು ಅಂತರಾಳಗಳು, ಒಂದು ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಉತ್ತರದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ರಾಮೇಶ್ವರ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಹೂವು, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ(ಅಷ್ಟಕೋನದ 3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ.

ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಮೊದಲಿಗೆ ನಂದಿಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಂದಿಯಿದೆ. ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ಬಲಿಪೀಠವಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿನ ಎರಡನೇ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ನೃತ್ಯ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಅರ್ಧಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಮೂರನೇ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಹೂವು, ನೃತ್ಯ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೇ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿದ್ದು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಆಯತಾಕಾರದ ಪುಷ್ಕರಣಿ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಹೂವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನ ಸ್ವಯಂಭು ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗ, ರಂಗಭೋಗ, ಧೂಪ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಕರ್ಣಭೂಪನು ನೀಡಿದ ದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ.[68] ಕ್ರಿ.ಶ.1171ರ ಶಾಸನ ಸ್ವಯಂಭು ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[69] ಕ್ರಿ.ಶ.1173ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಸ್ವಯಂಭು ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[70] (ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರ–13).

ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು.

ನೆಲೋಗಿ.

ಹೆಸರು: ಜೈನ ಬಸದಿ.

ಸ್ಥಳ: ನೆಲೋಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–740).

ಈ ಬಸದಿಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 63.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 23.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ

ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಜಿನನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ 2 ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಒಂದು ದೇವಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ಕೊಡೆ ಇದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಲತಾಸುರುಳಿ (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಹೂವುಗಳಿವೆ) ಗಳು, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ, ನಾಲ್ಕು ಚೈತ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. (ಈ ಚೈತ್ಯಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಜಿನನ ಬಿಂಬವಿದೆ), ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. (ತಿರುಗುಣಿ ಯಂತ್ರದಿಂದ ತಿರುಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ದುಂಡಾಗಿಯೂ, ಹೊಳಪಾಗಿಯೂ, ನಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವೆ ಶ್ರೀಕಾರಸ್ತಂಭಗಳಂತೆ ಕಾಣುವುದು.) ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ದ್ವಿದಳದ ಕಮಲದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಸುತ್ತಲೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಈ ಕೆತ್ತನೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಚೌಕಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಿಯಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕಿಗೂ ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸೀನ ಜಿನನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚೌರಿಧಾರಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಜಿನನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಎರಡನೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಜಿನನ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಮೂರನೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಕುಂಭದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರಧಾನದ್ವಾರದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದ್ದು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಯಡ್ರಾಮಿ

ಹೆಸರು	:	ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ.
ಸ್ಥಳ	:	ಯಡ್ರಾಮಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.
ರಾಜವಂಶ	:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.
ದಿಕ್ಕು	:	ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.
ಪ್ರಕಟಣೆ	:	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್. (ಪುಟ–764).

ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 90ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 50.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸಿಂಹ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಇದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಂದಿ, ಗಣಪ, ನಾಗ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಎಡಬಲಕ್ಕೆ ಕಟಾಂಜನಗಳಿವೆ. ಇವು ಆನೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ಕಟಾಂಜನಗಳು ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ.

ಸುಂಬಡ.

ಹೆಸರು	:	ರಾಮತೀರ್ಥ ದೇವಾಲಯ.
ಸ್ಥಳ	:	ಸುಂಬಡ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ. 10–12ನೇ ಶತಮಾನ.
ರಾಜವಂಶ	:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.
ದಿಕ್ಕು	:	ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.
ವಸ್ತು	:	ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ.
ಪ್ರಕಟಣೆ	:	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್. (ಪುಟ–785).

ರಾಮತೀರ್ಥ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 97ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 57.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ತೆರೆದ ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಅಷ್ಟಕೋನ, ಸಿಂಹದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ (ಮಣಿಸರಗಳು, ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.) ಚೌಕಾಕಾರವು, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (ವಜ್ರಾಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.) ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿಗಳು ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳು ಅಷ್ಟಕೋನದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಷ್ಠಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಐದು ಪದ್ಮಗಳಿದ್ದು, ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟ, ಚೌಕ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮುಂಭಾಗವು ನಾಲ್ಕು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆ, ಆನೆಯ ಸವಾರ, ಕುದುರೆಯ ಸವಾರ, ನಾಗಬಂಧ, ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪಗಳ

ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಉಪಾನ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಿಕುಮುದ, ವಾಜನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ.

ಕುಳಗೇರಿ.

ಹೆಸರು	:	ದೈತ್ಯರ ದೇಗುಲ.
ಸ್ಥಳ	:	ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ. 10–12 ನೇ ಶತಮಾನ.
ರಾಜವಂಶ	:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.
ದಿಕ್ಕು	:	ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.
ವಸ್ತು	:	ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ ಮತ್ತು ಬಳಪದಕಲ್ಲು.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.698).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 100.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 60.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದ ಅಗಲ 22x14 ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಹೂವು ಹಾಗೂ ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ತೋರಣಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಮಿಥುನಶಿಲ್ಪ, ಸಿಂಹ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧದ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನ, ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಇನ್ನೆರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ, ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಆರು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಂತರಾಳದ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳ ತೊಲೆಯು ಸುಂದರವಾದ ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಕರ ತೋರಣದಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ನಡುವಿನ ನಂದಿಯು ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ನಡುವೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಭಿತ್ತಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳು ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಶೇಷಶಯನ, ಶಿವ ಪಾರ್ವತಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವು

ಸಪ್ತಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪ, ಸಿಂಹ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ತೋರಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಗೆ ಒಂದು ಕೋಷ್ಠಕವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಭಿತ್ತಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯು, ವಿಷ್ಣು, ಮನ್ಮಥ, ವಾಮನ, ವರಾಹ, ನಟರಾಜ, ವೀಣಾಧಾರಿ ಶಿವ, ಗಣೇಶ, ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಭೈರವಿ, ಯತಿಗಳು, ಗಡ್ಡಧಾರಿ ಮನುಷ್ಯ, ನಾಗದೇವ ಮುಂತಾದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1080ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ದಂಡನಾಯಕ ಮಹಾವಿಷ್ಣು ದೇವರಸನು ಕುಳಗೇರಿಯ ಪಿರಿಯ ಸ್ಥಾನದ ನಾಗೇಶ್ವರ, ಭೋಗೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರಾದ ನಾಗರಾಶಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ವಿವಿಧ ಸುಂಕಗಳನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು, ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದ ತಿಳಿವಳ್ಳಿ, ಕೋಣಗಿರಿ, ಸುವಣೂರು ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳು ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾದ ತಂಬುಲೀಗ ಸಾಸಿರ್ವರು ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[71] (ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಚಿತ್ರ–15).

ಕುಳಗೇರಿ.

ಹೆಸರು	:	ದೇಗುಲ ದೇವಾಲಯ.
ಸ್ಥಳ	:	ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ. 10–12 ನೇ ಶತಮಾನ.
ರಾಜವಂಶ	:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.
ದಿಕ್ಕು	:	ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.
ವಸ್ತು	:	ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ.
ಪ್ರಕಟಣೆ	:	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪುಟ–698).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ದ್ವಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು, ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 100 ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 60.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಎರಡು ಅಂತರಾಳಗಳು, ಒಂದು ತೆರೆದ ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಮಿಥುನ, ಸಿಂಹ, ಸ್ತಂಭಶಾಖಾ ತೋರಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸ್ತಂಭವಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ, ಚೌಕ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ತೊಲೆಯು ಸುಂದರವಾದ ಮಕರ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಶಿವನ

ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿಯು ಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಮುರಿದು ಹೋಗಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ತೊಲೆ ಮಕರ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ವೃತ್ತ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಇದು ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎಂಟು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು ನೃತ್ಯನಿರತ ಮದನಿಕೆಯರು, ಆನೆ, ಕುಂಭದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವ, ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಸುತ್ತಲೂ ಅಂದರೆ ಮೂರು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಶಿಖರದ ಬದಲಾಗಿ ಚಪ್ಪಟೆಯಾಕಾರದ(ಮುಂಡಮಾಲಾ) ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಇರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯ ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಜನರು ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಸವನ್ನು ಚೆಲ್ಲುತ್ತಾರೆ.

ಗಂವ್ಹಾರ

ಹೆಸರು: ಕಪಾಲೇಶ್ವರ ದೇಗುಲ.

ಸ್ಥಳ: ಗಂವ್ಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.708).

ಕಪಾಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 60.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 20.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಈ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯು ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲಿನಿಂದ ಹೊರಬಂದಂತಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ ಇದು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದ್ದು, ಪಾಳುಬಿದ್ದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಬಹುಕೋನಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ಗಂವ್ಹಾರ.

ಹೆಸರು: ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಗಂವ್ಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು.339).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 60.ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಗಂವ್ಹಾರವು ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 20.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ ಹಾಗೂ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದ್ದು, ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ, ನಾಗ, ಹಾಗೂ ಪಂಚಲಿಂಗದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಅಲ್ಲಹುಲಿದೇವರಸನ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ಬಾಲ ಶಿಕ್ಷೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[72] ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿದೆ.

ಅಂದೋಲಾ.

ಹೆಸರು: ಈಶ್ವರ ದೇಗುಲ.

ಸ್ಥಳ: ಗೌಡರ ಮನೆಯ ಹತ್ತಿರ, ಅಂದೋಲಾ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಬಳಪದ ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.682).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 52.ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 12.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಬಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕತ್ತನೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ.

ಅಂದೋಲಾ.

ಹೆಸರು : ಮಾಸಬಾಯಿ ಲಿಂಗನ ಗುಡಿ.

ಸ್ಥಳ : ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ : ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು : ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು : ಬಳಪದ ಕಲ್ಲು.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು.682).

ಮಾಸಬಾಯಿ ಲಿಂಗನ ಗುಡಿಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 52.ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 12.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ, ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ನಂದಿ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳರೇಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಜಿನನ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇದೊಂದು ಜಿನನ ಬಸದಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ತದನಂತರ ಇಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ.

ಕೆಲ್ಲೂರು.

ಹೆಸರು : ಜಟಾಧರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ.

ಗ್ರಾಮ : ಕೆಲ್ಲೂರು ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ : ಕ್ರಿ.ಶ.10–12 ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು : ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು : ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ.(ಪು.700).

ಜಟಾಧರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 47.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 7.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಮುಚ್ಚಿದಅಂತರಾಳ ಹಾಗೂ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬವು ಅಲಂಕೃತವಿಲ್ಲದೇ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಪಟ್ಟಿಕೆ, ಸರಳರೇಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಮುಚ್ಚಿದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ, ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಸರಳರೇಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಡಮರು ಆಕಾರದ ಮಣಿಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಐದು ಕಮಲಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ನಡುವಿನ ಕಮಲವು ಮೊಗ್ಗಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ತ್ರಿದಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಸರಳರೇಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿಯ ತಿಕೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆ, ಪುರಸ್ಕಾರಕ್ಕೆಂದು ಕೆಲವೂರು ಪ್ರಭು ಆಯಿತರಸರ ಮುತಗಾವುಂಡರನು ಬೆಂಕೊಳ್ವನ ಕೋಲಲ್ಲಿ 12 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಒಂದು ನಿವೇಶನ ದಾನ ಕೊಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[73]

ನರಿಬೋಳ.

ಹೆಸರು: ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ನರಿಬೋಳ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–733).

ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 50.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 10.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಸರಳರೇಖೆಯ 2 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದ ಅಡಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಕುಂಭದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳದ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ 4 ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ(3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಚತುರ್ದಳದ ಕಮಲದಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಕದಂಬನಾಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯ ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಯನಗುಂಟಾ.

ಹೆಸರು: ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಯನಗುಂಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು–120).

ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಯನಗುಂಟಾ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಚತುಕೂರ್ಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 47.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 7.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 24x21.ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು 4 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು,

ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥ, ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ 2 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ಮೊದಲಿನ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬವು ಅಲಂಕೃತವಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಮುರಿದಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಪೂರ್ವ, ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ ಈ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹವಿದೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿವಲಿಂಗದ ಪೀಠವು ಏಳು ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪೀಠದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂಡಾಕೃತಿಯ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿಯರು, ತ್ರಿಶೂಲ ಹಾಗೂ ಡಮರುವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದು, ಪ್ರಭಾವಳಿಯು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉದುಂಬರವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿದೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಂದಿಯು ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿದೆ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಅಮೃತ ಕಳಶದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1122ರ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿನ ಮಹಾಜನರು, ಅರಸ, ಪ್ರಜೆಗಳು ಊರ ನಡುವಿನ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ, ಅಂಗಡಿಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಮಾರಾಟದ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲಿನ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದರ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[74]

ಕೋಣಸಿರಸಗಿ.

ಹೆಸರು: ರೇವಣಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಕೋಣಸಿರಸಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ (ಹೊಲದಲ್ಲಿದೆ), ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–707).

ರೇವಣಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 86.ಕೀ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 46.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ

ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚುತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸರಳ, ಸ್ತಂಭ, ಸರಳರೇಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಮುರಿದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳವು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಮುರಿದಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಮುರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟಕೋನ (ಮೂರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಮುರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಮುರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಅದರ ಬದಲಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಬ್ಬಿಣದ ಶೀಟ್‌ಗಳನ್ನು ಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಪಾದಬಂಧ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಕಕ್ಷಾಸನದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯು ಭೈರವ, ನಟರಾಜ, ಪೂರ್ಣ ಕುಂಭ, ನೃತ್ಯ ಗಣಪ, ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮೇಲೆ ಸುಣ್ಣ ಬಳಿದಿದ್ದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವದಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಸನವಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವು ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1055ರಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತ ನಿಂಬರಸನು ಸಿದ್ದೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಹಾಗೂ ಎಳೆಮೇಲ ಸಿಂಹಪರ್ಷೆಯ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಏಳರಾವೆಯ ತೀರ್ಥದ ಗಡಿಂಬದಲ್ಲಿ ಅಳೆದು ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ 200 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, 2 ಮತ್ತರು ತೋಟದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.[75]

ಯಾತನೂರ.

ಹೆಸರು: ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಯಾತನೂರ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–372).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 70.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 30.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿಯರು, ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರು, ಖಟ್ವಾಂಗವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು

ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸರಳ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, (ಇದರಲ್ಲಿ 3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ) ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಇತ್ತಿಚಿಗೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಎರಡು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ.1080ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಮುದ್ಗಲ್ಲ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಅಂಕುಲಗೆ–50ರ ಬಳಿಯ ಏವೂರನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು. ನಂತರ ಈತನ ತಂದೆ ಕೊಮ್ಮಣ್ಣ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯನು ಯಾತನೂರಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇಲ್ಲಿನ ಮಹಾಜನಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ದತ್ತಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[76] ಕ್ರಿ.ಶ.1110ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲೂ ಕೋಮ್ಮಣ್ಣ ಭಟ್ಟೋಪಧ್ಯಾಯರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[77]

ಹಿಪ್ಪರಗಿ.

ಹೆಸರು: ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–387).

ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 64.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 24.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು 3 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, 3 ಅಂತರಾಳಗಳು, ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರ ಧಾರಣಿಯರು, ಡಮರು, ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಸ್ತ್ರೀದ್ವಾರ ಪಾಲಕಿಯರು, ಅಮೃತ ಕಳಶವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಗಂಗೆ, ಯಮುನೆಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಸುರುಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ ಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ

ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಸಿಮೆಂಟಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಕೆಳಭಾಗವು ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜಾಲಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು ಬಳ್ಳಿ, ಸಿಂಹಾಲಂಕೃತ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಜಾಲಂಧ್ರಗಳ ಅಡಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ನಾಟ್ಯಗಣಪನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರ ಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಮಿಥುನ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಮಕರ ತೋರಣಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಸರಳ, ಸ್ತಂಭ, ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಸುಂದರವಾದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಗೌರಿಶಂಕರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಅಲಂಕಾರವು ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಅಲಂಕಾರದಂತಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳವು ಜೀರ್ಣೋದ್ದಾರಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಅಂತರಾಳಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ (3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ, ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೂರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕಕ್ಷಾಸನದಲ್ಲಿ 2 ಅರ್ಧಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಇವೆರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವು ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಶಿಖರವು ಕದಂಬನಾಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. (ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಚಿತ್ರ–16).

ವಡಗೇರಿ.

ಹೆಸರು: ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಮುಂದೆ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–382).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 66.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 30.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರುವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಪ್ರಭಾವಳಿಯು ನಾಗಾಲಂಕೃತ ತೋರಣ, ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸುರುಳಿ, ಸರಳ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮುಂದೆ ದೊಡ್ಡದಾದ ಚಂದ್ರಶಿಲೆ ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಂತೆ ಕಾಣುವುದು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಪೀಠದ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ತೊಲೆಯು ಮಕರತೋರಣಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮುಂದೆ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು ಕಮಲಂಕೃತತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದಿನ ನವರಂಗವು ಮುರಿದಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದಿನ ಕಕ್ಷಾಸನವು ಮುರಿದು ಹೋಗಿದ್ದು ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಬಳ್ಳಿಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆನೆಯ ಸಾಲನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಾಂಗನಿಯರ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಜಗತಿ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಜಗತಿಯು ಹೂವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಜಗತಿಯು ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಎರಡು, ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದರಂತೆ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಕಟಾಂಜನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಹತ್ತಿ ಹೋಗಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕಟಾಂಜನಗಳಿರುವವು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಹಸ್ತಿಹಸ್ತ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲಿನಂತೆ ಚಾಚಿರುವುದು. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಮೂರು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿನ ಕಟಾಂಜನವು ಆನೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಹಣೆಪಟ್ಟಿ, ಗೆಜ್ಜೆಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಹಾಗೂ ಸಿಂಹಾಕೃತಿಯ ಕಟಾಂಜನವು ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಂಹವು ತನ್ನ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳ ಉಗುರುಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬನಿಗೆ ತಿವಿಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ವಾಜನ, ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು 'ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನ'ವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಭಿತ್ತಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಅನೇಕ ನಾಗಾಲಂಕೃತತೋರಣ, ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಎದುರುಬದುರಾಗಿ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಸರಳ, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿನ ಕೆತ್ತನೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಅಮೃತ ಕಲಶದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಭೈರವ, ನಂದಿ, ಕಾಳಿ,

ನಾಗಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಪಟ್ಟಬಂಧೋತ್ಸವವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ನಿಮಿತ್ಯವಾಗಿ ಧಾಯಿಮಯ್ಯನು ಧಾಯಿಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವಡಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ, ಮಠದಲ್ಲಿರುವ ತಪೋಧನರಿಗೆ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ ವಸತಿಗೆ, ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಎಳಮೇಲ ಸಿಂಹಪರ್ಷೆ ಮಂಡಳಿಯ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಮಹೇಶ್ವರರಾಶಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ಕೋಲಲ್ಲಿ 200 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, 1 ಮತ್ತರು ತೋಟ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾಪಕರಿಗೆ 16 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[78]

ಅಂದೋಲಾ.

ಹೆಸರು: ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಗೌಡರ ಮನೆಯ ಹತ್ತಿರ, ತಾ॥ ಜೇವರ್ಗಿ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು–3).

ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 52.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿಯಿಂದ 12.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ತೆರೆದ ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ವಜ್ರ, ಸುರುಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ನಡುವಿನ ನಂದಿ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.12.ನೇ.ಶ.ದ ಶಾಸನವು ದಂಡನಾಯಕ ಮಾದಿರಾಜನು ಚೆನ್ನಿಗಮಾಧವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರದ ಕೋಲಲ್ಲಿ 50 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಕೊಟ್ಟದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ನಾಗೋಜ, ಲೆಂಕ ಬಾಚಣನ ಬಿನ್ನಹದಿಂದ ಅಹವಮಲ್ಲನು ಈ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟಕೋನದ 3 ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿದ್ದು ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಒಂಭತ್ತು ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದ

ಮೇಲೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎಂಟು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ, ಚೌಕ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಠವಿದೆ. ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಮೂರು ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೂರು ಪಟ್ಟಿಕೆಯು ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಎರಡು ಕುಂಭಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಇವು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1050ರ ಶಾಸನ ದಂಡನಾಯಕ ಮಾದಿರಾಜನು ಚೆನ್ನಿಗ ಮಾಧವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ 6 ಮತ್ತರು, ಧೂಪಕ್ಕೆ 3 ಮತ್ತರು, ಮಾಲೆಗಾರಿಗೆ 3 ಮತ್ತರು, ದೀಪಕ್ಕೆ ಎಣ್ಣೆ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ 9 ಮತ್ತರು, ದೇವರಂಗ ಭೋಗಕ್ಕೆ 20 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ನಾಗೋಜ, ಲೆಂಕ ಬಾಚಣನ ಬಿನ್ನಹದಿಂದ ಅಹವಮಲ್ಲನು ಈ ದತ್ತಿ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[79]

ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು.

ಸೇಡಂ.

ಹೆಸರು : ಜೈನ ಬಸದಿ.

ಸ್ಥಳ : ಸೇಡಂ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಸೇಡಂ.

ಕಾಲ : ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು : ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು.496).

ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಜೈನ ಬಸದಿಯು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 52.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗಾಸನದಲ್ಲಿ ನಿಂತ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಪದ್ಮಾಸೀನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

1) ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತಾಕಾರ ಹಾಗೂ ಅಷ್ಟದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋದಿಗೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ.
2) ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅದರ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ವಿವಿಧ ಚೌಕಾಕಾರದ ಬೋದಿಗೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ.

3) ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೋದಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯು ಷಟ್‌ಕೋನಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮಧ್ಯ ಅರಳಿದ ಕಮಲವಿದೆ.

ಬಸದಿಯ ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸೀನ ಜಿನನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿ ಹಾಗೂ ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಇವು ಈ ಬಸದಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. 2 ದಾನ ಶಾಸನಗಳು, 1 ನಿಷಿದಿ ಶಾಸನವಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1124ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ 300 ಮಹಾಜನರು ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ 24 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, ಒಂದು ತೋಟ ಹಾಗೂ ಗಾಣವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸಮ್ಯಕತ್ವ ರತ್ನಾಕರರಾದ ಬಮ್ಮದೇವ ವಿಭುಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[80] ಕ್ರಿ.ಶ.1137ರ ಶಾಸನ ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕನ ಅಳಿಯ ಭೀಮಚಮೂಪ ಹಾಗೂ ಅಗ್ರಹಾರದ 300 ಮಹಾಜನರು ಬಸದಿಯ ಆದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ ದೇವರಿಗೆಂದು 45 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, ತೋಟಗಳನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಾನಾದೇಶಿ, ಮುಮ್ಮುರಿ ದಂಡಗಳು ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲಿನ ಆಯವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದರ ವಿಷಯವಿದೆ.[81] ಇಲ್ಲಿಯ ಮೂರನೇ ಶಾಸನವು ನಿಶಿದಿ ಶಾಸನವಾಗಿದ್ದು, ಮೂಲಸಂಘದ ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಪಂಡಿತರ ಸಮಾಧಿ ಮರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[82]

ಅಡಕಿ.

ಹೆಸರು	:	ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯ.
ಸ್ಥಳ	:	ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಸೇಡಂ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ. 10–12 ನೇ ಶತಮಾನ.
ರಾಜವಂಶ	:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.
ದಿಕ್ಕು	:	ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖ.
ವಸ್ತು	:	ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ.
ಪ್ರಕಟಣೆ :		ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪುಟ–789).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 57.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಸೇಡಂದಿಂದ 17.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದ ಅಗಲ 12x12 ಮೀಟರ್ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ತೆರೆದ ಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಮಾರುತಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧದ ತಲಾ ಎರಡರಂತೆ ಆರು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೇ ವಿಧದ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಚೌಕಾಕಾರದ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಎರಡನೇ ವಿಧದ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ವೃತ್ತ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ (ಈ ಲತಾಸುರುಳಿಯ ತುದಿಯು ಡಮರು ಆಕಾರದ ಮಣಿಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.) ಚೌಕಾಕಾರದ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮೂರನೇ ವಿಧದ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಮಣಿಸರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1125ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕೊಪ್ಪದೇವನು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಕೊಪ್ಪ ಜಿನಾಲಯ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಒಂದು ಮತ್ತರು ತೋಟ, ಇನ್ನಿತರ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದನು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಊರ ನಖರರು ಬಸದಿ ದೇವರ ನಂದಾದೀವಿಗೆಗೆ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[83] ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಕೊಪ್ಪದೇವ ಮಾಡಿಸಿದ ಜೈನ ಬಸದಿಗೆ ಸೀರೆಯ ಕಾಳಿಸೆಟ್ಟಿ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[84]

ಅಡಕಿ.

ಹೆಸರು	:	ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.
ಸ್ಥಳ	:	ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಸೇಡಂ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.
ರಾಜವಂಶ	:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.
ದಿಕ್ಕು	:	ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.
ವಸ್ತು	:	ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪುಟ–789).

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 57.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಸೇಡಂದಿಂದ 17.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ

ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದಿನ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ಉಳಿದ ಇನ್ನೆರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮಣಿಸರ, ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅಷ್ಟಕೋನ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿದೆ. ಇವು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಉಡಗಿ.

ಹೆಸರು	:	ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.
ಸ್ಥಳ	:	ಉಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಸೇಡಂ.
ಕಾಲ	:	ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.
ರಾಜವಂಶ	:	ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.
ದಿಕ್ಕು	:	ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ.
ವಸ್ತು	:	ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ ಮತ್ತು ಬಳಪದ ಕಲ್ಲು.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪುಟ–686).

ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 50.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಸೇಡಂದಿಂದ 10.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದ ಅಗಲ 12x12 ಮೀಟರ್‌ಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ ಹಿಡಿದ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು, ನೃತ್ಯ ಮಾಡುವ ದೃಶ್ಯದ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಅಷ್ಟಕೋನದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ತ್ರಿದಳದ ಪದ್ಮವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗವು ಒಂಭತ್ತು ಅಂಕಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ಕೆಳಗೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ಚೌಕ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟ ಕೋನಾಕೃತಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಕಮಲಗಳಿವೆ. ಈ ಕಮಲಗಳು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ಕಮಲವು ಚತುರ್ದಳದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮದ ಭಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ಜಾಲಂದ್ರಗಳು

ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಪಾರ್ವತಿ, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ಧಿನಿ, ಮನ್ಮಥ, ರತಿ, ಶಿವನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ಮಕರ ತೋರಣದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಮಣಿಸರ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರ, ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ನವರಂಗದ ನಂದಿಯು ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿದ್ದು, ಮಕರ ತೋರಣಾಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಕಮಲದ ಹೂವು, ಮಣಿಸರ ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ, ಕಪೋತನಾಸಿನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದು ಪಾದಬಂಧ ರೀತಿಯ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. (ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಚಿತ್ರ–17).

ಹಂದರ್ಕಿ.

ಹೆಸರು: ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ, ತಾ॥ ಸೇಡಂ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು.241).

ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 83.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಸೇಡಂದಿಂದ 30.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 18x12$^{1\backslash 2}$.ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ನಂದಿಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಉತ್ತರಾಂಗದ ಕಪೋತ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಚೈತ್ಯಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಕೆತ್ತನೆಯುಳ್ಳ ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸಿಂಹ, ಸರಳ ಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲಿರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದಳದ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ

ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ(3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಭಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಆಳೆತ್ತರದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ, ಪೂರ್ವದ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕಟಾಂಜನಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ನಂದಿಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಂದಿಯು ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಧಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯಿಂದ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರ, ಗ್ರೀವ, ಶಿಖರ, ಸ್ತೂಪಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು 'ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನ'ದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಕರ ಪ್ರನಾಳವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಭಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೂಡ್ಯಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತರದಲ್ಲಿ ಸರಳವಾದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಶಿಖರವು ನಂದಿ, ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯ ಶಿಲ್ಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವರ ದೇವರಂಗಭೋಗ, ಪೂಜೆ, ತಪೋಧನರ ಆಹಾರ, ಕನ್ನಡ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, ಓದಿಸುವ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ಕಂಬದ ಸೂಳೆಯರಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಅಘೋರಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಲೋಕರಸನು 1000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.[85] ಕ್ರಿ.ಶ.1122ರ,[86] ಕ್ರಿ.ಶ.1139ರ,[87] ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ.11ನೇ,[88] ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳು ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಬಗ್ಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.

ಹಂದರ್ಕಿ.

ಹೆಸರು: ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ (ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ), ತಾ॥ ಸೇಡಂ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು.241).

ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆವರಿಸಿದಂತಹ ದೇವಾಲಯ ಇದಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸಂಕೀರ್ಣದ ಉದ್ದಗಲ 52x57.ಮೀ. ಆಗಿದೆ. ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟವಾಗಿದ್ದು,

ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 83.ಕೀ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಸೇಡಂದಿಂದ 30.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 24x17.ಮೀ. ಇದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಮೂರು ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, ಒಂದು ನವರಂಗ, ಸಭಾಮಂಟಪ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಾಲಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳ ಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ (ಅಷ್ಟಕೋನನದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ) ಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿ ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ(3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿವೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಚಿಕ್ಕದಾದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಎರಡು ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳಿವೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳಗಳು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು, ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿ ಕಮಲಂತೃವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನದ್ವಾರದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಮಕರತೋರಣದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ಜಾಲಂದ್ರಗಳು ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆ, ಅದರ ನಡುವೆ ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದಲ್ಲಿ 16 ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು, ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೃತ್ತ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಎರಡನೇ ಮಾದರಿಯ 6 ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಮೂರನೇ ಮಾದರಿಯ 6 ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳು, ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳು ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಭೂವನೇಶ್ವರಿ ಪಂಚದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅದರ ಸುತ್ತಲು ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಇದು ಚೌಕಕಾರವಾಗಿದ್ದು, ಚೌಕಾಕಾರದ ನಾಲ್ಕು ತುದಿಗೂ ಒಂದೊಂದರಂತೆ ನಾಲ್ಕು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.

ಸಭಾಮಂಟಪವು ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನದ ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಟಾಂಜನಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಒಂದರ ಮುಂದೆ ಇನ್ನೊಂದರಂತೆ ಎರಡು ಕಟಾಂಜನಗಳಿವೆ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಕಟಾಂಜನಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು 'ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನ'ದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಡಿಭಾಗದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಎರಡು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಹೂವು, ವಿಷ್ಣು, ಮೀನಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಎರಡು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿನ ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾನೆ. ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಮಿಥನಶಿಲ್ಪದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ (ಉದುಂಬರ) ಮುಂದೆ ಎರಡು ಆನೆಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಚತುರ್ದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಬಾವಿಯಿದೆ.

ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಿವಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಿವಲಿಂಗಗಳು ಪೀಠ ರಹಿತವಾಗಿದ್ದು, ಎರಡು ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿವೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶಿವಲಿಂಗ ಪೀಠಸಹಿತವಾಗಿದ್ದು, ಅಂಡಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ನೃತ್ಯ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳದ ಭಿತ್ತಿಗಳು ಭಗ್ನಗೊಂಡಿವೆ. ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೇ ದೇವಾಲಯ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಇಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಸರಳಶಾಖೆ, ನೃತ್ಯಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ,

ಸಿಂಹಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಎರಡನೇ ದೇವಾಲಯ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮೂರನೇ ದೇವಾಲಯವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿಮೂರ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸೂರ್ಯ ಪೀಠವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಒಂದು ನಂದಿಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ನಂದಿ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. (ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಚಿತ್ರ–19).

ಸೇಡಂ.

ಹೆಸರು: ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ: ಸೇಡಂ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೆ, ತಾ॥ ಸೇಡಂ.

ಕಾಲ: ಕ್ರಿ.ಶ.11–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು: ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು: ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ: ಎಂಟಿಕ್ವೇರಿಯನ್ ರಿಮೇನ್ಸ್ ಇನ್ ಹೈದರಾಬಾದ ಸ್ಟೇಟ್ : 1953, (ಪು–20), ಡೈರೆಕ್ಟರ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲೊಜಿಕಲ್ ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್, ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಹೈದರಾಬಾದ.

ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ 53.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 23x27.ಮೀ. ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಕೂಟ ಮತ್ತು ಮೂರು ಏಕಕೂಟ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ, ಒಂದು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ, ಎರಡು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ದೇಗುಲವು ದ್ವಿಕೂಟವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಎರಡು ಅಂತರಾಳಗಳು, ತೆರೆದ ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದು, ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸಿಂಹಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಂಕೃತ ತೋರಣ, ಹೂವು ಹಾಗೂ ಸಿಂಹಗಳ ಸಾಲಿನ ತೋರಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಸುಂದರವಾದ ಕಮಲಂಕೃತ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಮಕರ ತೋರಣಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ.

ತೋರಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ನಟರಾಜನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಶಿವಗಣಗಳು, ನಂದಿಯನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ಜಾಲಂದ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಇನ್ನೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಒಂದೇ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಮಣಿಸರಳಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯ ಅಷ್ಟಕೋನ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ (ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಡಮರು ಆಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆ), ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿವೆ. ಬೋಧಿಗೆಯ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕಿಗೂ ಶಿವ ಗಣಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ಕೃಷ್ಣ, ನವಿಲು, ವಿಷ್ಣು, ನೃತ್ಯನಿರತ ಶಿಲಾಭಂಜಿಕೇಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ, ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ದೇವಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ನಂದಿ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿತೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾದ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ಕಮಲ ಪಂಚದಳಾಕೃತಿಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ 14 ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಕಮಲಗಳಿವೆ. ಈ ಕಮಲಗಳು ಚತುರ್ದಳಾಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಕಮಲಗಳ ಸುತ್ತಲು ಬಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಮಣಿಸರದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಚೌಕಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಚೌಕದ ನಾಲ್ಕು ತುದಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಇದರ ಸುತ್ತಲು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು ಪತ್ನಿ ಸಮೇತ ವಾಹನ ರೂಢರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಕೈಯಲ್ಲಿ ಆಯುಧಗಳಿವೆ. ನಂದಿ ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಈಶಾನ್ಯನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ನಂದಿಯ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೂ ಹಿಂದಿನ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು, ಮುಂದಿನ ಎಡಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈತನು ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿಯ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯ ಹೂವಿದೆ.

ಕುದುರೆ ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಕುಬೇರನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಯ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪರಶುವನ್ನು ಹಿಡಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿದ್ದು, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಮಕರ ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ವರುಣ ದಂಪತಿಗಳು ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ವರುಣನು ಚತುರ್ಭುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದ ಆಯುಧಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈತನು ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನೈರುತ್ಯ ದಂಪತಿಗಳು ನರವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ದಂಡವನ್ನು ಹಾಗೂ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ನರನ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ,

ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಪತ್ನಿ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯ ಹೂವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಯಮ ದಂಪತಿಗಳು ಕೋಣವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈ ಹಾಗೂ ಎಡಗೈ ಆಯುಧಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯು ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕೋಣದ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಒಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಕ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಪತ್ನಿಯ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯ ಹೂವಿದೆ.

ಟಗರು ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿ ದಂಪತಿಗಳು ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಟಗರುವಿನ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯು ಅಭಯಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಹಾಗೂ ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಪತ್ನಿಯು ತಾವರೆಯ ಹೂವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ.

ಐರಾವತ ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರ ದಂಪತಿಗಳು ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಭುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಅಂಕುಶವನ್ನು ಹಿಡಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೂ ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಐರಾವತದ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಕ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಪತ್ನಿಯ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯ ಹೂವಿದೆ.

ಜಿಂಕೆ ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ವಾಯುವ್ಯ ದಂಪತಿಗಳು ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಜಿಂಕೆಯ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಗೂ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪರಶುವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ ಈತನು ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ತೊಲೆಗಳು ನಾಲ್ಕು ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇವು ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲಗಳಾಗಿದ್ದು, ಸುಂದರವಾಗಿ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಹತ್ತು ಅರ್ಧಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಚೌಕ ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಮುರಿದಿವೆ. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೀರಟ ಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗ ಹಾಗೂ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ.

ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ತೆರದ ನವರಂಗ, ಮುಖಚತುಷ್ಕಿ (ಮುಖಚತುಷ್ಕಿಯು ಸಹ ಮುಖಮಂಟಪದ ರಚನೆಯನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಅಂಕಣದಷ್ಟು ಅಗಲ ಮತ್ತು ತೆರೆದಮಂಟಪದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನವೂ ಇರುವುದು.), ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತ ತೋರಣವಿದ್ದು, ನಡು ನಡುವೆ ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆ ಹಾಗೂ ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಸಿಂಹಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸರಳ, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಮಕರ ತೋರಣವಿದ್ದು, ತೋರಣದ ಎಡಬಲ ಭಾಗದ ಮಕರಗಳ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನು ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ತೋರಣದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಾಂಡವ ನೃತ್ಯ ನಿರತ ನಟರಾಜನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುತ ಶಿವಗಣಗಳು ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಜಾಲಂದ್ರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಸುಂದರವಾದ ಕಮಲಂಕೃತ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ನಾಲ್ಕು ತೊಲೆಗಳು ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆ ಹಾಗೂ ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಕೆಳಭಾಗದಿಂದ ಮೇಲ್ಭಾಗದವರೆಗೆ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ರತ್ನ ಖಚಿತವಾದ ಪದ್ಮಮಂಡಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ 9 ಅಂಕಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಈ ಒಂಭತ್ತು ಅಂಕಣಗಳ ತೊಲೆಗಳು ಬಳ್ಳಿ, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿ, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಈ ಅಂಕಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯು ಸಹ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ತೊಲೆಗಳು ತ್ರಿದಳದ ನಾಲ್ಕು ಕಮಲಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ದೇವಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಪೀಠ ಹಾಗೂ ದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎಂಟು ಅರ್ಧಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತನೆಯ ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರದೇಶದ್ವಾರವು ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಶೈವದ್ವಾರ ಪಾಲಕರನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಸಿಂಹ, ಹೂವು, ಸಿಂಹದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಮುಖಚತುಷ್ಕಿಯಿದೆ. ಮುಖಚತುಷ್ಕಿಯ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಪದ್ಮಮಂಡಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮುಖಚತುಷ್ಕಿಯ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಮಕರ ತೋರಣಾಲಂಕೃತವಿದೆ. ಮುಖಚತುಷ್ಕಿಯ ದ್ವಾರದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ

ಆಳೆತ್ತರದ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಮುಖಚತುಷ್ಕಿಯ ಹೊಸ್ತಿಲು ಆನೆ ಹಾಗೂ ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ.

ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ, ತೆರದ ನವರಂಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಆಸೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ(3 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟಬಿಂಬವು ಅಲಂಕೃತವಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಅಮೃತಕಳಶದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ಅರ್ಧಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ತೊಲೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಮುಖಮಂಟಪದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಸುಂದರವಾದ ಮಕರ ತೋರಣದಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಬಲಭಾಗದ ದ್ವಾರಪಾಲಕನು ಚತುರ್ಭುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಸರ್ಪವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಎಡಭಾಗದ ದ್ವಾರಪಾಲಕನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಟ್ವಾಂಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ತ್ರಿದಳದ ಕಮಲವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಹೂವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಇವು ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. (ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಚಿತ್ರ–18).

ಮೇಡಕ್.

ಹೆಸರು : ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯ.

ಸ್ಥಳ : ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಮುಂದೆ, ತಾ॥ ಸೇಡಂ.

ಕಾಲ : ಕ್ರಿ.ಶ.10–12ನೇ ಶತಮಾನ.

ರಾಜವಂಶ : ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು.

ದಿಕ್ಕು : ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ.

ವಸ್ತು : ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆ.

ಪ್ರಕಟಣೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪುಟ–762).

ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ಸುಮಾರು 100.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಸೇಡಂದಿಂದ 47.ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲ 17x16 ಮೀಟರ್‌ಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗವು ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಮೂರು ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳಗಳು, ಒಂದು ನವರಂಗ, ಕಕ್ಷಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ

ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಮತ್ತು ಚಾಮರಧಾರಿಣಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ತ್ರಿಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರ, ಸ್ತಂಭ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಪಂಚದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳು, ಬಳ್ಳಿ, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗಿನಲ್ಲಿ ಷಟ್‌ಭುಜ ನೃತ್ಯ ನಟರಾಜನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಕಮಲದ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಚತುರ್ದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಆದರೆ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲ ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಚತುರ್ದಿಕ್ಪಾಲಕರನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಸಹ ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೊಳಗೊಳಡಿದೆ. ಆದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಚತುರ್ದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಯಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಅಂತರಾಳವು ಯಾವ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರದ ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರವಿದ್ದು, ಅಲಂಕೃತ ದ್ವಿದಳ ಕಮಲವಿದೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಮುರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ತಂಭವಿದ್ದು, ಉಳಿದ ಮೂರು ಸ್ತಂಭಗಳು ಮುರಿದು ಹೋಗಿವೆ. ಈ ಸ್ತಂಭವು ಪೀಠದ

ಮೇಲೆ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ, ವೃತ್ತ, ಅಷ್ಟ(ಅಷ್ಟಕೋನವು ಮಣಿಸರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.), ಮೇಲೆರುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಬೋಧಿಗೆ ಇದೆ. ನವರಂಗದ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕುದುರೆ ಸವಾರರ ಸಾಲು, ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವವರ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ನೃತ್ಯ ನಿರತ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಕೀರ್ತಿಮುಖ, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯವು 'ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನ'ದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯು ಸುಮಾರು 65 ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಸುಮಾರು 5 ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರವಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣು, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಗರುಡ, ಗಣಪ, ರಾಮ, ಬಲರಾಮ, ಹನುಮ, ಭೈರವ, ಶಿವನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು, ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಡೋಲು ಬಾರಿಸುವ, ವೀಣೆ ನುಡಿಸುವ, ಕೊಳಲು ಉದುವ, ಕಾಲಿನ ಗೆಜ್ಜೆ ಹಾಕಿ ಕೊಳ್ಳುವ, ನೃತ್ಯ ನಿರತ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಲಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತರವು ಎಸ್ ಆಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ಕಕ್ಷಾಸನವು ಕುದುರೆ ಸಾಲು, ನೃತ್ಯನಿರತ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಬಲಿಪೀಠವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ಥಿತಿ ಶೋಚನಿಯವಾಗಿದ್ದು, ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇವು ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. (ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಚಿತ್ರ–20).

5–1.3. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳು :

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತು ವಿಶೇಷತೆ ತಿಳಿಯುವ ಮುನ್ನ ಅದರ ವಾಸ್ತು ರಚನೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾದುದು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ.ಶ.973ರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ.ಸುಮಾರು.12ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆಯಾದರೂ ಇವರ ಸಾಮಂತರಾದ ಹೊಯ್ಸಳರು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಕೊನೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆಯನ್ನು ದ್ರಾವಿಡಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ದೇವಾಲಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರು ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಮರಳುಗಲ್ಲನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರು. ವೇಸರಶೈಲಿಯನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದ ಹೊಯ್ಸಳರು ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದರು. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಣಜಶಿಲೆಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡರು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯಾವ ಕಲ್ಲನ್ನು ಬಳಸಲಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಹಸಿರು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲನ್ನು ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರು ಹಸಿರು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲನ್ನು ಹೊಸ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ್ದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಹಿಂದಿನ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರದಲ್ಲೂ ಬಳಸಿದರು.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಮಂತ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪುಟಗಳನ್ನು ತಿರುವಿ ಹಾಕಿದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಒಂದು ಅಂಶವೆಂದರೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ರಾಜಮನೆತನಗಳು ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲು ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ಈ ಮೊದಲು ಗೆದ್ದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು

ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವುದು ಹಾಗೂ ಹೊಸದಾದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವುದು ಬಹಳ ಪ್ರಮುಖ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೊಸದಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ರಾಜಮನೆತನವು ಆ ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಂತೋಷಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು ಆ ಮೂಲಕ ಪ್ರಜೆಗಳ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಸರಾಗವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಮತ್ತು ಸೈನಿಕರ ಬೆಂಬಲವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ರಾಜರು ಮಾಡಿದ ಯುಕ್ತಿಯೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು ಇದಕ್ಕೆ ಹೊರತಾಗಿಲ್ಲ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು, ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು, ಸಾಮಂತರು, ದಂಡನಾಯಕರು, ರಾಣಿಯರು ತಾವು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ.[89] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಬಾವಿ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1115ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಯುವರಾಜ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನು ಆಳಂದೆ–1000ವನ್ನು ಆಳುತಿದ್ದಾಗ ಮನೆವೆರ್ಗಡೆ ದಂಡನಾಯಕ ಗೋವಿಂದಮಯ್ಯನು ಮಾಶಾಳದಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವ, ಕೇಶವ ಹಾಗೂ ಆದಿತ್ಯ ದೇವರುಗಳ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಪ್ರಸ್ತುತ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ ಯುವರಾಜನು ಕರ್ಜಗಿಯ ಬೆಂಕೊಳ್ವನ ಕೋಲಲ್ಲಿ 100 ಮತ್ತರು ಹೊಲ, 1 ಮತ್ತರು ತೋಟವನ್ನು ದಾನಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[90] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಚಂದಲದೇವಿಯ ದಂಡನಾಯಕ ಮಲ್ಲಿದಂಡನಾಥನು ರುದ್ರವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೂಟ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಇತನ ಮಕ್ಕಳು ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿನ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಪೂಜೆಗೆಂದು ಅಗ್ರಹಾರದ ಪ್ರಭು ವಾಸುದೇವ ಭಟ್ಟೋಪಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರದ ಕೋಲಲ್ಲಿ 300 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು 500 ಗದ್ಯಾಣಗಳಿಗೆ ಖರೀದಿಸಿ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[91] ಧುತ್ತರಗಾಂವ ಗ್ರಾಮದ ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1109ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಅಚಲದೇವಿಯು ಸರ್ವನಮಸ್ಯದಗ್ರಹಾರ ಧುತ್ತರಗಾಂವದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಳು. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜೆಗೆ ಊರ ಪ್ರಭುಗಳು 50 ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ದಾನಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[92] ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಊರೊಡೆಯ ಕಲಿದೇವನ ಪೂರ್ವಜನಾದ ನಾರಾಯಣಚಾರ್ಯನು ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಂದ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದನು. ದತ್ತಿ ಪಡೆದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕಲಿದೇವನು ಕಲಿದೇವೇಶ್ವರ, ಚನ್ನಕೇಶವ ಹಾಗೂ ಉದಯಾದಿತ್ಯ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ, ಸತ್ರಕ್ಕೆ, ಪುರಾಣ ವಾಚನಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.[93] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಹಿರಿಯ ಅರಸಿ ಚಂದಲದೇವಿಯು ಆಳಂದದ 1000 ಭತ್ತ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವಳ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಿಬ್ಬರಸನು ಗೊಂಕ–120ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಚೌಧರಿ ರಕ್ಕಸಯ್ಯನು ಹಡಗಲಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಹಾಗೂ ಪಾತಶಾಲೆಯ ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಬಸದಿಯ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಹೊಲ, ತೋಟ, ಗಾಣ ಹಾಗೂ 10 ಮನೆಗಳನ್ನು ಮೂಲಸಂಘ, ದೇಸಿಗಣ, ಪುಸ್ತಕಗಚ್ಛದ ಹಿರಿಯ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ

ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಮಹಾ ಪ್ರಧಾನ ಭೀವಣಯ್ಯಗಳ ಬೇಡಿಕೆಯಂತೆ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[94] ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1154ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈತನ ದಂಡನಾಯಕ ವಿಮಲಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಸೋದರ ಚಂದ್ರ ಸಿರಿವೊಳಲಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು, ಒಂದು ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[95] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ರಾಣಿ ಸೋಮಲಾದೇವಿ ನಿಪ್ಪಾಣಿಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ದೇವಿಯ ಆರಾಧನೆಗೆ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ, ವಸತಿಗಳಿಗೆಂದು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[96] ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಾವಧಿಗೆ ಸೇರಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವರು ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ದೊರಕುವ ಹಸಿರು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯನ್ನು ಬಳಸಿದರು. ಆದರೆ ಜೇವರ್ಗಿ, ಚಿಂಚೋಳಿ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕುಗಳ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆ ಮತ್ತು ಸುಣ್ಣದ ಕಲ್ಲು ಎರಡನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಗಿಂತ ಸುಣ್ಣದ ಕಲ್ಲಿನ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.

ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲ ಜನರ ವಿಶ್ವಾಸ ಮತ್ತು ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೇ ಮಾಧ್ಯಮಗಳಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡರು. ದೇವಾಲಯಗಳು ಪೂಜೆ, ಉತ್ಸವಗಳು, ನೃತ್ಯ, ಸಂಗೀತದ ತಾಣಗಳಾದವು. ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಗಣೇಶ, ವೀರಭದ್ರ, ಭೈರವ, ಹನುಮಂತನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇವು ಶೌರ್ಯ ಮತ್ತು ವೀರತ್ವದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿವೆ. ಸೈನ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಗಗಳಾದ ಕಾಲ್ದಳ, ಗಜದಳ, ಅಶ್ವದಳಗಳ ಚಿತ್ರಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳ ಭಿತ್ತಿ ಮತ್ತು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಥದಳ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತಾ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಖಡ್ಗ, ಗುರಾಣಿ, ಬಿಲ್ಲು, ಬಾಣ, ಭರ್ಚಿ, ಈಟಿ, ಶಿರಸ್ತ್ರಾಣ ಮುಂತಾದ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇಂತಹ ಚಿತ್ರಗಳು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ವೀರ ಪುರುಷರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಧರ್ಮದ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಜೀವನದ ಹಂಗನ್ನು ತೊರೆದು ಹೋರಾಡುವಂತೆ ಹುರಿದುಂಬಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಸ್ತಂಭಗಳು, ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಮತಗಳ ಭೇದಭಾವಗಳಿಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲ ದೇವರುಗಳ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ಗರುಡ, ರಾಮ, ಬಲರಾಮ, ಆಂಜನೇಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯ ಕಶಬುನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ನಿರತನಾದ ನರಸಿಂಹಾವತಾರವನ್ನು ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ವರಾಹಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ನರಸಿಂಹ, ರತಿಮನ್ಮಥರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮತೀಯ ಭೇದಭಾವಗಳಿಲ್ಲದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಈ ರೀತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವರ ನಡುವಿನ ಭೇದಭಾವವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿ

ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಮೂಡಿಸಿದ್ದು ಅಲ್ಲದೆ ಎರಡು ಮತಗಳ ಭಕ್ತರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಗತಿ ಕಾಣಿಸಿತು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಕದಂಬನಾಗರ ಮತ್ತು ಮುಂಡಮಾಲಾ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರು. (ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರದ ಬದಲಾಗಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಮುಂಡಮಾಲಾ ಶೈಲಿ ಎಂದು ಹೆಸರು). ಆದರೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಮತ್ತು ರೇಖಾನಾಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲೂ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ನಿದರ್ಶನಗಳಿವೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮುಂಡಮಾಲಾ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಭಾಗ ಸಮತಟ್ಟಾಗಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೇಗುಲ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಪಾಂಡುರಂಗ, ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ 60 ಕಂಬದ ಮತ್ತು ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಮತಟ್ಟಾದ (ಮುಂಡಮಾಲಾ ಶೈಲಿ) ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಹೊಂದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ನರಿಬೋಳ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಖರಗಳು ಕದಂಬನಾಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ರೇಖಾನಾಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಕೈಕ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ತುಲನಾತ್ಮಕ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ನೋಡಿದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಶೈವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ. ಉದಾ: ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳೇಶ್ವರ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ರುಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶೈವಧರ್ಮದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಕುರುಹುಗಳಾಗಿವೆ.

ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಸುಮಾರು ಮೂರು ಅಡಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಜಗತಿ, ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲಿರುವ ಜಗತಿ ತೆರೆದ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥವಾಗಿದೆ. ವಿವಿಧ ಗಾತ್ರದ ಮಿಶ್ರಕ ಸ್ತಂಭಗಳು, ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರು, ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪ, ಭುವನೇಶ್ವರಿ, ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮುಂಡಮಾಲಾ ಶೈಲಿಯ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿ, ಕದಂಬನಾಗರ ಇಲ್ಲವೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರಗಳು, ಮತ್ತು ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರದಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಏಕಕೂಟ, ತ್ರಿಕೂಟ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

5-1.4. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತು ಭಾಗಗಳು

ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಸ್ತುಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅವೆಂದರೆ ಮಾನಸ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ವಿನ್ಯಾಸ ಸೂತ್ರಗಳು. ಇವು ದೇವಾಲಯ ರಚನೆಯ

ಲಂಬರೇಖೆ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರೇಖೆಗಳಾಗಿದ್ದು ದೇವಾಲಯ ಭಾಗಗಳ ಅಳತೆ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅದರ ಹೊರಚಾಚುವಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲದೆ ದೇವಾಲಯದ ರಚನಾಕ್ರಮವನ್ನು ಎರಡು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಅವೆಂದರೆ ಊರ್ಧ್ವಮುಖ ಮತ್ತು ತಿರ್ಯಙ್ಮುಖ ಕ್ರಮಗಳು.

ಊರ್ಧ್ವಮುಖ : ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಒಂದಾದ ಮೇಲೊಂದು ಭಾಗವನ್ನು ನಿಶ್ಚಿತ ರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಊರ್ಧ್ವಮುಖ ಕ್ರಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಕ್ರಮವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆರು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರ, ಗ್ರೀವ, ಶಿಖರ, ಸ್ತೂಪಿ. ಹೀಗೆ ಆರು ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಷಡ್ವರ್ಗ ದೇವಾಲಯಗಳು ಎಂದು ಹೆಸರು.

ತಿರ್ಯಙ್ಮುಖ : ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಗರ್ಭಗೃಹದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ರಂಗಮಂಟಪ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ರಚನೆಯನ್ನು ತಿರ್ಯಙ್ಮುಖ ಕ್ರಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದುಗಡೆ ಇರುವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಂತರಾಳ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲಾ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಆಯತಾಕಾರವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹ : ಗರ್ಭಗೃಹವು ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಭಾಗ. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಯಾವ ದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೋ ಆ ದೇವರ ಬಿಂಬವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಪ್ರಾಸಾದ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸುಪ್ರಭೇದಾಗಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ದೇವ(ತಾ)ಮಂಟಪ ಎಂದಿದೆ.[97] ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿವೆ. ಬಸದಿಗಳು ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಆಯತಾಕಾರವಾಗಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುಪಾಲು ದೇವಾಲಯಗಳು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ದೇಗುಲ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹವು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿಗಿದೆ. ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಧಾನ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗಿದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮುಖವಾಗಿರುವುದು ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹವಿದ್ದರೆ ಏಕಕೂಟ, ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿದ್ದರೆ ದ್ವಿಕೂಟ, ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹವಿದ್ದರೆ ತ್ರಿಕೂಟ, ಇದೆ ರೀತಿ ಚತುರ್ಕೂಟ, ಪಂಚಕೂಟ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಏಕಕೂಟ ಮತ್ತು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿವೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿ, ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ

ನರಸಿಂಹ–ಈಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೇಗುಲ ದೇವಾಲಯಗಳು 'ದ್ವಿಕೂಟ' ವಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿದ್ದಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹವಿದ್ದು ಎದುರು ಬದಿರಾಗಿ ಉಳಿದ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಚೀಣಮಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದಿನ ದೇಗುಲ, ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಶಿವಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಬಾವಿ ತೋಟದ ದೇಗುಲ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮೊಘಾ(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಬೋಧನ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಹೊಡಲ್ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಂಡೋತಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿ, ರಾಜಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಚೊಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಹಿಪ್ಪರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಗೌರಿಶಂಕರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳು 'ತ್ರಿಕೂಟ' ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯನಗುಂಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು 'ಚತುಷ್ಕೂಟ'ವಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಎದುರು ಬದಿರಾಗಿ ಉಳಿದ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು, ಎದುರು ಬದಿರಾಗಿ ಉಳಿದ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳು 'ಪಂಚಕೂಟ' ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸುತ್ತ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ 'ಸಾಂಧಾರ ದೇವಾಲಯ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯನಗುಂಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಸಾಂಧಾರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ ಏಕೈಕ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸುತ್ತ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ನಿರಂಧಾರ ದೇವಾಲಯ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರಂಧಾರವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಎತ್ತರವಾದ ಮತ್ತು ಅಗಲವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಓಡಾಡಲು ಸ್ಥಳವಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರವಾಗಿಯೂ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮೊಘಾ(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೋಡ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ವಿತಾನಗಳು ಪದ್ಮದಳಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ವಿತಾನವು(ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ) ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ

ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ವಿತಾನ ಮತ್ತು ದ್ವಾರಗಳು, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೇಗುಲ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಇದರ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ವಾರಿಮಾರ್ಗವಿರುವುದು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಂತಹ ನಿದರ್ಶನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಳಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ.

ವಾರಿಮಾರ್ಗ – ಜಲಪ್ರಣಾಳಿ : ಗರ್ಭಗೃಹದ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿದ ನೀರು ಹೊರಗೆ ಹೋಗಲು ಅದರ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ರಂಧ್ರಯುಕ್ತ ಮಾರ್ಗ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಳಭಿತ್ತಿಯ ಕೆಳಹಂತದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಾರಿಮಾರ್ಗ, ಅಂಬುಮಾರ್ಗ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ದೇವಾಲಯದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಇರಬಾರದು.[98] ಮಕರದ ಮುಖದಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದರೆ ಮಕರವಕ್ತ್ರ ಪ್ರಣಾಳ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಕರವಕ್ತ್ರ ಪ್ರನಾಳವನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಜಲಪ್ರಣಾಳವು ಬಹಳಷ್ಟು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಅಂತರಾಳ : ಇದೊಂದು ಆಯತಾಕಾರದ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭಾಗವೇ ಅಂತರಾಳ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅರ್ಧಮಂಟಪವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತೆ ಅಂತರಾಳದ ರಚನೆ ಕಾಣಬಹುದು. ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಅಂತರಾಳವು ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಕನಾಸಿ ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮೂಲದೇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವರನ್ನು ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಂತರಾಳವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಅಂತರಾಳಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ದೇಗುಲ, ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಶಿವಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಅಂತರಾಳಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವಿದ್ದಾಗ ಮುಚ್ಚಿದ ಅಂತರಾಳ ಎಂದು ಹೆಸರು. ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿದ ಅಂತರಾಳಗಳಿವೆ. ಇಂತಹ ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಗಾಳಿ, ಬೆಳಕು ಬರಲು ಜಾಲಂದ್ರಗಳನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಅಂತರಾಳದ ಎಡಬಲ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಗಳನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವು ಕಮಲಂಕೃತ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಅಂತರಾಳಗಳ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ನವರಂಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಳಮಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ.

ನವರಂಗ : ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದಿನ ಮಂಟಪವೇ ನವರಂಗ. ದೇವರಿಗಾಗಿ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲೆಂದು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನೃತ್ಯಮಂಟಪ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ನವರಂಗಗಳು ಆಯತಾಕಾರದಲ್ಲಿವೆ. ಕೆಲವು ನವರಂಗಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಮೂರು ಕಡೆ ಅಥವಾ ಮೂರು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಅನಮೇಶ್ವರ, ಶಂಭುಲಿಂಗ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇಗುಲಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರುಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ತೆರೆದ ನವರಂಗ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ತೆರೆದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು ಸುತ್ತಲೂ ಹನ್ನೆರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವಿದ್ದಾಗ ಮುಚ್ಚಿದ ನವರಂಗ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಉಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಬೋಧನ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ರಟ್ಕಲ್ ಗ್ರಾಮದ ಬಂಕನಾಥ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿದ ನವರಂಗಗಳಿವೆ. ಇಂತಹ ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಗಾಳಿ, ಬೆಳಕು ಬರಲು ಜಾಲಂದ್ರವನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ದೇವಕೋಷ್ಟಕಳಿದ್ದು ಕಮಲಂಕೃತ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತಾ ಬಿಂಬಗಳನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನವು ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚು ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವ ಮಂಟಪವೇ ನವರಂಗ. ಇಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡ ದ್ವಾರ, ಸ್ತಂಭಗಳು, ವಿತಾನವು ಇರುತ್ತದೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ದ್ವಾರ ಬಹಳಷ್ಟು ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿತಾನವು ಕಮಲ, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಇದರ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಒಂಭತ್ತು ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭಗಳು ಮತ್ತು ನವರಂಗದ ಮೇಲಂಚಿನ ವಿತಾನದ ಸುತ್ತ ಕಮಲದ ದಳ ಅಲ್ಲದೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಛತ್ರಾಲಂಕರಣವಿದೆ. ಪದ್ಮಛತ್ರಾಲಂಕರಣದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಮಂಡಲವನ್ನು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದರಂತೆ ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಮಂಡಲವು ಮೇಲೆ ಹೋದಂತೆ ಕಿರಿದಾಗುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತದೆ.[99] ನವರಂಗಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಸಭಾಮಂಟಪ : ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರಾಳದ ಮುಂದೆ ಸಭಾಮಂಟಪವಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್ ಗ್ರಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಮುಖಮಂಟಪ – ಮುಖಚತುಷ್ಕಿ : ನವರಂಗದ ನಂತರ ಬರುವುದು ಮುಖಮಂಟಪ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಟಪವೇ ಮುಖಮಂಟಪ. ಇದನ್ನು ಅಗ್ರಮಂಟಪ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ದೇಗುಲ, ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಬಾವಿತೋಟ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ರಟ್ಕಲ್ ಗ್ರಾಮದ ಬಂಕನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಂಡೋತಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲ ಮುಖಮಂಟಪಗಳ ಎರಡೂ ಬದಿ ಕಲ್ಲಿನ ಆಸನಗಳಿವೆ. ಇದು ಎತ್ತರವಾದ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲಿದ್ದು ಬೆನ್ನಿಗೆ ಒರಗಲೂ ಕಲ್ಲನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಕ್ಷಾಸನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕಕ್ಷಾಸನದ ಹೊರಮುಖದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪ, ವಜ್ರ, ಕಲಶದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪ ಮತ್ತು ಆನೆಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಪುಷ್ಪ, ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆ, ಸಿಂಹಗಳ ಮಧ್ಯೆ ರೇಖಾನಾಗರ ಶಿಖರಗಳ ಪ್ರತಿಕೃತಿ, ಚಿಕ್ಕ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆ, ಬಳ್ಳಿಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಆನೆ, ಹೂವು, ನೃತ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಗಳು, ರೇಖಾನಾಗರ ಶಿಖರಗಳ ಸಾಲು, ನೃತ್ಯದ ಸಾಲು, ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಮೊದಲನೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯು 2 ಕಿರು ಸ್ತಂಭಗಳು, ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬಳ್ಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಒಟ್ಟು ಆರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪ ಮತ್ತು ಕಲಶದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. **ಮುಖಚತುಷ್ಕಿ**ಯು ಸಹ ಮುಖಮಂಟಪದ ರಚನೆಯನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಅಂಕಣದಷ್ಟು ಅಗಲ ಮತ್ತು ತೆರೆದಮಂಟಪದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಕಕ್ಷಾಸನವೂ ಇರುವುದು. ಮುಖಚತುಷ್ಕಿಯು ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ವಿತಾನವು ಪದ್ಮಛತ್ರಾಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ.

ನಂದಿಮಂಟಪ : ಶಿವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವನಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವ ನಂದಿಯನ್ನು ಇಡಲು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಮಂಟಪವೇ ನಂದಿಮಂಟಪ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳೇಶ್ವರ, ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಡಲೆ ಬಸವಣ್ಣ, ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಂದಿಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

ಊರ್ಧ್ವಮುಖ ರಚನೆ

ದೇವಾಲಯಗಳ ಊರ್ಧ್ವಮುಖ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆರು ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. **ಉಪಪೀಠ** : ದೇವಾಲಯದ ಎತ್ತರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಉಪಪೀಠವನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ದೇವಾಲಯದ ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಕೆಳಗೆ ಈ ಭಾಗದ ರಚನೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಕೆಳಗೆ ಈ ಭಾಗವು ಕಡ್ಡಾಯವಾದ ಭಾಗವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಪೀಠದ ರಚನೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಧಿಷ್ಠಾನ : ಷಡ್ವರ್ಗ ಕ್ರಮದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೇ ಮೊದಲ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಕಟ್ಟಡ ನಿಲ್ಲಲು ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಭಾಗವೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನ. ದೇವಾಲಯದ ಕಟ್ಟಡ ನಿಲ್ಲುವದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಭಾಗವೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನ. ದೇವಾಲಯದ ಭಿತ್ತಿಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಧಿಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಆದ್ಯಂಗ, ಮಸೂರಕ, ವಸ್ತ್ವಾಧಾರ, ಧರಾತಲ, ತಲ, ಕುಟ್ಟಿಮ ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳಿವೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ನೆಲಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದ್ದು ದೇವಾಲಯದ ಮೊದಲ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಕಾಣಬಹುದು. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ದೇವಾಲಯದ ಭಾರವನ್ನು ಹೊರಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಚತುರ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕರಕುಶಲ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿ ರಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಚೌಕ ಇಲ್ಲವೆ ಆಯತಾಕಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ವಿರಳವಾಗಿ ಗಜಪೃಷ್ಠಾ ಕಾರ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಾಕಾರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರ ಅಥವಾ ಆಯತಾಕಾರದಲ್ಲೇ ಇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮೊಘಾ(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆಯತಾಕಾರದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್ ಗ್ರಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗಂವ್ಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಅಮೃತೇಶ್ವರ, ಯನಗುಂಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಖುರ, ಕುಂಭ, ಪದ್ಮ, ಕುಮುದ, ಆಲಿಂಗ, ಆಂತರಿಕ, ಪ್ರತೀ, ವಾಜನ, ಕಪೋತ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಿಕಾ ಮುಂತಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳು ಒಂದೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ರಚಿಸುವಾಗ ಉದ್ದ, ಅಗಲ, ಎತ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಏರಿಳಿತ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ರಚಿಸಿ, ಕೆಲವೊಂದು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆದಿವೆ. ಸುಪ್ರಭೇದಾಗಮ ಗ್ರಂಥವು ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಮಯಮತ ಗ್ರಂಥವು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕಾಶ್ಯಪಶಿಲ್ಪ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಪ್ರಕಾರದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಾನಸಾರ ಗ್ರಂಥವು ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಶಾಶ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ವಿಂಗಡನೆಗೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿರುವ ಕುಮುದವೇ ಆಗಿದೆ. ವೃತ್ತ ಕುಮುದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಲ್ಲ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳು 'ಪ್ರತಿಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಲ್ಲ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳು 'ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ಹಲವು ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು ಹೆಸರಿಸಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾದಬಂಧ, ಪ್ರತಿಬಂಧ, ಶ್ರೀಬಂಧ, ಪದ್ಮಬಂಧ, ಕಪೋತಬಂಧ, ಮಂಚಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂಚಕ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು, ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾದಬಂಧ ಮತ್ತು ಕಪೋತಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು 'ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನ'ವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳು ಜಗತೀ, ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ, ಕಂಪ, ಗಳ, ಕಂಪ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಿಕಾಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ಚಿತ್ರ ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಕೀರ್ತಿಮುಖ, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಪುಷ್ಪ, ಬಳ್ಳಿಯ ಎರೆಡೆರಡು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು, ಆನೆ, ನೃತ್ಯನಿರತ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ.

ಭಿತ್ತಿ : ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗೆ ಭಿತ್ತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಷಡ್ವರ್ಗ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರಸ್ತರದ ನಡುವೆ ಇರುವ ಭಾಗವೇ ಭಿತ್ತಿ. ಮಯಮತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಭಿತ್ತಿಗೆ ಕುಡ್ಯ, ಜಂಘಾವರ್ಗ, ಪಾದವರ್ಗ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೂಲ ದೇವರ ರಕ್ಷಣೆಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಚೌಕಾಕಾರ, ಆಯತಾಕಾರ, ವೃತ್ತಾಕಾರ, ಗಜಪೃಷ್ಠಾಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಭಿತ್ತಿಯ ರಚನೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಲ್ಲದೆ ಶಾಸನ ರಚನೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ರಚನೆಯ ಆಕಾರದ ಮೇಲೆ ಭಿತ್ತಿಯು ಮುಂಚಾಚಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವೆ ಒಳ ಸರಿದಿರುತ್ತದೆ. ಭಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಮುಂಚಾಚಿದ್ದಲ್ಲಿ ಭದ್ರ-ಕರ್ಣಗಳೆಂಬ ಭಾಗಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯೆ ಮುಂಚಾಚಿದ ಭಾಗವು ಭದ್ರ ಎನಿಸಿದರೆ, ಅದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಸರಿದದ್ದು ಕರ್ಣ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ವೇದಿ ಭಿತ್ತಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಅಂಗ. ಇದು ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕಂಪ, ಗಳ, ಕಂಪ, ಪಟ್ಟಿಕಾ, ಕಂಪ ಎಂಬ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ವೇದಿಯು ವ್ಯಾಳಿ, ಬಳ್ಳಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.[100]

ಕುಡ್ಯಸ್ತಂಭ : ದೇವಾಲಯದ ಭಾರವನ್ನು ಹೊರಲು ಭಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಡ್ಯಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕುಡ್ಯಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಉಬ್ಬುಕಂಬ, ಕುಡ್ಯಸ್ತಂಭ, ಭಿತ್ತಿಸ್ತಂಭ, ಕುಡ್ಯಪಾದ, ಭಿತ್ತಿಪಾದ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕುಡ್ಯಸ್ತಂಭಗಳು ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಪೂರ್ಣಭಾಗ ಹೊರಗೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಧಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಅರ್ಧಭಾಗ ಗೋಡೆಯ ಒಳಗೆ ಸೇರಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಸಲ ದೇವಾಲಯಗಳ ಒಳಗಿರುವ ಸ್ತಂಭಗಳ ಆಕಾರವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಇವು ಬೇರೆ ರೂಪದಲ್ಲೂ ಇರಬಹುದು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕೂಡ್ಯಸ್ತಂಭಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚೌಕಾಕಾರದಲ್ಲೇ ರಚನೆಯಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಸ್ತಂಭಗಳು ಭಿತ್ತಿಯ ಆರಂಭದಿಂದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಮುಂದುವರೆದಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕುಡ್ಯಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾಲಾಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ತೋರಣಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲಖಾನ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸುಲೇಪೇಟೆ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತ ಕುಡ್ಯಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ದೇವಕೋಷ್ಠ : ಹೊರಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಕುಡ್ಯಸ್ತಂಭಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗೂಡುಗಳಿಗೆ ಕೋಷ್ಠ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಗೋಡೆ ಸುಂದರವಾಗಿರಲೆಂದು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಕಪಕ್ಕ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಪೋತವಿರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಭಾಗವು ಹೆಚ್ಚು ಆಳವಿಲ್ಲದೆ ಹುಸಿಗೂಡಿನಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಚಿಂಚನ್ಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಹೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಕೋಷ್ಠಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ತೋರಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಕರ ತೋರಣಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಜೊತೆಗೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿ, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ವಾತಾಯನ / ಜಾಲಂದ್ರ : ಭಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಗಾಳಿ, ಬೆಳಕು ಬರಲು ಜಾಲಂದ್ರವನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಾತಾಯನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೇಗುಲ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಪ್ರಸ್ತರ : ದೇವಾಲಯದ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಭಾಗವೇ ಪ್ರಸ್ತರ. ಇದು ಷಡ್ವರ್ಗ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಇದು ಭಿತ್ತಿಯ ಸ್ತಂಭದ ಅಥವಾ ಬೋದಿಗೆಯ ಮೇಲಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತಂಭದಿಂದ ಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತರವನ್ನು ಮಂಚ, ಪ್ರಚ್ಛಾದನ, ಲುಪಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ, ವಾಜನ, ವಲಭೀ, ಕಪೋತ, ಆಲಿಂಗ, ಆಂತರಿತ, ಪ್ರತೀ ಮತ್ತು ವಾಜನಗಳೆಂಬ ಭಾಗಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಉತ್ತರ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತರದ ಮೊದಲ ಅಂಗವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸ್ತಂಭದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಚಾಚಿದ ಪಟ್ಟಿಯಂತಿರುವ ಅಂಗವಾಗಿದೆ. ವಾಜನ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತರದ ಎರಡನೇ ಅಂಗವಾಗಿದೆ. ಇದು ಉತ್ತರದ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಅಂಗವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ವಲಭೀ ಎಂಬ ಅಂಗ ಇರುತ್ತದೆ. ವಾಜನ ಮತ್ತು ಕಪೋತಗಳ ನಡುವೆ

ಇಳಿಜಾರಾಗಿರುವ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಲಭೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಂಸಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದರೆ ಹಂಸವಲಭೀ ಎಂದು, ಭೂತನಾಯಕರಿದ್ದಾಗ ಭೂತವಲಭೀ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಈ ಭಾಗವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಲಭೀ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊಗ್ಗಿನಾಕಾರದ ಕಮಲಗಳನ್ನು ಸಾಲಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕಪೋತವು ಪ್ರಸ್ತರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಗವಾಗಿದೆ. ಇದರ ರಚನೆಯು ವಲಭೀಯ ಮೇಲೆ ಹೊರಬಾಗಿದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಮಳೆಯ ನೀರು ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳದಂತೆ ತಡೆಯಲು ಇದು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ವಲಭೀಯು ಪ್ರಸ್ತರದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ಹೊರಕ್ಕೆ ಚಾಚಿದ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಈ ಭಾಗವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಬೋಧನ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಪೋತ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರೋಮನ್ ಲಿಪಿಯ 'ಎಸ್' ಅಕ್ಷರದಂತಹ ಆಕಾರ ಕಾಣಬಹುದು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಸ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಪೋತನಾಸಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಗ್ರೀವ : ಇದನ್ನು ಕಂಠ, ಕಂಧರ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಷಡ್ವರ್ಗ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಸ್ತರ ಮತ್ತು ಶಿಖರದ ನಡುವಿನ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಗ್ರೀವವು ಕುತ್ತಿಗೆಯಂತೆ ಒಳಗೆ ಸರಿದಿರುತ್ತದೆ. ಗ್ರೀವದ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಗ್ರೀವದ ರಚನೆಯನ್ನು ಶಿಖರದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಬದಲಾವಣೆ ಮಾಡಿ ರಚಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಗ್ರೀವದಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಯಂತೆ ಇರುವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಗ್ರೀವಪಿಂಡಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಗ್ರೀವದ ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಷ್ಠಕಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಕೋಷ್ಠಕಗಳಿಗೆ ಗ್ರೀವಕೋಷ್ಠ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಗ್ರೀವದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಾಹನವು ಶಿಖರದಲ್ಲಿರಬೇಕೆನ್ನುವ ನಿಯಮವಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಗ್ರೀವದ ಕೆಳಗೆ ಅದರ ನಾಲ್ಕೂ ಮೂಲೆಗೂ ನಂದಿ, ಸಿಂಹದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗ್ರೀವದ ನಾಲ್ಕೂ ಮೂಲೆಗೂ ನಂದಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಶಿಖರ : ಗ್ರೀವದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಗುಮ್ಮಟದ ಆಕಾರದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಶಿಖರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಶಿಖರವು ಊರ್ಧ್ವಮುಖ ರಚನಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಐದನೇ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ತಳವಿನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಶಿಖರವನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶಿಖರಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು, ಎಂಟು ಇಲ್ಲವೆ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಮುಖಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಛಂದ, ವಿಷ್ಣುಛಂದ, ರುದ್ರಛಂದ ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿದ್ದ ಶಿಖರಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಛಂದ ಎಂದು, ಎಂಟುಮುಖಗಳಿರುವ ಶಿಖರಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುಛಂದ ಎಂದು, ವೃತ್ತಾಕಾರ ಶಿಖರಕ್ಕೆ ರುದ್ರಛಂದ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಛಂದ ಶಿಖರವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಶಿಖರವು ಯಾವುದೇ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದು ನಾಸಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಶಿಖರದ ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಹಾನಾಸಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಶಿಖರಕ್ಕೆ ಎಂಟು ಮುಖಗಳಿದ್ದಾಗ ನಾಲ್ಕು ಮಹಾನಾಸಿಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ನಾಲ್ಕು ಅನುನಾಸಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮುಂಡಮಾಲಾ ಮಾದರಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೇ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕದಂಬನಾಗರ ಮತ್ತು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ.

ಸ್ತೂಪಿ : ಶಿಖರದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸ್ತೂಪಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದಕ್ಕೆ ಘಟ, ಕುಂಭ, ಕಲಶ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸ್ತೂಪಿಗಳನ್ನು ಶಿಲೆಗಳಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಮಲಸಾರವು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣವಾದದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ತಾಮ್ರ ಇಲ್ಲವೆ ಹಿತ್ತಾಳೆ ಲೋಹದ ಹೊದಿಕೆಯಿರುವ ಸ್ತೂಪಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಸಾಲಂಕೃತ ಭಾಗಗಳು

ಸ್ತಂಭ : ದೇವಾಲಯದ ಭದ್ರತೆಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದೇ ಸ್ತಂಭ. ಇದು ದೇವಾಲಯದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ತಲಿಪ, ಜಂಘಾ, ಚರಣ, ಪಾದ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತಂಭದಲ್ಲಿ ಪೀಠ, ಪಾದ, ದಂಡ, ದಂಡಾಗ್ರ, ಗ್ರೀವ, ಶಿರಗಳೆಂಬ ಅಂಗಗಳಿವೆ. ಪೀಠ ಸ್ತಂಭದ ಮೊದಲ ಅಂಗವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪಾದವಿರುತ್ತದೆ. ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಹೂವಿನ ಮಾಲೆಯಂತೆ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಮೇಲೆ ಲಂಬವಾಗಿರುವ ಕಾಂಡದಂತಹ ಭಾಗವೇ ದಂಡ. ಅಲಂಕಾರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ದಂಡದ ನಂತರ ದಂಡಾಗ್ರ, ಗ್ರೀವ ಹಾಗೂ ಶಿರಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಮಿಶ್ರಕ ಸ್ತಂಭಗಳು : ದಂಡ ಮತ್ತು ದಂಡಾಗ್ರವು ಒಂದೇ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರಬಹುದು ಇಲ್ಲವೆ ಬೇರೆ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರಬಹುದು. ವಿಭಿನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರಕ ಸ್ತಂಭ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರಕ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮಲಿಂಗ, ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯನಗುಂಟ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಶ್ರೀಕಾರ ಸ್ತಂಭಗಳು : ತಿರುಗುಣಿ ಯಂತ್ರದಿಂದ ತಿರುಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ದುಂಡಾಗಿಯೂ, ಹೊಳಪಾಗಿಯೂ, ನಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸ್ತಂಭಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಕಾರಸ್ತಂಭ ಎಂದು ಹೆಸರು.[101] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ನೆಲೋಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕಾರಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಕೈಕ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ.

ವಿತಾನಾಲಂಕರಣ : ಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಗೆ ವಿತಾನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದರ ಅಲಂಕರಣಕ್ಕೆ ವಿತಾನಾಲಂಕರಣ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಂಟಪಗಳ ವಿತಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿತಾನವು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಸಮತಲವಾಗಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದು. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂಲದೇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವವು. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಿರುವ ವಿತಾನವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. **ಪದ್ಮಮಂಡಲ** : ಪದ್ಮದಳಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಿದಂತೆ ಬಿಡಿಸಿರುವ ವಿತಾನಕ್ಕೆ 'ಪದ್ಮಮಂಡಲ ವಿತಾನ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.[102] ಸಮತಲ ವಿತಾನದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಮಂಡಲದ ಅಲಂಕರಣವು ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ದ್ವಾರ : ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಾರ ದ್ವಾರಗಳು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ದ್ವಾರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಲಾಗಿರುವ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಂತಹ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಲಲಾಟ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯೆ ಚೌಕ ಇಲ್ಲವೆ ಆಯತಾಕಾರದ ದಪ್ಪ ಫಲಕವಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ಮೂರ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬಿಂಬವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಿಂಬಕ್ಕೆ ಲಲಾಟಬಿಂಬ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಬಿಂಬವು ದೇವಾಲಯವು ಯಾವ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಅಪವಾದವಾಗಿ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ನಂದಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಂಡೋತಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಜಿನಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಉತ್ತರಾಂಗ : ದ್ವಾರದ ಮೇಲಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಂಗ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯಗಳ ಉತ್ತರಾಂಗವು ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೇಗುಲ, ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳ ದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಮಕರ ತೋರಣಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ದ್ವಾರಶಾಖೆ : ದ್ವಾರಬಂಧದ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಿಸಿದ ಲಂಬಕೋನದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ದ್ವಾರಶಾಖಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಬಳ್ಳಿಯಂತೆ ಅಲಂಕರಿಸಿದ ಶಾಖೆಗೆ ವಲ್ಲಿಶಾಖಾ, ನಾಗಬಂಧದಂತೆ ಅಲಂಕರಿಸಿದ ಶಾಖೆಗೆ ನಾಗಶಾಖಾ, ಪ್ರಾಣಿ ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಅಲಂಕರಿಸಿದ ಶಾಖೆಗೆ ರೂಪಶಾಖಾ, ರತ್ನಪಟ್ಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ರತ್ನಶಾಖಾ, ಹೂವಿನ ಅಲಂಕರಣವಿದ್ದರೆ ಪುಷ್ಪಶಾಖಾ, ವಿದ್ಯಾಧರ, ಮಿಥುನ, ವ್ಯಾಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯಾಧರಶಾಖಾ, ಮಿಥುನಶಾಖಾ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಳಶಾಖಾಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶಾಖಾ ದ್ವಾರಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ

ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶಾಖಾ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಚಿಣಮಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇಗುಲದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಶಾಖಾ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಚತುರ್ಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಶಾಖೆ, ಮಿಥನಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸಿಂಹಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆ ಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಶಿವಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಪಟ್ಟಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸಿಂಹದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೇಗುಲ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಪಂಚಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಮಿಥುನ, ಸಿಂಹ, ಸ್ತಂಭಶಾಖಾ ತೋರಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಸಪ್ತಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ವಜ್ರಾಕೃತಿ, ಬಳ್ಳಿ, ಸರಳರೇಖೆ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ, ಸರಳರೇಖೆ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಸಪ್ತಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಹೂವು, ನೃತ್ಯ, ಸ್ತಂಭ, ಮಿಥುನ, ಸ್ತಂಭ, ಸಿಂಹ, ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವು ಸಪ್ತಶಾಖಾಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪ, ಸಿಂಹ, ಸರಳರೇಖಾಶಾಖೆ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಸ್ತಂಭಶಾಖೆಯ ತೋರಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಪೇದ್ಯಾಭಾಗದ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ದ್ವಾರಶಾಖೆಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಫಲಕದಂತಿರುವ ಭಾಗವನ್ನು 'ಪೇದ್ಯಾ' ಎಂದು ಕರೆಯುವರು.[103] ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಕಲಶ, ಗಂಗೆ-ಯಮುನೆಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿರುವರು. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಬಲಭಾಗದ ದ್ವಾರಪಾಲಕನು ಚತುರ್ಭುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಸರ್ಪವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಎಡಭಾಗದ ದ್ವಾರಪಾಲಕನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಟ್ವಾಂಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಇವರು ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಸರಗಳು, ಸ್ಕಂದಮಾಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೇಯೂರ, ಉದರಬಂಧ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಂಕಣ, ಉರುದಾಮ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ನಂದಿಬಾವಿ ಮುಂದಿನ ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ವಿವರಣೆ ಹೀಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ದ್ವಾರದ ಬಲಭಾಗದ ದ್ವಾರಪಾಲಕನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಸರ್ಪವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ. ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತ ಈತನು ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೈಬಳೆ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಗಂಗೆ ನಿಂತಿದ್ದು, ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಂಡಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಸರ,

ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ದ್ವಾರದ ಎಡಭಾಗದ ದ್ವಾರಪಾಲಕನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು ಮತ್ತು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಟ್ವಾಂಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಯಮುನೆ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ. ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಂಡಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆ ಕುಂತಲಧಾರಿ ಕೇಶಾಲಂಕಾರ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಸರ, ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಗಂಗೆ-ಯಮುನೆಯರು ಸ್ಥಾನಕಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಉದುಂಬರ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಶಿಲಾ : ದ್ವಾರದ ಹೊಸ್ತಿಲಿಗೆ ಉದುಂಬರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಹೊಸ್ತಿಲು ಕಮಲಾಂಕೃತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಗುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಹೊಸ್ತಿಲುಗಳು ಸುಂದರವಾದ ಕಮಲಂಕೃತ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ದ್ವಾರದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಕೆಳಗೆ ಅಂದರೆ ನೆಲದ ಮೇಲೆ 'ಚಂದ್ರಶಿಲಾ' ಎನ್ನುವ ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕಾರದಂತಹ ರಚನೆಯಿರುವುದು. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯು ಅಗಲವಾಗಿಯೂ ಸುಂದರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಕಟಾಂಜನಗಳು ಅಥವಾ ಹಸ್ತಿಹಸ್ತ : ಹತ್ತಿ ಹೋಗಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕಟಾಂಜನಗಳಿರುವವು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಹಸ್ತಿಹಸ್ತ' ಎಂದು ಹೆಸರು.[104] ಇದು ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲಿನಂತೆ ಚಾಚಿರುವುದು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸಿಂಹದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರದ ಮೂರು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿನ ಹಸ್ತಿಹಸ್ತವು ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲಿನಂತೆ ಚಾಚಿದೆ. ಇದು ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮೂರು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿನ ಕಟಾಂಜನವು ಆನೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಹಣೆಪಟ್ಟಿ, ಗೆಜ್ಜೆಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಕೃತಿಯ ಕಟಾಂಜನವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಂಹವು ತನ್ನ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳ ಉಗುರುಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬನಿಗೆ ತಿವಿಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆಯ ಕಟಾಂಜನಗಳಿವೆ.

ಬಲಿಪೀಠ : ಬಲಿಪೀಠವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಅಥವಾ ದೇವಾಲಯದ ಕೊನೆಯ ಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ದೇವರಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯವಾದ ಅಥವಾ ಇಷ್ಟವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪೀಠಕ್ಕೆ ಬಲಿಪೀಠ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳೇಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಿಪೀಠವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಮಾನಸ್ತಂಭ : ಬಸದಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಮಾನಸ್ತಂಭವಿರುವುದು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಸುರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯ ಮುಂದಿನ ಮಾನಸ್ತಂಭದ ಪೀಠದ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಂದರವಾದ ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ

ಮಾನಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸ್ತಂಭವು ಆಳೆತ್ತರವಾಗಿದ್ದು, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಸ್ತಂಭದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಮಂಟಪವಿದೆ.

ಪುಷ್ಕರಣಿ : ದೇವರ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ, ಭಕ್ತರಿಗೆ, ದೇವಾಲಯದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿನ ಸತ್ರವು ಸರಾಗವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ನೀರಿನ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದು. ಹೀಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬಾವಿ ಅಥವಾ ಪುಷ್ಕರಣಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಬಾವಿ ತೋಟ, ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಕರಣಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

5–2. ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ದೇವಾಲಯ.

ಅಂದು ದೇವಾಲಯಗಳು ಧರ್ಮ, ಶಿಕ್ಷಣ, ನ್ಯಾಯದಾನ, ವೈದ್ಯಕೀಯ, ಸತ್ರ, ಕಲೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಈ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸುಗಮವಾಗಿ ಜರುಗಲು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹಣ, ಸಮರ್ಥ ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿ, ಸಾಕಷ್ಟು ಸಿಬ್ಬಂಧಿ ವರ್ಗದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇತ್ತು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವು ಸಮಾಜದ ಜನತೆಗೆ ಉದ್ಯೋಗದ ಅವಕಾಶ ನೀಡಿ ಅವರ ಕುಟುಂಬದ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ, ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಬಲರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತಿತ್ತು. ಸಮಾಜದ ಉನ್ನತಿಗೆ ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿತ್ತು.

5–2.1. ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು : ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿಸುವುದೇ ಒಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಕಾರ್ಯ ಎಂಬುದು ಜನರ ಅಚಲವಾದ ನಂಬಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಬೇರೂರಿರುವ ಮೋಕ್ಷದ ಕಲ್ಪನೆಯೇ ಕಾರಣವಿರಬೇಕು. ಮರಣದ ನಂತರ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಹೆಸರು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಇರಬೇಕೆನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದಲೂ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಹುತೇಕ ರಾಜ, ರಾಣಿಯರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಮಾಂಡಲಿಕರು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು ಸಹ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ. – ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಶಾಸನ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಚಾವುಂಡರಾಯನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಅಂಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[104] ನಾಲವಾರ ಗ್ರಾಮದ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರ ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1126ರ ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಗಾಣದ ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿಯು ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರ ದೇಗುಲವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅನ್ನದಾನಕ್ಕೆಂದು ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[105]

5–2.2. ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನ : ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಒಂದು ಗೌರವಾನ್ವಿತ ಕಾರ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಈಗಲೂ ಸಹ ಜನರಲ್ಲಿ ಈ ನಂಬಿಕೆ ಹಾಗೆ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತಹ ವ್ಯಕ್ತಿ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನ ಜೊತೆಗೆ ಈಶ್ವರ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸುತಿದ್ದನು. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳು ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ. ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ಧಾಯಿಮಯ್ಯನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಧಾಯಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[106] ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ

ಶಾಸನ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ದಂಡನಾಯಕ ರೆಬ್ಬಣ್ಣಯ್ಯನು ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರಲ್ಲಿ ರಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[107] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1163ರ ಶಾಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಗೊಂಕರಸನು ಗೊಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಮಲ್ಲಗಾಣವನ್ನು ದಾನಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[108]

5-2.3. ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆ : ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು 'ಸ್ಥಾನಿಕ', 'ಸ್ಥಾನಪತಿ', 'ಮಠಧಿಪತಿ', 'ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಾನಪತಿಯು ದೇವರಿಗೆ, ಮಠಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು. ಪಡೆದ ದಾನವನ್ನು ಜಾಗರುಕತೆಯಿಂದ ವಿನಿಯೋಗಿಸುವ ಆರ್ಥಿಕ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯು ಅವನಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ತುರ್ತುಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಆಸ್ತಿಪಾಸ್ತಿಯನ್ನು ಮಾರಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಅರ್ಚಕ, ಸೂಳೆಯರು ಇತ್ಯಾದಿ ಸೇವಾ ವರ್ಗದವರು ಸ್ಥಾನಪತಿಯ ಅಧೀನರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು.[109] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಕೌಂಟ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1087ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನೈಷ್ಠಿಕ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[110] ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ರಾಜರು, ರಾಣಿಯರು, ಮಂಡಲೇಶ್ವರರು, ಸಾಮಂತರು, ಮನ್ನೆಯರು, ಊರೊಡೆಯರು, ಗಾವುಂಡರು, ಹೆಗ್ಗಡೆಯರು, ಮಹಾಜನರು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಸಹ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಶಾಸನಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿವರಣೆ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿನ ಜೈನ ಬಸದಿಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ರಾಣಿ ಜಾಕಳದೇವಿ ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದುದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ.[111] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಜೇವಣಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1126ರ ಶಾಸನ ನಖರೇಶ್ವರ ದೇವರ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಖರು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದುದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[112] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ ಶಾಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾದ ಗೊಂಕರಸನು ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದುದ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[113]

5-2.4. ದೇವಾಲಯ ಹಣಕಾಸಿನ ಸಂಸ್ಥೆ : ಆರ್ಥಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯಾದ ದೇವಾಲಯವು ತನ್ನ ಬಹುಮುಖ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ವಿವಿಧ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಧನ ಸಹಾಯ ಪಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಭಕ್ತಾದಿಗಳಾದ ರಾಜರು, ರಾಣಿಯರು, ಮಾಂಡಲೀಕರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಗ್ರಾಮದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಧನಸಹಾಯವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಸಹಾಯವನ್ನು ಹಣ, ಸುಂಕಗಳು, ಭೂಮಿ, ಗ್ರಾಮಗಳು, ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಎಣ್ಣೆ ಗಾಣಗಳು, ನಿವೇಶನ ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ದಾನಗಳು ದೇವಾಲಯವು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಬಲಗೊಳ್ಳಲು ಕಾರಣವಾಗಿವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮಠದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆಂದು ಹನ್ನವಣ್ಣಿಗರು ಹೇರಿಗೆ 25 ಎಲೆಯನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವಿದೆ.[114] ನಾಲವಾರ ಗ್ರಾಮದ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರ ದೇಗುಲದ ಕ್ರಿ.ಶ.1126ರ ಶಾಸನ ಗಾಣದ ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿಯು ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇಗುಲವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅನ್ನ ದಾನಕ್ಕೆಂದು ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[115] ಹಲಕರಟಿ ಗ್ರಾಮದ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಆನೆಮರಸ ಹಾಗೂ ಇತರರು ಬಿಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆಂದು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಅದೇ

ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಎಲೆಯ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ದೇವರಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಹಾಗ ದಾನ ಕೊಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[116] ಹೀಗೆ ನೆರವು ಪಡೆದ ದೇವಾಲಯವು ಜನರಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗ ನೀಡಿ ಸಮಾಜದ ಉನ್ನತಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

5–2.5. ದೇವಾಲಯ ವೃತ್ತಿಗಳು : ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ ದೇವಾಲಯವು ತನ್ನ ವಿವಿಧ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಜನರಿಗೆ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಬಲಗೊಳ್ಳಲು ಸಹಕರಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಜರುಗುವ ಪೂಜೆ, ಪುನಸ್ಕಾರ, ನೈವೇದ್ಯ, ಗಂಧ, ಪುಷ್ಪ, ದೀಪ, ಧೂಪ, ನೃತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಸತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನೌಕರರನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

1) **ನಿರ್ವಹಣೆ** : ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಸ್ಥಾನಿಕನನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಸರಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಕಡಗಂಚಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನೈಷ್ಟಿಕ ಸ್ಥಾನಿಕರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[117] ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1046ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನೈಷ್ಠಿಕ ಸ್ಥಾನಿಕರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[118]

2) **ಪೂಜಾರಿಗಳು** : ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರ ತಿಳಿದಂತಹ ವ್ಯಕ್ತಿ ಪೂಜಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಈತನು ದೇವರಿಗೆ ತ್ರಿಕಾಲ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದನು. ಪೂಜಾರಿಗೆ ದೇವಾಲಯವು ನಿವೇಶನ ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂತಹ ನಿದರ್ಶನಗಳು ಕೆಳಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1071ರ ಶಾಸನ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ರುದ್ರಶಕ್ತಿ ಜೀಯರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಭೂ ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[119] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ಧಾಯಿಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮಹೇಶ್ವರ ರಾಶಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಹೊಲ, ತೋಟಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[120] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1095ರ ಶಾಸನ ರಾಣಿ ಜಾಕಳದೇವಿಯ ಪೂಜಾರಿಯಾದ ಇಂದ್ರಸೇನ ಭಟ್ಟಾರಕರಿಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.[121] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1098ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾರಿಯಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ವಿಚಾರವಿದೆ.[122] ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನ ಅಗ್ರಹಾರದ ಪ್ರಭು ವಾಸುದೇವ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಕುರಿತಿದೆ. ಈತನು ರುದ್ರವಾಡಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ(ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ) ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾರಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದರ ಸುಳಿವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[123] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1107ರ ಶಾಸನ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವರ ಪೂಜಾರಿಗೆ ನಿವೇಶನ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[124] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1116ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ವಿಷಯವಿದೆ.[125] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರಿಯಾದ ಆಚಾರ್ಯ ಸದ್ಯೋಜ್ಯಾತ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಹೊಲ, ಗದ್ದೆ, ಹೂ ತೋಟ, ಗಾಣ, ಎಲೆ, ಅಡಿಕೆ, ಹಾಗೂ ಭತ್ತಗಳ ಆಯವನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[126] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನವು ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಅಘೋರಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು

ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[127] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಶಾಸನ ಪೂಜಾರಿಗೆ ಹತ್ತು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದೃಡಪಡಿಸಿದೆ.[128]

3) **ಅಭಿಷೇಕದ ಸೇವಕರು** : ದೇವರಿಗೆ ನಿತ್ಯ ನಡೆಯುವ ಅಭಿಷೇಕ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡುವವರನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ದೇವರಿಗೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ತ್ರಿಕಾಲ ಪೂಜೆಗೆ ಮುಂಚೆ ಅಭಿಷೇಕವು ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಇವರು ಕೂಡ ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದಂತವರಿರಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1099ರ ಶಾಸನ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆ ಆಗಿದೆ.[129]

4) **ಪುರಾಣಿಕರು** : ದೇವಾಲಯಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕ ಬೋಧನೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಆಗಿದ್ದವು. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ, ಪ್ರವಚನಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಿಕರನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನ 'ಪುರಾಣ ದೇವರಯುಂ ಸಂಜೆ ಮಠದಲುಂ ಪುರಾಣಂ ಬಾಚಿಸುವ ಪುರಾಣ ಭಟ್ಟರ್ಗೆ ಮತ್ತರು 40' ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[130] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಶಾಸನ ಪುರಾಣಿಕರಿಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[131] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನ ಪುರಾಣಿಕರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[132]

5) **ವೇದಕರು** : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದರಿಂದ ವೇದವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ವೇದಿಕರು ನೇಮಕಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಶಾಸನವು ಚತುರ್ವೇದಕರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ.[133] ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಶಾಸನ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿನ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[134]

6) **ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯ** : ದೇವರ ಮೂರ್ತಿಗೆ ಸಲ್ಲುವ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಅಂಗಭೋಗವೆಂದು ಕರೆದರೆ, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಗಾಯನ, ನೃತ್ಯಗಳು ರಂಗಭೋಗದ ಪೂಜೆಗಳಾಗಿವೆ. ಪೂಜೆಯ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದ ನೃತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನ ನೃತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತಗಾರರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[135] ಇದರಲ್ಲಿ ಸೂಳೆ ಪದದ ಉಲ್ಲೇಖವು ಇದೆ. ಹಾಡುವ ಸಮುದಾಯ, ಪಾತ್ರಗಳು, ಕಂಬದ ಸೂಳೆಯರ ಬಗ್ಗೆ ಸಹ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

7) **ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು** : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳು ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಈ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ನೇಮಕಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಪುರಾಣ ಪಠಣ, ಧರ್ಮ, ಚತುರ್ವೇದಗಳು, ನ್ಯಾಯ, ವ್ಯಾಕರಣ, ವೈಶೇಷಿಕದ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಳಂದದ ಕ್ರಿ.ಶ.1082ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸುರೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[136]

8) ಅಡಿಗೆಯವರು : ದೇವರ ಪೂಜೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ಭೋಗವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ದೇವರ ಛತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಡಿಗೆ ಮಾಡುವರು ಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಎರಡು ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯವು ಅಡಿಗೆ ಮಾಡುವವರನ್ನು ನೇಮಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿತ್ತು. ತಪೋಧನರು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, ಅತೀಥಿಗಳು ಸತ್ರ ಅಥವಾ ಛತ್ರದಲ್ಲಿ ಊಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರುಗಳ ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಅಡಿಗೆ ಭಟ್ಟರನ್ನು ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ತಿಳಗುಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1021ರ ಶಾಸನವು ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇಗುಲದ ಪ್ರಸಾದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅಡಿಗೆಯವನು ಇದ್ದನೆಂದು ಸುಳಿವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[137] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡುವ ಬಾಣಸಿಗರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[138]

9) ಇತರ ಸೇವೆಗಳು : ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ಮಾಲೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಮಾಲೆಗಾರರನ್ನು ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂದೋಲಾದ ಮಾದವ ದೇವಾಲಯ,[139] ಯಡ್ರಾಮಿಯ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ'[140] ಮಾಲೆಗಾರರಿದ್ದರು. ದೇವರ ಪುಷ್ಪ ಸೇವೆಯು ಸಹ ನಡೆಯುತಿದ್ದವು ಎಂದು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಕಮ್ಮರವಾಡಿಯ ಸೋಮಲಿಂಗ ದೇಗುಲ,[141] ನಿಂಬರ್ಗಿಯ ಈಶ್ವರ ದೇಗುಲದಲ್ಲಿ[142] ಹೂದೋಟಗಳಿದ್ದವು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರ ಹೂದೋಟದ ಮಾಹಿತಿಯಿದೆ.[143] ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ ಲೋಕೇಶ್ವರ,[144] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ,[145] ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಹೂದೋಟಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿವೆ. ನಾಗಾಯಿಯ ಮಧುಸೂದನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ವರು ಕಲ್ಲುಕುಟಿಗ ವೋಜರುಗಳಿದ್ದಿದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[146] ಆಳಂದದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಡಿಗ, ಸಿಂಪಿಗ, ಕಮ್ಮಾರ, ಇವರುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[147] ಮಾಶಾಳದ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾವಲುಗಾರರಿದ್ದರು.[148] ನಾಗಾಯಿಯ ಮಧುಸೂದನ ದೇವಾಲಯದ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮೂವರು ಅಂಗರಕ್ಷಕರು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[149] ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಲುಕುಟಿಗ ಹಾಗೂ ರುವಾರಿ[ಶಿಲ್ಪಿ]ಯನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಬಡಿಗ, ಕಮ್ಮಾರ, ಕಾವಲುಗಾರ, ಸೇವಕರನ್ನು ಸಹ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು ನೇಮಿಸಿದ್ದರು.[150] ಮರ್ತೂರು ಶಾಸನ ಶಂಖ, ಜಾಗಟೆ ಬಾರಿಸುವವರು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದದ್ದು ದೃಢಪಡಿಸಿದೆ.[151]

5-2.6. ದೇವಾಲಯ-ಹಬ್ಬ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಹಬ್ಬಗಳೆಂದರೆ ಅಮವಾಸ್ಯ, ಚೈತ್ರಪವಿತ್ರ,[152] ಪಂಚಿಕೇಶ್ವರಪರ್ವ,[153] ನಂದೀಶ್ವರಷ್ಟಮಿ, ಸಂಕ್ರಾಂತಿ,[154] ಮಹಾಪೂಜೆ, ಅಷ್ಟವಿಧಾರ್ಚನೆ, ಜೀವದಯಾಷ್ಟಮಿ,[155] ಯುಗಾದಿಪರ್ವದ[156] ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. 'ಭಾದ್ರಪದ ಕೃಷ್ಣೇಕಾದಶಿ 'ಶಕ್ರಪೂಜ್ಯ' ವಿಶೇಷಂ ಗುರುವಾರದ ದಿನ ಎಂದು ಅಂದೋಲಾದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. 'ಶಕ್ರಪೂಜ್ಯ' ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರಪೂಜೆಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[157]

5-2.7. ಕಲಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ದೇವಾಲಯ : ನೃತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ನಾಟಕಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದಿರುವ ಸಭಾಮಂಟಪ ಅಥವಾ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಲಾಗುತಿತ್ತು. ದೇವಾಲಯವು ಈ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುವಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ. ದೇವಾಲಯವು ಸಂಗೀತಗಾರರು, ವಾದ್ಯನುಡಿಸುವವರು, ಸುಂದರವಾದ ನೃತ್ಯಗಾರರನ್ನು ನೇಮಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಹಾಡುವ ಸಮುದಾಯದವರು, ನಾಲ್ಕು ಜನ ಮದ್ದಳೆಕಾರರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಹಾಗೂ 'ತ್ರಿಕಾಲ ಭೋಗಂ' ಮಾಡುವ 'ಪಾಳವಿಗಳರ್ವರು' ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. 'ಪಾಳವಿಗ' ಎಂದರೆ 'ಮದ್ದಳೆ' ಮುಂತಾದ ಚರ್ಮವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ.[158] ಮರ್ತುರೂ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1124ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಹಾಶಬ್ದದ ಮಾಹಿತಿಯಿದೆ. ಪಂಚಮಹಾಶಬ್ದಗಳನ್ನು, ಧೂಪ, ಜಾಗಟೆಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುವವರನ್ನು 'ಹರೆಕಾರರೆಂದು' ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗೂ 'ರೆರಡುಯಿಪ್ಪೊತ್ತಿನ ಸಂಜೆಯೊಳ್ ದೇವರ್ಗೆ ಸಂಖದಿಂ ಭೋಗಮಾಪ್ಪ ಸಂಖಪಾಳಿಂಗೆ' ಎಂದಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಸೇವೆಯು ನಡೆಯುತಿತ್ತು. ಇಬ್ಬರು ವಾದ್ಯಕಾರರು, ಮದ್ದಳಿಗರು ದೇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.[159] ಮಾಶಾಳದ ದೇವಾಲಯ,[160] ಅಂದೋಲಾದ ಮಾಧವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ[161] ಜಗಳೆ, ಜಾಗಟೆ, ಶಂಖ ಸೇವೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಸಯ್ಯದ ಚಿಂಚೋಳಿಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮಾಕಂತಿ, ಸವಾಂಗಣತಿಯರು ಇದ್ದರು. ಸವಾಂಗಣತಿ ಎಂದರೆ ಸಹಗಾಯಕಿ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[162]

ನೃತ್ಯ : ದೇವಾಲಯದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಪಾವುಳ,[163] ಪಾತ್ರ[164] ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ನೃತ್ಯ ಸೇವೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 'ಭೋಗಂ ಮಾಡುವ ಸಾಮಳ ಪರಿಗ್ರಹ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವು ನೃತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ನಾಗಾಯಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಗಾರ್ತಿಯರ ಮಾಹಿತಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[165]

5-2.8. ದೇವಸ್ಥಾನ-ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರ : ಆರಂಭದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವು ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಅಂದಿನ ಶಾಲೆಗಳು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಧಾರ್ಮಿಕ ಬೋಧನೆ ಮಾಡುವ ಋಷಿಮುನಿಗಳು ಅಥವಾ ಯತಿಗಳು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರಿಗೆ ಊಟ, ವಸತಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಸಹ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂತಹ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಮಹಾದೇವರ ದೇಗುಲದ ಕ್ರಿ.ಶ.1054ರ ಶಾಸನವು ದಿಗ್ಗಾವಿಯ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.[166] ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ 60 ಕಂಬದ ದೇಗುಲದ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಶಾಸನವು ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ.[167] ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇಗುಲದ ಕ್ರಿ.ಶ.1093ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ನಾಗಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.[168] ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು, ಮಠಗಳು, ಘಟೀಕಾಸ್ಥಾನಗಳು, ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ, ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾದಾನ ಮಾಡುವ ಪ್ರಮುಖ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿವೆ.

5–2.9. ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಸತ್ರ : ದಾನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಟವಾದುದು ಅನ್ನದಾನವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ನದಾನ ಮಾಡಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದ್ದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅನೇಕ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸತ್ರಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದ್ದವು.

ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅರ್ಚಕರು, ಶಿಕ್ಷಕರು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, ತಪೋಧನರು ಮತ್ತು ಅತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಊಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದವು. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನದಾನ ಅಥವಾ ಆಹಾರ ದಾನ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅನ್ನದಾನದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸತ್ರ, ಛತ್ರ, ಗ್ರಾಸನ, ಗ್ರಾಸನದಸತ್ರ ಅಥವಾ ಅಗ್ರಾಸನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ರಗಳು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ರಾಜ, ರಾಣಿ, ಸಾಮಂತ ಅರಸರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಧನ, ಭೂಮಿ, ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೆಚ್ಚಿನ ಸತ್ರಗಳು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಅವುಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಲವಾರ ಗ್ರಾಮದ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರ ದೇಗುಲದ ಕ್ರಿ.ಶ.1026ರ ಶಾಸನ ಅನ್ನದಾನಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[169] ನಾಗಾಯಿ[ಕೆ] ಗ್ರಾಮದ ಅರವತ್ತು ಕಂಬದ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1058ರ ಶಾಸನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ, ತಪೋಧನರಿಗೆ ಊಟ ಮತ್ತು ವಸತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿದ್ದದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[170] ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1071ರ ಶಾಸನ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ರುದ್ರಶಕ್ತಿ ತಪೋಧನರಿಗೆ ಸತ್ರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿತ್ತು.[171] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಧಾಯಿಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ ತಪೋಧನರು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, ಅಧ್ಯಾಪಕರ ಸತ್ರಕ್ಕೆಂದು ಹೊಲ, ತೋಟ, ಹಾಗೂ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.[172] ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1082ರ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸತ್ರಕ್ಕೆಂದು ಸ್ಥಾನಿಕ ಸುರೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ವಿವಿಧ ಸುಂಕಗಳನ್ನು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಮಾವಿನ ಮರಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು.[173] ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಇಜೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1088ರ ಶಾಸನ ಶಂಕರ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸತ್ರಕ್ಕೆಂದು ಹೊಲ, ತೋಟ, ನಿವೇಶನ, ಗಾಣವನ್ನು ಮಠದ ಸ್ಥಾನಿಕನಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.[174] ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕರ್ಜಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ರಾಣಿ ಭಾಗಲದೇವಿಯು ಜಿನಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅದರ ಸತ್ರಕ್ಕೆಂದು ಭೂಮಿ, ತೋಟ, ಗಾಣಗಳನ್ನು ವಿಮಲಚಂದ್ರ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ನೀಡಿದ್ದಾಳೆ.[175] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನ ರಬ್ಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸತ್ರಕ್ಕೆಂದು ಗದ್ದೆ, ತೋಟ, ಗಾಣ, ಎಲೆ, ಅಡಿಕೆ, ಭತ್ತದ ದಾನಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[176]

5–2.10. ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜೆ–ಪುನಸ್ಕಾರ : ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜೆ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅವು ಅಂಗಭೋಗ, ರಂಗಭೋಗ ಹಾಗೂ ನೈವೇದ್ಯ. ಅಂಗಭೋಗವು ದೇವರ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಸಲ್ಲುವ ಪೂಜೆ, ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ, ವಸ್ತ್ರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಗಂಧ, ಅಕ್ಷತೆ, ಧೂಪ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಪುರಾಣ, ಪಠಣ, ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ, ವಾದ್ಯ, ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯ ಸೇವೆಗಳು ರಂಗಭೋಗದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತವೆ. ದೇವರ ಎದುರಿಗೆ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವದೇ ರಂಗಭೋಗ. ನೈವೇದ್ಯ ಎಂದರೆ ದೇವರಿಗೆ ಊಟ ಮಾಡುವಂತೆ ಆಗ್ರಹಿಸುವದು.

1]ದೀಪ : ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಂದಾದೀಪ ಉರಿಯುವುದು ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ನಂದಾದೀಪದ ಸೇವೆಗಾಗಿ ನೀಡಿದ ದಾನದತ್ತಿಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಮ್ಮರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1105ರ ಶಾಸನ ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ನಂದಾದೀಪಕ್ಕೆ ಎಣ್ಣೆಗಾಣ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[177] ದಿಗ್ಗಾಂವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1108ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವ ದೇವರ ನಂದಾದೀಪಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನದ ವಿಷಯವಿದೆ.[178] ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ನಂದಾದೀಪಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.[179]

2]ಸ್ನಾನ : ಪೂಜೆ ಆರಂಭವಾಗುವದೇ ದೇವರ ಸ್ನಾನದ ಮೂಲಕ. ಇದು ಪವಿತ್ರವಾದ ಸ್ನಾನವಾಗಿದೆ. ದೇವರ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಲು ಗದ್ದುಗೆ, ಸಹಸ್ರ ಗದ್ದುಗೆ, ಲಕ್ಷ ಗದ್ದುಗೆ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಗದ್ದುಗೆ ಎಂದರೆ ದೇವರ ಸ್ನಾನದ ಸಲುವಾಗಿ ನೀರು ತರಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಾತ್ರೆಯಾಗಿದೆ. ಸಹಸ್ರ ಗದ್ದುಗೆ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಸಾವಿರ ಗದ್ದುಗೆ ನೀರನ್ನು ದೇವರ ಸ್ನಾನಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವದು.[180] ಗಂಧಾಕ್ಷತೆ ಮತ್ತು ಗಂಧ ಪುಷ್ಪಾಕ್ಷತೆ ಸ್ನಾನದ ಉಲ್ಲೇಖವು ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.[181]

3]ಪೂಜೆ : ದೇವರ ಸ್ನಾನದ ನಂತರ ಶ್ರೀಗಂಧವನ್ನು ಹಚ್ಚಿ, ಹೂವಿನಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ, ಧೂಪದಿಂದ ಸುಗಂಧವನ್ನು ಹರಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಿಯಮ ಬದ್ದವಾಗಿ ದೇವರ ಪೂಜೆಮಾಡಲು ದಾನ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂತಹ ದಾನ ದತ್ತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನಗಳು ಹೀಗಿವೆ.

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1094ರ ಶಾಸನ ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[182] ಹಲಕರಟಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1096ರ ಶಾಸನ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆಂದು ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[183] ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನ ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪೂಜಾವಿಧಿಗೆ ಹೊಲ, ತೋಟ, ನಿವೇಶನ, ಗಾಣವನ್ನು ದಾನಬಿಟ್ಟ ಅಂಶವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[184]

4] ನೈವೇದ್ಯ : ನೈವೇದ್ಯವನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ಹೂವು ಹಾಗೂ ಧೂಪದ ನಂತರ ಅರ್ಪಿಸುತಿದ್ದರು. ನೈವೇದ್ಯಯ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂಕಲಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನೈವೇದ್ಯದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[185] ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1077ರ ಶಾಸನ,[186] ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1103ರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ[187] ನೈವೇದ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತವೆ.

5]ವಾದ್ಯ : ದೇವರ ಪೂಜೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯಗಳಾದ ತಬಲಾ, ಕೊಳಲು, ಶಂಖ, ಘಂಟೆಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುತಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಗಾವಿ,[188] ಮರ್ತುರು,[189] ಮಾಶಾಳ,[190] ಮತ್ತು ಅಂದೋಲಾದ[191] ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮದ್ದಳೆ, ಜಾಗಟೆ, ಶಂಖ ಸೇವೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದದು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿವೆ.

6] ಪೂಜಾ ಉಪಕರಣಗಳು : ದೇವರ ಪೂಜೆ ಮಾಡಲು ತಟ್ಟೆ, ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಲೋಟಗಳು, ಚಮಚಗಳು, ಘಂಟೆಗಳು, ಆರತಿ, ಅಡ್ಡಣಿಗೆ, ಕಳಸ, ಬಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[192]

7] **ಪೂಜೆಯ ವಿಧಗಳು :** ದೇವರ ಪೂಜೆಯನ್ನು ದಿನಕ್ಕೆ ಮೂರು ಸಲ ಮಾಡಿದರೆ 'ತ್ರೀಕಾಲ ಪೂಜೆ' ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ಮಾಡುವ ಪೂಜೆಯನ್ನು 'ನಿತ್ಯ ಪೂಜೆ'ಯೆಂದು, ಹಬ್ಬ ಹರಿದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪೂಜೆಯನ್ನು 'ನೈಮೆತ್ತಿಕ' ಪೂಜೆಯೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಯಡ್ರಾಮಿಯ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಪೂಜೆಯು ನಡೆಯುತಿತ್ತು.[193] ನಾಗಾಯಿ,[194] ಕೊಂಡಗೂಳಿ[195] ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತಿದ್ದ ತ್ರೀಕಾಲ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ದೃಡಪಡಿಸಿವೆ.

5–2.11. ದೇವಾಲಯ–ನ್ಯಾಯಾಲಯ : ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವು ನ್ಯಾಯಲಯದಂತೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪದ್ದತಿ ಮುಂದುವರೆದಿತ್ತು. ಗಂವ್ಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇಗುಲದ ದಾನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 'ಬಾಲಶಿಕ್ಷೆ'ಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[196]

ಮೇಲಿನ ಅಂಶಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಸಾಂಸ್ಕ್ರತಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿರುವ ದೇವಾಲಯವು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಗೌರವಾನ್ವಿತ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಜರುಗುವ ಅಂಗಭೋಗ, ರಂಗಭೋಗದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಸೇವಾ ಪರಿಚಾರಕರನ್ನು ನೇಮಿಸಿ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಬಲರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

5–3. ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ : ಶಿಲ್ಪ ಎಂದರೆ ಮೂರ್ತಿಗಳ ರಚನೆಯೇ ಆಗಿದೆ. 'ಶೀಲ ಸಮಧೌ ಶೀಲ್ಯತ ಇತಿ ಶಿಲ್ಪ' ಮನಸ್ಸು ಶಾಂತ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ರೂಪಿತವಾಗುವ ಕರಕುಶಲ ವಸ್ತುವೇ ಶಿಲ್ಪ.[197] ಶಿಲ್ಪ ಎಂದರೆ ಒಂದು ವಾಸ್ತವಿಕ ಅಥವಾ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಆಕೃತಿಯನ್ನು ಒಂದು ಮಾಧ್ಯಮದ ಮೂಲಕ ತೋರಿಸುವ ಕಲೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ನೋಡಬಹುದಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ನಿರ್ಮಾಣವೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ.[198] ಮೂರ್ತಿ, ವಿಗ್ರಹ, ಬಿಂಬ, ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳೂ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಸಮನಾರ್ಥಕ ಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ತನ್ನದೇಯಾದ ಹಾವಭಾವ, ನಿಲುವು, ಆಯುಧಗಳು, ವಾಹನಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ.

ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸುವುದೇ ಮೂರ್ತಿಪೂಜೆಗಾಗಿ. ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಬೆಳೆಯಿತು. ಅಂದರೆ ಇವೆರಡು ಅವಿನಾಭಾವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ದೇವರಿಗೆ ಆಲಯ ಕಟ್ಟಿದರೆ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಆ ದೇವರ ಬಿಂಬಕ್ಕೆ ಸಾಂಕೇತಿಕ ರೂಪ ಕೊಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿತು. ಮೂರ್ತಿಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಗರ್ಭಗೃಹ ದೇವಾಲಯದ ಹೃದಯವಾದರೆ, ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಉಸಿರು. ದೇವರಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ಮಂದಿರವೇ ದೇವಾಲಯ. ಅಂದರೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಇತಿಹಾಸ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಕ್ಕಿದೆ.

ಸಿಂಧು ನಾಗರಿತೆಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಬಳಪದ ಮುದ್ರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿಗಳ, ಪಶುದೇವತೆಗಳ, ಸಸ್ಯಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಜೊತೆಗೆ ಆಟಿಕೆಗಳು, ಸ್ತ್ರೀಯ ವಿಗ್ರಹ, ಗಡ್ಡದಾರಿ ಮನುಷ್ಯನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ಆರಂಭದ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೊ ಇಲ್ಲವೋ! ತಿಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅದ್ಬುತ ಶಕ್ತಿಗಳಾದ ಅಗ್ನಿ, ವರುಣ, ಇಂದ್ರ ಸೂರ್ಯ ಹಾಗೂ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದೈವಿ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ

ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರವಾಹ, ಬರಗಾಲ, ಬೇಟೆಗೆ ಹೋಗುವ ಮುನ್ನ, ಮನೆ ಕಟ್ಟುವ ಮುನ್ನ, ಅನಾರೋಗ್ಯರಾದಾಗ ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವರುಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವರಿಗೆ ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಲು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ, ಹೋಮ, ಹವನ, ಬಲಿ ಕೊಡುವದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಹೋಮದ ಸಲುವಾಗಿ ಕಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ವೇದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಲು ಕಟ್ಟಿಗೆ, ತುಪ್ಪವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಲಿ ಕೊಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮರದ ದಿನ್ನೆಯನ್ನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟು ಅದರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಣಿಬಲಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮರದ ದಿನ್ನೆಗೆ ಯೂಪ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದೊಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಬಲಿ ಪೀಠವಾಗಿದೆ.

ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮರಿಯರು ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಮುಂದಾದರು. ಸ್ತೂಪಗಳೆಂದರೆ ಬುದ್ಧನ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಪೂಜಿಸುವ ಪೂಜಾಲಯಗಳೇ ಸ್ತೂಪಗಳು. ಇಲ್ಲವೆ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಹೂಳಿದ ಶವದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟುವ ಗೋಳಾಕಾರದ ಗುಡ್ಡ. ರಾಜ ಮಹಾರಾಜ ಸಾಧುಸಂತರ ಶವವನ್ನು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಹೂಳಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಸ್ತೂಪವನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥ, ಮಹಾದ್ವಾರ, ತೋರಣ ಶಿಲ್ಪಾಲಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಪ್ರಾಚೀನ ಜನಾಂಗದಲ್ಲಿ ಸತ್ತವರನ್ನು ಸಮಾದಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದರ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟೆ ಮಾಡಿ, ತಲೆಯಿರುವ ಕಡೆಗೆ ಕಂಬವನ್ನು ನೆಟ್ಟು, ಕಾಲುಗಳ ಕಡೆಗೆ ಬಸವಣ್ಣನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಇಡುತ್ತಿದ್ದರು. ನಡುವೆ ಬಲಿಪೀಠವನ್ನು ಇಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಲಿಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಸತ್ತವನಿಗಾಗಿ ಎಡೆಯಿಡುವದು ಬಲಿಕೊಡುವುದನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಮಾದಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಬೇಲಿಯನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರ ಮೇಲೆ ಯಾರು ತಿರುಗಾಡದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ವಾರ್ಷಿಕ ಶ್ರಾದ್ಧವಿದ್ದಾಗ ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕುವ ವಿಧಿಯಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಬೌದ್ಧಸ್ತೂಪಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಸ್ತೂಪದ ಮೇಲ್ಭಾಗವು ಅಂಡಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು, ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕ ಮಂಟಪವಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಸಮಾದಿಯ ಮೇಲಿನ ಕಂಬ ಲಿಂಗವಾಯಿತು. ನಂದಿಗಳು ಮುಂದಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡವು. ಸಮಾದಿಯ ಕಟ್ಟೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಅಥವಾ ಜಗತಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಮಳೆ, ಗಾಳಿ, ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ಆಗುವ ಅನಾಹುತಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಕೋಣೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಪದ್ದತಿ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಶವಕ್ಕೆ ಚಿತೆಯಿಟ್ಟ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಚೈತ್ಯ ಎಂದು ಕರೆದರು. ಬೌದ್ಧ ಚೈತ್ಯಗಳು ಮೂಡಿಬಂದುದು ಹೀಗೆಯೇ. ಅನುಕೂಲವಿಲ್ಲದವರು ಅಲ್ಲಿ ಮರವೊಂದನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದೇ ಸ್ಥಳವೃಕ್ಷ ಅಥವಾ ಚೈತ್ಯವೃಕ್ಷವಾಯಿತು. ಪಿತೃದೇವತೆಗಳು ಮರಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಯಕ್ಷಪೂಜೆ, ವೃಕ್ಷಪೂಜೆ, ನಾಗಪೂಜೆ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದವು.[199]

ಭಾರತದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ದೊರೆತಿರುವ ಶಿಲ್ಪವು ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಅನುಯಾಯಿಯಾದ ಅಶೋಕ ಬುದ್ಧನ ಅಹಿಂಸಾ ತತ್ವಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷು, ಭಿಕ್ಷುಣಿಯರಿಗೆ ಬುದ್ಧನ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಬೋಧನೆ ಮಾಡಲು ನೇಮಿಸಿದ್ದನು. ಇವರು ವಾಸಿಸಲು ಚಿಕ್ಕ ಗುಹೆಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಸನ್ಯಾಸಿಯಿರಲು ಅನುಕೂಲವಿತ್ತು. ಒಳಗಡೆ ಕಲ್ಲಿನ ಮಂಚವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿತ್ತು. ನಂತರದ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನ ವಿಗ್ರಹ, ಗುಹೆಯ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳು, ಈ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಕ್ರಮ ಬೆಳೆಯಿತು. ಹೀಗೆ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಜೊತೆಗೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವು ಬೆಳೆಯಿತು. ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು

ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಇವರು ಶಿವ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪರಿವಾರ ಸಮೇತವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಹಿನ್ನೆಲೆ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯರ ಹಾಗೂ ಶಾತವಾಹನರ ಬೌದ್ಧ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರೆಕಿವೆ. ಇವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ದಾಖಲೆಗಳಾಗಿವೆ. ಕದಂಬರು ಸಹ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಾಲದ ಹಳೆಯ ಮೂರ್ತಿಯೆಂದರೆ ಸೊರಬ ತಾಲೂಕಿನ ಜಂಬೇನ ಹಳ್ಳಿಯ ದುರ್ಗಾ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ. ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕಾಲದ ಅಜಂತಾ, ಎಲ್ಲೋರಾ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಕಲೆಯ ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ವಿಪುಲವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ತಲುಪಿತ್ತು. ಬೇಲೂರು, ಹಳೇಬಿಡು, ಸೋಮನಾಥಪುರದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ.[200]

ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿನ ಆಸನಗಳು : ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿನ ಆಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧಗಳಿವೆ. ನಿಂತಿರುವವು ಸ್ಥಾನಕವೆಂದೂ, ಕುಳಿತಿರುವವು ಆಸನವೆಂದೂ, ಮಲಗಿರುವವು ಶಯನವೆಂದೂ ಇವೆ. ಯಾನಕ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಸಹ ಸ್ಥಾನಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿವೆ. ಈ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಭಂಗಿ, ದ್ವಿಭಂಗಿ, ತ್ರಿಭಂಗಿ, ಅತಿಭಂಗಿ, ನೃತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಶಿವನ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಶೇಖರ, ದೇವಿಮೂರ್ತಿಗಳು, ಭಕ್ತವಿಗ್ರಹಗಳು ಸ್ಥಾನಕಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ, ಅರುಣಾಚಲೇಶ್ವರ, ಸೋಮಸ್ಕಂದ, ಸದಾಶಿವ, ಆಲಿಂಗನ ಮೊದಲಾದ ಶಿವ ಮೂರ್ತಿಗಳೂ, ನರಸಿಂಹ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ, ಯೋಗನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಗಳು, ಗಣಪತಿ, ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆ, ಸರಸ್ವತಿ ಇನ್ನು ಹಲವು ದೇವಿಮೂರ್ತಿಗಳು, ಜೈನ ಪರಂಪರೆಯ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಸೀನಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಯೋಗಾಸನ, ವೀರಾಸನ, ಸುಖಾಸನ, ಸವ್ಯಲಲಿತಾಸನ, ಪದ್ಮಾಸನ, ಸಿಂಹಾಸನ, ಭದ್ರಾಸನ, ಆಲೀಡಾಸನ, ಪ್ರತ್ಯಾಲೀಡಾಸನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಶಯನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ. ಜೈನ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪದ್ಮಾಸನ/ ಪರ್ಯಂಕಾಸನ(ಕುಳಿತ) ಇಲ್ಲವೆ ಖಡ್ಗಾಸನ/ ವಿಸರ್ಗ/ ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ(ನಿಂತ) ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[201]

ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು : ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಹಲವು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. 2,4,6,8,10,12 ಕೈಗಳಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ವೀರ, ಸಾತ್ವಿಕ(ಶಾಂತ), ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿರುತ್ತವೆ. ರಜತ ಮತ್ತು ತಾಮಸ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಅಥವಾ ಎಂಟು ಕೈಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಉಗ್ರ ಸ್ವರೂಪದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು, ಹನ್ನೆರಡು ಕೆಲವೊಂದು ಸಲ ಹದಿನಾರು ಕೈಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಯುಧಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳು ತನ್ನದೆಯಾದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಆಯುಧಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಯಾವ ಮೂರ್ತಿ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿಯು ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದೆ, ಪದ್ಮ, ಬ್ರಹ್ಮನ ಮೂರ್ತಿಯು ದರ್ಬೆಯ ಕೂರ್ಚ, ಅಕ್ಷಮಾಲೆ, ಪುಸ್ತಕ, ಸ್ರುಕ, ಶಿವನ ಮೂರ್ತಿಯು

ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರು, ಸರ್ಪ, ಪರಶು, ವೀರಭದ್ರನಿಗೆ ಖಡ್ಗ, ಖೇಟಕ, ಗಣೇಶನಿಗೆ ಅಂಕುಶ, ಪಾಶ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯನಿಗೆ ಶೂಲ, ಟಂಕ, ವಜ್ರ, ಕಾಳಿಗೆ ರುಂಡಮಾಲೆ, ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಪದ್ಮ, ಸರಸ್ವತಿಗೆ ವೀಣೆ, ಪುಸ್ತಕ, ಅಕ್ಷರಮಾಲೆ, ರಾಮನಿಗೆ ಧನಸ್ಸು, ಬಿಲ್ಲು, ಬಲರಾಮನಿಗೆ ಹಲ ಹಾಗೂ ನೇಗಿಲು, ಪರಶುರಾಮನಿಗೆ ಪರಶು, ಧನಸ್ಸು ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.[202] ಕೆಲವು ಆಯುಧಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಮೂರ್ತಿರೂಪ ಕೊಟ್ಟು ಅವುಗಳಿಗೆ ಆಯುಧ ಪುರುಷರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಶಿವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿ ಆಯುಧ ಪುರುಷರಾಗಿ ಪೂಜಾವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಕೌಸ್ತುಭ ಜ್ಞಾನದ ಸಂಕೇತ, ಶಂಖ ಅಜ್ಞಾನ ನಾಶಕ ಶಕ್ತಿ, ಚಕ್ರ ಕಾಲಚಕ್ರವನ್ನು, ಪಾಶ ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕ, ತ್ರಿಶೂಲ ತಮೋಗುಣ, ವಜ್ರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿನ ಆಭರಣಗಳು : ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದರೆ ಅಸಾಧಾರಣ ಶಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದೆ. ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಸರ್ವಾಂಗ ಸುಂದರವಾಗಿ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಗಳಿಂದ ಭೂಷಿತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಹತ್ತಿ, ರೇಷ್ಮೆ, ಹುಲಿಯ ಚರ್ಮ ಇಲ್ಲವೆ ಜಿಂಕೆಯ ಚರ್ಮಗಳನ್ನು ತೊಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಹುಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಜಿಂಕೆಯ ಚರ್ಮವನ್ನು ತೊಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಉಪವೀತ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಜಿಂಕೆಯ ಉಪವೀತವು ಎಡಭುಜದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಬಲಭುಜ ಬಾಹುವಿನ ಕೆಳಭಾಗದಿಂದ ಬೆನ್ನಿಗೆ ಸುತ್ತುವರೆದುಕೊಂಡು ಮತ್ತೆ ಎಡಭುಜದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜಿಂಕೆಯ ಮುಖ ಎದೆಗೆ ತಾಗಿದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಉಪವೀತವು ಹಲವು ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. 'ಯಜ್ಞೋಪವೀತ'(ಜನಿವಾರ) ಪವಿತ್ರವಾದ ದಾರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಸರವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಗಳು ಇಲ್ಲವೆ ಗಣೇಶನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಯಜ್ಞೋಪವೀತ' ಇರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞೋಪವೀತವು ಎಡಭುಜದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಎದೆಯ ಮೇಲಿಂದ ಓರೆಯಾಗಿ ಬಲಭಾಗದ ಸೊಂಟದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಬೆನ್ನಿಗೆ ಸುತ್ತುವರೆದು ಮತ್ತೆ ಎಡಭುಜಕ್ಕೆ ತಲುಪಿದಾಗ ಗಂಟನ್ನು ಹಾಕಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಕೆಲವು ಜಾತಿಯವರಲ್ಲಿ 'ಜನಿವಾರ' ಧರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ. 'ಹಾರ' ಕುತ್ತಿಗೆಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ಸರವಾಗಿದೆ. 'ಕೆಯೂರ' ಭುಜಬಾಹುವಿಗೆ ಹಾಕಿ ಕೊಳ್ಳುವಂತಹ ಅಗಲವಾದ ಆಭರಣವಾಗಿದೆ. 'ಕಂಕಣ'(ಬಳೆಗಳು) ಕೈಮಣಿಗಳಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವದಾಗಿದೆ. 'ಉದರಬಂಧ' ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ಆಭರಣವಾಗಿದೆ. 'ಕಟಿಬಂಧ' ಸೊಂಟದ ಕೆಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. 'ಕುಚಬಂಧ'ವು ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. 'ಕುಚಬಂಧ'ವು ಕೇವಲ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು ಧರಿಸುವ ಆಭರಣವಾಗಿದೆ. 'ಭುಜಂಗವಲಯ' ಆಭರಣವನ್ನು ಶಿವನು ಕೈಮಣಿಗಳಿಗೆ ಬಳೆಗಳ ಬದಲಾಗಿ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಆಭರಣಗಳು ಸರ್ಪಾಕಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಕಿವಿಗಳಿಗೆ ಕುಂಡಲಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಕಿವಿಗಳಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ಆಭರಣಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಪತ್ರಕುಂಡಲ, ಮಕರಕುಂಡಲ, ಶಂಖಪತ್ರಕುಂಡಲ, ರತ್ನಕುಂಡಲ ಹಾಗೂ ಸರ್ಪಕುಂಡಲ. ಪತ್ರಕುಂಡಲವು ಎಲೆಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಮಕರಕುಂಡಲವು ಮೊಸಳೆಯಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಶಂಖಪತ್ರಕುಂಡಲವು ಶಂಖದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಓಲೆಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸರ್ಪಕುಂಡಲವು ಹಾವಿನಾಕಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ.

ಕೌಸ್ತುಭ ಮತ್ತು ವೈಜಯಂತಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಶೇಷ ಆಭರಣಗಳಾಗಿವೆ. ಕೌಸ್ತುಭವು ರತ್ನವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕಂಠಾಭರಣವಾಗಿದೆ. ವೈಜಯಂತಿ ಹಾರವು ಐದು ವಿಧದ ರತ್ನ ವೈಡುರ್ಯದಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ಮುತ್ತು, ಕೆಂಪುಮಾಣಿಕ್ಯ, ಪಚ್ಚೆ, ನೀಲಿಕಲ್ಲು, ವಜ್ರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.)

ತಲೆಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ಆಭರಣಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಜಟಾಮಕುಟ, ಕಿರೀಟಮಕುಟ ಹಾಗೂ ಕರಂಡಮಕುಟ ಪ್ರಮುಖ ಆಭರಣಗಳಾಗಿವೆ. ಶಿರಸ್ತ್ರಕ, ಕುಂತಳ, ಕೇಶಬಂಧ, ಧಮ್ಮಿಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಅಳಕಚೂಡ ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪತ್ರಪಟ್ಟ, ಪುಷ್ಪಪಟ್ಟ, ರತ್ನಪಟ್ಟ ಸಣ್ಣ ಆಭರಣಗಳಾಗಿವೆ. ಜಟಾಮಕುಟ ಶಿವ ಹಾಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಕುಟಗಳಾಗಿವೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟವು ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ, ರಾಜ ಮಹಾರಾಜರು, ಮಾಂಡಲಿಕರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕರಂಡಮಕುಟವನ್ನು ದೇವಿ ಹಾಗೂ ಗಣೇಶನಿಗೆ ಇಡುವ ವಾಡಿಕೆಯಿದೆ. ಕರಂಡವೆಂದರೆ ಅಗಲವಾದ ಬಾಯಿ ಇರುವ ಪಾತ್ರೆ. ರಾಜರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಕೆಲವೊಂದು ಸಲ ರಾಣಿಯರು ಸಹ ಕರಂಡಮಕುಟವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಭರಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇರಳವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇವರ ಕಾಲದ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಿವಿಯ ಓಲೆಗಳು, ಸರಗಳು, ಭುಜಬಂಧ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಬಳೆಗಳು, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಮಕುಟ ಮುಂತಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಮದನಿಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೇಶವಿನ್ಯಾಸವು ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಎಲೆಗಳ ಕೇಶವಿನ್ಯಾಸ ಪತ್ರಪಟ್ಟ, ಹೂಗಳ ಕೇಶವಿನ್ಯಾಸ ಪುಷ್ಪಪಟ್ಟ, ರತ್ನಗಳ ಕೇಶವಿನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರತ್ನಪಟ್ಟವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಮದನಿಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೇಶವಿನ್ಯಾಸದ ಬಗ್ಗೆ ಹಲವು ನಿದರ್ಶನಗಳಿವೆ. 'ಶಿರಶ್ಚಕ್ರ' ಅಥವಾ ಪ್ರಭಾವಳಿಯು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ತಲೆಯ ಕೂದಲಿನ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಪದ್ಮದಂತಿರುವ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಹಲವು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಗಣೇಶನ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಪರಶು ಅಥವಾ ಪಾಶವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಜಿನನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು 24 ತೀರ್ಥಂಕರರ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.[203]

ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿನ ವಾಹನಗಳು : ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳು ತಮ್ಮದೆ ಆದ ವಾಹನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಶಿವನಿಗೆ ನಂದಿ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಗರುಡ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹಂಸ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಆನೆ, ಗಣೇಶನಿಗೆ ಮೂಷಕ, ದುರ್ಗೆಗೆ ಸಿಂಹ, ಸುಬ್ರಮಣ್ಯನಿಗೆ ನವಿಲು, ದತ್ತಾತ್ರೇಯನಿಗೆ ನಾಯಿ, ಸರಸ್ವತಿಗೆ ನವಿಲು, ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಪದ್ಮ, ಕೌಮಾರಿಗೆ ಮಯೂರ, ವರಾಹಿಗೆ ಮಹಿಷ, ಚಾಮುಂಡಿಗೆ ಸಿಂಹ ಹೀಗೆ ಮೊದಲಾದ ವಾಹನಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಜೈನ 24 ತೀರ್ಥಂಕರರಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಹನಗಳಿವೆ. ವಾಹನಗಳು ದೇವ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ತೀರ್ಥಂಕರರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

5–3.1. ಜೈನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು : ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕುರುಹುಗಳು ಸಿಂಧೂ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಮುದ್ರೆಗಳು, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಜೈನಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ತೀರ್ಥಂಕರರಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಋಷಭನಾಥನಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಮಹಾವೀರನವರೆಗಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಋಷಭನಾಥ, ನೇಮಿನಾಥ ಮತ್ತು ಮಹಾವೀರನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಮಸ್ಥಾನಕ ಇಲ್ಲವೆ ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದು. ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನು ಉಳಿದ ಧರ್ಮದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯೊಂದಿಗೆ ತುಲನಾತ್ಮಕ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ನೋಡಿದರೆ ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಕಾಣದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. 24 ತೀರ್ಥಂಕರರ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಒಂದೇ ತೆರನಾಗಿ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಾಗ ಪೀಠದ ಮೇಲಿನ ಲಾಂಛನದಿಂದ ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಋಷಭನಿಗೆ ಜಟಾಮಕುಟ, ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನಿಗೆ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಐದು ತಲೆಯ ಸರ್ಪ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಏಳು ತಲೆಯ ಸರ್ಪದ ಕೆತ್ತನೆ ಕಾಣಬಹುದು.[204]

ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಸೀನ ಇಲ್ಲವೆ ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆಸೀನ /ಪದ್ಮಾಸನ /ಪಲ್ಯಂಕಾಸನ ಆಸೀನನಾಗಿದ್ದಾಗ ಎಡಗಾಲ ಮೇಲೆ ಬಲಗಾಲು ಇಟ್ಟು ಪಾದದ ಮೇಲೆ ಹಸ್ತವನ್ನು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದು ಇಟ್ಟು ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಸ್ಥನಾದಂತೆ ಕುಳಿತಿರುವುದೇ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನ. ಸ್ಥಾನಿಕ /ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ /ಖಡ್ಗಾಸನದಲ್ಲಿ ದೇಹವನ್ನು ದಂಡಿಸಿದಂತೆ ಕೈಗಳನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವುದೇ ಖಡ್ಗಾಸನ. ನಗ್ನ, ನಿರಾಭರಣ, ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಜೈನ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಂಗಡಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಶ್ವೇತಾಂಬರ, ದಿಗಂಬರ. ಶ್ವೇತಾಂಬರ ಜಿನಮೂರ್ತಿಗೆ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತೊಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ದಿಗಂಬರ ಜಿನ ಶಿಲ್ಪವು ನಗ್ನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ದಿಗಂಬರ ಪಂಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಜೈನ ಧರ್ಮ ದಿಗಂಬರ ಪಂಥದ 24 ತೀರ್ಥಂಕರರ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರ ಹೆಸರಿನ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕೆಳಗೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[205]

ಕ್ರ.ಸಂ	ತೀರ್ಥಂಕರ	ಲಾಂಛನಗಳು	ಯಕ್ಷ	ಯಕ್ಷಿ
1	ಋಷಭನಾಥ	ಎತ್ತು	ಗೋಮುಖ	ಚಕ್ರೇಶ್ವರಿ
2	ಅಜಿತ	ಆನೆ	ಮಹಾಯಕ್ಷ	ರೋಹಿಣಿ
3	ಶಾಂಭವ	ಕುದುರೆ	ಥ್ರಿಮುಖ	ಪ್ರಜ್ಞಪ್ತಿ
4	ಅಭಿನಂದನ	ಕಪಿ	ಯಕ್ಷೇಶ್ವರ	ವಜ್ರಶಂಖಲಾ
5	ಸುಮತಿ	ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ	ತುಂಬುರು	ಪುರುಷದತ್ತೋ
6	ಪದ್ಮಪ್ರಭ	ಕಮಲ	ಕುಸುಮ	ಮನೋವೇಗಾ
7	ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ	ಸ್ವಸ್ತಿಕ	ವರನಂದಿ	ಕಾಲಿ
8	ಚಂದ್ರಪ್ರಭ	ಅರ್ಧಚಂದ್ರ	ವಿಜಯ	ಜ್ವಾಲಾಮಾಲಿನಿ
9	ಸುವಿಧಿ ಪುಷ್ಪದಂತ	ಮೊಸಳೆ	ಅಜಿತ	ಮಹಾಕಾಲಿ
10	ಶೀತಲನಾಥ	ಶ್ರೀವತ್ಸ ಸ್ವಸ್ತಿಕ	ಬ್ರಹ್ಮ	ಮಾನವಿ
11	ಶ್ರೇಯಾಂಸನಾಥ	ಘೇಂಡಾ ಗರುಡ	ಈಶ್ವರ	ಗೌರಿ
12	ವಾಸುಪೂಜ್ಯ	ಮಹಿಷ	ಕುಮಾರ	ಗಂಧಾರಿ
13	ವಿಮಲನಾಥ	ವರಾಹ	ಷಣ್ಮುಖ	ವೈರೋಟಿ
14	ಅನಂತನಾಥ	ಶ್ಯೇನಾ ಅಸ್ಸಲ	ಪಾಟಲ	ಅನಂತಮತಿ

15	ಧರ್ಮನಾಥ	ವಜ್ರ	ಕಿನ್ನರ	ಮಾನಸಿ
16	ಶಾಂತಿನಾಥ	ಮಗ	ಕಿಂಪುರುಷ	ಮಹಾಮಾನಸೀ
17	ಕುಂಥುನಾಥ	ಹೋತ	ಗಂಧರ್ವ	ವಿಜಯಾ
18	ಅರನಾಥ	ನಂದ್ಯಾವರ್ತ ಮೀನ	ಕವೇದ್ರ	ಅಜಿತ
19	ಮಲ್ಲಿನಾಥ	ಕುಂಭ	ಕುಬೇರ	ಅಪರಾಜಿತ
20	ಸುವ್ರತನಾಥ	ಆಮೆ	ವರುಣ	
21	ನೇಮಿನಾಥ	ನೀಲಕಮಲ ಅಶೋಕ	ಭ್ರಕುಟ	ಚಾಮುಂಡ
22	ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿ	ಶಂಖ	ಸರ್ವಾಹ್ನ	ಕೂಷ್ಮಾಂಡಿನಿ
23	ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ	ಸರ್ಪ	ಧರಣೇಂದ್ರ	ಪದ್ಮಾವತಿ
24	ಮಹಾವೀರ	ಸಿಂಹ	ಮಾತಂಗ	ಸಿದ್ಧಾಯಿಕಾ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿನ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆದಿನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರ ದೇಹವನ್ನು ದಂಡಿಸಿ ಖಡ್ಗಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಬಿಂಬಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಮೂಕ್ಕೊಡೆ ಇದೆ. ಆದಿನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಎಡ ಬಲ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥರು ದೇಹವನ್ನು ದಂಡಿಸಿ ಖಡ್ಗಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಬಿಂಬಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ 21 ತೀರ್ಥಂಕರರ ಬಿಂಬಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನ ಜಿನನ ಜೊತೆಗೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ 21 ತೀರ್ಥಂಕರರು ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಸ್ಥರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಧ್ಯಾನಸ್ಥ ಮುಖಭಾವ, ಜೊತುಬಿದ್ದ ಕಿವಿ ಈ ಆಧಿನಾಥ ವಿಗ್ರಹದ ವೈಶಿಷ್ಟತೆಗಳಾಗಿವೆ. ಆಧಿನಾಥ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಶಾಸನವಿದೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿ ಹಾವಿನ ತೋರಣದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಇನ್ನೊಂದು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆಧಿನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರ ದೇಹವನ್ನು ದಂಡಿಸಿ ಖಡ್ಗಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಬಿಂಬಿಸಲಾಗಿದೆ. ಧ್ಯಾನಸ್ಥ ಮುಖಭಾಗ, ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು, ಇಳಿ ಬಿದ್ದ ಕಿವಿ ಹಾಗೂ 23 ತೀರ್ಥಂಕರರ ಬಿಂಬಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನ ಜಿನನ ಜೊತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. 23 ತೀರ್ಥಂಕರರು ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಸ್ಥರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವು ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಆಧಿನಾಥ ತಿರ್ಥಂಕರರ ಇಳಿಬಿದ್ದ ಕೈಗಳ ಕೆಳಗೆ ಎಡ ಬಲಕ್ಕೆ ಗೋಮುಖ ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಚಕ್ರೇಶ್ವರಿ ಯಕ್ಷಿಣಿಯರಿದ್ದಾರೆ. ಚವ್ವಿಸ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಸೂರು, ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್ ಗ್ರಾಮಗಳ ಬಸದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಶಿಲ್ಪ : ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ ತಿರ್ಥಂಕರ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಸ್ಥನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು, ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನ ಪಡೆದ ಇಳಿಬಿದ್ದ ಕಿವಿ, ಚಂದ್ರನ ಲಾಂಛನವಿರುವ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಕಾಲಿನ ಪಾದದ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದರಂತೆ ಇಟ್ಟು ತನ್ಮಯತೆಯಿಂದ ಕುಳಿತಿರುವುದು ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಜೊತು ಬಿದ್ದ ಕಿವಿಗಳು, ಗಂಭೀರವಾದ ಮುಖಭಾವ, ಗುಂಗುರು

ಕೂದಲು, ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಕಾಲುಗಳು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದು, ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಏಳು ತಲೆಯ ನಾಗ ಅದರ ಮೇಲೆ ಮುಕ್ಕೊಡೆ ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯಾಗಿದೆ. ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಬಲ ಎಡಕ್ಕೆ ಧರಣೇಂದ್ರ ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಿಣಿಯರಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಸುತ್ತ ನಾಗ ತೋರಣಾಲಂಕೃತ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ತುದಿಗೆ ಕೀರ್ತಿಮುಖವಿದೆ. ಇವು ಈ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್, ತಿಳಗೂಳ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಅಡಕಿ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಮಹಾವೀರನ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮಹಾವೀರನ ಮೂರ್ತಿ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಜೊತು ಬಿದ್ದ ಕಿವಿಗಳು, ಗಂಭೀರವಾದ ಮುಖಭಾವ, ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು, ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಕಾಲುಗಳು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದು, ತಲೆಯ ಮೇಲಿನ ಮುಕ್ಕೊಡೆ ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯಾಗಿದೆ. ಮಹಾವೀರನ ಎಡ ಬಲಕ್ಕೆ ಮಾತಂಗ ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸಿದ್ದಾಯಿಕಾ ಯಕ್ಷಿಣಿಯರಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಸುತ್ತ ನಾಗ ತೋರಣಾಲಂಕೃತ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಇವು ಈ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರನ ಶಿಲ್ಪ ಕಾಣಬಹುದು.

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಮಹಾವೀರ ತೀರ್ಥಂಕರ ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಜೊತು ಬಿದ್ದ ಕಿವಿಗಳು, ಗಂಭೀರವಾದ ಮುಖಭಾವ, ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು, ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಕಾಲುಗಳು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದು, ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಮುಕ್ಕೊಡೆ ಇದೆ. ಮುಕ್ಕೊಡೆಯ ಸುತ್ತಲು ಮಣಿ ಸರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯಾಗಿದೆ. ಮಹಾವೀರನ ಎಡ ಬಲಕ್ಕೆ ಮಾತಂಗ ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾಯಿಕಾ ಯಕ್ಷಿಣಿಯರು ಚೌರಿ ಬೀಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಂಕಣ, ಉರುದಾಮ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ತುದಿಗೆ ಕೀರ್ತಿಮುಖವಿದೆ. ಸುತ್ತ ನಾಗತೋರಣಾಲಂಕೃತ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಎಡ ಬಲದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ.

5–3.2. ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ವಿಷ್ಣು ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನು, ಆವರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ವಿಶ್ವದ ಸತ್ಯನಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅತೀತನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳ ಇರುವಿಕೆಯ ಹಿಂದಿನ ಶಕ್ತಿಯು ಅವನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ರಕ್ಷಣೆ ಆತನ ಕೆಲಸ. ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಪೂ.ಎರಡನೇ ಶತಮಾನದಷ್ಟು ಹಳೆಯದಾದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಲಿಯೋಡೊರಸ್ ವಿದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಗರುಡ ಸ್ತಂಭ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಭಿಲ್ಸಾ ನಗರದ ಹತ್ತಿರವಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.ಒಂದನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಾಜಸ್ಥಾನದ ಗೌಸುಂಧಿಯಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ನಾರಾಯಣ ವಾಟಿಕಾದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ತದನಂತರ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸುಮಾರು ಎರಡುವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಕರಂಡಮಕುಟವಿರುವ ವಿಗ್ರಹ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ವಿಲಾಸಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬುರ್ಹಿಖಡ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯಿತು. ಇದನ್ನು ಚತುರ್ಭುಜಿ ಭಗವಾನ್ ಎಂದು ಕರೆದರು. ಸಹಜ ಹಸ್ತಗಳು ಅಂಜಲಿಬದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ,

ಗದೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಗದೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸಾಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಿಲಿಪಿಯ ಶಾಸನವಿದ್ದು ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಯು ಭಾರದ್ವಾಜಿ ಎಂಬವಳು ಮಾಡಿಸಿದಳೆಂದು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪುರಾತನ ದಾಖಲೆಗಳು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ವಾಯು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಪಂಚವೀರರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ ಮತ್ತು ಸಾಂಬ. ಇವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿರೂಪವಾಗಿವೆ. ಇವರನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ವಿಚಾರ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಸುಮಾರು ಎರಡನೇ ಶತಮಾನದಿಂದಲೇ ಆರಂಭವಾದದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬರು, ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳು ವಿಷ್ಣು ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಆರಂಭದ ಕೆಲವು ಅರಸರು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಅನುಯಾಯಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗುಹಾ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಹಳಷ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ತದನಂತರ ಬಂದ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು ಸಹ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಳೆತ್ತರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಧರ್ಮದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕೇಶವಾದಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಳಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು ಕಾಣಬಹುದು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಬೇಲೂರಿನ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ರೂಪಮಂಡನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ 24 ರೂಪಗಳ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ನಾರದ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೇಶವ–ಕೀರ್ತಿ, ನಾರಾಯಣ–ಕಾಂತಿ, ಮಾಧವ–ತುಷ್ಠಿ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ–ಶಾಂತಿ, ವಾಮನ–ಕ್ರಿಯಾ, ಅಚ್ಯುತ–ದಯೆ, ಶ್ರೀಧರ–ಮೇಧ, ಹೃಶಿಕೇಶ–ಹರ್ಷ, ದಾಮೋದರ–ಲಜ್ಞಾ, ವಾಸುದೇವ–ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸಂಕರ್ಷಣ–ಜ್ಞಾನ, ಬಲ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ–ಐಶ್ವರ್ಯ, ಪ್ರೀತಿ, ಅನಿರುದ್ಧ–ಶಕ್ತಿ, ತೇಜಸ್ಸು, ಗೋವಿಂದ, ವಿಷ್ಣು, ಮಧುಸೂಧನ, ಪದ್ಮನಾಭ, ಪುರುಷೋತ್ತಮ, ಅಧೋಕ್ಷಜ, ನರಸಿಂಹ, ಜನಾರ್ಧನ, ಉಪೇಂದ್ರ, ಹರಿ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಇವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.[206] ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳಾದ ಮತ್ಸ್ಯ, ವರಾಹ, ನರಸಿಂಹ, ವಾಮನ, ಪರಶುರಾಮ, ಶ್ರೀರಾಮ, ಬಲರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ, ಕಲ್ಕಿ ಅವತಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ಇಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನವು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾತ್ರ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಗಮನಿಸಿದಾಗ ನನಗೆ ಯಾವುದೇ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ದಾಖಲೆಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದು ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದ್ವಿಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈತನು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಕರಂಡಮಕುಟ, ವೃತ್ತಾಕಾರದ

ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಕಣ, ಭುಜಬಂದ, ಕೇಯೂರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಅರ್ಧಪಟ್ಟಿಕೆ, ವೈಜಯಂತಿ ಹಾರ, ಉರುದಾಮ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪವು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ವರದ ಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಹಾರ, ಕೇಯೂರ, ಉದರಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಉರುದಾಮ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವೈಜಯಂತಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮತ್ತು ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಭೂದೇವಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರುಡ ಅಂಜಲಿಹಸ್ತದಲ್ಲಿದ್ದು, ಯಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಸಮಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಸಮಸ್ಥಾನಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಚತುರ್ಭುಜನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಎಡಗೈಯ ಮೇಲೆ ಬಲಗೈಯನ್ನು ಇಟ್ಟಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈತನು ಕರಂಡಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಹಾರ, ಕೇಯೂರ, ಉದರಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಉರುದಾಮ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವೈಜಯಂತಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಕೇಶವನ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಹನುಮಾನ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಕೇಶವನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಮಪಾದದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಕೇಶವನು ಚತುರ್ಭುಜನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಂಕಣ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೇಶವನ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಂಜಲಿಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಗರುಡ ಕುಳಿತಿದೆ. ಯಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೇಶವನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಸಮಸ್ಥಾನಕಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೇಶವ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮತ್ತು ಎಡಗೈ ಮುರಿದಿವೆ. ಈತನು ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ಭುಜಬಂಧ, ಕೇಯೂರ, ಕಂಕಣ, ಉದರಬಂಧ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವೈಜಯಂತಿ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಉರುದಾಮ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗರುಡ ಅಂಜಲಿಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಯಾನಕಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯು ಹಾವಿನಾಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವುದು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆ. ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಇನ್ನೊಂದು ಶಿಲ್ಪವು ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ರೂಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪ : ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ನಾರಾಯಣ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಸಮಸ್ಥಾನಕಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪ ಮತ್ತು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೇಯೂರ, ಕಂಕಣ, ಉದರಬಂಧ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವೈಜಯಂತಿ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಉರುದಾಮ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರ, ಧೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗರುಡ ಅಂಜಲಿಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಯಾನಕಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಉಗ್ರ ನರಸಿಂಹ : ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ–ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರ ನರಸಿಂಹನ ಶಿಲ್ಪ ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಅರ್ಧ ಪರ್ಯಂಕಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಚತುರ್ಭಜನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಕೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕೊರಳಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಉದರಬಂಧ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೈಗಳಿಗೆ ಕಂಕಣ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಧೋತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಿಂಹಮುಖ, ದೊಡ್ಡದಾದ ತೆರೆದ ಬಾಯಿ, ಮನುಷ್ಯದೇಹ, ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವನ್ನು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೊಟ್ಟೆ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಿಲ್ಪ : ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಕಿರೀಟ ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಹಾರ, ಕಂಕಣ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ವೈಜಯಂತಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ದರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಎಡಗಾಲು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಲಾಗಿದ್ದು, ಬಲಗಾಲು ನೆಲದ ಮೇಲಿದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಅತಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನಂತಶಯನ ಏಳು ತಲೆಯ ಸರ್ಪದ ಮೇಲೆ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಈತನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವನ್ನು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಕಿರೀಟ ಮಕುಟ, ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕಂಠಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಒಂದು ಪಾದವು ಪತ್ನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ತೊಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಅವಳು ಅದನ್ನು ಒತ್ತುತ್ತಿರುವಳು. ಅನಂತನ ನಾಭಿಯಿಂದ ಕಮಲವು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕುಳಿತಿರುವನು. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹಯಗ್ರೀವ, ಋಷಿಗಳು, ಮೀನು, ಆಮೆಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇವು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ತಿಳಗೂಳ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಅನಮೇಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಭೂವರಾಹ ಶಿಲ್ಪ : ಭೂವರಾಹ ಶಿಲ್ಪವು ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲಿದ್ದು ಸ್ಥಾನಕಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹಂದಿಯ ಮುಖ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯನಾಕಾರದ ಶಿಲ್ಪ ಇದಾಗಿದೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಧೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈತನ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಮೊಳಕೈ ಆಸರೆಯಿಂದ ಭೂದೇವಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ವರಾಹ ಮುಖವು ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಮನ್ಮಥ ಮತ್ತು ರತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಮನ್ಮಥ ಮತ್ತು ರತಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥನು ಕಿರೀಟ ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕಂಠಹಾರ, ಉದರಬಂಧ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಂಕಣ, ಉರುದಾಮ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವೈಜಯಂತಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿನ ಗಿಡದ ಧನಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಬಾಣವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿ ರತಿ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ. ತಲೆಗೆ ಮುಡಿ, ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಉರುದಾಮ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಕ ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ದೈತ್ಯ ದೇಗುಲದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಾಣಬಹುದು.

ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗರುಡನು ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಹಿಂದೆ ಶಿರಚಕ್ರ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಉರುದಾಮ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತ ಅಂಜಲಿ ಹಸ್ತ ಹಾಗೂ ಸಮ ಸ್ಥಾನಕಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಗರುಡನ ಎಡಭುಜದ ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ರೆಕ್ಕೆಯನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ತೊಲೆಯ ಮೇಲೆ ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರುಡನು ಕಿರೀಟ ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕಂಕಣ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಡಬಲ ಭುಜಗಳ ಮೇಲೆ ರೆಕ್ಕೆಯನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈತನು ಅಂಜಲಿಹಸ್ತದಲ್ಲಿದ್ದು, ಯಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ.

ಹನುಮಂತನ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಹನುಮಂತನನ್ನು ಆಂಜನೇಯನ ಪುತ್ರನೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯಪುತ್ರನೆಂದೂ, ವಾಯುಪುತ್ರನೆಂದೂ, ರಾಮಭಕ್ತನೆಂದೂ ಹಲವಾರು ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುವುದನ್ನು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನನ್ನು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಅವತಾರವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈತ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹ ಮಾಡುವವನು, ರೋಗಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವನು, ಭಯ, ಭೀತಿಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವನು. ಇವೆಲ್ಲ ಈತನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ನಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಈತನನ್ನು ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಸಹ ಹನುಮಂತನ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಗ್ರಾಮ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ತಿಳಗೂಳ ಗ್ರಾಮ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಹನುಮನ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

5–3.3. ಶೈವ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಸಿಂಧೂ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮುದ್ರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಮೂರು ಮುಖದ ಪಶುಪತಿಯ ಚಿತ್ರಗಳು ಶೈವ ಪರಂಪರೆಯ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕುರುಹುಗಳಾಗಿವೆ. ಇವು ಶಿವನ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. ಇದರಿಂದ ಆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಅಂದಿನಿಂದ ಶಿವನ ಆರಾಧನೆ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಋಗ್ವೇದ ಕಾಲದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲೂ ಶಿವನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಗುಡಿಮಲ್ಲಂನಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಪೂ.2ನೇ ಶತಮಾನದ ಪರಶುರಾಮೇಶ್ವರ ಲಿಂಗವು ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕಾರವಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಂಕೋಲಾ ಬಳಿ ಇರುವ ಬೋಳೆ ಮಹಾಕೂಟದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಲಿಂಗಗಳು ಶೈವಾರಾಧನೆಗೆ ಕುರುಹುಗಳಾಗಿವೆ.

ಶಿವಲಿಂಗಗಳು : ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಿವನನ್ನು ಲಿಂಗ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಯೋನಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಲಿಂಗವೇ ಶಿವಲಿಂಗವಾಗಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷ ಸಮ್ಮಿಲನದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಶಿವಶಿವೆಯರ ರೂಪವೇ ಶಿವಲಿಂಗವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಲಿಂಗಗಳು ಪೀಠ ರಹಿತವಾಗಿವೆ. ನಂತರ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಪರಂಪರೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಶಿವಲಿಂಗದ ಆಧಾರ ಪೀಠ ಬ್ರಹ್ಮಭಾಗ, ಇದರ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಯೋನಿ ಪೀಠ ವಿಷ್ಣುಭಾಗ, ಪೀಠದ ಮೇಲಿನ ಲಿಂಗ ರುದ್ರಭಾಗವಾಗಿದೆ. ರುದ್ರಭಾಗವು ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಪೂಜಾಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಲಿಂಗದ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಲಿಂಗಗಳ ಮೇಲೆ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಠತೆ ಇದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿಸಿ ನೋಡಿದರೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಶಿವಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ, ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆವರಣಗಳಲ್ಲಿ ಪೀಠ ರಹಿತ ಸ್ತಂಭದಂತಹ ಶಿವಲಿಂಗಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಬಾವಿ ತೋಟ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರ–ನರಸಿಂಹ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳೇಶ್ವರ, ರಾಜಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಶಿವಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಭಾಗವಿಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣಭಾಗ ಹಾಗೂ ರುದ್ರಭಾಗಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಗವಿಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಪಂಚಲಿಂಗ, ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ 60 ಕಂಬದ, ನಂದಿಬಾವಿ, ಕಡಲೆ ಬಸವಣ್ಣ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ, ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇಗುಲ, ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಶಿವಲಿಂಗಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಭಾಗ, ವಿಷ್ಣಭಾಗ ಹಾಗೂ ರುದ್ರಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ.

ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗಂವ್ಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪಂಚಲಿಂಗ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿವಲಿಂಗವು ಐದು ಮುಖಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಮುಖಗಳು ಮತ್ತು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಮುಖವಿದೆ. ಈತನು ಜಟಾಬಂಧದ ಮೇಲೆ ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಗಂಗೆ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ಕಣ್ಣು ಇದ್ದದ್ದು ಕಾಣಬಹುದು. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಕೈಕ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ.

ಯನಗುಂಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿವಲಿಂಗದ ಪೀಠವು ಏಳು ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪೀಠದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂಡಾಕೃತಿಯ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇಗುಲ, ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಶಿವಲಿಂಗಗಳ ರುದ್ರಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ ಶಿವಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಹಸಿರು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಬಾವಿ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟವಾಗಿದ್ದು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಿವಲಿಂಗದ ಪೀಠಭಾಗವು ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿವಲಿಂಗದ ಪೀಠಭಾಗವು ಬಲಭಾಗಕ್ಕಿರುವುದೇ ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ.

ಶಿವ : ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಶಿವ ಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬೀಜಪುರವಿದೆ. ಮಕುಟ, ಕಂಠಹಾರ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಾಲ್ಗಡಗ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಡಲೆ ಬಸವಣ್ಣ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇಗುಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮಹೇಶ್ವರನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅರ್ಧಪರ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಚತುರ್ಭುಜನಾಗಿದ್ದು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಎಡಗೈಯಿಂದ ಉಮೆಯನ್ನು ಬಳಸಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಶಿವನ ಎಡ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಉಮೆಯು ಅರ್ಧಪರ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಮಕುಟಕಿರೀಟ, ಕಂಠಹಾರ, ಓಲೆ, ಕೈಬಳೆ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಾಲ್ಗಡಗ ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ಆಲಿಂಗನ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಶಿಲ್ಪ : ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರಭಿತ್ತಿ ಮೇಲಿನ ಆಲಿಂಗನ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಶಿಲ್ಪದ ಶಿವನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ

ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯಿಂದ ಉಮೆಯನ್ನು ಬಳಸಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಉದರಬಂಧ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಂಕಣ, ಉರುದಾಮ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಉಮೆಯು ತನ್ನ ಬಲಗೈಯಿಂದ ಆತನನ್ನು ಬಳಸಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಹೂವಿದೆ. ಧಮ್ಮಿಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಕೇಶವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕಂಠಹಾರ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಂಕಣ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ತ್ರಿಭಂಗಿ ಸ್ಥಾನಕದಲ್ಲಿದೆ.

ಭೈರವ : ಶಿವನ ಉಗ್ರಸ್ವರೂಪದ ಒಂದು ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣವೇ ಭೈರವ. ಭೂತ, ಪ್ರೇತ, ಪಿಶಾಚಗಳ ಉಚ್ಚಾಟನೆಗೆಂದು ಭೈರವನ ಪೂಜೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಪಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು, ದಂಡಪಾಣಿಯಾಗಿ, ಹಾವನ್ನು ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಾಗಿ ಧರಿಸಿ ಯಾಗವನ್ನು ನಾಶ ಪಡಿಸುವ ಭೈರವನನ್ನು ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶಾರದಾತಿಲಕತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭೈರವನ ಸಾತ್ವಿಕ, ರಾಜಸಿಕ ಮತ್ತು ತಾಮಸಿಕ ರೂಪಗಳ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈತ ದ್ವಿಭುಜ, ಹಸನ್ಮುಖಿ, ನಗ್ನವಾಗಿದ್ದು ನಾಯಿಯೊಂದಿಗೆ ಇರುತ್ತಾನೆ. ರಾಜಸಿಕ ಭೈರವನು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು, ತಾಮಸಿಕ ಭೈರವನು ಎಂಟು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ರುಂಡಮಾಲೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಭೈರವಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಅವು ಉಗ್ರಭೈರವ, ತ್ರಿಪುರಾಂತಭೈರವ, ಬಾಡವಾನಲಭೈರವ, ಅಗ್ನಿಭೈರವ, ಕಾಲಭೈರವ ಮುಂತಾದವುಗಳು.[207] ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಭೈರವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭೈರವನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗವನ್ನು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ರುಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಜಟಾಬಂಧ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಸರ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕಾಲ್ಗಡಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಎಡಭಾಗಕ್ಕಿರುವ ನಾಯಿಯು ರುಂಡದ ವಾಸನೆಯನ್ನು ಸವಿಯುತ್ತ ನಿಂತಂತಿದೆ. ಭೈರವನ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇತಗಣಗಳು ನೃತ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ದೃಶ್ಯ ನಿಜಕ್ಕೂ ಸುಂದರ.

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಭೈರವನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗವನ್ನು ಮತ್ತು ಎಡಗೈ ಮುರಿದಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈ ಮುರಿದಿದೆ. ಜಟಾಭಾರಮಕುಟ, ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಭೈರವನ ಬಲಗಾಲು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗಾಲು ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಮುಖವು ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ವಾಲಿದಂತೆ ಇದೆ. ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಚೆಂಗಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ದೇವಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ಭೈರವ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರು ಮತ್ತು ಎಡಗೈ ತ್ರಿಶೂಲ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ರುಂಡವಿದೆ. ಮಕುಟ, ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಕಾಲ್ಗೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ ಈತನ ಹಿಂದೆ ನಾಯಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಇಕ್ಕೆಲುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇತಗಣಗಳಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನಗ್ನ ಮತ್ತು ಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಭೈರವ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಭೈರವನು ಚತುರ್ಭುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ರುಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಜಟಾಬಂಧ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಸರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ರುಂಡಮಾಲೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರವನ್ನು, ಪ್ರೇತ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ನಾಯಿ ರುಂಡದ ವಾಸನೆ ಸವಿಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಭೈರವನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ವೀರಭದ್ರ : ಶಿವನ ಮತ್ತೊಂದು ಉಗ್ರ ರೂಪವೇ ವೀರಭದ್ರ. ದಕ್ಷನ ಮಗಳು ದಾಕ್ಷಾಯಣಿ ಶಿವನ ಪತ್ನಿಯಾಗಿದ್ದಳು. ಇವಳ ವಿವಾಹದ ನಂತರ ದಕ್ಷನು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದನು. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಶಿವ ದಾಕ್ಷಾಯಣಿಯರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ದೇವ–ದೇವತೆಯರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿದನು. ಹಾಗಾದರೂ ದಾಕ್ಷಾಯಣಿ ಯಜ್ಞ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಹೋದಳು. ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ದಕ್ಷನಿಂದ ಅವಮಾನಗೊಂಡಾಗ ಯಜ್ಞ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಪ್ರಾಣ ಬಿಟ್ಟಳು. ಇದರಿಂದ ಸಿಟ್ಟಿಗೆದ್ದ ಶಿವನು ತನ್ನ ಜಟೆಯ ಕೂದಲನ್ನು ಕಿತ್ತಿ ವೀರಭದ್ರನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನಂತೆ. ವೀರಭದ್ರನು ದಕ್ಷನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿ, ಅಲ್ಲಿ ನೆರೆದಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವಮಾನ ಗೊಳಿಸಿದನು. ಅಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲದೆ ದಕ್ಷನ ಶಿರಚ್ಛೇಧನ ಮಾಡಿದನು. ದಕ್ಷನ ಪತ್ನಿ ವೀರಭದ್ರನಿಗೆ ಅಂಗಲಾಚಿ ಪತಿಯನ್ನು ಬದುಕಿಸಿ ಕೊಡು ಎಂದು ಬೇಡಿಕೊಂಡಳು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಟಗರಿನ ಮುಖವೊಂದನ್ನು ಅಂಟಿಸಿ ದಕ್ಷನನ್ನು ಬದುಕಿಸುತ್ತಾನೆ.[208] ವೀರಭದ್ರನು ಬಿಲ್ಲು, ಬಾಣ, ಗದೆ, ಖಡ್ಗಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವಂತೆ, ರುಂಡಮಾಲೆ ಧರಿಸಿರುವನು. ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳಿರುವ ಭೀಕರ ಮುಖವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಆರಾಧನೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಆರಾಧನೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಹನುಮನ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಸಮಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ವೀರಭದ್ರನು ಜಟಾಬಂಧ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಸರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಾವು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಎಡಗೈ ಮುರಿದಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಹಾವು ಮೊಳಕಾಲುಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿನ ಡಮರುವಿಗೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿವೆ. ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸುಲೇಪೇಟೆ ಗ್ರಾಮದ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲ್ಪವು ಚತುರ್ಭುಜವಾಗಿದ್ದು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಖೇಟಕವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಸರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕಾಲ್ಗಡಗ ಕಟಿವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರರ ಕೆತ್ತನೆ ಇದೆ. ವೀರಭದ್ರನು ಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ರಟ್ಕಲ್, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಧಕಾಸುರವಧಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಅಂಧಕಾಸುರವಧಾ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಶಿವನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲದ ಹಿಂದಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಮತ್ತು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಪಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಜಟಾಮಕುಟ, ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ರುಂಡಮಾಲೆ, ಉರುದಾಮ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಿವನು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲದ ಹಿಂದಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಮತ್ತು ಹಿಂದಿನ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅಂಧಕಾಸುರನ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ತಿವಿಯುತ್ತಿರುವ ದೃಶ್ಯವಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಕಪಾಲದಲ್ಲಿ ರಕ್ತ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವಂತೆ ತೋರುವುದು. ಶಿವನ ಬಲಗಾಲು ಕೆಳಗೆಯಿದೆ. ಎಡಗಾಲು ಅಪಸ್ಮಾರಪುರುಷನೆಂಬ ಅಸುರನ ಮೇಲಿರುವುದು. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಭೃಂಗಿಯು ನೃತ್ಯ ನಿರತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಚೆಂಗಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ದೇವಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ಅಂಧಕಾಸುರವಧಾ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದು ಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಶಿವನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಪಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲದ ಕೆಳಭಾಗ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲದ ಮೇಲ್ಭಾಗವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅಂಧಕಾಸುರನ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ತಿವಿಯುತ್ತಿರುವ ದೃಶ್ಯವಿದೆ. ಈತನ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಯೋಗೇಶ್ವರಿಯ ಚಿಕ್ಕ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ವೀಣಾಧರ ಶಿವನ ಶಿಲ್ಪ : ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ವೀಣಾಧರ ಶಿವನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈತನು ಜಟಾಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕಟಿವಸ್ತ್ರ, ಕಾಲ್ಗಡಗ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದ್ವಿಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಬಲಗೈ ನೀಳವಾಗಿ ಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ವೀಣೆಯಿದೆ. ಬಲಗಾಲು ನೆಲದ ಮೇಲಿದ್ದು, ಪಾದವು ಬಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿದಂತೆ ತೋರುವುದು. ಎಡಗಾಲಿನ ಬೆರಳುಗಳು ಮಾತ್ರ ನೆಲಕ್ಕೆ ತಾಗಿದಂತೆಯಿದ್ದು ಹಿಮ್ಮಡಿಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಶೈವ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಎದುರಿಗೆ ಮೈಚಾಚಿ ಮಲಗಿರುವ ನಂದಿಯಿಲ್ಲದ ಶಿವಾಲಯವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ.. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ನಂದಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಲಭಾಗದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ನಂದಿ ಶಿವನ ವಾಹನವಾಗಿದೆ. ನಂದಿಯ ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲಿರುವ ಡುಬ್ಬ ಪರ್ವತಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ತದನಂತರ ಲಿಂಗದೊಂದಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಲಿಂಗಾಕಾರದ ಡುಬ್ಬ ಬೆನ್ನು ಮೇಲಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಯು ಕೂಡ ಶಿವಲಿಂಗ ಎಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಶಿವನ ಜಟಾಭಾರ, ಜಟಾಮಕುಟಗಳು ಆ ಡುಬ್ಬದ ರೂಪಗಳೇ ಆಗಿವೆ.[209] ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಂದಿಯು ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳು ಹಸಿರು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ

ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇಗುಲ, ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ, ಸುಂಬಡ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮತೀರ್ಥ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳೇಶ್ವರ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ರಟ್ಕಲ್ ಗ್ರಾಮದ ಬಂಕನಾಥ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಂತರಾಳಗಳಲ್ಲಿ ನಂದಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗಂವ್ಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಅಮೃತೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಂದಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವನಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವ ನಂದಿಯನ್ನು ಇಡಲು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಮಂಟಪವೇ ನಂದಿಮಂಟಪ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳೇಶ್ವರ, ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಡಲೆ ಬಸವಣ್ಣ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಂದಿಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳೇಶ್ವರ, ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಡಲೆ ಬಸವಣ್ಣ, ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಂದಿಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ನಂದಿ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವು ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಸರ ಧರಿಸಿದೆ. ಬೆನ್ನಿನ ಹಿಂದೆ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಒಂದು ಎಳೆಯ ಗೆಜ್ಜೆಸರವನ್ನು, ಕಾಲಲ್ಲಿ ಕಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ನಂದಿ ಬಾಲ ಮಡಚಿಕೊಂಡು ಕುಳಿತಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಎಲ್ಲ ನಂದಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ನಂದಿಶಿಲ್ಪವು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದರೂ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ವದ್ದು. ಹಣೆ ಪಟ್ಟಿ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಸರಪಳಿಯಂತ ಸರ, ಗೆಜ್ಜೆಸರ, ಘಂಟೆಸರ, ಕಾಲಲ್ಲಿ ಕಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲೆ ಭುಜಪಟ್ಟಿಯನ್ನು, ಹಿಂದೆ ಎರಡು ಎಳೆಯ ಗೆಜ್ಜೆಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಇದರ ಹಿಂದೆ ತ್ರಿದಳ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ನಂದಿಯ ಬಲಗಾಲು ಮುಂದೆಯಿದೆ. ಎಡಗಾಲು ಮಡಚಿದೆ. ನಂದಿಯ ಬಾಲ ಡುಬ್ಬದ ಮೇಲಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಪುಟ್ಟ ಶಿವಲಿಂಗದ ಶಿಲ್ಪ ಕಾಣಬಹುದು.

ನಟರಾಜನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳ ತೋರಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ವಿತಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡ ಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಮತ್ತು ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ರುಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ನೀಲಕಂಠ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ನಟರಾಜನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

5–3.4. ಗಾಣಪತ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು :

ಗಣೇಶ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯನೂ ಸಮಸ್ತ ಹಿಂದುಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನಿಗೆ ಗಣಪತಿ, ವಿನಾಯಕ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವರು. ಧಾರ್ಮಿಕ ಇಲ್ಲವೆ ಲೌಕಿಕ ಯಾವುದೇ ಕಾರ್ಯವಿರಲಿ ಗಣಪನನ್ನು ಮೊದಲು ಗೌರವಿಸಿ ಪೂಜಿಸಲಾಗುವುದು. ಈತನಿಗೆ 'ವಿಘ್ನಗಳ ಅಧಿದೇವತೆ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಗಣೇಶ ಶಿವ ಪಾರ್ವತಿಯ ಮಗ. ಪಾರ್ವತಿಯು ತನ್ನ ಮೈ ಮೇಲಿನ ಹುರುಪೆಯಿಂದ ಒಂದು ಮಗುವಿನ ಆಕೃತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದಳು. ಅದಕ್ಕೆ ಜೀವ ಕೊಟ್ಟು ತನ್ನ ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ಕಾವಲಿಗಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದಳು. ಶಿವನು ಮನೆಯೊಳಗೆ ಬರಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಈ ಹೊಸ ಕಾವಲುಗಾರ ಅವನನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ಕೊಪಗೊಂಡ ಶಿವ ಅವನ ತಲೆಯನ್ನು ಕಡಿದು ಹಾಕಿದನು. ತನ್ನ ಮಗನಿಗಾದ ದುರಂತವನ್ನು ನೋಡಿ ಪಾರ್ವತಿಗೆ ಬಹಳ ನೋವಾಯಿತು. ಆಗ ಶಿವನು ತಾನು ಕಡಿದು ಹಾಕಿದ ತಲೆ ಎಲ್ಲೂ ಕಾಣದೆ ಒಂದು ಆನೆಯ ತಲೆಯನ್ನು ತಂದು ಹುಡುಗನ ಮುಂಡಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಸಿ, ಅವನಿಗೆ ಜೀವ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ತಾನು ಮಾಡಿದ ತಪ್ಪನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಿವನು ಈ ಹೊಸ ಮಗನನ್ನು ತನ್ನ ಗಣಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಅವನು ಗಣಪತಿಯಾದನು.[210] ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಗಣೇಶನ ಶಿಲ್ಪವು ಅಲಂಕಾರವಿಲ್ಲದೆ ನಿರಾಭರಣವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕರಂಡಮಕುಟ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಗಣೇಶನ ಸ್ಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಮಭಂಗಿ, ದ್ವಿಭಂಗಿ, ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನಿಗೆ ಆನೆಯ ತಲೆ, ಮೊರದಂತಹ ಕಿವಿ, ಸೊಂಡಿಲು ಎಡ ಇಲ್ಲವೆ ಬಲಗಡೆಗೆ ತಿರುಗಿರುತ್ತದೆ. ಆಯುಧಗಳಲ್ಲಿ ಮೋದಕ, ಪಾಶ, ಪರಶು, ದಂತ, ಗದಾ, ಪುಷ್ಪ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಎಲ್ಲ ಗಣೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಸಿರು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುವ ಗಣೇಶನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೀಗಿವೆ.

ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದರವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ದೇಗುಲ ಗುಡಿಯ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮೊದಲನೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಹಣೆಪಟ್ಟಿ ಹೊಂದಿದ ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಉದರಕ್ಕೆ ಸರ್ಪಬಂಧ, ತೋಳ್ಬಂಧಿ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಮೋದಕವನ್ನು ಸೊಂಡಿಲ ಹಿಡಿದಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗಣೇಶನ ಶಿಲ್ಪವು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೈಗಳಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ತ್ರುಟಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಸ್ಥಾನಕ ನಾಟ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದೆ.

ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಗಣೇಶನ ಶಿಲ್ಪವು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪರಶು ಮತ್ತು ಎಡಗೈ ಮುರಿದಿದೆ. ಹಾಗೂ ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದೆ. ಎಡಗೈ ಮೋದಕ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಈತನು ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಸರಗಳು, ತೋಳ್ಬಂಧಿ, ಕೈಕಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಗೆಜ್ಜೆಗಳಿಂದಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಲಲಿತಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜದಾರಿಯಾದ ಗಣೇಶನು ಮುತ್ತಿನ ಹಣೆಪಟ್ಟಿ, ಮಕುಟ,

ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕಾಲ್ಗಡಗ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪರಶು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಭಗ್ನವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ಮೋದಕ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇಗುಲದ ಮುಂದಿನ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಗಣೇಶಶಿಲ್ಪವು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈತನ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪರಶು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪಾಶವಿದೆ. ಹಾಗೂ ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ತೊಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಎಡಗೈ ಮೋದಕ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಈತನು ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕಿರೀಟದ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕಿಗೂ ಒಂದೊಂದು ಕೋರೆ ಹಲ್ಲಿನಂತೆ ನಾಲ್ಕು ಕೊಂಬುಗಳಿವೆ. ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಉದರಕ್ಕೆ ಸರ್ಪಬಂಧ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕೈಗಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ದೋತ್ರ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಲಲಿತಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಗಣೇಶನ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ಆಯುಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ಮೋದಕ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಗಣೇಶನ ಸೊಂಡಿಲು ಮೋದಕದ ಮೇಲಿದೆ. ಮಕುಟ, ಹಣೆಪಟ್ಟಿ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಸರ್ಪಬಂಧ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿಲ್ಪವು ಲಲಿತಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇಲಿಯನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಗಣೇಶನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಹಾವಿನಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ.

ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗಣೇಶನು ದ್ವಿಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈ ಮೋದಕ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಗಣೇಶನ ಸೊಂಡಿಲು ಮೋದಕದ ಮೇಲಿದೆ. ಜಟಾಮಕುಟ, ಕೊರಳಹಾರ, ಉದರಕ್ಕೆ ಸರ್ಪಬಂಧ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕಾಲ್ಗಡಗ ಧರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿಲ್ಪವು ನಾಟ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಅಗಲವಾದ ಕಿವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

5–3.5. ಶಾಕ್ತ ಪಂಥದ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ ಬ್ರಹ್ಮ, ಸ್ಥಿತಕರ್ತ ವಿಷ್ಣು, ಲಯಕರ್ತ ಶಿವನಾದರೆ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣಳಾದವಳೇ ಶಕ್ತಿ. ಶಕ್ತಿ ಸ್ವರೂಪಿಣಿಯಾದ ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಶಾಕ್ತದೇವತೆ, ಶಾಕ್ತ ಶಿಲ್ಪಗಳೆನ್ನುವರು. ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಲು ದೇವಿ, ಐಶ್ವರ್ಯ ನೀಡಲು ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ವಿದ್ಯೆ ನೀಡಲು ಸರಸ್ವತಿ, ವಧೆ ಮಾಡಲು ದುರ್ಗಿ, ಐಶ್ವರ್ಯ ನಾಶ ಮಾಡಲು ಜೇಷ್ಠಾದೇವಿಗಳಾಗುವಳೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಶಿವ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹಲವಾರು ಅವತಾರಗಳಿರುವಂತೆ ಶಕ್ತಿಗೂ ಹಲವಾರು ಅವತಾರಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮನೆತನದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಹಿಷಾಸೂರ ಮರ್ಧಿನಿ, ಕಾಳಿ, ಪಾರ್ವತಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸರಸ್ವತಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಳವಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂತಹ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ಧಿನಿ : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ಧಿನಿ ಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮಹಿಷನ ಕುತ್ತಿಗೆಗೆ ತಿವಿಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಇದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಎಡಭಾಗದ ಇನ್ನೊಂದು ಕೈ ಮಹಿಷನ ಜುಟ್ಟನ್ನು ಹಿಡಿದಂತಿದೆ. ಬಲಭಾಗದ ಇನ್ನೊಂದು ಕೈ ಮುರಿದಿದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಕಿರೀಟ, ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಕಿವಿ ಓಲೆ, ಏಕಹಾರ, ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗ ಧರಿಸಿದಂತಿದೆ. ಬಲಭಾಗದ ಪೀಠಕ್ಕೆ ಸಿಂಹಲಾಂಛನವಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ವಿಶೇಷತೆ. ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಾಗವು ಹಾಳಾಗಿದ್ದರೂ ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ಧಿನಿಯ ಎಲ್ಲ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿದೆ.

ದುರ್ಗೆ : ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯ ಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗೆಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈಕೆಯು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈಕೆಯು ಕಿರೀಟ ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಹಾರ, ಬಳೆ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಅರ್ಧಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ದುರ್ಗೆಯ ಮುಂದೆ ಸಿಂಹವು ಕುಳಿತಿದೆ.

ಪಾರ್ವತಿ : ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ದೇವಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹವು ಅರ್ಧಪರ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು, ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ವರದ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದೆ. ಈಕೆಯು ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ಕಾಳಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಾಳಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈಕೆಯ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಟ್ವಾಂಗ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರು ಇದೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಟಂಕವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ ಮುರಿದೆ. ತಲೆಗೆ ಕಿರೀಟದ ಬದಲಾಗಿ ಹಾವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಂಕಣ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾವಿನ ಸರ, ಕಟಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾವಿನ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಮುಖವನ್ನು ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿದಂತಿದೆ. ಮೊಳಕಾಲುಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಡಚಲಾಗಿದೆ.

ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾಳಿಯು ಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ. ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈಕೆಯು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಟ್ವಾಂಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಹಾಗೂ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಈಕೆಯು ಕಿರೀಟ ಮಕುಟ, ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಸರ, ಕೈ ಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಜೋತುಬಿದ್ದ ಎದೆಗಳ ಮೇಲೆ ಮೂರು ಎಲುಬುಗಳ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆನ್ನುಹುರಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಈಕೆಯ ಮುಂದಿನ ಎಡಗೈ ಕೆನ್ನೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇವು ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ಹೊರಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಳಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ದಶಭುಜ ಕಾಳಿ ನೃತ್ಯ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆಯು ಬಲಗೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಾವು, ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರು, ಖಡ್ಗ ಹಾಗೂ ಹೆಣವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಎಡಗೈಯ ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಪಾಶವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಖಟ್ವಾಂಗವನ್ನು ಮೊಳಕೈಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಮುಂಗೈಯನ್ನು ಕೆನ್ನೆಯ ಮೇಲೆ ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಮೂರನೇ ಕೈಯಲ್ಲಿ ರುಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಮುರಿದಿವೆ. ಈಕೆಯು ಕಿರೀಟ ಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ಭುಜಬಂದ, ಕೈಬಳೆ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಜೊತುಬಿದ್ದ ಎದೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕರುಳಿನಿಂದ ಗಂಟನ್ನು ಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ರುಂಡಮಾಲೆಯಿದೆ. ಕಾಳಿಯ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅಸ್ತಿಪಂಜರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಈ ಅಸ್ತಿಪಂಜರಗಳು ತಮ್ಮ ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ನೃತ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಹಾಗೂ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅಸ್ತಿಪಂಜರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೆಳಗಡೆ ಕುಳಿತು ಮದ್ಯದ ಬಿಂದಿಗೆ ಹಿಡಿದಂತೆ ಇದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ನೃತ್ಯ ನಿರತವಾಗಿರುವುದು. ಇವು ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಉತ್ತರದ ಹೊರ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಳಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜ ಕಾಳಿ ನೃತ್ಯ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆಯು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಖಟ್ವಾಂಗವನ್ನು ಮೊಳಕೈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಮುಂಗೈ ಬೆರಳನ್ನು ಕೆನ್ನೆಯ ಮೇಲೆ ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಈಕೆಯು ಜಟಾಮಕುಟ, ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ಭುಜಬಂಧ, ಕೈಬಳೆ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ರುಂಡಮಾಲೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಜೊತುಬಿದ್ದ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಕರುಳು ಹುರಿಯಿಂದ ಗಂಟನ್ನು ಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಳಿಯು ಶವದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ. ಕಾಳಿಯ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಸ್ಥಿಪಂಜರದಂತಹ ಮನುಷ್ಯನ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು ನೆಲದ ಮೇಲೆ, ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು ಹಾಗೂ ಕುದುರೆಯ ಮುಖ ಕಾಳಿಯ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ತಾಗಿದಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ, ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ರುಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಸರಸ್ವತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಸರಸ್ವತಿ ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆಯ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮತ್ತು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಮುರಿದಿವೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆಯು ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಉರುದಾಮ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಪಾದಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿಯು ಮಕರ ತೋರಣದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಸುಖಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಸರಸ್ವತಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈಕೆಯ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮತ್ತು ಎಡಗೈ ಮುರಿದಿವೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮುರಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ

ವಿಗ್ರಹದ ಮುಖವು ಭಗ್ನವಾಗಿದ್ದು, ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಸುಖಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ : ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಮಧ್ಯೆ ಚೌಕ ಅಥವಾ ಆಯತಾಕಾರದ ಫಲಕವಿರುವುದು. ಈ ಫಲಕದ ಮೇಲೆ ಮೂಲದೇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬಿಂಬವು ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಿಂಬಕ್ಕೆ 'ಲಲಾಟಬಿಂಬ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಹೆಚ್ಚಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಚಿತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ. ಲಲಾಟಬಿಂಬದ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ದ್ವಿಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆ ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಹಾರ, ಕೈಬಳೆ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೀರೆ, ರವಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆಯ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳು ಸೊಂಡಿಲು ಚಾಚಿಕೊಂಡಂತೆ ಕುಳಿತಿವೆ. ಆನೆಯ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಗೆಜ್ಜೆಸರವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಪರ್ಯಂಕಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು : ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಏಳು ಜನ ತಾಯಂದಿರು. ಅವರೇ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು. ವರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಶಿವನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಬಂದ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಜನಿಸಿದ ಯೋಗೇಶ್ವರಿ ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ನರಸಿಂಹ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಈಶ್ವರ, ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸುಲೇಪೇಟೆ ಗ್ರಾಮದ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಒಂಭತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲಿನ ಏಳು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಿ, ಮಾಹೇಶ್ವರಿ, ಕೌಮಾರಿ, ವೈಷ್ಣವಿ, ವಾರಾಹೀ, ನಾರಸಿಂಹೀ, ಮತ್ತು ಐಂದ್ರೀಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಾಡಿಕೆಯಂತೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಿಯ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಚಾಮುಂಡಿಯ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಗಣೇಶನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಐಂದ್ರೀಯ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಗಣೇಶನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಫ್ಜಲ್ಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ವಿವರಣೆಯು ಹೀಗಿದೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಿ ಚತುರ್ಭುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಂಡಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಮೂರು ಮುಖಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೀರೆ, ರವಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಮುಂದೆ ಹಂಸ ಕುಳಿತಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಪರ್ಯಂಕಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಚತುರ್ಭುಜೆಯಾದ ಮಾಹೇಶ್ವರಿ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆ

ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಏಕಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೈಬಳೆ, ಸೀರೆ, ರವಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಪರ್ಯಂಕಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮುಂದೆ ವೃಷಭ ಕುಳಿತಿದೆ.

ಕೌಮಾರಿ ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮತ್ತು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆ ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕಂಠಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಸೀರೆ, ರವಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಸುಖಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ನವಿಲು ಕುಳಿತಿದೆ.

ವೈಷ್ಣವಿ ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ಚಕ್ರ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಆಭಯ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆ ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕಂಠಹಾರ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಸೀರೆ, ರವಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ವೈಷ್ಣವಿ ಸುಖಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಮುಂದೆ ಗರುಡ ಅಂಜಲಿ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದ್ದು, ಯಾನಕಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ವಾರಾಹಿ ಚುತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆಯ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮತ್ತು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು ಇದೆ. ಈಕೆಯು ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೊರಳಹಾರ, ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೀರೆ, ರವಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಪರ್ಯಂಕಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮುಂದೆ ವಾರಾಹಿ ವಾಹನ ಹಾವು ಇದೆ.

ಚತುರ್ಭುಜೆಯಾದ ನಾರಸಿಂಹೀ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮತ್ತು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆ ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೀರೆ, ರವಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಸುಖಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಐಂದ್ರೀ ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಅಂಕುಶವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪಾಶವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆ ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕಂಠಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಸೀರೆ, ರವಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಸುಖಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಐಂದ್ರೀಯ ವಾಹನ ಆನೆ ಇದೆ.

ಅರ್ಧಪರ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ವೀರಭದ್ರನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಕಿರೀಟ ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಸರ್ಪಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಮುಂದೆ ವೃಷಭ ಕುಳಿತಿದೆ. ವೀರಭದ್ರನು ಐಂದ್ರೀಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ.

ಲಲಿತಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಗಣೇಶನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈ ಮತ್ತು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಆಯುಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಎಡಗೈ ಮೋದಕ ಹಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಗಣೇಶನ ಸೊಂಡಿಲು ಮೋದಕದ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಈತನು ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಉದರಕ್ಕೆ ಸರ್ಪಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಕಾಲ್ಗಡಗಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗಣೇಶನ ಮುಂದೆ ಮೂಷಕ ಕುಳಿತಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಭಾವಳಿ ನಾಗಾಲಂಕೃತ ತೋರಣದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇವು ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

5–3.6. ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು : ಭೂಮಂಡಲದ ಎಂಟು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಎಂಟು ದೇವತೆಗಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರನ್ನು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಎಂಟು ದಿಕ್ಕುಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಯಮ, ನಿಋತಿ, ವರುಣ, ವಾಯು, ಕುಬೇರ, ಈಶಾನ್ಯ. ಇವರನ್ನು ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಮತಲ ವಿತಾನಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂಲದೇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವವು. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಿರುವ ವಿತಾನವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಎಂಟು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು ಪತ್ನಿ ಸಮೇತ ವಾಹನ ರೂಢರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಕೈಯಲ್ಲಿ ಆಯುಧಗಳಿವೆ. ನಂದಿ ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಈಶಾನ್ಯನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ನಂದಿಯ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೂ ಹಿಂದಿನ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರುವನ್ನು, ಮುಂದಿನ ಎಡಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈತನು ಕರಂಡಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಬಳೆ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ. ಆಕೆಯ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯ ಹೂವಿದೆ.

ಕುದುರೆ ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಕುಬೇರನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಯ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಪರಶುವನ್ನು ಹಿಡಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿದ್ದು, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ.

ಮಕರ ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ವರುಣ ದಂಪತಿಗಳು ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ವರುಣನು ಚತುರ್ಭುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದ ಆಯುಧಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈತನು ಕರಂಡಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾರ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ನೈರುತ್ಯ ದಂಪತಿಗಳು ನರವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ದಂಡವನ್ನು ಹಾಗೂ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ನರನ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಕರಂಡಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಪತ್ನಿ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯ ಹೂವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ.

ಯಮ ದಂಪತಿಗಳು ಕೋಣವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈ ಹಾಗೂ ಎಡಗೈ ಆಯುಧಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯು ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕೋಣದ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಕರಂಡಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಕ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಪತ್ನಿಯ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯ ಹೂವಿದೆ.

ಟಗರು ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿ ದಂಪತಿಗಳು ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಟಗರುವಿನ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ಅಭಯಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರಂಡಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಹಾಗೂ ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಪತ್ನಿಯು ತಾವರೆಯ ಹೂವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ.

ಐರಾವತ ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರ ದಂಪತಿಗಳು ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಭುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಅಂಕುಶವನ್ನು ಹಿಡಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೂ ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಐರಾವತದ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರಂಡಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಕ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಪತ್ನಿಯ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯ ಹೂವಿದೆ.

ಜಿಂಕೆ ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ವಾಯುವ್ಯ ದಂಪತಿಗಳು ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ಈತನು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಜಿಂಕೆಯ ಲಗಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಗೂ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಪರಶುವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರಂಡಮಕುಟ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ, ಕೊರಳಾಭರಣ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ ಈತನು ದೋತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

5-3.7. ನಾಗಾರಾಧನೆ : ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ನಾಗಪೂಜೆ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ವೇದ ಪುರಾಣ ಕ್ರೈಸ್ತ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಆದಿಮ ಪಾಪ ಕಟ್ಟಲು ಕಾರಣವಾದ ಸರ್ಪದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹಾವನ್ನು ದೇವತಾ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಸಿಂಧು ನಾಗರಿಕತೆಯ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ನೋಡಬಹುದು. ಶಿವನಿಗೆ ಹಾವೇ ಆಭರಣ, ವಿಷ್ಣು ಪವಡಿಸಿರುವುದು ಹಾವಿನ ಮೇಲೆ,

ಗಣೇಶನ ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಹಾವು ಆಗಿದೆ. ಬೌದ್ಧರು, ಜೈನರು ಸಹ ನಾಗಾರಾಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.[211] ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಪಂಥದಲ್ಲೂ ನಾಗಾರಾಧನೆಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಗಾರಾಧನೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದ್ಯತೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ನಾಗಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ನಂದಿಬಾವಿ ಹತ್ತಿರದ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಾಗದೇವ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನಾಗದೇವನ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಮಾನವ, ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಭಾಗ ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತಿದ ಹಾವಿನ ರೂಪ ಹೊಂದಿದೆ. ನಾಗಶಿಲ್ಪದ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗುರಾಣಿ ಇದೆ. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ ಧರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಮಕುಟಧಾರಿ ಏಳು ಹೆಡೆ ನಾಗಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿಲ್ಪದ ಇಕ್ಕೆಲಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ನಾಗಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ನಾಗ ನಾಗಿಣಿಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನಾಗದೇವನ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಮಾನವ, ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಭಾಗ ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತಿದ ಹಾವಿನ ರೂಪ ಹೊಂದಿದೆ. ನಾಗಶಿಲ್ಪದ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗುರಾಣಿ ಇದೆ. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಕಂಕಣ ಧರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಮಕುಟಧಾರಿ ಏಳು ಹೆಡೆ ನಾಗಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಹೆಡೆಯ ನಾಗಿಣಿ ಶಿಲ್ಪ ಬಾಲದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ.

ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮೇಲೆ ಸುಮಾರು ಎರಡು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಐದು ಹೆಡೆಯ ನಾಗಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನಾಗಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಮಾನವ, ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಭಾಗ ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತಿದ ಹಾವಿನ ರೂಪವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ನಾಗಶಿಲ್ಪವು ಅಂಜಲಿ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿದ್ದು, ನಿರಾಭರಣವಾಗಿದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಐದು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಿದೆ.

ನೆಲೋಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಹನುಮನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಾಗಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ನಾಗವು ಎರಡು ಹೆಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ನಾಗಬಂಧದಂತೆ ಗಂಟನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಬಾಲದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ.

ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಹನುಮನ ದೇವಾಲಯದ ನಾಗದೇವನ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಮಾನವ, ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಭಾಗ ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತಿದ ಹಾವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು, ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ನಾಗಶಿಲ್ಪದ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಗುರಾಣಿ ಇದೆ. ಮಕುಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರ, ಭುಜಬಂಧ, ಉದರಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಮಕುಟಧಾರಿ ಐದು ಹೆಡೆ ನಾಗಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಹೆಡೆ ಬಿಚ್ಚಿಕೊಂಡ ನಾಗಗಳು ಕುಳಿತಿವೆ.

ನಾಗನಾಗಿಣಿಯರ ನಾಗಬಂಧ : ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸುಂಬಡ ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವದ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮೇಲೆ ನಾಗಬಂಧವು ಪೂರ್ವದ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮೇಲಿದೆ. ನಾಗ ನಾಗಿಣಿಯು ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಬಾಲದ ಮೇಲೆ ನಿಂತುಕೊಂಡಿವೆ. ನಾಗನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ನಾಗಮಣಿಯಿದೆ.

5–3.8. ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು :

ದೇವಾಲಯದ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಕುಡ್ಯ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮುಂದೆ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇವು ದೇವಾಲಯದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲು ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ಚೌಕಟ್ಟು ಇರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ಕಲೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರದ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈಕೆಯು ಸುಂದರವಾದ ಕೇಶವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ. ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ಭುಜಬಂಧ, ಕೇಯೂರ, ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಗೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆ ಎಡಗಾಲನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಊಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ. ಬಲಗಾಲನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ, ತನ್ನ ಎರಡು ಕೈಗಳಿಂದ ಕಾಲಿಗೆ ಗೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ದೃಶ್ಯ ನೈಜತೆಗೆ ಸನೀಹವಾದಂತಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಡೋಲನ್ನು ಬಾರಿಸುತ್ತ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ನಿರತ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯ ಇನ್ನೊಂದು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈಕೆ ಸುಂದರವಾದ ಕೇಶವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೊರಳಹಾರಗಳು, ಭುಜಬಂಧ, ಕೇಯೂರ, ಕೈಗಡಗ, ಕಾಲಿನ ಗೆಜ್ಜೆ, ಪಾದಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಬಲಗೈ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲಾಗಿದ್ದು, ಎಡಗೈ ಕಟಿಭಾಗದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲೆ ಎತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಬಲಗಾಲು ನೆಲದ ಮೇಲಿದ್ದು, ಎಡಗಾಲನ್ನು ಚಿಕ್ಕದಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ 'ದೇವಾಲಯ' ಎನ್ನುವುದು ಮಾನಸಿಕ ನೆಮ್ಮದಿಯ ತಾಣ. ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಮನಸ್ಸು ವಿಚಲಿತವಾದಾಗ ದೇವರ ಆರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವನು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿಯೇ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಮಾಜದೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಅಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲ ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಸಹ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ಮೇಲೆ ಗಾಢವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿವೆ.

ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಳಪಾಯ, ಸುಮಾರು 3–4 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಜಗತಿ, ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಸ್ಥಂಭಗಳು, ವಿವಿಧ ನೃತ್ಯ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಭುವನೇಶ್ವರಿ (ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ), ಸಮತಟ್ಟಾದ 'ಮುಂಡಮಾಲಾ' ಶೈಲಿಯ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ, ಅಥವಾ ಕದಂಬನಾಗರ (ಪಿರಾಮಿಡ್ಡಿನಾಕಾರದ) ಶಿಖರ, ಮುಖಮಂಟಪ, ನವರಂಗ, ಅಂತರಾಳ, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಏಕಕೂಟ ಮತ್ತು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಇವರ ಸಾಮಂತರಾದ ಹೊಯ್ಸಳರು ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿದ್ದು ಕಾಣಬಹುದು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಅನುಕರಣಾ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳೆಂದರೆ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ

ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ, ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಚಿಂಚನ್ಸೂರ ಗ್ರಾಮದ ಮಹೇಶ್ವರ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ರುಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಇವೆಲ್ಲವೂಗಳಲ್ಲಿ ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ಕಲೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸುತ್ತ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ 'ಸಾಂಧಾರ ದೇವಾಲಯ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾ–ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯನಗುಂಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಸಾಂಧಾರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದು. ಇದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ ಏಕೈಕ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ 'ನಿರಂಧಾರ ದೇವಾಲಯಗಳು' ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಇಂತಹ ದೇವಾಲಯಗಳು ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿದ್ದು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮೊಘಾ(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಎತ್ತರವಾದ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿವೆ.

ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ, ಉಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಚಿಂಚನ್ಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಹೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ, ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳು ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ, ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ, ಚೊಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸುಲೇಪೇಟೆ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಕುಡ್ಯಸ್ತಂಭಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಬಹಳಷ್ಟು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವಿಲ್ಲದೆ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮುಂಡಮಾಲಾ ಶೈಲಿಯ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿವಿರುವುದೇ ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆ. ಇಂತಹ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರದ ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕದಂಬನಾಗರ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ನರಿಬೋಳ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವು ರೇಖಾನಾಗರ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಏಕಕೂಟ ಮತ್ತು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೈನ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಆಯತಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಶೈವಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಚೌಕಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರಕಸ್ತಂಭಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ನೆಲೋಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕಾರಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಇದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಕೈಕ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಮುಖಚತುಷ್ಕಿ ಮತ್ತು ಪದ್ಮಮಂಡಲ ವಿತಾನವು ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮೂಲತಃವಾಗಿ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಾಗಿವೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ನೆಲೋಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಆದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ, ನವರಂಗದ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ, ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಜಿನ ಬಿಂಬವಿರುವುದರಿಂದ ಇದೊಂದು ಬಸದಿಯಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಮಾಸಬಾಯಿ ಲಿಂಗನಗುಡಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಇದು ಮೂಲತಃವಾಗಿ ಜೈನ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಬಸದಿಯಾಗಿದೆ. ಬಸದಿ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಜಿನಬಿಂಬವಿದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ತಿಳಗುಳ ಗ್ರಾಮದ ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಹನುಮನ ದೇವಾಲಯದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಜಿನಬಿಂಬವಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಮೊದಲಿನ ಬಸದಿ ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ದೇವಾಲಯವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಟಾಗಿದೆ.

ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವು ಮೂಲತಃ ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೇವಾಲಯವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಜಗತಿಯ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದ ವಿಷ್ಣು, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ತದನಂತರ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವಾದಂತೆ ತೋರುವುದು. ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ರುಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಮೂಲತಃವಾಗಿ ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಸಮ್ಮಿಳಿತಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು. ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರನರಸಿಂಹನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಒಳಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ದ್ವಾರದಲ್ಲಿನ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿನ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು ತದನಂತರ ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃವಾಗಿ ಜೈನ ಬಸದಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಆದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಜಿನಬಿಂಬವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಬೃಹತ್ತಾದ ಮಾನಸ್ತಂಭ ಹಿಂದೆ ಇದೊಂದು ಬಸದಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಜೈನ ಧರ್ಮದ ತೀರ್ಥಂಕರರಾದ ಚವ್ವೀಸ ತೀರ್ಥಂಕರ, ಆದಿನಾಥ, ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ಮಹಾವೀರ, ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ತುಲನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ನೋಡಿದಲ್ಲಿ

ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಜೊತೆಗೆ ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಿ ಮತ್ತು ಧರಣೇಂದ್ರ ಯಕ್ಷ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಶಿವಲಿಂಗವು ಅಮೂರ್ತ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಪೀಠಸಹಿತ ಮತ್ತು ಪೀಠರಹಿತವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗಂವ್ಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮುಖ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಕೈಕ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಗಾಣಪತ್ಯ, ಶಾಕ್ತಾರಾಧನೆ, ನಾಗಾರಾಧನೆ, ಸೌರಾರಾಧನೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

1. ಭಟ್‌ಸೂರಿ.ಕೆ.ಜಿ., 2011, ಹಾಡುವಳ್ಳಿ, ಜೈನಶಾಸನ, ವಾಸ್ತು–ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ, ಪು–17.
2. ಜ್ಞಾನಾನಂದ.ಜಿ., 1994, ವಾಸ್ತುಪುರುಷ, ನೆಲೆ–ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಪು–17.
3. ಪ್ರಭಾಕರ್.ಎಂ.ಎನ್., 2011, ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು, ಪು–2.
4. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ.ಎಚ್., 2007, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಪು–523.
5. ಅದೇ, ಪು–523.
6. ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ.(ಸಂ), 2002, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗಾತಿ, ಪು–202.
7. ಗೋಪಾಲರಾವ.ಎಚ್.ಎಸ್., 1993, ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಪು–3.

8 ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ.ಎಸ್.ಕೆ., 1979, ಭಾರತದ ದೇವಾಲಯ – ನೆಲೆ : ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಪು–49.

9. ಅಪರ್ಣ.ಕೂ.ಸ., 1999, ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಪರಿಚಯ, ಪು–1,2.
10. ಗೋಪಾಲ.ಬಾ.ರಾ. 2003, ಕನಾಟಕದ ನೆಲೆಗಳು(ಸಂ–4), ಪು–33.
11. ಪ್ರಭಾಕರ್.ಎಂ.ಎನ್., 2011, ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು, ಪು–17.
12. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., 2008, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು–193.
13. ಪ್ರಭಾಕರ್.ಎಂ.ಎನ್., 2000, ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಪು–37.
14. ಅಪರ್ಣ.ಕೂ.ಸ., ಅದೇ, ಪು–64.
15. ಪ್ರಭಾಕರ್.ಎಂ.ಎನ್., 2011, ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು, ಪು–39.
16. ಅಪರ್ಣ.ಕೂ.ಸ., ಅದೇ, ಪು–61.
17. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), 1997, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ, ಪು–679.
18. ಅದೇ, ಪು–679.
19. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., 1996, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–3.
20. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–743.

21. ಅದೇ, ಪು–748.

22. ಅದೇ, ಪು–715.

23. ಅದೇ, ಪು–715.

24. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.4), ಪು–10.

25. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–755.

26. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–27.

27. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–756.

28. ಅದೇ, ಪು–756.

29. ಅದೇ, ಪು–754.

30. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

31. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., 1992, ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳು, (ಶಾ.ಸಂ.45), ಪು–106.

32. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.14), ಪು–60.

33. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–753.

34. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.15), ಪು–62.

35. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–754.

36. ಅದೇ, ಪು–754.

37. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.61), ಪು–146.

38. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.67), ಪು–165.

39. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–83.

40. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು–19.

41. ಅದೇ, ಪು–19.

42. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–58.

43. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.9), ಪು–107.

44. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.8), ಪು–10.

45. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–18.

46. ಅದೇ, ಪು–17.

47. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–702.

48. ಅದೇ, ಪು–702.

49. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–259.

50. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–780.

51. ಅದೇ, ಪು–787.

52. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–49.

53. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–726.

54. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–109.

55. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.34), ಪು–77.

56. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–212.

57. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–726.

58. ಅದೇ, ಪು–726.

59. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–166.

60. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.36), ಪು–10.

61. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–7.

62. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.37), ಪು–13.

63. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–183.

64. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–14.

65. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–202.

66. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

67. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.75), ಪು–182.

68. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–70.

69. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.12), ಪು–136.

70. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.13), ಪು–137.

71. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–698.

72. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.46), ಪು–339.

73. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–700.

74. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–120.

75. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–707.

76. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.66), ಪು–372.

77. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–766.

78. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

79. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–3.

80. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–496.

81. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.17), ಪು–499.

82. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–788.

83. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.2), ಪು–468.

84. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–465.

85. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–232.

86. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–241.

87. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.41), ಪು–247.

88. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–796.

89. ಸತೀಶ.ಕೆ., 2004, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಪು–85.

90. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–755.

91. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

92. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–733.

93. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.61), ಪು–146.

94. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ, ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–229.

95. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–259.

96. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–212.

97. ಅಪರ್ಣ.ಕೂ.ಸ., ಅದೇ, ಪು–67.

98. ಅದೇ, ಪು–73.

99. ಅದೇ, ಪು–80.

100. ಅದೇ, ಪು–31.

101. ಅದೇ, ಪು–95.

102. ಅದೇ, ಪು–97.

103. ಅದೇ, ಪು–102.

104. ಅದೇ, ಪು–106.

105. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.55), ಪು–133.

106. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

107. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

108. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.75), ಪು–182.

109. ಗೋಪಾಲರಾವ.ಎಚ್.ಎಸ್., ಅದೇ, ಪು–94.

110. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–89.

111. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–49.

112. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–723.

113. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.74), ಪು–179.

114. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–734.

115. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.55), ಪು–133.

116. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.36), ಪು–227.

117. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–330.

118. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–53.

119. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–109.

120. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

121. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–49.

122. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–753.

123. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.23), ಪು–71.

124. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–182.

125. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.45), ಪು–335.

126. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

127. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–235.

128. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–29.

129. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.38), ಪು–233.

130. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–198.

131. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–29.

132. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–525.

133. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–213.

134. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–192.

135. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–199.

136. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–32.

137. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–18.

138. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–36.

139. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–3.

140. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.95), ಪು–231.

141. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.34), ಪು–77.

142. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.61), ಪು–154.

143. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–216.

144. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.39), ಪು–238.

145. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–21.

146. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–198.

147. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.13), ಪು–26.

148. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–30.

149. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–14.

150. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–325,328.

151. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.52), ಪು–127.

152. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.19), ಪು–42.

153. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–30.

154. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.16), ಪು–497.

155. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.26), ಪು–58.

156. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–273.

157. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–66.

158. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–199.

159. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.52), ಪು–127.

160. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–30.

161. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–66.

162. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–328.

163. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–273.

164. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–199.

165. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–199.

166. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.5), ಪು–8.

167. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.7), ಪು–14.

168. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–45.

169. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.55), ಪು–133.

170. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.27), ಪು–184.

171. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.1), ಪು–109.

172. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

173. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.13), ಪು–26.

174. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–287.

175. ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), ಅದೇ, ಪು–691.

176. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–215.

177. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.34), ಪು–78.

178. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.40), ಪು–92.

179. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.32), ಪು–217.

180. ಪಾಟೀಲ.ಸಿ.ಎಸ್., 1992, ಟೆಂಪಲ್ಸ್ ಆಫ್ ರಾಯಚುರ್ ಐಂಡ್ ಬೆಲ್ಲಾರಿ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್, ಪು–37.

181. ಗೋಪಾಲ.ಆರ್., ಅದೇ, ಪು–327.

182. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.30), ಪು–202.

183. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.35), ಪು–225.

184. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–70.

185. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.3), ಪು–273.

186. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.70), ಪು–382.

187. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.31), ಪು–70.

188. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–199.

189. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.52), ಪು–127.

190. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.11), ಪು–27.

191. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.28), ಪು–66.

192. ಪಾಟೀಲ.ಸಿ.ಎಸ್., ಅದೇ, ಪು–38.

193. ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.95), ಪು–231.

194. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.21), ಪು–46.

195. ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ., ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.45), ಪು–335.

196. ಅದೇ, (ಶಾ.ಸಂ.46), ಪು–339.

197. ಕರುಗುಂದ.ಟಿ.ಪಂಕಜಾಕ್ಷ., 2006, ಶಿಲ್ಪಸೌಂದರ್ಯ, ಪು–3.

198. ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ.ಕೆ., 1975, ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪ, ಪು–1.

199. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ.ಎಸ್.ಕೆ., ಅದೇ, ಪು–26–30.

200. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ.ಎಚ್., ಅದೇ, ಪು–625–41.

201. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ.ಎಸ್.ಕೆ., ಅದೇ, ಪು–64.

202. ಸ್ವಾಮಿಹರ್ಷಾನಂದ, ರಾಮಚಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ.ಎಚ್.(ಅನು), 2009, ಹಿಂದೂ ದೇವದೇವಿಯರು.

203. ಗೋಪಿನಾಥ್ ರಾಯ್.ಟಿ.ಎ., 1971, ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದು ಐಕನೊಗ್ರಾಫಿ, (Vol.I. ಭಾಗ.1.), ಪು–22.

204. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ.ಎಸ್.ಕೆ., ಅದೇ, ಪು–331.

205. ಭಟ್‌ಸೂರಿ.ಕೆ.ಜಿ., ಅದೇ, ಪು–39.

206. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ.ಎಸ್.ಕೆ., ಅದೇ, ಪು–130–160.

207. ಅದೇ, ಪು–124.

208. ಅದೇ, ಪು–125.

209. ಅದೇ, ಪು–114.

210. ಸ್ವಾಮಿಹರ್ಷಾನಂದ, ರಾಮಚಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ.ಎಚ್.(ಅನು), ಅದೇ, ಪು–128.

211. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ.ಎಸ್.ಕೆ., ಅದೇ, ಪು–20.

ಅಧ್ಯಾಯ – 6. ಸಮಾರೋಪ.

ಇತಿಹಾಸದ ಹೃದಯ ಅಡಗಿರುವುದೇ ಆಕರಗಳಲ್ಲಿ. ಆಕರಗಳಿಲ್ಲದೆ ಇತಿಹಾಸ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ. ಗತಕಾಲದ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಮರುಜೀವ ತುಂಬುವುದೇ ಆಕರಗಳು. ಇವುಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಆಕರಗಳು ನಿಖರವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಆಯಾ ಕಾಲದ ಜನರು ಕೊರೆಯಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು ಅರ್ಥಬದ್ಧವಾದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಅಲ್ಲಿನ ಜನರ ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ, ಕಲೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಆಕರಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಶಾಸನಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳು, ಬಸದಿಗಳು, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಆಕರಗಳನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ ರಚಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಆರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಒಂದನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಸ್ವರೂಪ, ಪೂರ್ವಾಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ವಿಧಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಮನೆತನ ಕುರಿತು ಈವರೆಗೆ ನಡೆದಿರುವ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಭೂ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳಾದ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ, ಭೀಮಾವರ್ಗ, ಭೂಕಂಪಗಳು, ಅಂತರ್ಜಲ, ಖನಿಜ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು, ವಾಯುಗುಣ, ಮಳೆ, ಬೆಳೆಗಳು, ಮಣ್ಣು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯರು ಮತ್ತು ಶಾತವಾಹನರು, ಬಾದಾಮಿ ಚಲುಕ್ಯರು, ಮಳಖೇಡದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಕಲ್ಯಾಣದ ಕಲಚೂರಿಯರವರೆಗೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಆಳಿದ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ನೋಟವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದರ ಜೊತೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ.19ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲೇ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ಮೆಡೋಸ್ ಟೈಲರ್‌ನಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಗಾಂವ್, ಕಪನೂರು, ಹಾಗರಗುಂಡಗಿ, ಸನ್ನತಿ, ಕೊಲ್ಲೂರು, ಚಿಗರಹಳ್ಳಿ, ಅಂದೋಲಾ, ಇಜೇರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದ ತಾಣಗಳಾಗಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ಗಮನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಅರಸರುಗಳಾದ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, ಎರಡನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಎರಡನೇ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ, ಯುವರಾಜರು, ಮಾಂಡಲೀಕರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿಯರಾದ ಚಂದಲದೇವಿ, ಮಲಯಮತಿದೇವಿ, ಜಾಕಲದೇವಿ, ಸುಗ್ಗಲಾದೇವಿ, ಮೈಲಳದೇವಿಯರು ಮತ್ತು ಮಾಂಡಲೀಕರ ಪತ್ನಿಯರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕೆ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಹಲವು ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗ ವಹಿಸಿದ್ದರಾ ಎನ್ನುವದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ

ಆಕರಗಳಿಲ್ಲ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಹಿಳೆಯರು ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಆಳಂದೆ ಸಾಸಿರ, ಗೊಂಕನಾಡು-120, ಮೊರಂಬ, ಅತ್ತಿನೂರು-80, ಅರಲು-300, ಮನ್ನೆದಡಿ ಸಾಸಿರ, ಬೆರಣಿ-600 ಇವರ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿದ್ದು ಕಾಣಬಹುದು.

ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇದರ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಗದ್ಯಾಣ' ಇದೊಂದು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ. ಪ್ರಸ್ತುತ ನಾಣ್ಯದ ಉಲ್ಲೇಖ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್, ಯಡ್ರಾಮಿ, ರುದ್ರವಾಡಿ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಮತ್ತು ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮಗಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರ ಕಾಲವು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಂಪತ್ಭರಿತವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ವ್ಯವಸಾಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮುಖ್ಯ ಕಸುಬು ಆಗಿತ್ತು. ಇವರು ಸಾಗುವಳಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಫಲವತ್ತತೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಭಾಗಿಸಿದ್ದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರಿಯ ನೆಲ, ಸೌಳ, ಕೆಮ್ಮರಡಿ ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಭೂಕಂದಾಯ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಆದಾಯವಾಗಿತ್ತು. ಅಯ್ಯೂರ್ವ್ವ ಸ್ವಾಮಿಗಳು, ಅಯ್ಯಾವಳೆಯಯ್ನೂರ್ವ್ವರು, ಅಯ್ಯಾವಳೆಯ ಪುರಪರಮೇಶ್ವರರು, ಬಣಂಜಿರ, ತಳಬಣಜಿಗರು, ಸಂಭಾವಿತರಪ್ಪ ಸೆಟ್ಟಿಯರು, ಸೆಟ್ಟಿಯರು ಸೆಟ್ಟಿಗುತ್ತರುಂ, ನೇಮಿಸೆಟ್ಟಿ, ಪಾರಿಶ್ವಸೆಟ್ಟಿ, ವರ್ದ್ಧಮಾನಸೆಟ್ಟಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಬೆಳ್ಳಿಯ ಹಾಗ, ದ್ರಮ್ಮ, ಗದ್ಯಾಣ, ವೀಸ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಮುಖ ನಾಣ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಕೊಳಗ, ಸೊಲ್ಲಗೆ, ಒಂಮನ ಇವರ ಕಾಲದ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಅಳತೆ ಮಾಪನಗಳಾಗಿವೆ.

ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಜಾತಿಪದ್ಧತಿ ಇದ್ದದ್ದು ಶಾಸನಗಳು ದೃಡಪಡಿಸಿವೆ. ಮಹಿಳೆಯರು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಾಲದ ರಾಜಮನೆತನ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ ಮನೆತನದ ಮಹಿಳೆಯರು ವಿದ್ಯಾವಂತರಾಗಿದ್ದು ಅಗ್ರಹಾರದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತಿದ್ದ ನಿದರ್ಶನವನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿಯರಾದ ಜಾಕಲದೇವಿ, ಮಲಯಮತಿದೇವಿ, ಮೈಲಳದೇವಿ, ಚಂದಲದೇವಿ, ಸುಗ್ಗಲಾದೇವಿಯರು ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವ ಮತ್ತು ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿಯು ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು. ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವವು ಕೇವಲ ರಾಜಮನೆತನ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ ಮನೆತನದವರಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಕ್ಕೆ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳು ನಿದರ್ಶನವನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಇವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ದೇವರ ದಾಸಿಯರು ದೇವದಾಸಿಯರು ಅಥವಾ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಮೀಸಲಾದವರು. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1086ರ ಮತ್ತು ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.1118ರ ಶಾಸನಗಳು 'ಕಂಬದ ಸೂಳೆ'ಯರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತವೆ.

ಅಗ್ರಹಾರಗಳು, ಮಠಗಳು, ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ, ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯ, ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ ಪ್ರಮುಖ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಿವರಣೆ ನೀಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗಾಯಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ ಅತಿ ಮಹತ್ವದ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ.1037ರ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಾಸನ ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುವ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಕೈಕ ಶಾಸನವಾಗಿದೆ. ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ರಾಜರು, ರಾಣಿಯರು, ಯುವರಾಜರು,

ಮಾಂಡಲೀಕರು ದಾನದತ್ತಿ ನೀಡಿದ್ದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ಕಾಲದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ರಾಜಮನೆತನ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದ ಜನತೆಗೆ ಸೀಮಿತವಾದಂತೆ ತೋರುವುದು. ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ವಿದ್ಯಾವಂತರಾಗಿರುವುದರ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ಆಕರಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ, ಶೈವ ಧರ್ಮಗಳು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ತುಲನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ನೋಡಿದಾಗ ಶೈವಧರ್ಮದ ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದ್ಯತೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥದ ಸ್ಥಾನಿಕರ ಹೆಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಲ್ಕನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ದಾನಶಾಸನಗಳು, ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, ನಿಶಿಧಿಗಲ್ಲುಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳ ವಿವರಣೆ ನೀಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಾರೆ ದಾನಶಾಸನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳು ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರಗಳು, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳು, ಸತ್ರಗಳು, ಮಹಾಜನಗಳು, ಪೂಜಾರಿಗಳು, ಅಭೀಷೆಕದ ಸೇವಕರು, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು, ಅಡಿಗೆಭಟ್ಟರು, ಕಲ್ಲುಕುಟಿಗರು, ಮಾಲೆಗಾರರು, ಕಾವಲುಗಾರರುಗಳಿಗೆ ಭೂದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಅಂಶ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಜೈನ ದಾನಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ತೀರ್ಥಂಕರ ಬಿಂಬಗಳು, ವೈಷ್ಣವ ದಾನಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣು, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಶೈವ ದಾನಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗ, ನಂದಿ ಬಿಂಬಗಳು ಕಾಣಬಹುದು.

ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದರೆ ಪುಣ್ಯ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಮನೋಭಾವ ಇತ್ತು. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಭೇದಭಾವವಿರಲಿಲ್ಲ. ಬಡವ–ಶ್ರೀಮಂತ, ಮೇಲು–ಕೀಳು ಎನ್ನದೇ ಸಾಮಾನ್ಯರು ಕೂಡ ಕೆರೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು ಶಾಸನಗಳು ದೃಡಪಡಿಸಿವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1162ರ ಶಾಸನ ಕೇಶವದೇವರ ಕೆರೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೆ ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಇಂಗಿಸಲು ದಾರಿಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಅರವಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದವು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1134ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅರವಟ್ಟಿಗೆಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನ ಅರವಟ್ಟಿಗೆಯ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುವ ಏಕೈಕ ಶಾಸನವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆರದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಅಗ್ಗಿಷ್ಟಗೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಗ್ಗಿಷ್ಟಗೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುವ ಏಕೈಕ ಶಾಸನವೆಂದರೆ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1119ರ ಶಾಸನ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಾಸನಗಳು ಆರಂಭವಾಗುವುದೇ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ. ಆದರೆ ಇವರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಶೈವಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿವೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1105ರ ಶಾಸನ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ.1110ರ ಶಾಸನಗಳ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಶೈವ–ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ–ಶೈವ ಧರ್ಮಗಳ ಶ್ಲೋಕಗಳ ದಾಖಲೆಯಿದೆ. ದಾನಶಾಸನಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಂಶಾವಳಿ ಶಾಸನಗಳು, ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳು ಸಹ ದೊರೆಕಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಇವು ಕೂಡ ದಾನ ಶಾಸನಗಳಾಗಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೋರಾಡುವ ಶಿಲ್ಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, ತುರುಗೋಳ್

ವೀರಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸಲ್ಲೇಖನ ವ್ರತವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ದೇಹತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದ ಜೈನಮುನಿಗಳ ನಿಶಿಧಿಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾದ ಊರ್ಧ್ವಮುಖ ಮತ್ತು ತಿರ್ಯಙ್ಮುಖ, ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು, ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನ, ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆ, ದೇವಾಲಯ ಹಣಕಾಸಿನ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುವಿಕೆ, ದೇವಾಲಯ ವೃತ್ತಿಗಳು, ದೇವಾಲಯ–ಹಬ್ಬ, ಕಲಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ದೇವಾಲಯ, ದೇವಸ್ಥಾನ–ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿ, ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಸತ್ರ, ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜೆ–ಪುನಸ್ಕಾರ, ದೇವಾಲಯ–ನ್ಯಾಯಾಲಯವಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಕುರಿತು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಟಿತ ಆಕರಗಳೊಂದಿಗೆ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಕೈಗೊಂಡಂತಹ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಳಪಾಯ, ಸುಮಾರು 3–4 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಜಗತಿ, ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಸ್ಥಂಭಗಳು, ವಿವಿಧ ನೃತ್ಯ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಭುವನೇಶ್ವರಿ (ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ), ಸಮತಟ್ಟಾದ 'ಮುಂಡಮಾಲಾ' ಶೈಲಿಯ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ, ಅಥವಾ ಕದಂಬನಾಗರ (ಪಿರಾಮಿಡ್ಡಿನಾಕಾರದ) ಶಿಖರ, ಮುಖಮಂಟಪ, ನವರಂಗ, ಅಂತರಾಳ, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಏಕಕೂಟ ಮತ್ತು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಇವರ ಸಾಮಂತರಾದ ಹೊಯ್ಸಳರು ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಅನುಕರಣಾ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳೆಂದರೆ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ, ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಚಿಂಚನ್ಸೂರ ಗ್ರಾಮದ ಮಹೇಶ್ವರ, ಹೊಡಲ್ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ, ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯದೇಗುಲ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ರುಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಇವೆಲ್ಲವೂಗಳಲ್ಲಿ ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ಕಲೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸುತ್ತ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ 'ಸಾಂಧಾರ ದೇವಾಲಯ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯನಗುಂಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಸಾಂಧಾರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ ಏಕೈಕ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ 'ನಿರಂಧಾರ ದೇವಾಲಯಗಳು' ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಇಂತಹ ದೇವಾಲಯಗಳು ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿದ್ದು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೂರು

ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮೊಘಾ(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಹೊಡಲ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ವಡಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಎತ್ತರವಾದ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿವೆ.

ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ, ಉಡಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಚಿಂಚನ್ಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಹೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ, ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳು ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ, ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಆನೆಯ ಸಾಲು, ನೃತ್ಯ ನಿರತ ಮದನಿಕೆಯರ ಪಟ್ಟಿಕೆ ಮತ್ತು ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಹೂವು, ಬಳ್ಳಿ, ಕೀರ್ತಿಮುಖ, ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸುಲೇಪೇಟೆ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಕುಡ್ಯಸ್ತಂಭಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಚಿಂಚನ್ಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಹೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮಣ್ಣೂರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ರುಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಮದನಿಕಾ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಬಹಳಷ್ಟು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಬಹುತೇಕ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು ರಾಮಲಿಂಗ, ರಾಮೇಶ್ವರ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಲೋಕೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವಿಲ್ಲದೆ ಸಮತಟ್ಟಾದ 'ಮುಂಡಮಾಲಾ' ಶೈಲಿಯ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿವಿರುವುದು. ಇಂತಹ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತರದ ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ನಿಂಬರ್ಗಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೇಗುಲ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಪಾಂಡುರಂಗ ಮತ್ತು ಪಂಚಲಿಂಗ, ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಅನಮೇಶ್ವರ, ನಾಗಾಯಿ ಗ್ರಾಮದ 60 ಕಂಬದ ಮತ್ತು ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕದಂಬನಾಗರ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಚಿತ್ತಾಪುರ

ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ನರಿಬೋಳ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮೊಘಾ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವು ರೇಖಾನಾಗರ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ **'ಏಕಕೂಟ'** ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿವೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿ, ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ನರಸಿಂಹ-ಈಶ್ವರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೇಗುಲ ದೇವಾಲಯಗಳು **'ದ್ವಿಕೂಟ'** ವಾಗಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದು. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಚೀಣಮಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದಿನ ದೇಗುಲ, ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಶಿವಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಬಾವಿ ತೋಟದ ದೇಗುಲ, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ರುದ್ರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಪಡಸಾವಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮೊಘಾ(ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಬೋಧನ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ನಿಂಬರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ, ಹೊಡಲ್ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಸೂರು ಗ್ರಾಮದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಂಡೋತಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿ, ರಾಜಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಚೊಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗಲಿಂಗ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಹಿಪ್ಪರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಗೌರಿಶಂಕರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳು **'ತ್ರಿಕೂಟ'** ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯನಗುಂಟಾ ಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು **'ಚತುಷ್ಕೂಟ'** ಮತ್ತು ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಪಂಚಲಿಂಗ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳು **'ಪಂಚಕೂಟ'** ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದಿಗ್ಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಭುಲಿಂಗ, ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಳೇಶ್ವರ, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಂದರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು **'ಬಹುಕೂಟ'** ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರಕಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ನೆಲೋಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ **ಶ್ರೀಕಾರಸ್ತಂಭ**ಗಳಿವೆ. ಇದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ **ಏಕೈಕ** ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಸಿರು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ. ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಸುಣ್ಣದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮೂಲತಃವಾಗಿ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಾಗಿವೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ನೆಲೋಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಆದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ, ನವರಂಗದ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ, ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಜಿನ ಬಿಂಬವಿರುವುದರಿಂದ ಇದೊಂದು ಬಸದಿಯಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಅಂದೋಲಾ ಗ್ರಾಮದ ಮಾಸಬಾಯಿ ಲಿಂಗನಗುಡಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಇದು ಮೂಲತಃವಾಗಿ ಜೈನ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಬಸದಿಯಾಗಿದೆ. ಬಸದಿ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಜಿನಬಿಂಬವಿದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ತಿಳಗುಳ ಗ್ರಾಮದ ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಹನುಮನ ದೇವಾಲಯದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ

ಜಿನಬಿಂಬವಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಮೊದಲಿನ ಬಸದಿ ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ದೇವಾಲಯವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಟಾಗಿದೆ.

ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವು ಮೂಲತಃ ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೇವಾಲಯವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಜಗತಿಯ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದ ವಿಷ್ಣು, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ತದನಂತರ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವಾದಂತೆ ತೋರುವುದು. ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ರುಮ್ಮನಗೂಡು ಗ್ರಾಮದ ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಮೂಲತಃವಾಗಿ ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಸಮ್ಮಿಳಿತಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು. ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರನರಸಿಂಹನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಒಳಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ದ್ವಾರದಲ್ಲಿನ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿನ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು ತದನಂತರ ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮವು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಬಸದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗ ಮತ್ತು ಗಣೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಜೈನ ಧರ್ಮದ ತೀರ್ಥಂಕರರಾದ ಚವ್ವೀಸ ತೀರ್ಥಂಕರ, ಆದಿನಾಥ, ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ಮಹಾವೀರ, ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ತುಲನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಜೊತೆಗೆ ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಿ ಮತ್ತು ಧರಣೇಂದ್ರ ಯಕ್ಷ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಜೈನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ನಗ್ನವಾಗಿದ್ದು ಪದ್ಮಾಸನ ಇಲ್ಲವೆ ಖಡ್ಗಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಅಫಜಲ್ಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಅತನುರು, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಸುರು ಗ್ರಾಮಗಳ ಬಸದಿಗಳಲ್ಲಿ ಚವ್ವೀಸ್ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಸುರು ಗ್ರಾಮದ ಬಸದಿ ಮತ್ತು ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಸೇಡಂದ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಶಿಲೆಯ ಮಾನಸ್ತಂಭ ರಚನೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃವಾಗಿ ಜೈನ ಬಸದಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಜಿನಬಿಂಬವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಬೃಹತ್ತಾದ ಮಾನಸ್ತಂಭ ಹಿಂದೆ ಇದೊಂದು ಬಸದಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಶಿವಲಿಂಗವು ಅಮೂರ್ತ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಪೀಠಸಹಿತ ಮತ್ತು ಪೀಠರಹಿತವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗಂವ್ಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮುಖ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಕೈಕ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅಫ್ಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾಶಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಯಾಳಬಾವಿ ದೇವಾಲಯವು ತ್ರಿಕೂಟವಾಗಿದ್ದು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಿವಲಿಂಗದ ಪೀಠಭಾಗವು ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿವಲಿಂಗದ ಪೀಠಭಾಗವು ಬಲಭಾಗಕ್ಕಿರುವುದೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ

ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಕಡೆ ಭೈರವನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಯೋಧನ ಮೂರ್ತಿಯಂತೆ ಕಂಡುಬರುವ ವೀರಭದ್ರನ ಆರಾಧನೆ ಹೆಚ್ಚಾದದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಭೈರವ, ಅಂಧಕಾಸುರವಧಾ, ವೀಣಾಧರ ಶಿವ, ವೀರಭದ್ರ, ಶಿವಪಾರ್ವತಿ, ಗಣಪತಿ, ವಿಷ್ಣು, ರತಿ–ಮನ್ಮಥ, ಸೂರ್ಯನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹೊರಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಉಗ್ರ ಸ್ವರೂಪದ ಭೈರವಿ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಆಯುಧ ರೂಢವಾಗಿವೆ. ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಯಲ್ಲಿನ ಭೈರವಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವು ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹಳಷ್ಟು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಸುಖಾಸನ ಇಲ್ಲವೆ ಅರ್ಧಪಲ್ಯಂಕಾಸನದಲ್ಲಿವೆ. ನಾಗಾರಾಧನೆಯು ಸಹ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳ ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೌರಾರಾಧನೆಯ ಕುರುಹುಗಳಿವೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಪೇಠಶಿರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹೊರಭಿತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು ಸಮಸ್ಥಾನಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕಲೆಗಳ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನಗಳಾಗಿರುವ ಅಂದಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾದ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಂದಿನ ಕಾಲದ ವೇಷಭೂಷಣಗಳು, ಆಭರಣಗಳು, ಶಿಲ್ಪದ–ನೃತ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಗಳು, ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಇವರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಮತಗಳ ಭೇದಭಾವಗಳಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದು ಕಾಣಬಹುದು. ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಸ್ತಂಭಗಳು, ಭಿತ್ತಿಗಳ ಮೇಲೆ ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಮತಗಳ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇಡಕ್ ಗ್ರಾಮದ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ಗರುಡ, ರಾಮ, ಬಲರಾಮ, ಆಂಜನೇಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಡಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯ ಕಶಬುನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ನಿರತನಾದ ನರಸಿಂಹಾವತಾರವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಳಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ಭೂವರಾಹಾವತಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ನರಸಿಂಹ, ರತಿಮನ್ಮಥರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮತೀಯ ಭೇದಭಾವಗಳಿಲ್ಲದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯವು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿ ನಾವು ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಜೊತೆಗೆ ಖಡ್ಗಾಸನದಲ್ಲಿ ನಿಂತ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಒಂದೇ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೂರು ಧರ್ಮಗಳ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಂತಹ ನಿದರ್ಶನ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾರೋಪ ಮತ್ತು ಅನುಬಂಧಗಳು ಇವೆ. ಸಮಾರೋಪದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಂಡ ಫಲಿತಗಳನ್ನು ಕ್ರೋಡಿಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಠಿ ನೀಡುವಂತೆ ಅನುಬಂಧದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಋಣ, ನಕ್ಷೆಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಟ್ಟಿ, ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಜಿನಾಲಯಗಳ ತಲವಿನ್ಯಾಸ, ಜೈನ, ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳು, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಒತ್ತುಕೊಟ್ಟು ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳು, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಾರದೆ ತೆರೆಮರೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಅಂತಹ ಶಾಸನಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಈ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಇದಾಗಿದೆ.

ಅನುಬಂಧಗಳು.

ಗ್ರಂಥಋಣ.

ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳು.

–ಅಕ್ಕಿ.ಡಿ.ಎನ್. ಗೋಗಿ, 1996, ಸಗರನಾಡು ಸಿರಿ, ಕವಿಕುಂಚ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗೋಗಿ. (ಯಾದಗಿರ ಜಿಲ್ಲೆ).

–ಅದೇ, 2010, ಜಿನದನಿ, ಪಾವನ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

–ಅದೇ, 2010, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೈನ ಪರಂಪರೆ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

–ಅದೇ, 2011, ಹಕ್ಕಲುತೆನೆ, ಕವಿಕುಂಚ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗೋಗಿ.

–ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ.ಎ.ಎಂ, 1974, ಐಹೊಳೆ : ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಕಲೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ.

–ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ.ಎ.ಎಂ, ಮೇವುಂಡಿ ಮೈಲಾರಿ., 1961, ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಚಯ, ಧಾರವಾಡ.

–ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ.ಎ.ಂ, ಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿ.ಆರ್.(ಸಂ), 1999, ಶಾಸನ ಸಂಗ್ರಹ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಅಪರ್ಣ.ಕೂ.ಸ., 19999, ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಪರಿಚಯ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

–'ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ'.(ಸಂ.28), 2008, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಕಲಬುರ್ಗಿ.ಎಂ.ಎಂ., 1970, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಶರಣರು, ಸಿರಿಗನ್ನಡ ಪ್ರಕಾಶನ, ಧಾರವಾಡ.

–ಅದೇ, 1975, ಶಾಸನ ವ್ಯಾಸಾಂಗ(ಸಂ–2), ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

–ಅದೇ, 1976, ವಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನ ಸೂಚಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

–ಅದೇ, 1997, ಮುತ್ತಿನಹಾರ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಅದೇ, 2010, 'ಮಾರ್ಗ'(ಸಂ–2,4,5,6), ಕರ್ನಾಟಕ ಏಜೆನ್ಸಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ಕರುಗುಂದ.ಟಿ.ಪಂಕಜಾಕ್ಷ., 2006, ಶಿಲ್ಪಸೌಂದರ್ಯ, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಕಾಶೀಬಾಯಿ.ಎಸ್.ಭೋಗಶೆಟ್ಟಿ, 2012, ಕೆಂಭಾವಿ ಭೋಗಣ್ಣ, ವೈಷ್ಣವಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

–ಕೊಂಡಾ.ಬಿ.ಆರ್., 2006, ಆಲಂದೆ ಸಾಸಿರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ.

–ಖಂಡೋಬಾ.ಪಿ.ಕೆ.(ಸಂ), 1996, ಜೈನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

–ಗೋಪಾಲ.ಬಾ.ರಾ. 2003, ಕರ್ನಾಟಕದ ನೆಲೆಗಳು(ಸಂ–4),

–ಗೋಪಾಲರಾವ.ಎಚ್.ಎಸ್.(ಸಂ), ಕರುಣಾ ವಿಜಯೇಂದ್ರ.(ಲೇ), 2008, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಗೋಪಾಲರಾವ.ಎಚ್.ಎಸ್., 1993, ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

–ಗೋಪಾಲ.ಆರ್.(ಸಂ), 2007, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಪುರಾತತ್ವ, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

–ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ.ಗೊ.ರು.(ಸಂ), 2010, 12ನೇ ಶತಮಾನದ ಶರಣರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು, ಒಂದು ಸಚಿತ್ರ ಪರಿಚಯ, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಶರಣ ಪರಿಷತ್ತು, ಮೈಸೂರು.

–ಚಂದ್ರಶೇಖರಯ್ಯ.ಬಿ.ಎಂ., 2005, ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸ ಪರಂಪರೆ, ಸಿವಿಜಿ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಚಂದ್ರಕಲಾ ಬಿದರಿ, 2008, 'ಸೇಡಂ', ಬಸವ ಪ್ರಕಾಸನ ಮತ್ತು ಪುಸ್ತಕ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

–ಚಿಣ್ಣರ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶನ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ, 2012–13, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಪಿಡಿ, ಜಿಲ್ಲಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ.

–ಚಿತ್ತಯ್ಯ ಪೂಜಾರ್.ಡಿ.ಕೆ., 2010, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಾಧ್ಯಯನದ ಬಹುಮುಖ ಆಯಾಮಗಳು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

–ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ.ಎಂ., 1984, ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಮತ್ತು ಮಾಸ್ತಿಗಲ್ಲುಗಳು, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಅದೇ, 2008, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ.

–ಚೂಡಾಮಣಿ ನಂದಗೋಪಾಲ., ಶಿಲೆ–ಕಲೆ, ಸುಂದರ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಚೆನ್ನಕ್ಕ ಎಲಿಗಾರ., 1977, ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲು, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

–ಅದೇ, 1990, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಜ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

–ಜಯದೇವ್.ಹು.ಕಾ., 2000, ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಗದ್ಯ(ಸಂ.2), ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಜಾಗೀರದಾರ ಸೀತಾರಾಮ., 1996, ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನಗಳು.

–ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ.ಎಚ್., 2007, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ.ಪಿ.ಆರ್.(ಸಂ), 1994, ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪ್ರಪಂಚ, ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ದೇಸಾಯಿ.ಪಿ.ಬಿ., 1957, ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ.

–ದೇಸಾಯಿ ಪಾಂಡುರಂಗರಾಯ., 1983, ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲಚುರಿಗಳು, ಆಲೂರು ವೆಂಕಟರಾವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ, ಧಾರವಾಡ.

–ನದಾಫ್.ಡಿ.ಎಂ., 2010, 'ಅಫಜಲಪುರ', ಬಸವ ಪ್ರಕಾಸನ ಮತ್ತು ಪುಸ್ತಕ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

–ನಂಜುಂಡಸ್ವಾಮಿ.ಎ.ಎನ್., 2009, ಚಾಲುಕ್ಯರ ಇತಿಹಾಸ, ಸಮಾಜ ಪುಸ್ತಕಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

–ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ.ಎ.ವಿ., 1973., ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನ ಸಂಪತ್ತು, ಇಂಡಿಯಾ ಬುಕ್ ಹೌಸ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಅದೇ, 2003, ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಣ್ಯ ಪರಂಪರೆ, ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ನಾಗರಾಜ.ಎಂ.ಜಿ., 1990, ಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ನಾಗರಾಜ.ಎಸ್., 1973, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು, ಗುಲಬರ್ಗಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ.

–ನಾಗಯ್ಯ.ಜೆ.ಎಮ್., ಆರನೇ ವಿಕ್ರಾಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು, ವೀರಶೈವ ಅಕಾಡಮಿ, ಬೆಳಗಾವಿ.

–ನೇಗಿನಹಾಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳು, 1999, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

–ಪರಮಶಿವಮೂರ್ತಿ.ಡಿ.ವಿ., 1999, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

–ಪ್ರಭಾಕರ್.ಎಂ.ಎನ್., 2000, ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

–ಅದೇ, 2011, ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

–ಪಾಟೀಲ.ಎಂ.ಎಂ., 2002. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇತಿಹಾಸ, ಈಶ್ವರ ನಿಲಯ, ಯಾದಗೀರ.

–ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ.(ಸಂ), 2002, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗಾತಿ, ಕನ್ನಡ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಬೇದ್ರೆ ಮಂಜುನಾಥ., 2007, (ಪು–106), 'ಸುವರ್ಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶನ', ದಿಕ್ಸೂಚಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಭಗವತಿ.ಎಸ್.ಎಸ್., ಮೇಲಿನಮನಿ.ಎಚ್.ಎಸ್., 2004, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಅಧ್ಯಯನ, ವಿದ್ಯಾನಿಧಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗದಗ.

–ಭಟ್‌ಸೂರಿ.ಕೆ.ಜಿ.(ಸಂ), 2009, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನ ಸಂಶೋಧನೆ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

–ಭಟ್‌ಸೂರಿ.ಕೆ.ಜಿ., 2011, ಹಾಡುವಳ್ಳಿ, ಜೈನಶಾಸನ, ವಾಸ್ತು–ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

–ಭಟ್‌ಸೂರಿ.ಕೆ.ಜಿ.(ಸಂ), 2014, ಶಾಸನ ಅಧ್ಯಯನ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

–ಭಾಸ್ಕರ.ಟಿ.ಎಂ. ಮತ್ತು ರಾಜಶೇಖರ ಹತಗುಂದಿ.(ಸಂ), 2005, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶನ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

–ಮುಡಬಿ ಗುಂಡೇರಾವ್., 2002, ಸೇಡಿಂಬ ದುರ್ಗದ ಶಾಸನಗಳು, ವಿದ್ಯಾನಗರ, ಸೇಡಂ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

–ಮುಡಬಿ ಗುಂಡೇರಾವ, 2003, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಾ ದರ್ಶನ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ.

–ರಮೇಶ.ಕೊ.ವ್ಯಾ., 1971, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಬೆಂಗಳೂರು.

– ರವೀಂದ್ರ.ಪು.ಕರ್ಜಗಿ., 1987, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ, ಐಬಿಎಚ್ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ರಾಜ.ಕೆ.ಎಸ್., 1987, ಜೇವರಗಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ, ಐಬಿಎಚ್ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ರಾಮಕೃಷ್ಣ.ಕೆ.ಆರ್., ಸಿದ್ದನಗೌಡರ.ಎಚ್.ಎಮ್, 2003, ಸಂರಕ್ಷಿತ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನಿರ್ದೇಶಿಕೆ, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

–ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ.ಎಸ್.ಕೆ., 1975, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ – ನೆಲೆ : ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ.ಎಸ್.ಕೆ., 2010, ಭಾರತದ ದೇವಾಲಯ– ನೆಲೆ : ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ರಾಮೇಶ್ವರ.ಎ.ಕೆ., 1986, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ, ಐಬಿಎಚ್ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಅಳವಂಡಿ, 1997, ಇತಿಹಾಸ ಕೋಶ, ಕಾವ್ಯಶ್ರೀ ಪ್ರಕಾಶನ, ಅಳವಂಡಿ, ಕೊಪ್ಪಳ.

–ಲಿಂಗಣ್ಣ ಗುಂಡಳ್ಳಿ., 2004, ಭೂಪಟಗಳ ಮೂಲಕ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ, ವಾಸವಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ, 2006, ಕರ್ನಾಟಕ ದೇವಾಲಯ ಕೋಶ : ವಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

–ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನ–8ನೇ ತರಗತಿ, 2012, (ಪು–9,10), ಕರ್ನಾಟಕ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಂಘ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಸಂಗಮನಾಥ ರೇವತಗಾಂವ, 2008, 'ಕಲಬುರ್ಗಿ', ಬಸವ ಪ್ರಕಾಸನ ಮತ್ತು ಪುಸ್ತಕ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

–ಸರಗಣಾಚಾರಿ.ಎಸ್.ಎಸ್., 1999, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ, ಜಯಶ್ರೀ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ.

–ಸ್ವಾಮಿ ಹರ್ಷಾನಂದ.(ಮೂಲ), 2009, ಹಿಂದೂ ದೇವದೇವಿಯರು, ರಾಮಚಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ.ಎಚ್.(ಅನು), ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣ ಆಶ್ರಮ, ಮೈಸೂರು.

–ಸಿಂದಗಿ ರಾಜಶೇಖರ, 1988, ಕರ್ನಾಟಕ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಧಾರವಾಡ.

–ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ.ಕೆ., 1975, ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಶಿವತಾರಕ್.ಕೆ.ಬಿ., 2001, ಕರ್ನಾಟಕ ಪುರಾತತ್ವ ನೆಲೆಗಳು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

–ಶಿವಾನಂದ.ವಿ., 1978, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

–ಅದೇ, 1992, ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳು, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠ, ಬನಾರಸ ಹಿಂದೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ.

–ಶ್ರೀಶೈಲ ಬಿರಾದಾರ., 2008, ಸೇಡಂ ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅವಲೋಕನ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ವಾಹಿನಿ ವಿಹಾರ, ಸೇಡಂ.

–ಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿ.ಆರ್., 1982., ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಅದೇ, ಕರ್ನಾಟಕದ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಷೇಕಅಲಿ.ಬಿ.(ಸಂ), 1997, ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ (ಸಂ–2), ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

–ಹನುಮಾಕ್ಷಿ.ಗೋಗಿ., 1996, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ಶಿವಚಂದ್ರ ಪ್ರಕಾಶನ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ.

–ಅದೇ, 2002, ಅನುಶಾಸನ, ಮಹಿಳಾ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕಾ ನವನಗರ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ.

–ಹಂಪ ನಾಗರಾಜಯ್ಯ, 1998, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನ ತೀರ್ಥಗಳು, ಪಂಡಿತರತ್ನ ಎ.ಶಾಂತಿರಾಜ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಹಿರೇಮಠ.ಎಸ್.ಎಮ್., 1998, ಶಾಸನಾಧ್ಯಯನ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ.

–ಅದೇ, 2005., ಶಾಸನ ಪರಿಭಾಷೆ, ವಿದ್ಯಾನಿಧಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗದಗ.

–ಹಿರೇಮಠ.ಬಿ.ಆರ್., 1986, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ತಕರು, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

–ಹಿರೇಮಠ.ಬಿ.ಆರ್, ಹನುಮಾಕ್ಷಿ.ಗೋಗಿ., 1994, ಮುದನೂರು ಮತ್ತು ಯಡ್ರಾಮಿಯ ಶಾಸನಗಳು, ಶಿವಚಂದ್ರ ಪ್ರಕಾಶನ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ.

–ಜ್ಞಾನಾನಂದ.ಜಿ., 1994, ವಾಸ್ತುಪುರುಷ, ನೆಲೆ–ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಸಂಕೃತಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಸಾರ ಸಮಿತಿ, ಕೆ.ಜಿ.ಎಫ್.

ಇಂಗ್ಲೀಷ ಗ್ರಂಥಗಳು.

-ಎಂಟಿಕ್ವೇರಿಯನ್ ರಿಮೇನ್ಸ್ ಇನ್ ಹೈದರಾಬಾದ ಸ್ಟೇಟ್ : 1953, ಡೈರೆಕ್ಟರ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲೋಜಿಕಲ್ ಡಿಪಾಟ್‌ಮೆಂಟ್, ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಹೈದರಾಬಾದ.

-ಕರ್ನಲ್ ಮಿಡೋಸ್ ಟೈಲರ್., 1941, ಮೆಗಲಿಥಿಕ್ ಟೊಂಬ್ಸ ಐಂಡ ಅದರ್ ಎನ್ಷಿಯಂಟ್ ರಿಮೇನ್ಸ್ ಇನ್ ದ ಡೆಕ್ಕನ್, ದ ಆರ್ಕಿಯೋಲೊಜಿಕಲ್ ಡಿಪಾಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಹೈದರಾಬಾದ.

–ದತ್.ಆರ್.ಸಿ., 2000, ಅ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಸಿವಿಲೈಜೇಶನ್ ಇನ್ ಎನ್ಷಿಯಂಟ್ ಇಂಡಿಯಾ(ವೊಲ್ಯುಂ–2, ಕ್ರಿ.ಪೂ.320–ಕ್ರಿ.ಶ.1000), ಕೋಸ್ಮೊ, ಪಬ್ಲಿಕೇಶನ್ಸ್, ನ್ಯೂ ಡೆಲ್ಲಿ.

–ದೇಸಾಯಿ.ಪಿ.ಬಿ., 1957, ಜೈನಿಸಂ ಇನ್ ಸೌಥ್ ಇಂಡಿಯಾ ಐಂಡ ಸಮ್ ಜೈನ್ ಎಪಿಗ್ರಾಫ್ಸ್, ಗುಲಾಬ್‌ಚಂದ ಹೀರಾಚಂದ್ ದೊಸಿ ಜೈನ್ ಸಂರಕ್ಷಕ್ ಸಂಘ್, ಸೊಲಾಪುರ.

– ಫಾಲಾಕ್ಷಾ., 1994, ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ–ರನ್ನಿಂಗ್–1526, ಪು–97. ಶಶಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ತಿಪಟುರ್.

–ಗುಪ್ತಾ.ಆರ್.ಎಸ್., 1967, ದ ಆರ್ಟ್ ಅಂಡ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್ ಆಫ್ ಐಹೊಳೆ. ಬಾಂಬೆ.

–ಗೋಪಾಲ.ಬಾ.ರಾ., 1981, ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣಾ ಐಂಡ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್, ಕರ್ನಾಟಕ ಯುನಿವರ್ಸಿಟಿ, ಧಾರವಾಡ.

–ಗೋಪಿನಾಥ್ ರಾಯ್.ಟಿ.ಎ., 1971, ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದು ಐಕನೊಗ್ರಾಫಿ, ಲಾ ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ಹೌಸ್, ಮದ್ರಾಸ್.

– ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್.ಕೆ., 1984, ಕರ್ನಾಟಕ ಟೆಂಪಲ್ಸ್, ದೇರ್ ರೊಲ್ ಇನ್ ಸೊಶಿಯೊ–ಎಕ್‌ನಾಮಿಕ್ ಲೈಫ್, ಡೆಲ್ಲಿ.

–ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ.ಕೆ.ಎ., 1976, ಅ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಸೌತ ಇಂಡಿಯಾ–4ನೇ ಎಡಿಶನ್, ಆಕ್ಸಫರ್ಡ ಯುನಿವರ್ಸಿಟಿ, ಪ್ರೆಸ್–ಮದ್ರಾಸ್.

– ತಿವಾರಿ.ಎಸ್.ಪಿ., 1978, ಹಿಂದು ಐಕನೊಗ್ರಫಿ, ಆಗಮ ಕಲಾ ಪ್ರಕಾಶನ, ನ್ಯೂ ಡೆಲ್ಲಿ.

– ಎಸ್.ಎಸ್.ಐ, ವೊಲ್ಯುಂ ನಂ–8, ನಂ.723.

ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರಬಂಧಗಳು.

ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧಗಳು.

– ಅಂಜನಪ್ಪ.ಡಿ.ಕೆ., 2006, ಜೈನ ಪರಂಪರೆ : ಮಹಿಳೆ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ.

– ಕರುಣಾ ಮಂಗಳವೇಡೆ., 2001, ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗಭೋಗ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

– ಗಿರಿಜಾ., 2007, ಸಂಡೂರು ತಾಲೂಕಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

– ಗೋಪಾಲರಾವ.ಎಚ್.ಎಸ್., 1993, ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, (ಪ್ರಕಟಿತ), ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ನಿವೇದಿತಾ.ಎಸ್.ಸ್ವಾಮಿ., 2012, ಸಗರನಾಡಿನ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

– ಪ್ರಹ್ಲಾದ.ಬಿ.ರೆಡ್ಡಿ., 1999, ಹೈದ್ರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜೈನ ಕೇಂದ್ರಗಳು, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ.

– ಮಠ.ಎಂ.ಕಾಶಿಲಿಂಗಯ್ಯ., 2004, ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಕೇಶಿರಾಜ–ವೀರಶೈವ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

– ಮಹಾನಂದಾ.ಎಮ್.ಗೊಂದಿ., 2008, ಕಲ್ಯಾಣಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

– ಮೊನಪ್ಪ ಸಾಯಬಣ್ಣ., 2008, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ.

– ಕುಲ್ಕರ್ಣಿ.ವ್ಹಿ.ಎಸ್., 1979, ಹಿಸ್ಟಾರಿಕಲ್ ಐಂಡ ಕಲ್ಚರಲ್ ಸ್ಟಡಿಸ್ ಆಫ್ ದ ರೆಜಿನ್ ಅರೌಂಡ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ, ಬೆಸ್ಡ್ ಆನ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್, (ವ್ಹಿಕೆಎಸ್), ಕರ್ನಾಟಕ್ ಯುನಿವರ್ಸಿಟಿ, ಧಾರವಾಡ.

- ಪಾಟೀಲ.ಸಿ.ಎಸ್., 1992, ಟೆಂಪಲ್ಸ್ ಆಫ್ ರಾಯಚುರ್ ಐಂಡ್ ಬೆಲ್ಲಾರಿ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ , (ಪ್ರಕಟಿತ), ಡೈರೆಕ್ಟರೆಟ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಿಯೋಲೊಜಿ ಐಂಡ್ ಮ್ಯುಸಿಯಂ, ಮೈಸೂರು, ಕರ್ನಾಟಕ್.

–ಸತೀಶ.ಕೆ., 2004, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

ಎಂ.ಫಿಲ್. ಪ್ರಬಂಧಗಳು.

– ನಿವೇದಿತಾ.ಎಸ್.ಸ್ವಾಮಿ., ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

– ಬಲಭೀಮ.ಸಿ.ಅರಿಗೇರಿ., 2004, ಅಫಜಲಪುರ ತಾಲೂಕಾ : ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

– ಸಿದ್ರಾಮ, 2012, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳು, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

–ಶರಣಪ್ಪ ಸಿದ್ರಾಮಪ್ಪ ಚಕ್ರವರ್ತಿ., *2009*, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ.

–ಶಾಮಲಾ, 2012, ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳು, (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

ಕನ್ನಡ ಲೇಖನಗಳು.

– ಅಕ್ಕಿ.ಡಿ.ಎನ್. ಗೋಗಿ, 2005, ಸೇಡಂ ಜೈನ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನೆಲೆವೀಡು, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶನ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

– ಅಪರ್ಣಾ.ಕೂ.ಸ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯ ಸಂಬಂಧಿ ಶಾಸನಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಅಶೋಕ.ಎಸ್.ಸಾಲಿ., 2007, ಆಳಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ.ಪಿ.ವಿ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಾಚೀನ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಕೃಷ್ಣಪ್ಪಾ.ಎಮ್.ಬಿ., 2007, ಚಾಲುಕ್ಯ ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತು ಕಲಾ ಸಂಬಂಧಗಳ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾಳಗಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಗೋಪಾಲರಾವ.ಎಚ್.ಎಸ್., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶೈವ ದೇವಾಲಯ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಚೆನ್ನಕ್ಕ ಪಾವಟೆ, 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಮಹಿಳೆಯರ ಕೊಡುಗೆ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಚೆನ್ನಕ್ಕ ಪಾವಟೆ, 2002, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗಾತಿ, ಕನ್ನಡ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ಜಗದೀಶ, 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಪನಶಾಸ್ತ್ರ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ.ಪಿ.ಎನ್., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ನಾಗಭೂಷಣ.ಸಿ., 2009, ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನ ಸಂಶೋಧನೆ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

– ನಾಗರಾಜು.ಡಿ.ಎಮ್., 2007, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ನಾಗರಾಜು.ಡಿ.ಎಂ., 2008, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಜೈನ ಶಾಸನಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, (ಸಂ)28, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ನಾಗರಾಜನ್.ಕೆ.ಜಿ., 1994, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪ, ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪ್ರಪಂಚ, ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ನಿವೇದಿತಾ.ಎಸ್.ಸ್ವಾಮಿ, 2014, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ತಕರು, ಶಾಸನ ಅಧ್ಯಯನ(ಸಂ–9), ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

– ಮಹಾದೇವ.ಸಿ., 2007, ಚಿಂಚೋಳಿ ಪ್ರದೇಶದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಮಹಾದೇವಯ್ಯ.ಎಮ್.ಪಿ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಮಂಜುನಾಥ.ಎಮ್.ಜಿ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಚರಿತ್ರೆ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಮುಡಬಿ ಗುಂಡೇರಾವ, 2007, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಮುಡಬಿ ಗುಂಡೇರಾವ, 2005, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶನ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ.

– ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ.ಬಿ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಲಕ್ಷ್ಮಣಸಿಂಗ.ಆರ್.ರಾಠೋಡ, 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮದನಿಕಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ವಸಂತಲಕ್ಷ್ಮಿ.ಕೆ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ., 2007, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ವಿನೋದ ಪಾಟೀಲ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಬಾವಿಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಶರಣಪ್ಪ.ಎಸ್.ಚಕ್ರವರ್ತಿ., 2007, ಆಲಂದೆ ಸಾಸಿರ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಶಾಮಲಾ, 2014, ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ರಾಣಿಯರ ಪಾತ್ರ, ಶಾಸನ ಅಧ್ಯಯನ(ಸಂ–9), ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

– ಶ್ರೀಕಾಂತ.ಬಿ., 2007, ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಿತಾಕ್ಷರ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ.ರು.ಮ., 1996, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇಡಂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, (ಸಂ)11, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ.ರು.ಮ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ಮಾರಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಸಂಗೀತಾ.ಎಸ್. ಹೊನ್ನಳ್ಳಿ, 2007, ಸೇಡಂ ಪರಿಸರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಸಂಜೀವಕುಮಾರ.ಬಿ.ನಿರ್ಮಲಕರ್, 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಸಂತೋಷ ಜಗನ್ನಾಥ.ಎಸ್., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಸ್ವಾಮಿ.ಲ.ನ., 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ : ಒಂದು ಹೊಸ ನೋಟ, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಸೀತಾರಾಮ ಜಾಗೀರದಾರ, 1996, ಹೈದರಾಬಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜೈನ ಶಾಸನಗಳು, ಜೈನಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು.

– ಸುಭಾಶಚಂದ್ರ.ಡಿ.ದೊಡ್ಡಮನಿ, 2007, ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಇಂದಿನ ಸ್ಥಿತಿ–ಗತಿಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ, 2007, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನಗಳು, ಗು.ಜಿ.ಇ.ಪು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

– ಎಳಮೇಲ ಮಲೆಯಾಳ ಪಂಡಿತ, ಇನ್ನಷ್ಟು ಸಂಗತಿಗಳು, 2006, ಮಾರ್ಗ, (ಸಂ)4, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ, 2010, ಮಾರ್ಗ, (ಸಂ)5, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, 2010, ಮಾರ್ಗ, (ಸಂ)6, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ಕೊಂಡಗೂಳಿ ಕೇಶಿರಾಜನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು, 2010, ಮಾರ್ಗ, (ಸಂ)2, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮ, 1999, ನೇಗಿನಹಾಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ.

ಇಂಗ್ಲೀಷ ಲೇಖನಗಳು.

– ವಿ.ಎಸ್.ಕುಲಕರ್ಣಿ, 1983, ಎಜುಕೇಶನಲ್ ಐಂಡ್ ಕಲ್ಚರಲ್ ಕಂಡಿಶನ್ಸ್ ಆಫ್ ಬೀದರ್ ಐಂಡ್ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ರೆಜಿನ್, ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ್, (ಸೆಮಿನಾರ್ ಪೆಪರ್ಸ್), ಬೆಂಗಳೂರು, ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ.

– ಶಾಂತಕುಮಾರಿ.ಎಸ್.ಎಲ್., 1983, ವುಮೆನ್ ಇನ್ ದ ಡೆಸ್ ಆಫ್ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ, ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ್, (ಸೆಮಿನಾರ್ ಪೆಪರ್ಸ್), ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

ರಿಪೋರ್ಟ್ಸ್.

–ಎ.ಆರ್‌ಇ–1960. ಎನ್ಯುಅಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ಸ್, ಎಪಿಗ್ರಫಿ–1960.

- ಮಹಾದೇವ.ಎನ್.ಕಟ್ಟಿ.(ಸಂ), 1985, ಆರ್ಕ್ಯಾಲೋಜಿಕಲ್ ಸರ್ವೆ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಎನ್ಯುಅಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ ಆನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಎಪಿಗ್ರಫಿ ಫಾರ್, ಪಬ್ಲಿಷ್‌ಡ್ ಬೈ ದ್ ಡೈರೆಕ್ಟರ್ ಜನರಲ್ ಆರ್ಕ್ಯಾಲೋಜಿಕಲ್ ಸರ್ವೆ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಜನಪಥ್, ನ್ಯೂ ಡೆಲ್ಲಿ–110011.

- ಪ್ರೊಸೆಸ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಾಲಜಿ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, 1956–1972, ಡೈರೆಕ್ಟರೆಟ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕ್ಯಾಲೋಜಿ ಐಂಡ್ ಮ್ಯುಸಿಯಂ, ಕರ್ನಾಟಕ.

–ನಾಗರಾಜ ರಾಯ್.ಎಮ್.ಎಸ್.(ಸಂ), 1983, ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ್, (ಸೆಮಿನಾರ್ ಪೆಪರ್ಸ್), ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

ನಿಘಂಟುಗಳು.

–ಕನ್ನಡ ರತ್ನಕೋಶ, 1994, ಕನ್ನಡ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ಸಿರಿಗನ್ನಡ ಅರ್ಥಕೋಶ, ಬೆಂಗಳೂರು.

–ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಕೋಶ, 2006, ಬೆಂಗಳೂರು.

ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್‌ಗಳು.

– ಕಾಮತ್ ಸೂರ್ಯನಾಥ.(ಸಂ), 1984, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್(ಭಾಗ–1), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ಕಾಮತ್ ಸೂರ್ಯನಾಥ.(ಸಂ), 1986, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್(ಭಾಗ–3), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ಪಾಟೀಲ್.ಎಂ.ಬಿ.(ಸಂ), 1997, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ, ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್ ಇಲಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು.

– ಇಂಪಿರಿಯಲ್ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಪ್ರೊವಿನ್ಸಿಯಲ್ ಸಿರೀಸ್ ಹೈದರಾಬಾದ ಸ್ಟೇಟ್ : 1909, ಸುಪರ್‌ಇನ್‌ಟೆಂಡೆಂಟ್ ಆಫ್ ಗವರ್ಮೆಂಟ್ ಪ್ರಿಟಿಂಗ್ ಕಲ್ಕತ್ತಾ.

ಕರ್ನಾಟಕ ನಕ್ಷೆ
ಗುಲ್ಬರ್ಗ

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ನಕ್ಷೆ

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು.

1. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳು.

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ದೇವಾಲಯದ ಹೆಸರು	ಕಾಲ	ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ದಿಕ್ಕು	ಸ್ಥಿತಿ	ಪ್ರಕಟಣೆ
1.	ಬಸದಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಅತನೂರು	ಅಫ್ಜಲಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–679).
2.	ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥಬಸದಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಹುಣಸಿಹಡಗಿಲ್	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	ಉತ್ತರ	ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–229).
3.	ಬಸದಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಹರಸೂರು	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–107).
4.	ಬಸದಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕೇಶ್ವಾರ	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–702).
5.	ಬಸದಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ದಂಡೋತಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–727).
6.	ಬಸದಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಇಂಗಳಗಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು–49).
7.	ಬಸದಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನೆಲೋಗಿ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–740).
8.	ಬಸದಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಸೇಡಂ	ಸೇಡಂ		ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು.496).
	2. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು.						
1	ನರಸಿಂಹ,ಈಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಮಾಶಾಳ	ಅಫ್ಜಲಪುರ	–	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–756).
2.	ಹನುಮ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ತಿಳಗೂಳ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	ದಕ್ಷಿಣ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಪುರಾತತ್ವ.(ಪು–18).
3.	ಪಾಂಡುರಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ತೆಂಗಳಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಉತ್ತರ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–726).
4.	ಮಾರುತಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಅಡಕಿ	ಸೇಡಂ	ದಕ್ಷಿಣ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪುಟ–789).
	3. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು.						
1.	ಶಂಕರಲಿಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಅತನೂರು	ಅಫ್ಜಲಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–679).
2.	ಸೋಮೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಬಂದರವಾಡ	ಅಫ್ಜಲಪುರ	ಉತ್ತರ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–743).
3.	ದೇಗುಲ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಬಂದರವಾಡ	ಅಫ್ಜಲಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–743).
4.	ತ್ರಿಕೂಟ ದೇಗುಲ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಚಿಣಮಗೇರಿ	ಅಫ್ಜಲಪುರ	ಉತ್ತರ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–720).
5.	ಶಿವಲಿಂಗೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ)	ಅಫ್ಜಲಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–10).
6.	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಗೊಬ್ಬುರು(ಬಿ)	ಅಫ್ಜಲಪುರ	ದಕ್ಷಿಣ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–715).
7.	ರಾಮಲಿಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಮಾಶಾಳ	ಅಫ್ಜಲಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–756).
8.	ಗವಿಸಿದ್ದೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಮಣ್ಣೂರು	ಅಫ್ಜಲಪುರ	ಉತ್ತರ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–754).

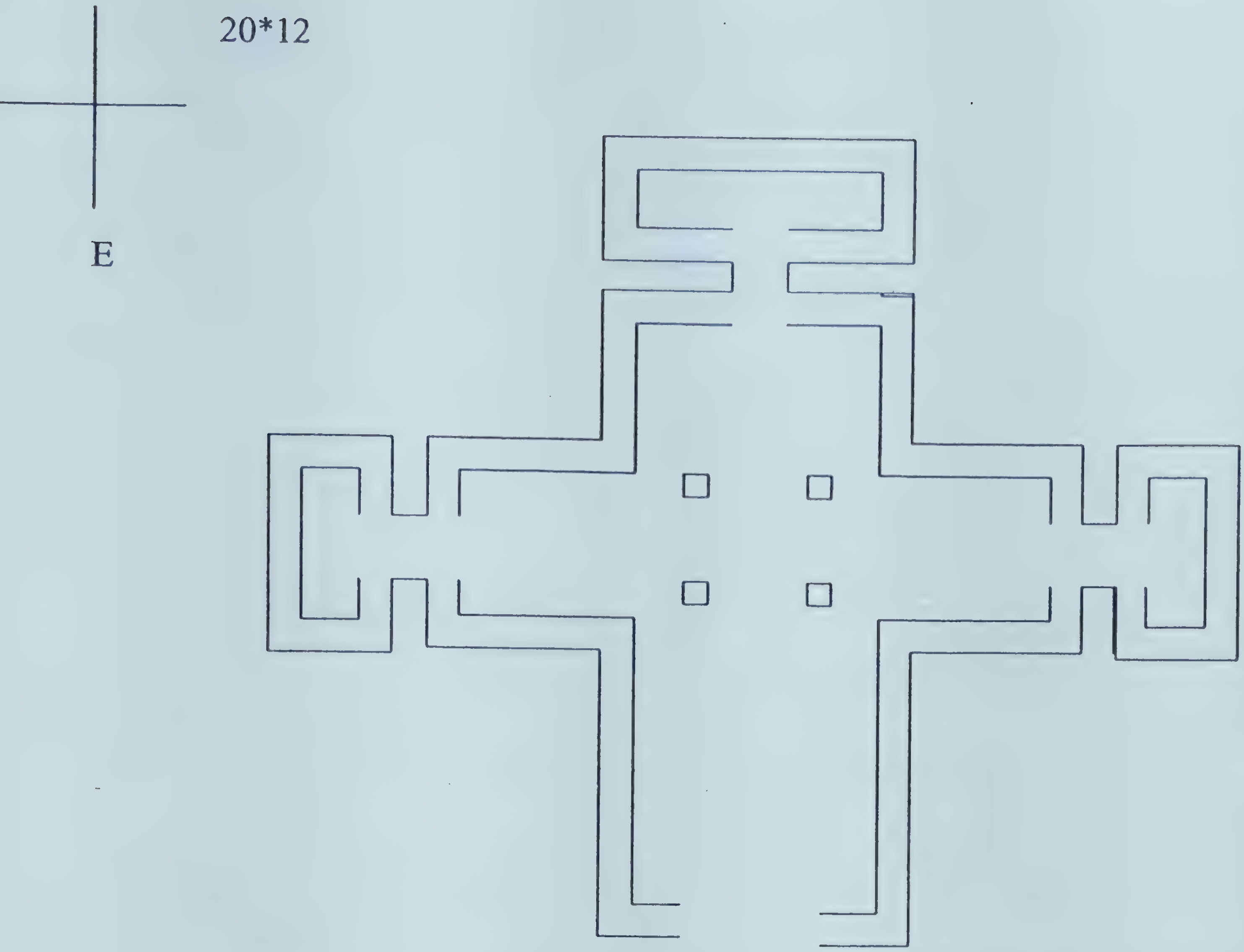
9.	ಯಾಳಬಾವಿತೋಟ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಮಾಶಾಳ	ಅಫ್ಜಲಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–756).
10.	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ರುದ್ರವಾಡಿ	ಆಳಂದ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು–106).
11.	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಪಡಸಾವಳಗಿ	ಆಳಂದ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–60).
12.	ಸೋಮೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಮೋಘಾ(ಬಿ)	ಆಳಂದ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–764).
13.	ಶಂಕರಲಿಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಮಡಿಹಾಳ	ಆಳಂದ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–62).
14.	ಈಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಮಡಿಹಾಳ	ಆಳಂದ	ಉತ್ತರ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–754).
15.	ಈಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನಿಂಬರ್ಗಿ	ಆಳಂದ	ಉತ್ತರ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು–146).
16.	ಈಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನಿಂಬರ್ಗಿ	ಆಳಂದ	ಉತ್ತರ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–738).
17.	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನಿಂಬರ್ಗಿ	ಆಳಂದ	ದಕ್ಷಿಣ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–738).
18.	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಬೋಧನ	ಆಳಂದ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು–165).
19.	ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಹೊಡಲ	ಆಳಂದ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–803).
20	ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ	ಆಳಂದ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–796).
21	ಮಹೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಚಿಂಚನ್ಸೂರು	ಆಳಂದ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ.(ಪು–19).
22.	ಬೋರಲಿಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಹರಸೂರು	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–796).
23.	ಶಾಂತೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ತಿಳಗೂಳ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಅಪ್ರಕಟಿತ.
24.	ನಾಗಲಿಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಶಿರೋಳಿ	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–259).
25.	ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕೋಡ್ಲಿ	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–706).
26.	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕೋಡ್ಲಿ	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಉತ್ತರ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿವೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–706).
27.	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕೇಶ್ವಾರ	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಪೂರ್ವ	ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–702).
28.	ಈಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಸುಲೇಪೇಟ	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–787).
29.	ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಪಸ್ತಾಪುರ	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–741).
30.	ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ರಟ್ಕಲ್	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಉತ್ತರ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–769).
31.	ಬಂಕನಾಥ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ರಟ್ಕಲ್	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–769).
32.	ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ರುಮ್ಮನಗೂಡು	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–771).
33.	ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ರುಮ್ಮನಗೂಡು	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–771).
34.	ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಮೋಘಾ	ಚಿಂಚೋಳಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–763).
35.	ಲೋಕೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಇಂಗಳಗಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–684).
36.	ಸೋಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕಮ್ಮರವಾಡಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ದಕ್ಷಿಣ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು–77).

37.	ಮಲಖಾನ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನಿಪ್ಪಾಣಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು-212).
38.	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ತೆಂಗಳಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು-89).
39.	ಪಂಚಲಿಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ತೆಂಗಳಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-726).
40.	ಭೋಗಲಿಂಗೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ರಾಜಾಪುರ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-697).
41.	ಅನಮೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ದಿಗ್ಗಾವಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-728).
42.	ಶಂಭುಲಿಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ದಿಗ್ಗಾವಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು-183).
43.	60 ಕಂಬ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನಾಗಾಯಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು-184).
44.	ರಾಮೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನಾಗಾಯಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-734).
45.	ಲಕ್ಷ್ಮಣೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನಾಗಾಯಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-734).
46.	ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನಾಗಾಯಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು-202).
47.	ಗುಂಡೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನಾಗಾಯಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-734).
48.	ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನಾಗಾಯಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-734).
49.	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಪೇಠಶಿರೂರು	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು-215).
50.	ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕಾಳಗಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಉತ್ತರ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು-132).
51.	ಕಾಳೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕಾಳಗಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು-136).
52.	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕಾಳಗಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು-182).
53.	ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕಾಳಗಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-695).
54.	ರಾಮಲಿಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಯಡ್ರಾಮಿ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಉತ್ತರ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-764).
55.	ರಾಮತೀರ್ಥ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಸುಂಬಡ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಉತ್ತರ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-785).
56.	ದೈತ್ಯರ ದೇಗುಲ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕುಳಗೇರಿ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-698).
57.	ದೇಗುಲ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕುಳಗೇರಿ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಉತ್ತರ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-698).
58.	ಕಪಾಲೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಗಂವ್ಹಾರ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-708).
59.	ಅಮೃತೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಗಂವ್ಹಾರ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು-339).
60.	ಈಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಅಂದೋಲಾ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-682).
61.	ಮಾಸಬಾಯಿಲಿಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಅಂದೋಲಾ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-682).
62.	ಸಂಗಮೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಅಂದೋಲಾ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು-3).
63.	ಜಟಾಧರಲಿಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕೆಲ್ಲೂರು	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-700).
64.	ಈಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ನರಿಬೋಳ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು-733).

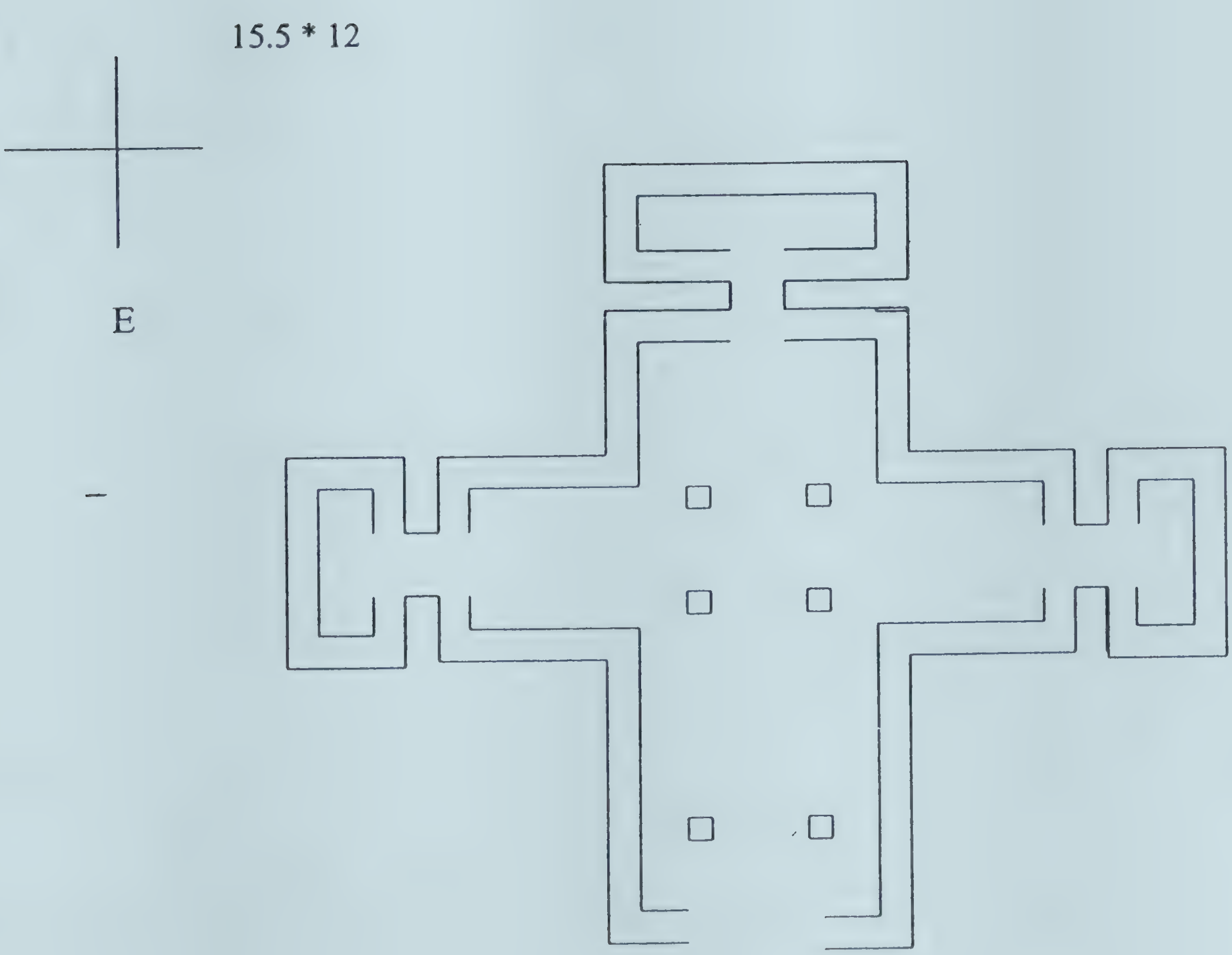
65.	ಈಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಯನಗುಂಟಾ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಹೈ.ಕ.ಭಾ.ಕ.ಶಿ.ಶಾ.(ಪು–120).
66.	ರೇವಣಸಿದ್ದೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಕೋಣಸಿರಸಗಿ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–707).
67.	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಯಾತನೂರು	ಜೇವರ್ಗಿ	ಉತ್ತರ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–372).
68.	ಗೌರಿಶಂಕರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಹಿಪ್ಪರಗಿ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–387).
69.	ಬಸವೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ೇ.ಶ.	ವಡಗೇರಿ	ಜೇವರ್ಗಿ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–382).
70.	ಈಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಅಡಕಿ	ಸೇಡಂ	ಉತ್ತರ	ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–789).
71.	ಲೋಕೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಉಡಗಿ	ಸೇಡಂ	ಉತ್ತರ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–686).
72.	ಲೋಕೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಹಂದರ್ಕಿ	ಸೇಡಂ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–241).
73.	ಅನಮೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಹಂದರ್ಕಿ	ಸೇಡಂ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು.(ಪು–241).
74.	ಪಂಚಲಿಂಗ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಸೇಡಂ	ಸೇಡಂ	ಪಶ್ಚಿಮ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	Antiquarian Remains in Hyderabad state, 1953, (ಪುಟ-20), Director Archaeological Department, Govt of Hyderabad.
75.	ಭೂತನಾಥ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಮೇಡಕ್	ಸೇಡಂ	ಪೂರ್ವ	ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–762).
76.	ಎಲ್ಲಮ್ಮ	ಕ್ರಿ.ಶ.10ನೇ.ಶ.	ಮಣ್ಣೂರು	ಅಪ್ಜಲಪುರ	ಪೂರ್ವ	ಸುಸ್ಥಿತಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್.(ಪು–754).

ತಲನಕ್ಷೆಗಳು.

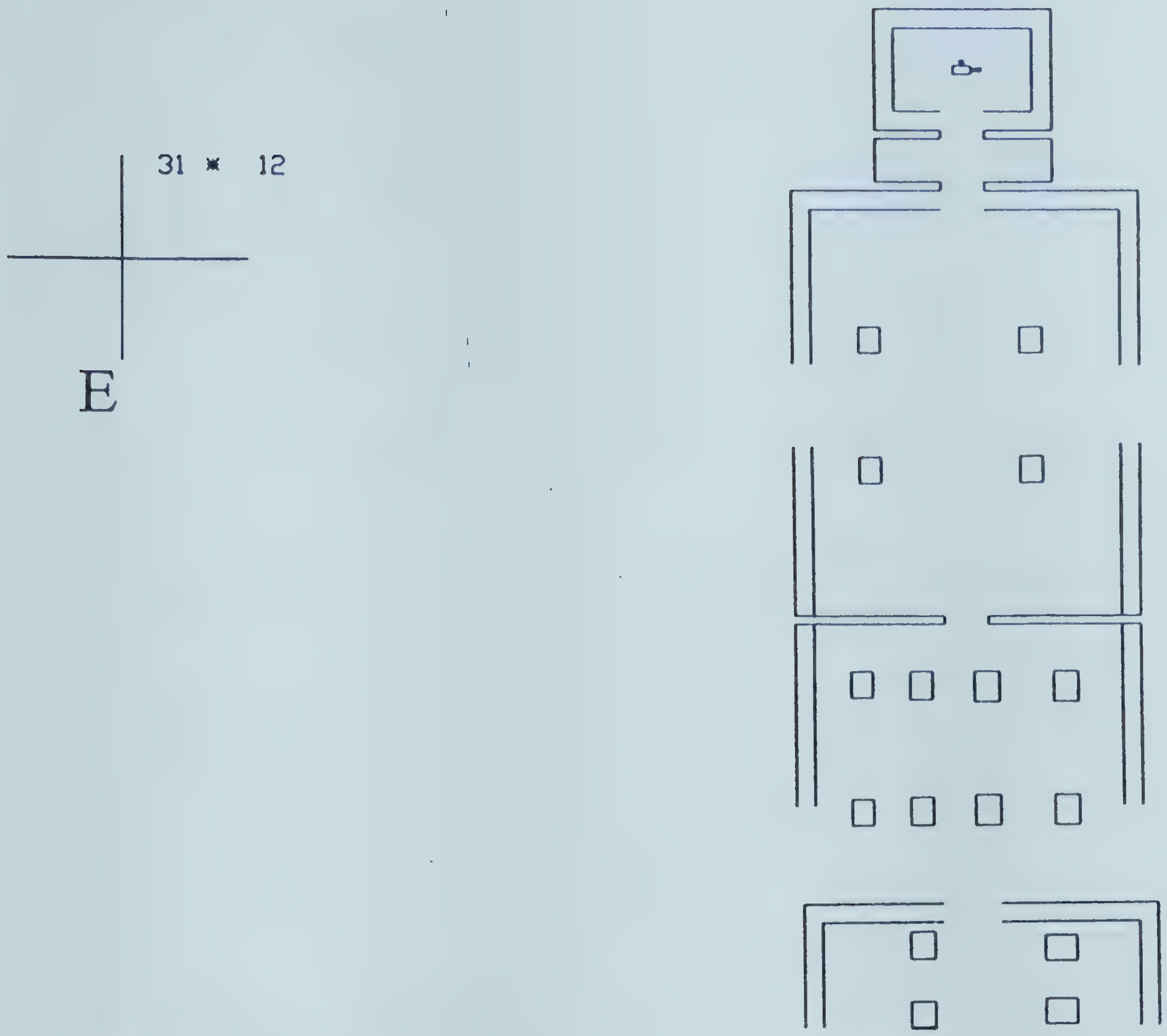
1. ಪಡಸಾವಳಗಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
2. ಮೊಘಾ(ಬಿ), (ತಾ–ಆಳಂದ), ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
3. ಮಡಿಹಾಳ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
4. ನಿಂಬರ್ಗಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
5. ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
6. ತೆಂಗಳಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
7. ದಿಗ್ಗಾವಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
8. ನಾಗಾಯಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಅರವತ್ತು ಕಂಬದ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
9. ನಾಗಾಯಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಕಡಲೆ ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
10. ಪೇಠಶಿರೂರು, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
11. ಕಾಳಗಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
12. ಕಾಳಗಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
13. ಕಾಳಗಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
14. ಕಾಳಗಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
15. ಕುಳಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ದೈತ್ಯರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
16. ಹಿಪ್ಪರ್ಗಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
17. ಉಡಗಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
18. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
19. ಹಂದರ್ಕಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.
20. ಮೇಡಕ್, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

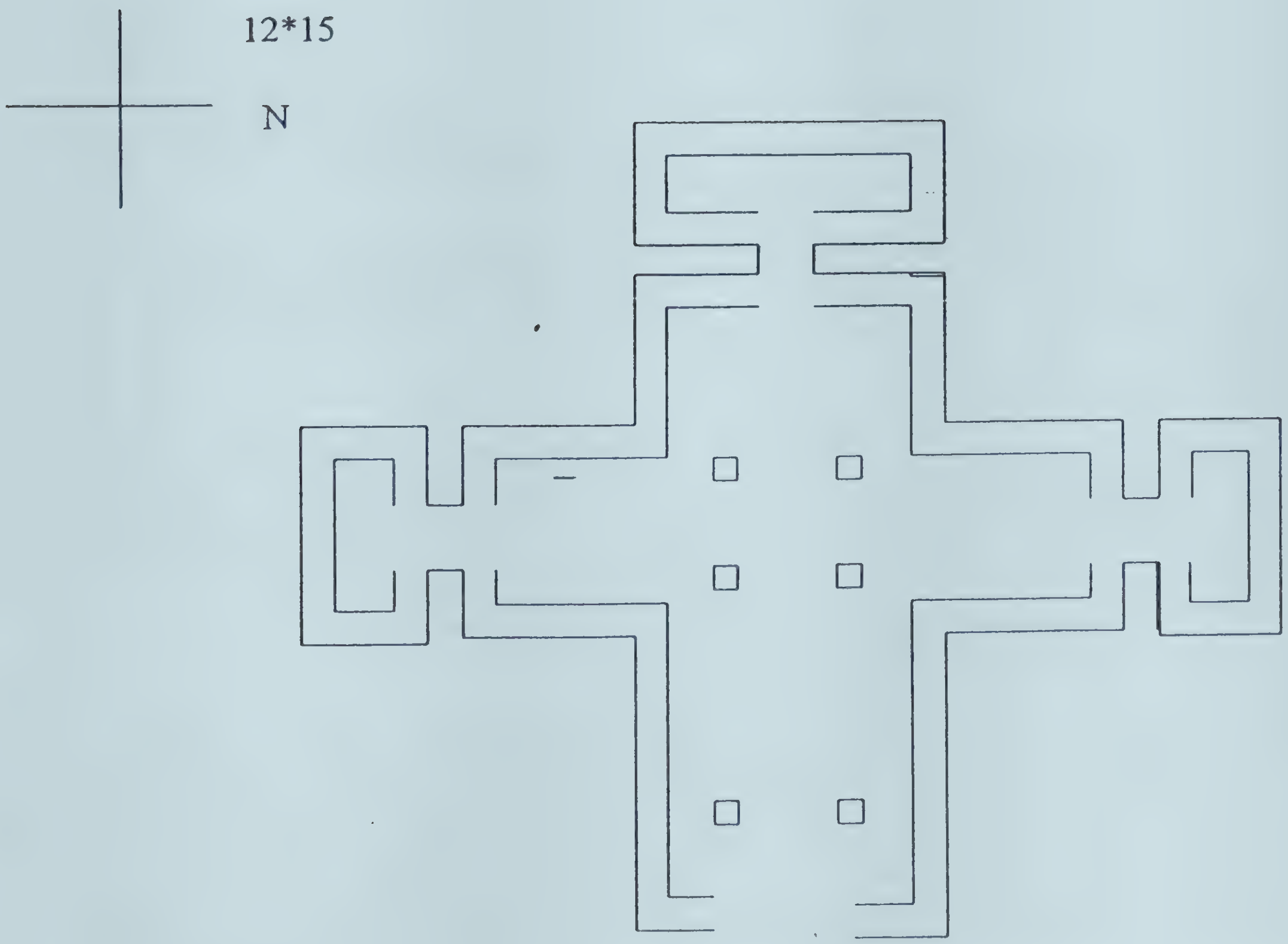
1. ಪಡಸಾವಳಗಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

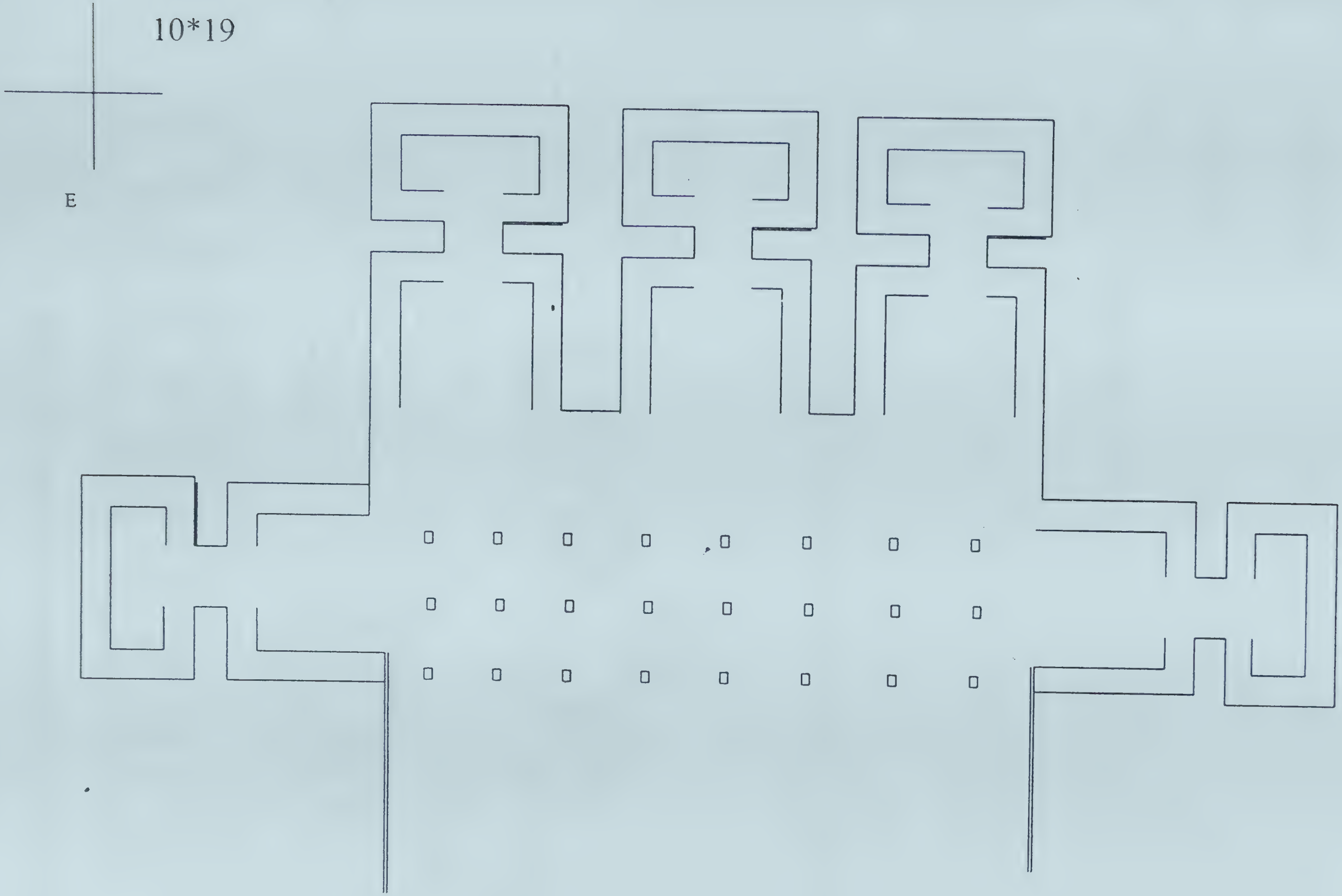
2. ಮೊಘಾ(ಬಿ), (ತಾ–ಆಳಂದ), ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

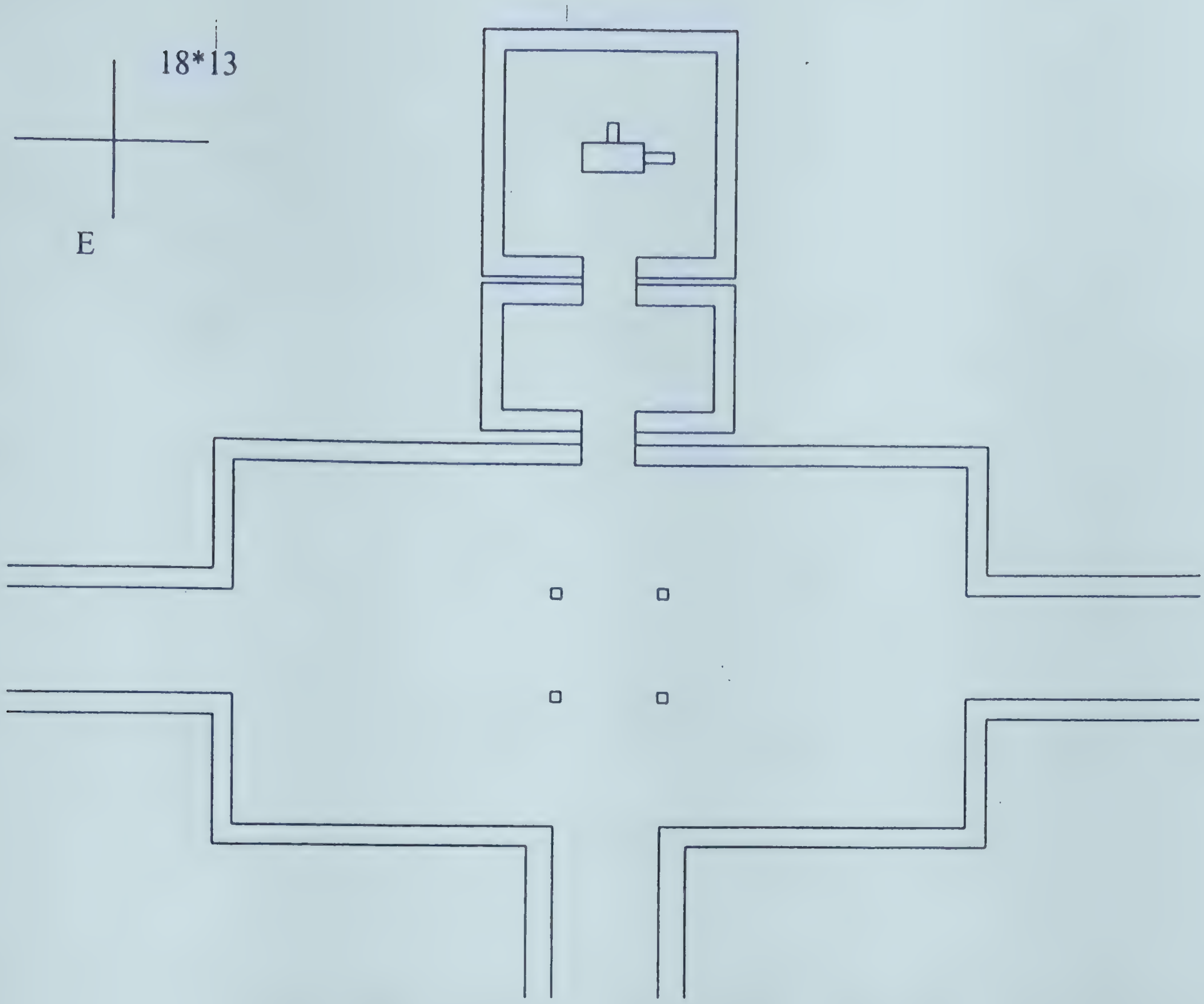
3. ಮಡಿಹಾಳ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

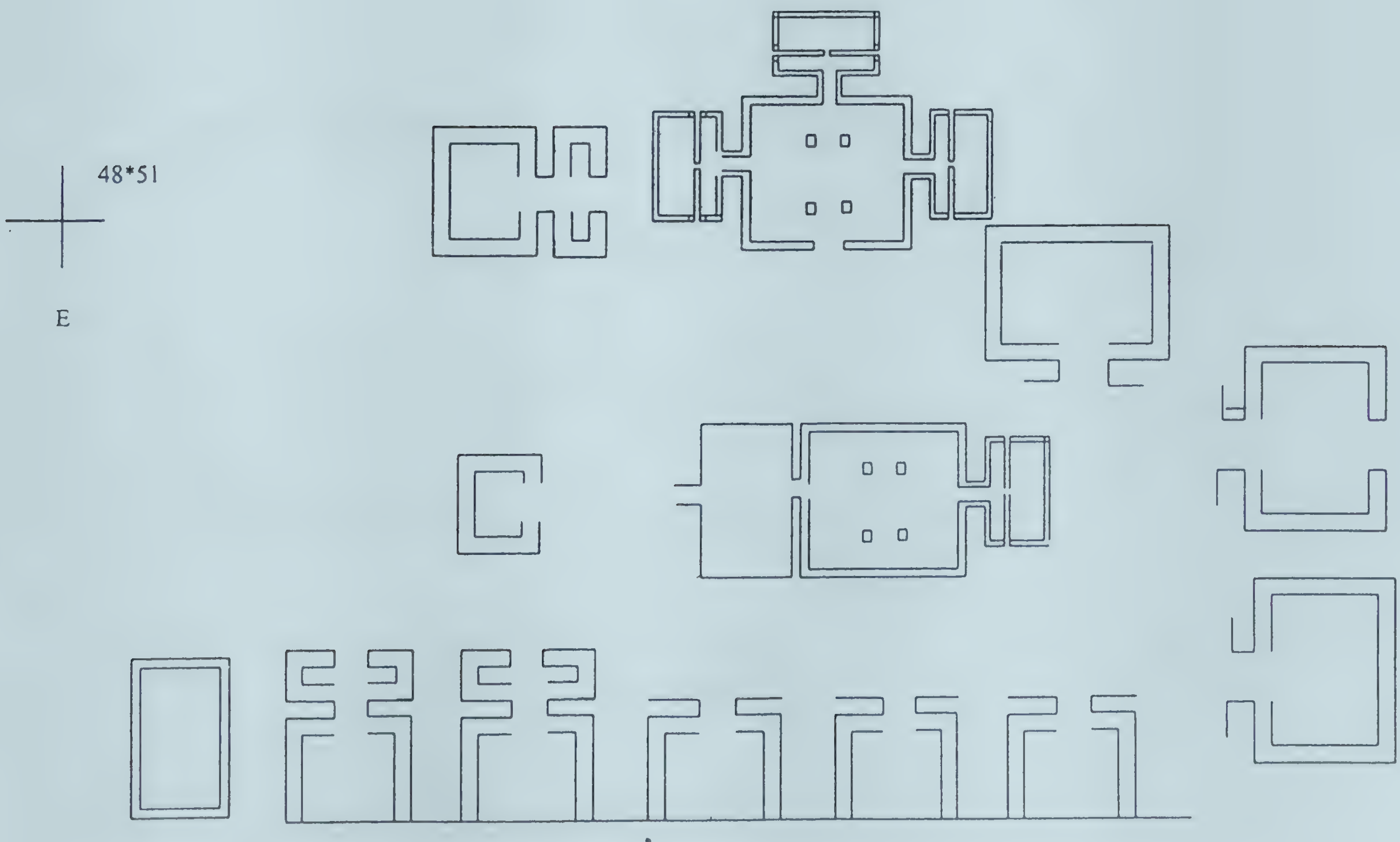
4. ನಿಂಬರ್ಗಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

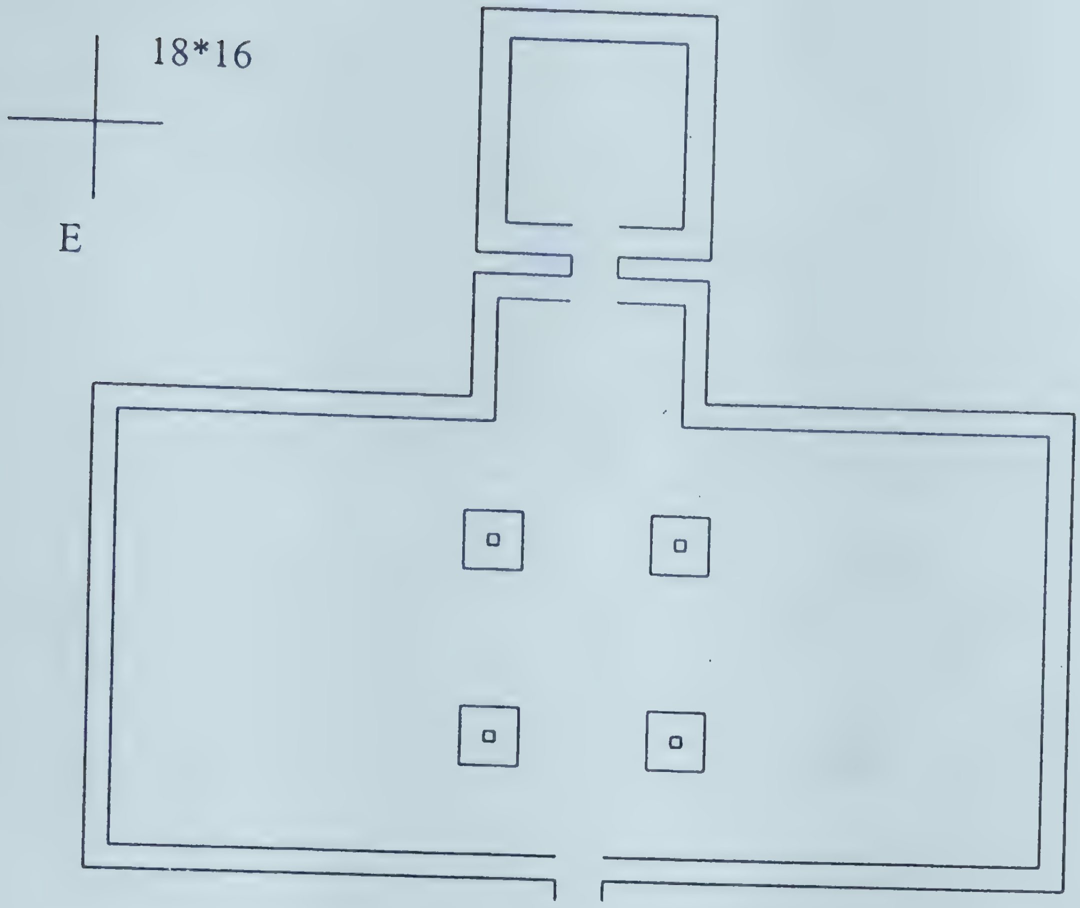
6. ತೆಂಗಳಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

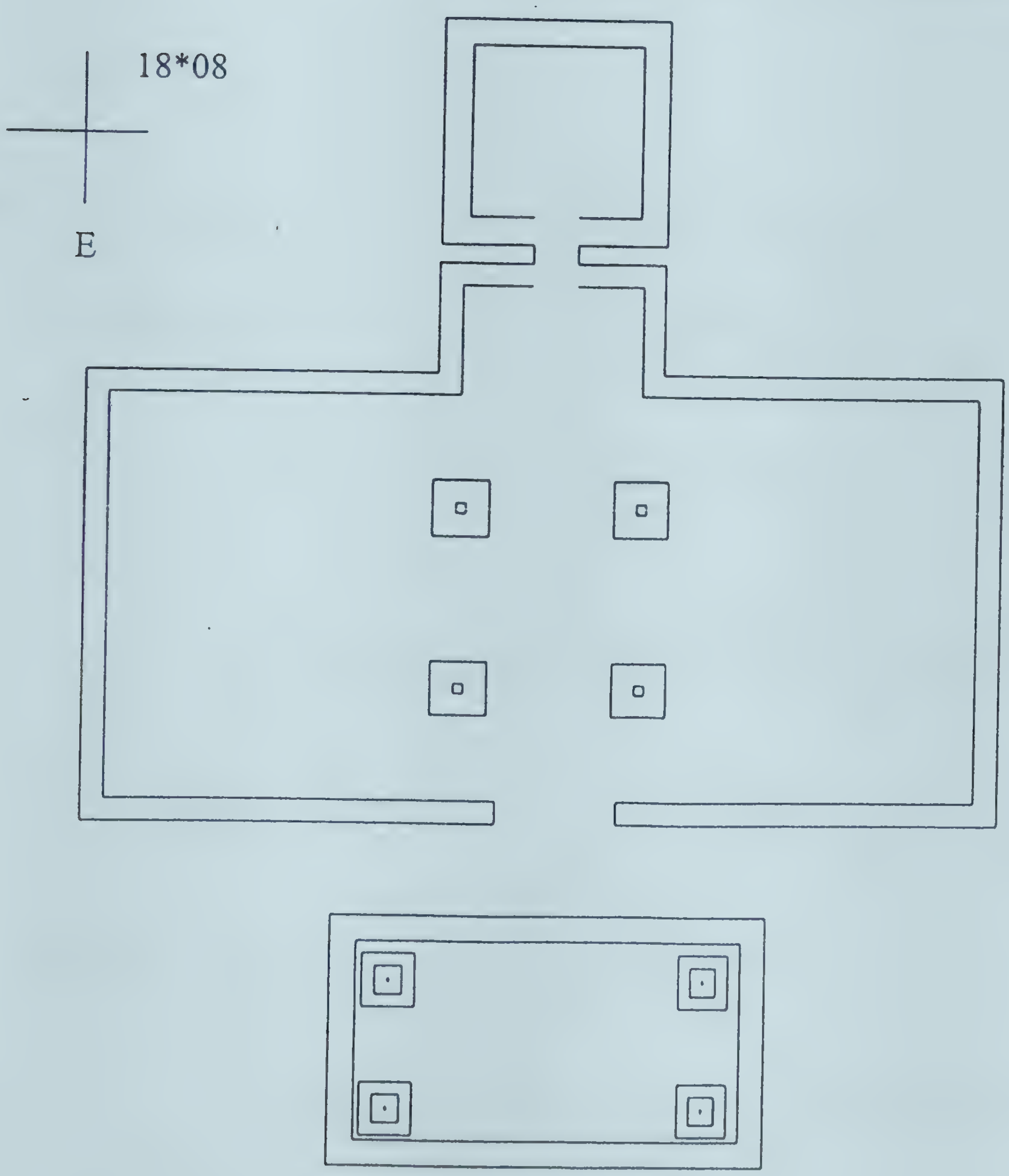
5. ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

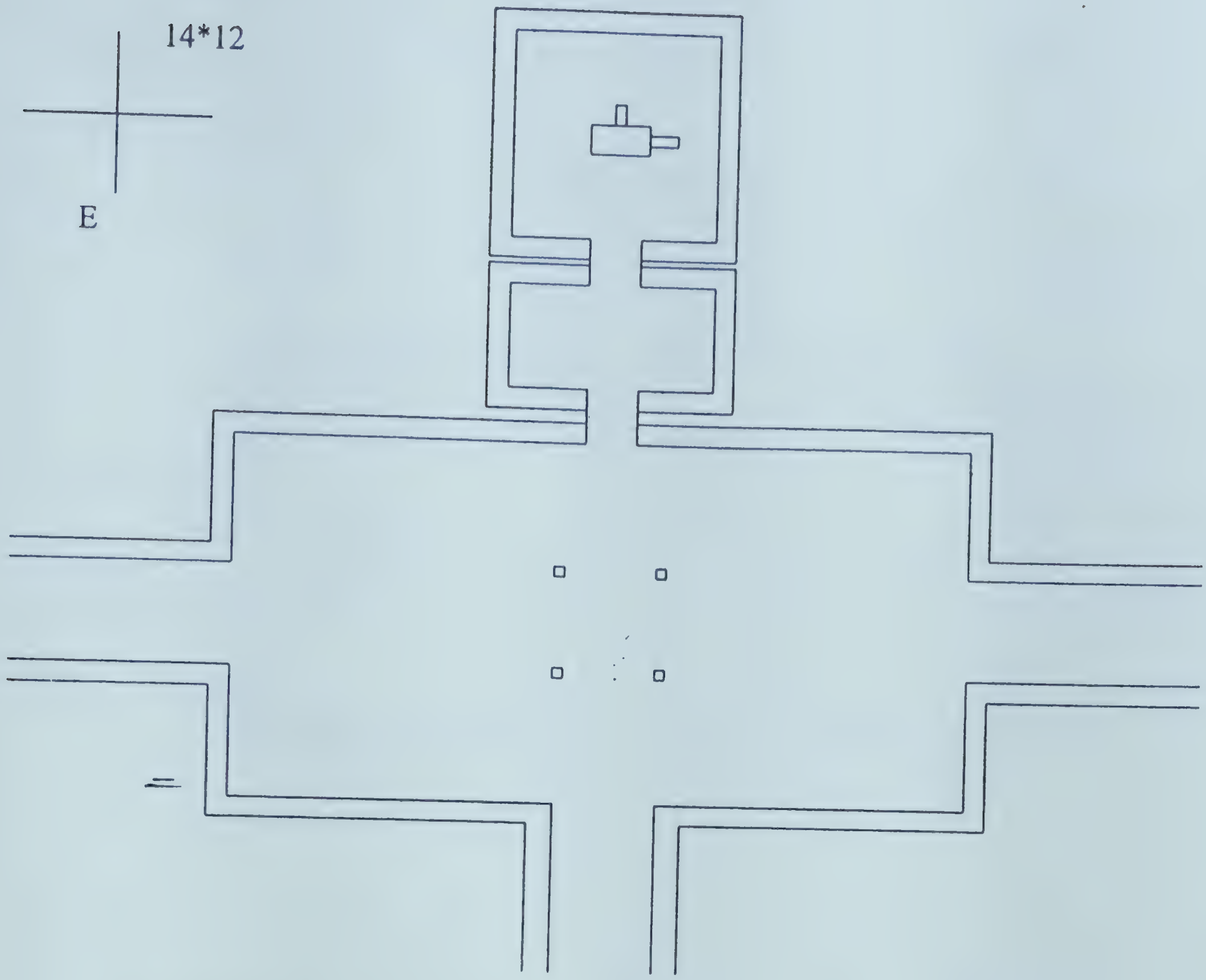
7. ದಿಗ್ಗಾವಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

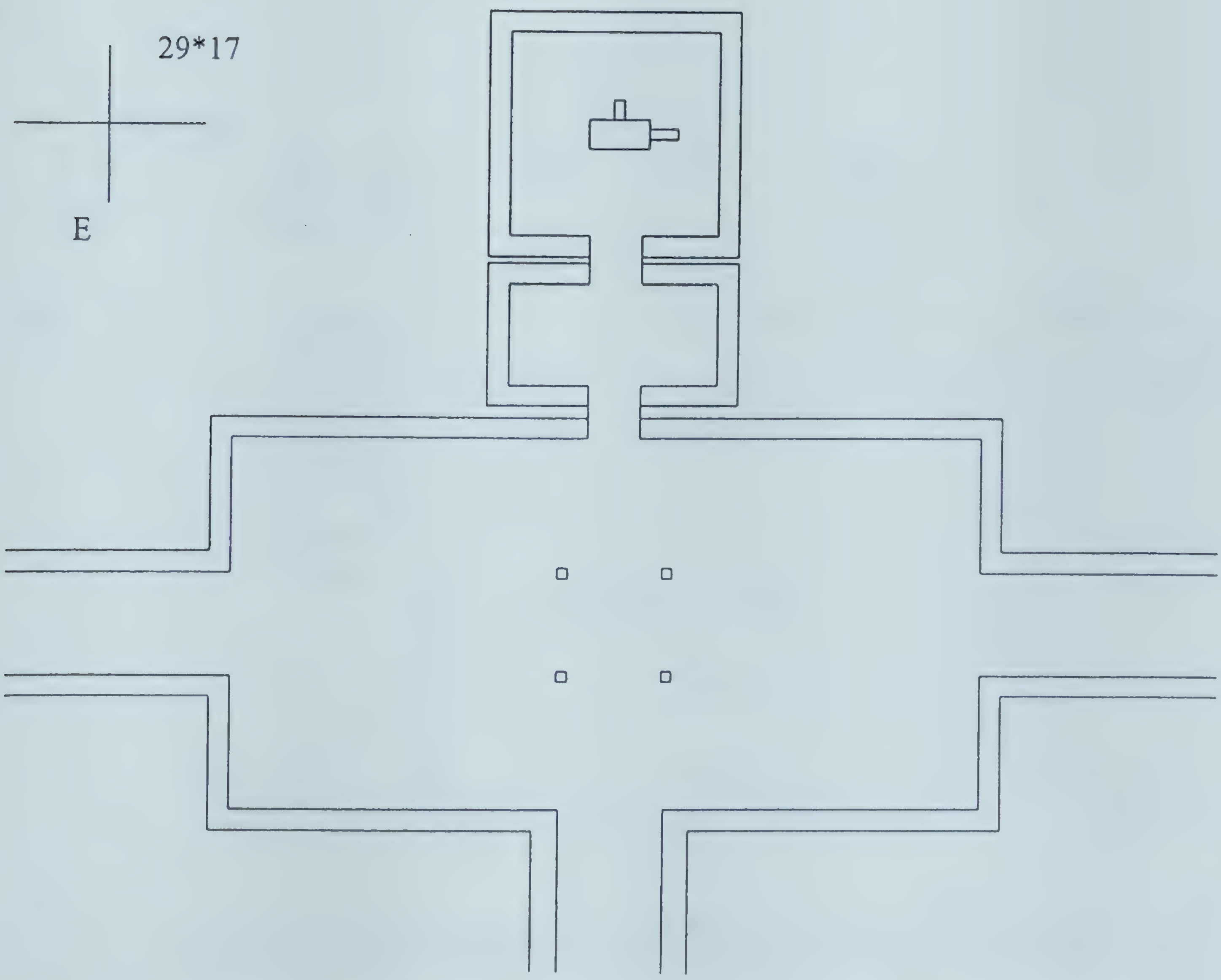
8. ನಾಗಾಯಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಅರವತ್ತು–ಕಂಬದ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

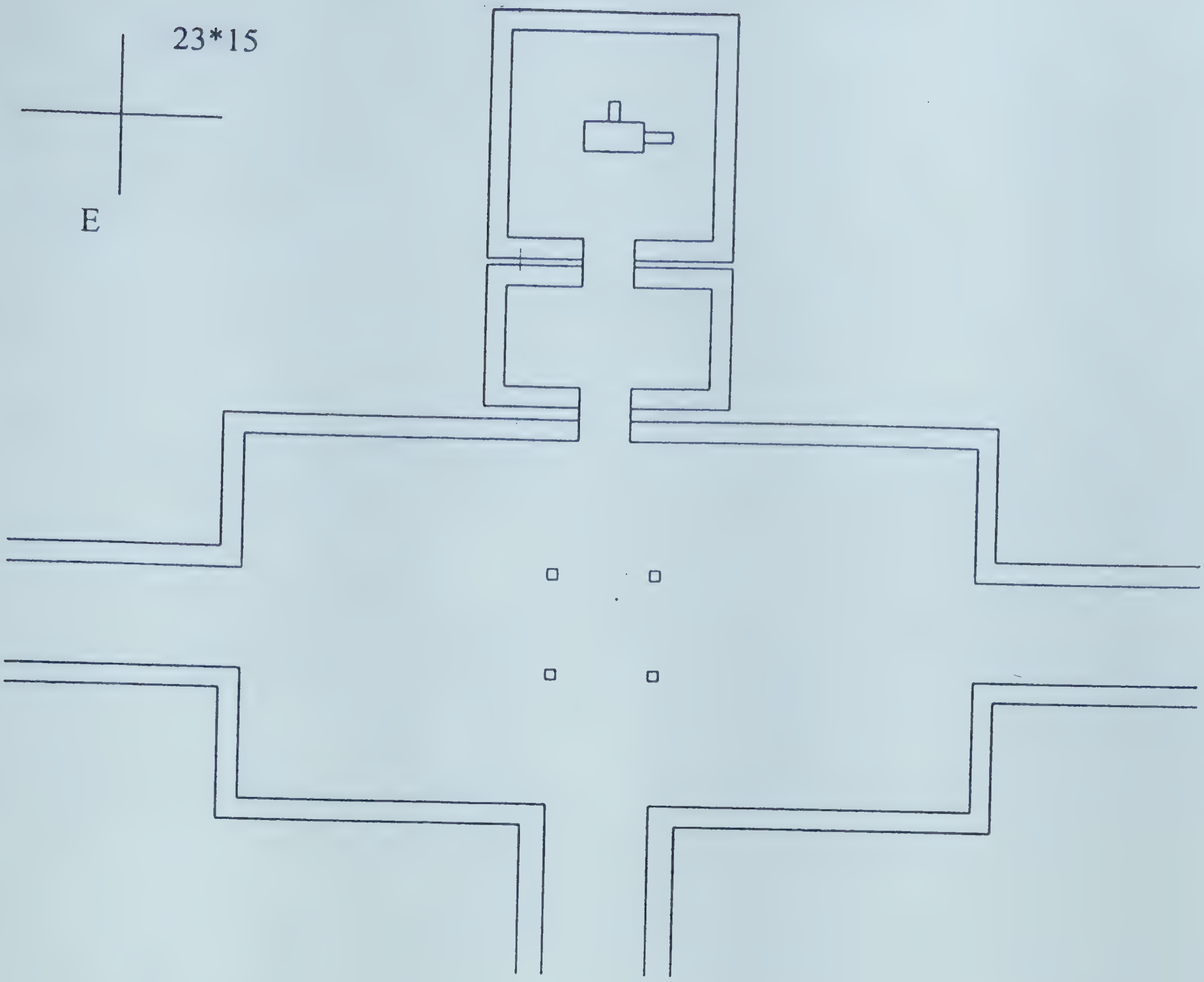
9. ನಾಗಾಯಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಕಡಲೆ ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

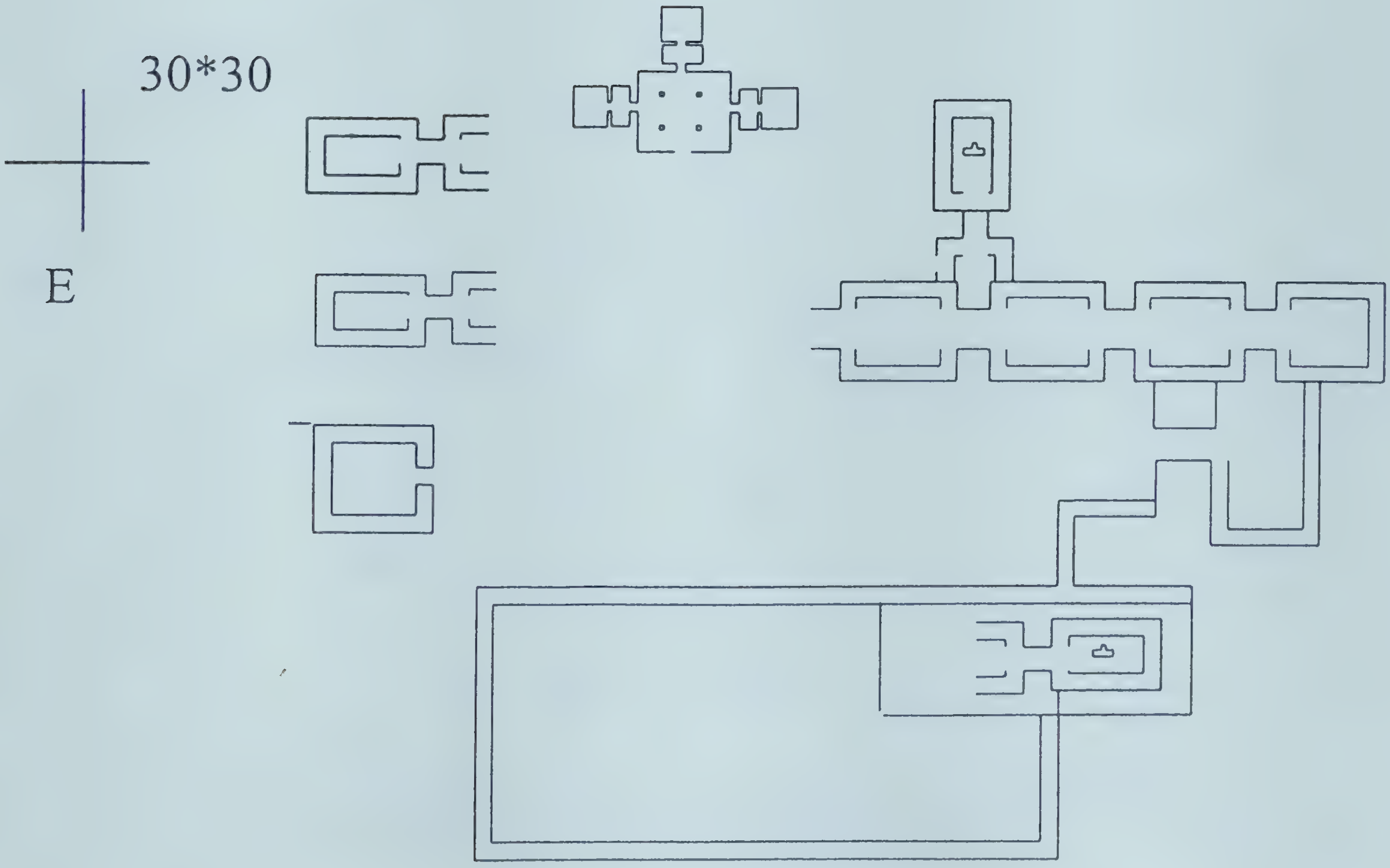
10. ಪೇಠಶಿರೂರು, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

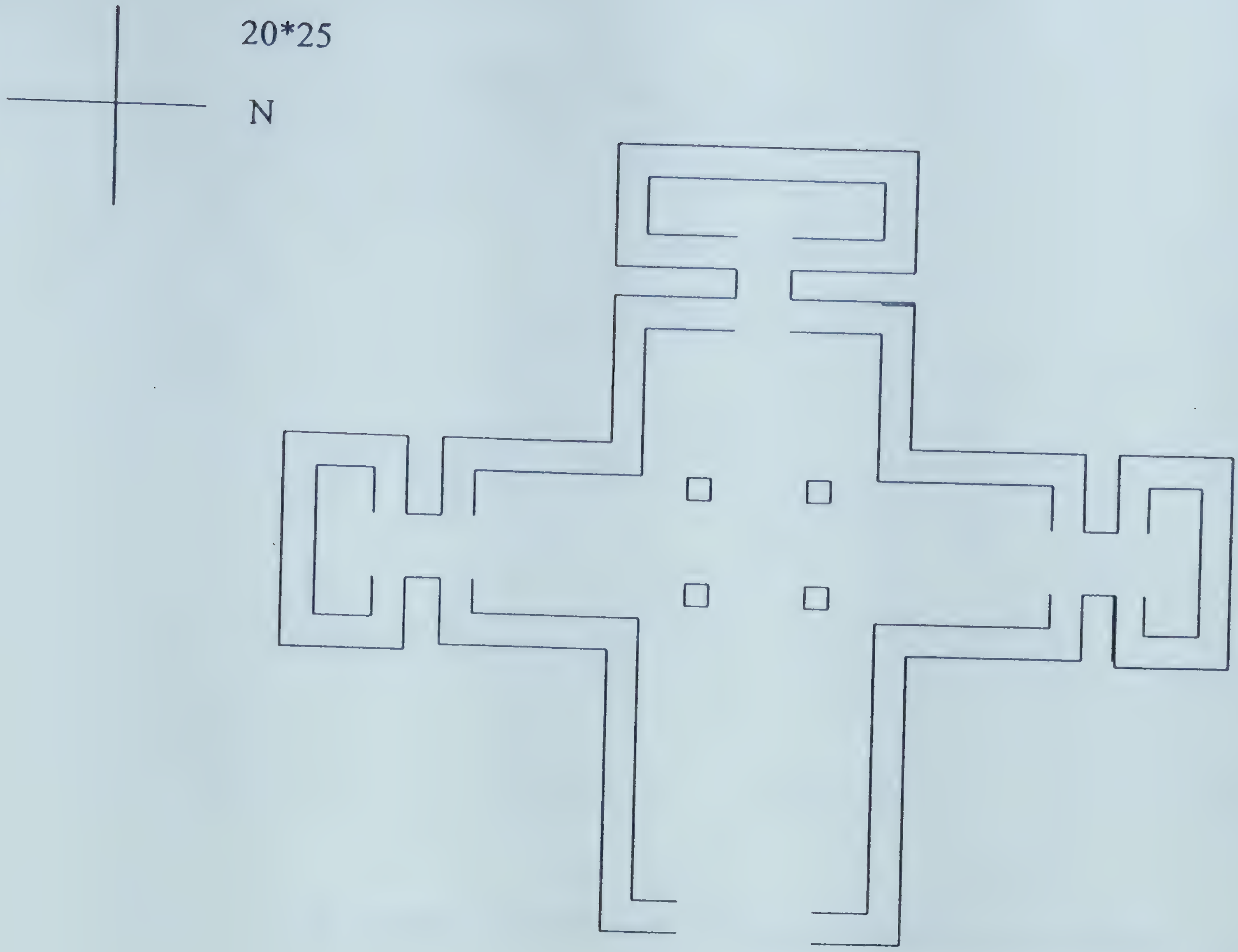
11. ಕಾಳಗಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

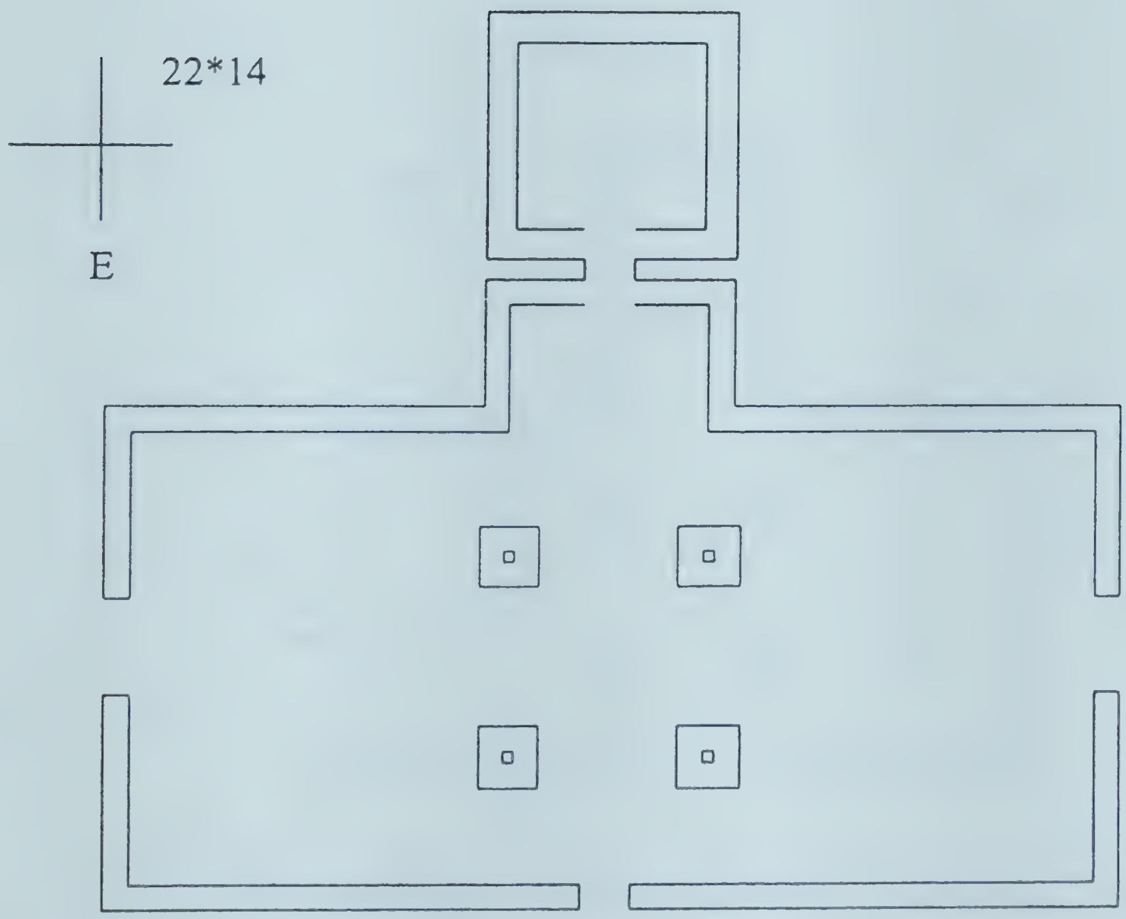
12. ಕಾಳಗಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

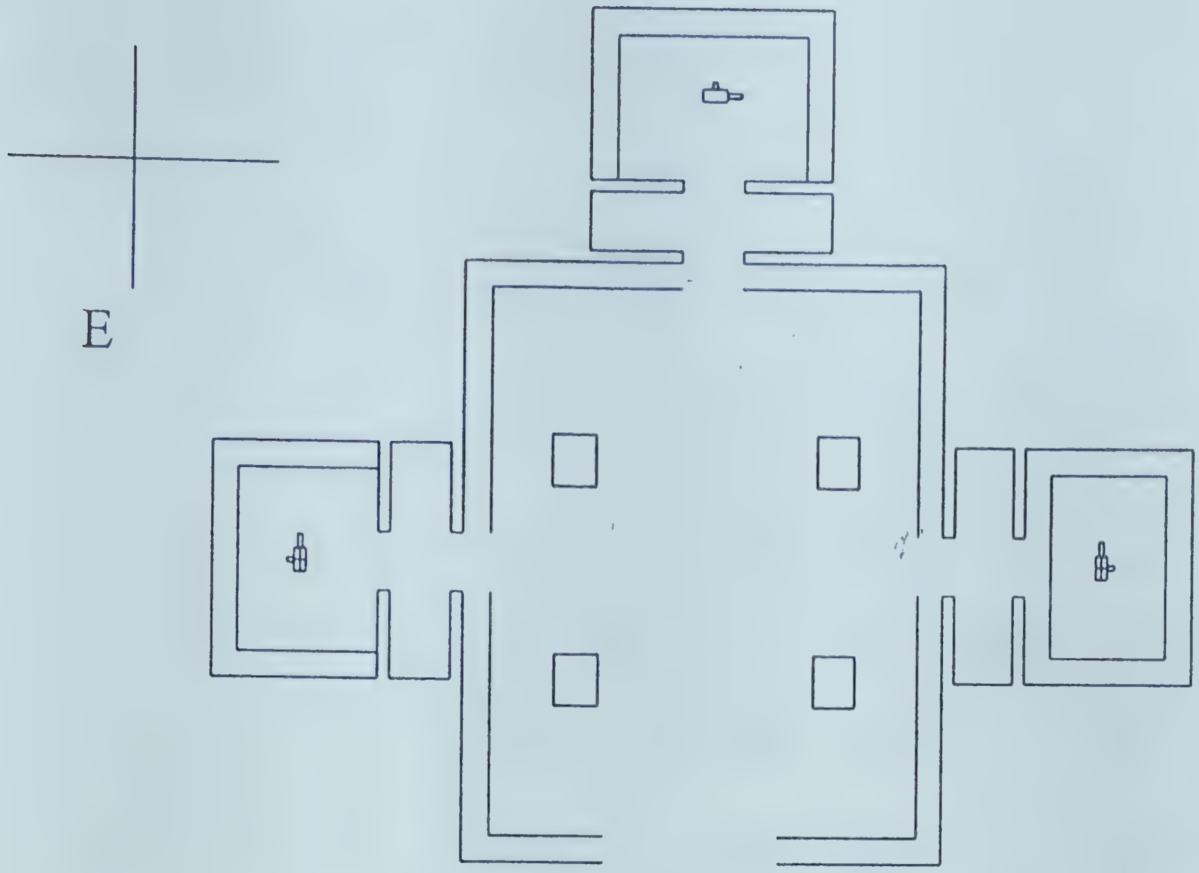
13. ಕಾಳಗಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

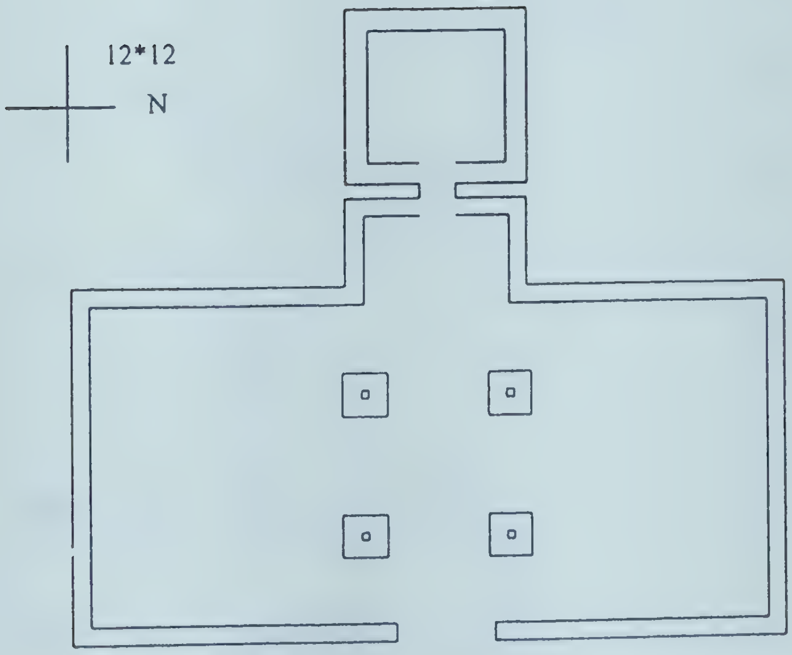
14. ಕಾಳಗಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

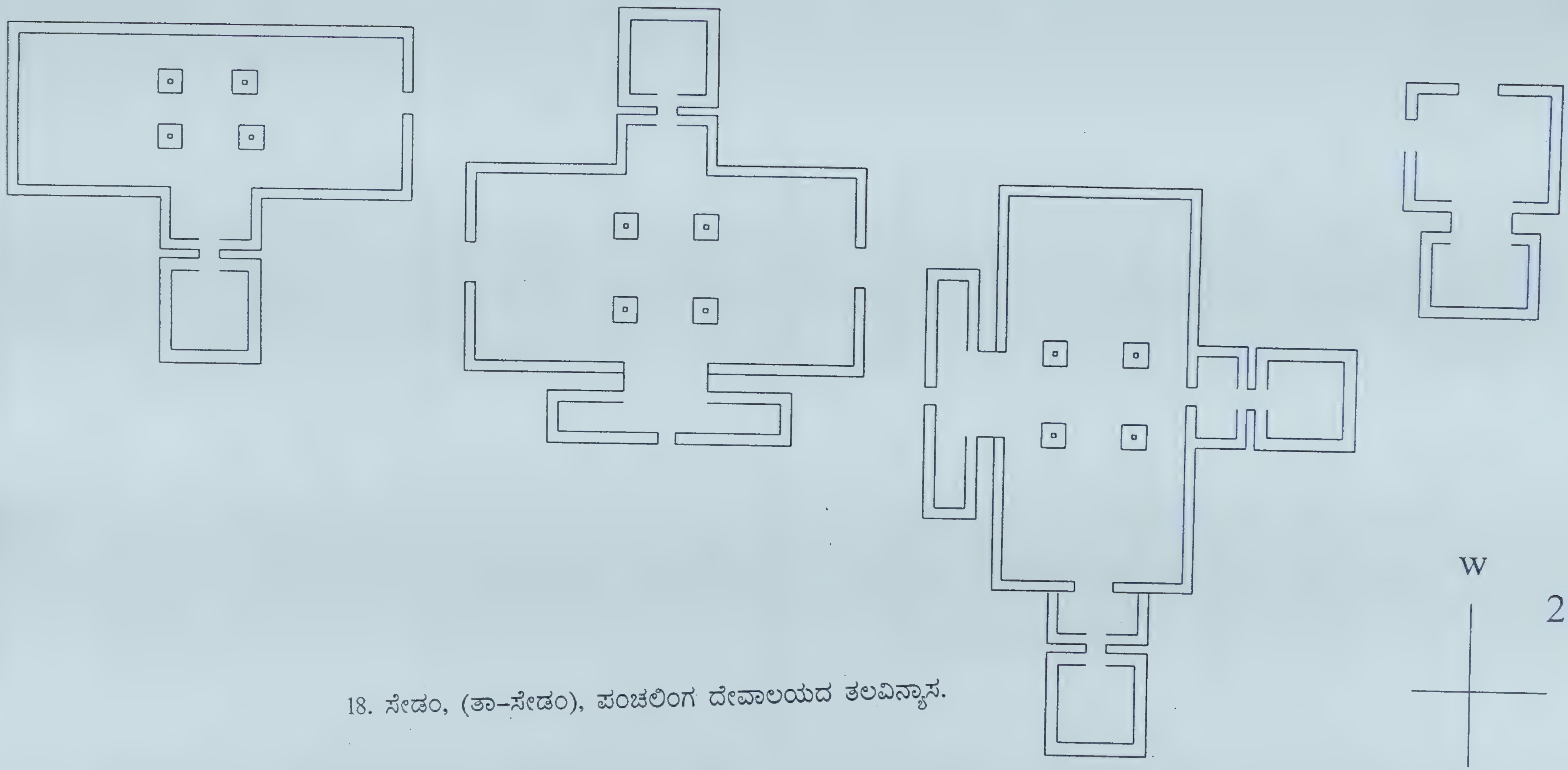
15. ಕುಳಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ದೈತ್ಯರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

16. ಹಿಪ್ಪರ್ಗಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

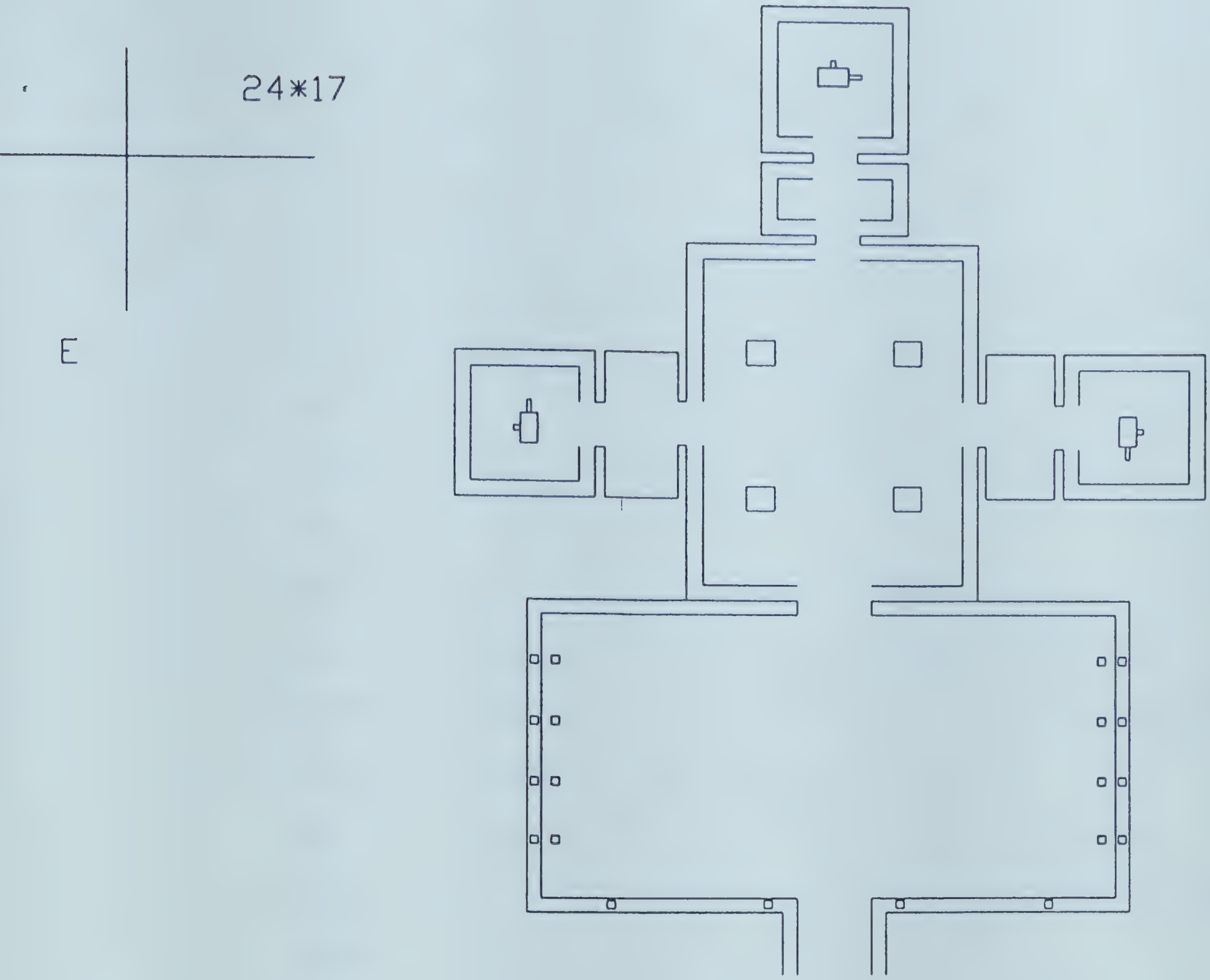

17. ಉಡಗಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

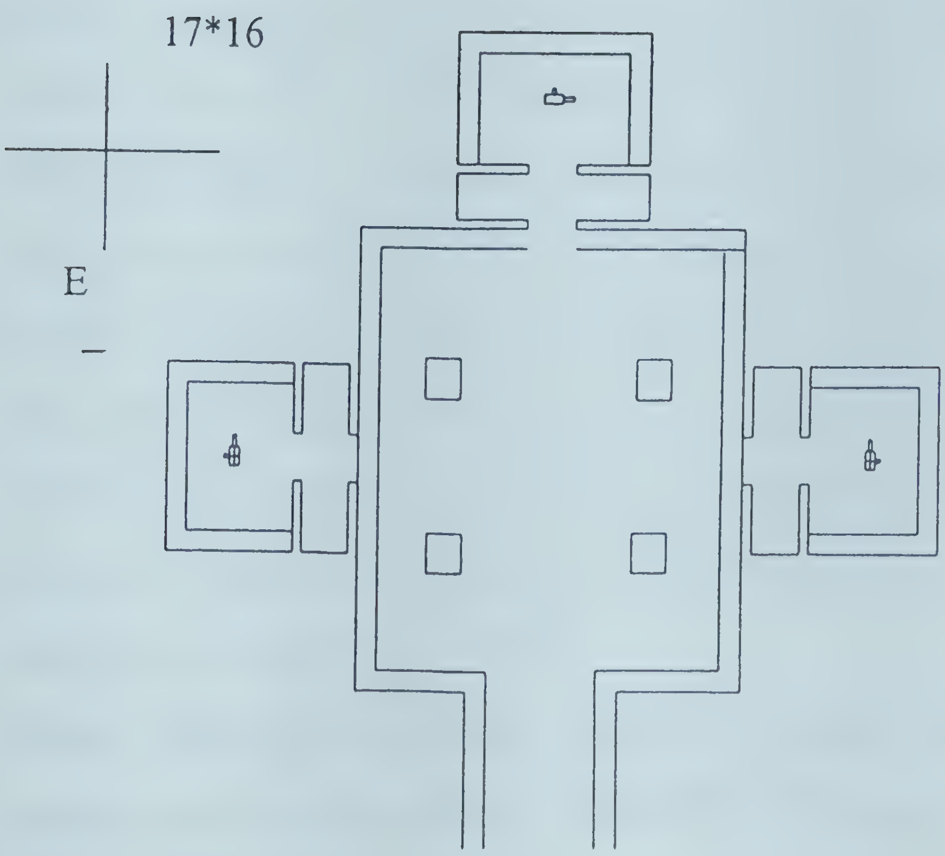

23*27

18. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

19. ಹಂದರ್ಕಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

20. ಮೇಡಕ್, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ.

ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳ ಪಟ್ಟಿ.

29. ನಾಗಾಯಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಗುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರ.

30 ಹಿಪ್ಪರ್ಗಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯ.

31. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರ.

32. ಕುಳಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರ.

33. ರುಮ್ಮನಗೂಡು, (ತಾ–ಚಿಂಚೋಳಿ), ನೀಲಕಂಠ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ನೋಟ.

34. ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ.

35. ಹಿಪ್ಪರ್ಗಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

36. ನೆಲೋಗಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಜೈನ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

37. ಶಿರೋಳಿ, (ತಾ–ಚಿಂಚೋಳಿ), ನಾಗಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

38. ಕೇಶ್ವಾರ, (ತಾ–ಚಿಂಚೋಳಿ), ಬಸದಿಯಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

39. ಮೇಡಕ್, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

40. ಅಡಕಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ.

41. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

42. ಹಂದರ್ಕಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

43. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

44. ಪಡಸಾವಳಗಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

45. ಮಡಿಹಾಳ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ನಂದಿ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

46. ಮಾಶಾಳ (ತಾ–ಅಫ್ಜಲಪುರ), ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

47. ಮಣ್ಣೂರು, (ತಾ–ಅಫ್ಜಲಪುರ), ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

48. ಮೊಘಾ(ಬಿ), (ತಾ–ಆಳಂದ), ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

49. ನಿಂಬರ್ಗಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

50. ನಿಂಬರ್ಗಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ.

51. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ.

52. ಹಂದರ್ಕಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಅರಳಿದ ಕಮಲ.

53. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿ.

54. ಮಡಿಹಾಳ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿ.

55. ಮೊಘಾ, (ತಾ–ಚಿಂಚೋಳಿ), ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯಲ್ಲಿನ ಕಮಲ.

56. ಮೇಡಕ್, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ.

57. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿ.

58. ತೆಂಗಳಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿ.

59. ಹಂದರ್ಕಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ನಂದಿ.

60. ಮೇಡಕ್, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕಟಾಂಜನ.

61. ವಡಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕಟಾಂಜನ.

62. ವಡಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕಟಾಂಜನ.

63. ಪಡಸಾವಳಗಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಲಲಾಟಬಿಂಬ.

64. ಹಿಪ್ಪರ್ಗಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮ, ನಟರಾಜ, ವಿಷ್ಣು.

65. ಅಡಕಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ತೀರ್ಥಂಕರ ಸಮವರಣ.

66. ಕೇಶ್ವಾರ, (ತಾ–ಚಿಂಚೋಳಿ), ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ–ಬಸದಿ.

67. ಅಡಕಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಚವ್ವೀಸ್ ತೀರ್ಥಂಕರ.

68. ಮೇಡಕ್, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯ–ರಾಮ–ಸೀತೆ– ಆಜಿಜನೇಯ–ದರ್ಪಣ ಸುಂದರಿ.

69. ತೆಂಗಳಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ–ಗರುಡ.

70. ಕಾಳಗಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಶಿವಲಿಂಗ.

71. ನಾಗಾಯಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಗುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿವಲಿಂಗ.

72. ಯನಗುಂಟಾ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿವಲಿಂಗ.

73. ಕುಳಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯ–ವೀಣಾಧಾರಿ.

74. ಪೇಠಶಿರೂರು, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಅಂಧಕಾಸುರವಧಾ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ.

75. ಮೇಡಕ್, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ನಂದಿ.

76. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ನಂದಿ.

77. ಅಡಕಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಹನುಮಾನ ದೇವಾಲಯ–ಗಣೇಶ.

78. ಕುಳಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಗಣಪತಿ.

79. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಗಣಪತಿ.

80. ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ.

81. ಮಣ್ಣೂರು, (ತಾ–ಅಫ್ಜಲಪುರ), ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯದ ಗಣಪತಿ ಶಿಲ್ಪ.

82. ಪಡಸಾವಳಗಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಭೈರವಿ.

83. ನಿಂಬರ್ಗಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಭೈರವಿ.

84. ಪೇಠಶಿರೂರು, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಭೈರವಿ.

85. ಕುಳಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯ–ನಾಗಶಿಲ್ಪ.

86. ವಡಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯ–ನಾಗಶಿಲ್ಪ.

87. ಅಡಕಿ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಹನುಮಾನ ದೇವಾಲಯ–ನಾಗದೇವತೆ.

88. ವಡಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ನಾಗಶಿಲ್ಪ.

89. ನಾಗಾಯಿ, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ನಂದಿಬಾವಿ ದೇವಾಲಯ– ನಾಗಶಿಲ್ಪ.

90. ಕುಳಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಕುಬ್ಜ.

91. ಕುಳಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ.

92. ಕುಳಗೇರಿ, (ತಾ–ಜೇವರ್ಗಿ), ಯೋಗಮೂರ್ತಿ.

93. ಪೇಠಶಿರೂರು, (ತಾ–ಚಿತ್ತಾಪುರ), ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ– ಬಾವಿಯಿಂದ ನೀರೆತ್ತುವ ಏತ.

94. ಮೇಡಕ್, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಿಪೀಠ.

95. ಮೇಡಕ್, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರು.

96. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರದ ದ್ವಾರಪಾಲಕ.

97. ನಿಂಬರ್ಗಿ, (ತಾ–ಆಳಂದ), ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪ.

98. ಸೇಡಂ, (ತಾ–ಸೇಡಂ), ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ (ಮೂಲ–ಬಸದಿ) ಮಾನಸ್ತಂಭ.

2) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶೈವ ಶಾಸನ ಶಿಲ್ಪ–ನಿಂಬರ್ಗಿ.

1) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶೈವ ಶಾಸನ–ಯಡ್ರಾಮಿ.

3) ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ವೀರಗಲ್ಲು–ಕಾಳಗಿ.

4) ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ವೀರಗಲ್ಲು–ಮೇಡಕ್.

5) ವೀರಗಲ್ಲು–ನೆಲೋಗಿ.

6) ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿ–ವಡಗೇರಿ.

7) ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಗೂಡು-ಕಾಳಗಿ.

8) ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಭಿತ್ತಿ ಮತ್ತು ಕದಂಬನಾಗರ ಶಿಖರ-ದಿಗ್ಗಾವಿ.

9) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ–ಸುಲೇಪೇಟೆ.

10) ಬಂಕನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಕಪೋತ–ರಟ್ಕಲ್.

11) ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಕಪೋತ, ಶಿಖರ–ಮೊಫಾ.

12) ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಪಾರ್ಶ್ವನೋಟ–ಮೊಫಾ.

13) ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ–ಮಣ್ಣೂರು.

14) ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ದೇವಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿನ ಮಹೇಶ್ವರ –ಕಾಳಗಿ.

15) ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ–ಕಾಳಗಿ.

16) ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಅಧಿಷ್ಠಾನ–ಉಡಗಿ.

17) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ–ನಿಂಬರ್ಗಿ.

18) ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ನೋಟ–ಮೇಡಕ್.

19) ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಶಿಖರ–ಮೇಡಕ್.

20) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪಗಳ ನೋಟ–ಸೇಡಂ.

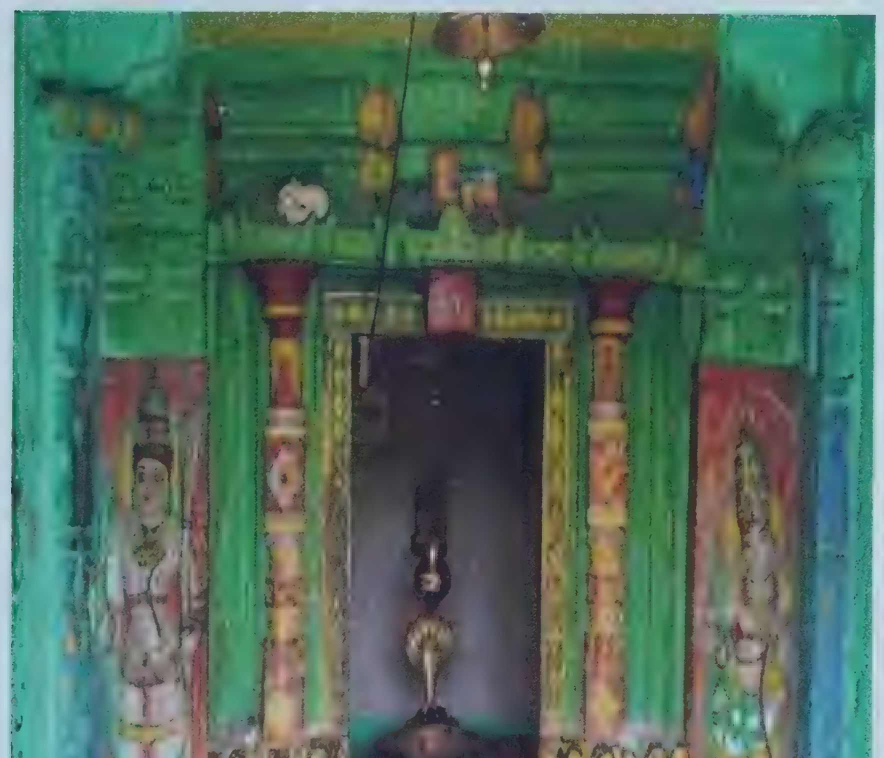
21) ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ–ಮೊಘಾ(ಬಿ).

22) ರಾಮತೀರ್ಥ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರ–ಸುಂಬಡ.

23) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರ–ಸೇಡಂ.

24) ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರ–ಮೇಡಕ್.

25) ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರ–ಕಾಳಗಿ.

26) ಗಜಮುಖ–ಮಣ್ಣೂರು.

27) 60 ಕಂಬ ದೇವಾಲಯದ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಒಳನೋಟ–ನಾಗಾಯಿ.

28) 60 ಕಂಬ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರ–ನಾಗಾಯಿ.

29) ಗುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರ–ನಾಗಾಯಿ.

30) ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯ–ಹಿಪ್ಪರ್ಗಿ.

31) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರ–ಸೇಡಂ.

32) ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರ–ಕುಳಗೇರಿ.

33) ನೀಲಕಂಠ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ನೋಟ–ರುಮ್ಮನಗೂಡು.

34) ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ–ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ.

35) ಗೌರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಹಿಪ್ಪರ್ಗಿ. 36) ಜೈನ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ನೆಲೋಗಿ.

37) ನಾಗಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಶಿರೋಳಿ.

38) ಬಸದಿಯಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಕೇಶ್ವಾರ.

39) ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಮೇಡಕ್.

40) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ–ಅಡಕಿ.

41) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಸೇಡಂ. 42) ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಹಂದರ್ಕಿ.

43) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಸೇಡಂ. 44) ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಪಡಸಾವಳಗಿ.

45) ನಂದಿ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಮಡಿಹಾಳ. 46) ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಮಾಶಾಳ.

47) ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಮಣ್ಣೂರು.

48) ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ಮೊಘಾ(ಬಿ).

49) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ನಿಂಬರ್ಗಿ.

50) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭ ಮಾದರಿ–ನಿಂಬರ್ಗಿ.

51) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ–ಸೇಡಂ.

52) ಅನಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಅರಳಿದ ಕಮಲ–ಹಂದರ್ಕಿ.

53) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿ–ಸೇಡಂ.

54) ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿ–ಮಡಿಹಾಳ.

55) ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿನ ಕಮಲ–ಮೊಘಾ.

56) ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ–ಮೇಡಕ್.

57) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿ–ಸೇಡಂ.

58) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿ–ತೆಂಗಳಿ.

59) ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ನಂದಿ–ಹಂದರ್ಕಿ.

60) ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕಟಾಂಜನ–ಮೇಡಕ್.

61) ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕಟಾಂಜನ–ವಡಗೇರಿ.

62) ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕಟಾಂಜನ–ವಡಗೇರಿ.

63) ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಲಲಾಟಬಿಂಬ–ಪಡಸಾವಳಗಿ.

64) ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮ, ನಟರಾಜ, ವಿಷ್ಣು-ಹಿಪ್ಪರ್ಗಿ.

65) ತೀರ್ಥಂಕರ ಸಮವರಣ-ಅಡಕಿ.

66) ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ-ಬಸದಿ-ಕೇಶ್ವಾರ.

67) ಚವ್ವೀಸ್ ತೀರ್ಥಂಕರ-ಅಡಕಿ.

68) ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯ–ರಾಮ–ಸೀತೆ–ಆಂಜನೇಯ–ದರ್ಪಣ ಸುಂದರಿ–ಮೇಡಕ್.

69) ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ–ಗರುಡ–ತೆಂಗಳಿ.

70) ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಶಿವಲಿಂಗ–ಕಾಳಗಿ.

71) ಗುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿವಲಿಂಗ-ನಾಗಾಯಿ.

72) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿವಲಿಂಗ-ಯನಗುಂಟಿ.

73) ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯ–ವೀಣಾಧಾರಿ–ಕುಳಗೇರಿ.

74) ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಅಂಧಕಾಸುರವಧಾ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ–ಪೇಠಶಿರೂರು.

75) ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ನಂದಿ–ಮೇಡಕ್.

76) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ನಂದಿ–ಸೇಡಂ.

77) ಹನುಮಾನ ದೇವಾಲಯ–ಗಣೇಶ–ಅಡಕಿ.

78) ಗಣಪತಿ–ಕುಳಗೇರಿ.

79) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಗಣಪತಿ–ಸೇಡಂ.

80) ಸ್ತಂಭದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ–ಲಾಡಚಿಂಚೋಳಿ.

81) ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯದ ಗಣಪತಿ ಶಿಲ್ಪ–ಮಣ್ಣೂರು.

82) ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಭೈರವಿ–ಪಡಸಾವಳಗಿ.

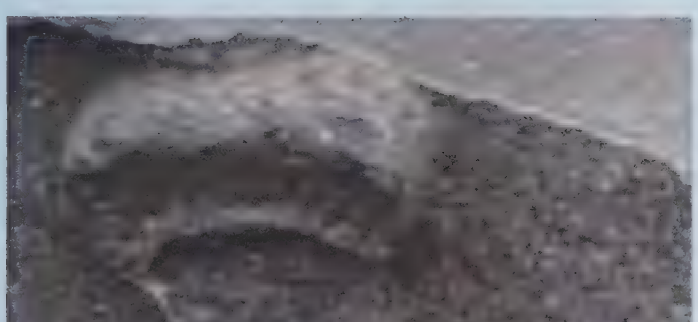
83) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಭೈರವಿ–ನಿಂಬರ್ಗಿ.

84) ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಭೈರವಿ–ಪೇಠಶಿರೂರು.

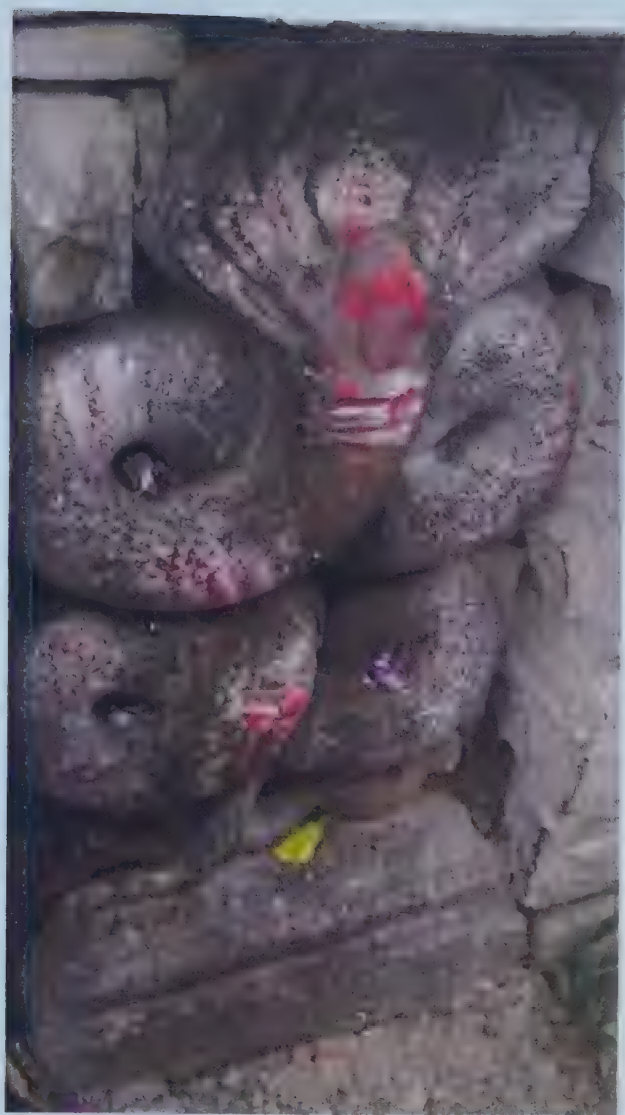
85) ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯ–ನಾಗಶಿಲ್ಪ–ಕುಳಗೇರಿ.

86) ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯ–ನಾಗಶಿಲ್ಪ–ವಡಗೇರಿ.

87) ಹನುಮಾನ ದೇವಾಲಯ–ನಾಗದೇವತೆ–ಅಡಕಿ.

88) ನಾಗಶಿಲ್ಪ–ವಡಗೇರಿ.

89) ನಂದಿಬಾವಿ ದೇವಾಲಯ– ನಾಗಶಿಲ್ಪ–ನಾಗಾಯಿ.

90) ಕುಬ್ಜ–ಕುಳಗೇರಿ.

91) ದೈತ್ಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ–ಕುಳಗೇರಿ.

92) ಯೋಗಮೂರ್ತಿ–ಕುಳಗೇರಿ.

93) ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ– ಬಾವಿಯಿಂದ ನೀರೆತ್ತುವ ಏತ–ಕುಳಗೇರಿ.

94) ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಿಪೀಠ–ಮೇಡಕ್.

95) ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರು–ಮೇಡಕ್.

96) ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುದ್ವಾರದ ದ್ವಾರಪಾಲಕ–ಸೇಡಂ.

97) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪ–ನಿಂಬರ್ಗಿ.

98) ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ (ಮೂಲ–ಬಸದಿ) ಮಾನಸ್ತಂಭ–ಸೇಡಂ.